

04

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9

ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIV) XI, vol=34

Бр. 4 / 2012.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 4 / 2012 Год. (XXIV) XI vol. 34 стр. 1-424

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

в.д. др Момчило Суботић, научни саветник

Секретари редакције:

др Сања Шуљагић
др Владан Станковић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Нада Радушки,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:

ESELOGE d.o.o.

Штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И СРПСКА ТРАНЗИЦИЈА

<i>Богдана Кољевић</i>	
“ЕВРОПСКО ПИТАЊЕ” И ПРАВА ДЕМОКРАТИЈА У 21. ВЕКУ	1
<i>Љубиша Митровић</i>	
СРПСКО ДРУШТВО ИЗМЕЂУ ПАУПЕРИЗАЦИЈЕ И ТАЈКУНИЗАЦИЈЕ	13
<i>Нада Г. Новаковић</i>	
ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ, СИНДИКАТИ И РАДНИЦИ СРБИЈЕ НА КРАЈУ ТРАНЗИЦИЈЕ	27
<i>Тијана Перић Дилигенски, Слађана Младеновић</i>	
РЕФОРМА ПРАВОСУЂА У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ	49
<i>Бојан Теофиловић</i>	
ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ КАО ПРЕТЊА БЕЗБЕДНОСТИ ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ	73

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА, ИЗБОРИ И МЕДИЈИ

<i>Вишња Станчић</i>	
ПОЈАМ ПОЗИТИВНЕ И НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ	91
<i>Душан Гујаничић</i>	
НАЧЕЛО СВЕТОВНОСТИ ДРЖАВЕ У СРБИЈИ	105
<i>Огњен Прибићевић</i>	
ПАРЛАМЕНТАРНИ И ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ 2012.	127
<i>Татјана Ветрова, Филип Ветров</i>	
ОБРАЗЫ ТЕРРИТОРИЙ: КОНТЕКСТ СТЕРЕОТИПНЫХ КРИЗИСНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В ДЕЛОВОЙ ПРЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ЖУРНАЛА «ЭКСПЕРТ»)	151
<i>Милена Пешић</i>	
МЕДИЈСКЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ И ЈАВНИ ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС	161
<i>Александар Чернов</i>	
РОССИЙСКИЕ МЕДИАИССЛЕДОВАНИЯ: РЕГИОНАЛЬНАЯ ПАРАДИГМА	185
<i>Михајло П. Манић</i>	
ДЕМОКРАТСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ И ПОТЕНЦИЈАЛИ НОВИХ МЕДИЈСКИХ ТЕХНОЛОГИЈА	197

ВЕРА, НАЦИЈА, ГЕОПОЛИТИКА

Владан Станковић

ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ – УГАО ГЕОПОЛИТИЧКЕ ЕСХАТОЛОГИЈЕ	221
--	-----

Саша Марковић, Снежана Бесермеџи

ИСКУШЕЊА ЕТНОФИЛЕТИЗМА У РЕЛИГИЈСКИМ МОТИВИМА ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ КОД СРБА	241
---	-----

Драган Траиловић

СОЦИЈАЛНИ РАСЦЕПИ И ЗАХТЕВИ ЗА СЕЦЕСИЈОМ У НР КИНИ: СЛУЧАЈ СИНЋАНГА	267
--	-----

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Дејан Мировић

СМИСАО И ПОСЛЕДИЦЕ „МАСТРИХТА“, НЕМАЧКА И СРБИЈА У КОНТЕКСТУ ПРИМЕНЕ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА	293
---	-----

Миле Ракић

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ИЗГРАДЊИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ КАПАЦИТЕТА СРБИЈЕ	303
--	-----

Жељко Ђ. Бјелајац, Милован Б. Јовановић

ГЛОБАЛНИ ТЕРОРИЗАМ КАО ЕКСТРЕМАН ОБЛИК ДЕГРАДАЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА	329
---	-----

Ана Јовашевић

ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ	351
---	-----

Жарко Анђелковић

ПОЈАМ, ЦИЉЕВИ И НАЧЕЛА ЕКОЛОШКОГ ПРАВА	377
--	-----

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Љиљана Никишић

ДОСТОЈАНСТВЕНО СЕЋАЊЕ НА ЗАОСТАВШТИНУ СЛАВНИХ ПРЕДАКА - 100 ГОДИНА ОД ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	389
---	-----

Љиљана Рогач Мијатовић

УЛОГЕ КУЛТУРЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА	411
---	-----

Младен Лишанин

ЕМОЦИЈЕ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ	419
-----------------------------------	-----

CONTENTS

This issue's topic: POLITICAL PARTIES AND ELECTIONS IN SERBIA 2012

<i>Bogdana Koljevic</i>	
“EUROPEAN ISSUE” AND TRUE DEMOCRACY IN THE 21st CENTURY	1
<i>Ljubisa Mitrovic</i>	
SERBIAN SOCIETY BETWEEN PAUPERIZATION AND TYCOONISATION	13
<i>Nada G. Novakovic</i>	
POLITICAL ELITES, UNIONS AND WORKERS OF SERBIA AT THE END OF TRANSITION	27
<i>Tijana Peric Diligenski, Sladjana Mladenovic</i>	
JUDICIAL REFORM IN THE PROCESS OF SERBIA'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION	49
<i>Bojan Teofilovic</i>	
ORGANIZED CRIME AS A THREAT TO SECURITY OF TRANSITIONAL STATES	73
POLITICAL THEORY, THE MEDIA AND ELECTIONS	
<i>Visnja Stancic</i>	
CONCEPTS OF POSITIVE AND NEGATIVE LIBERTY	91
<i>Dusan Gujanic</i>	
LE PRINCIPE DE LAICITE DE L'ETAT EN SERBIE	105
<i>Ognjen Pribicevic</i>	
PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL 2012 ELECTIONS	127
<i>Tatjana Vetrova, Filip Vetrov</i>	
IMAGES OF TERRITORIES: THE CONTEXT OF STEREOTYPIC CRISIS REPRESENTATIONS IN THE BUSINESS PRESS (ON THE EKSPERT MAGAZINE MATERIAL)	151
<i>Milena Pesic</i>	
MEDIA MANIPULATION AND PUBLIC POLITICAL DISCOURSE	161
<i>Alexander Chernov</i>	
RUSSIAN MEDIA RESEARCHES: REGIONAL PARADIGM .	185
<i>Mihajlo P. Manic</i>	
DEMOCRATIC PERSPECTIVES AND POTENTIALS OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES	197

RELIGIONS, NATIONS, GEOPOLITICS

<i>Vladan Stankovic</i>	
RELIGIOUS IDENTITY – ANGLE OF GEOPOLITICAL ESCHATOLOGY	221
<i>Sasa S. Markovic, Snezana Besermenji</i>	
TEMPTATIONS OF ETHNOPHYLETISM IN RELIGIOUS MOTIVES WITHIN SERBIAN POLITICAL THOUGHT	241
<i>Dragan Trailovic</i>	
SOCIAL CLEAVAGES AND DEMANDS FOR SECESSION IN THE PEOPLE’S REPUBLIC OF CHINA – A CASE OF XINJIANG	267

ESSAYS AND STUDIES

<i>Dejan Mirovic</i>	
THE MEANING AND CONSEQUENCES OF THE MAASTRICHT TREATY, GERMANY AND SERBIA IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LAW	293
<i>Mile M. Rakic</i>	
THE ROLE OF POLITICAL ELITES IN BUILDING OF INSTITUTIONAL CAPACITIES OF SERBIA	303
<i>Zeljko Dj. Bjelajac, Milovan Jovanovic</i>	
GLOBAL TERRORISM AS AN EXTREME FORM OF DEGRADATION OF HUMAN RIGHTS	329
<i>Ana Jovasevic</i>	
PROTECTION OF CULTURAL DIVERSITY AND MULTICULTURALISM	351
<i>Zarko Andjelkovic</i>	
CONCEPT, GOALS AND PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL LAW	377

POLEMICS AND REVIEWS

<i>Ljiljana Niksic</i>	
A DIGNIFIED REMEMBRANCE OF THE HERITAGE OF GLORIOUS ANCESTORS - A CETENARY OF THE FIRST WORLD WAR	389
<i>Ljiljana Rogac Mijatovic</i>	
ROLE OF THE CULTURE IN INTERNATIONAL RELATIONS	411
<i>Mladen Lisanin</i>	
EMOTIONS IN THE WORLD POLITICS	419

Уводник

Тема овог броја нашег реномираног часописа носи назив „Европски стандарди и српска транзиција“. Чине је радови у којима се разматрају питања политичко-филозофске основе праве демократије с обзиром на кризу ЕУ и перспективе развоја Европе у дивергентним аспектима социјалног, друштвеног и националног питања (Б. Кољевић); затим питање транзиције која се у Србији спроводи с ослоном на неолиберални модел зависне модернизације и без социјалне одговорности, што неминовно доводи до периферизације привреде, сиромашења и радикалних промена у класно-социјалној структури савременог српског друштва (Љ. Митровић); те ако се разматрају учинци досадашње транзиције видећемо да је у Србији настало друштво капиталистичке периферије, без аутентичних синдиката и са јаким утицајем политике (Н. Новаковић); реформа правосуђа представља један од услова у процесу приступања Србије Европској унији, а у Србији је због овог циља извршена и „реформа реформе“, што говори да је политички уплив у правосуђе и даље присутан, па се не може говорити о његовој независности и непристрасности (Т. Перић-Дилигенски/С. Младеновић); поред свега безбедност земаља у транзицији налази се под сталном претњом од организованог криминала (Б. Теофиловић)

У другој рубрици налазе се радови који се баве политичком теоријом, изборима и медијима. Овде указујемо и на два чланка руских аутора, те на веома аналитичан и интересантан чланак који се бави мајским изборима у Србији (О. Прибићевић).

Вера, нација и геополитика назив је рубрике у којој се налазе три чланка који се баве овим темама. Верски идентитет и есхатолошка геополитика, етнофилетизам, појава сецесионистичких покрета у Кини, свакако су инспиративни; сваки на свој начин побуђује пажњу и подстиче истраживачку знатижељу.

Огледе и студије сачињавају радови из различитих области, и овде вашу пажњу скрећемо на чланак о „Мастрихту“ (Д. Мирковић), превасходно због геополитичке важности Уговора из Мастрихта и улоге Немачке у разбијању СФРЈ и њен пресудан утицај да западне земље признају насилну и противуставну независност Словеније и

Хрватске, и њихов континуиран просрпски став, што је нарочито изражено у политици отимања Косова и Метохије.

Наша рубрика осврти, прикази, научна полемика је веома разноврсна и инспиративна и ми очекујемо да, поготово млађи истраживачи, и даље уредно достављају своје прилоге. Уз најлепше жеље у Новој 2013. години, подсећамо вас уважени сарадници да ваше радове за први број Политичке ревије у наредној години пошаљете до 01. фебруара 2013. године.

в. д. Главног и одговорног уредника
др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

Тема броја:
**ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И
СРПСКА ТРАНЗИЦИЈА**

1

Богдана Кољевић

“ЕВРОПСКО ПИТАЊЕ” И ПРАВА ДЕМОКРАТИЈА
У 21. ВЕКУ

13

Љубиша Митровић

СРПСКО ДРУШТВО ИЗМЕЂУ
ПАУПЕРИЗАЦИЈЕ И ТАЈКУНИЗАЦИЈЕ

27

Нада Г. Новаковић

ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ, СИНДИКАТИ И РАДНИЦИ
СРБИЈЕ НА КРАЈУ ТРАНЗИЦИЈЕ

49

Тијана Перић Дилигенски, Слађана Младеновић

РЕФОРМА ПРАВОСУЂА У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА
СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Бојан Теофиловић

ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ КАО ПРЕТЊА
БЕЗБЕДНОСТИ ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

УДК:
321.7:32(4-672)EU)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 1-12.

Богдана Кољевић

“ЕВРОПСКО ПИТАЊЕ” И ПРАВА ДЕМОКРАТИЈА У 21. ВЕКУ

Сажетак

*Прве деценије 21. века од стране већине савремених, и битно различитих теоретичара, означене су као својеврсно, и крајње специфично, транзиционо доба чији узроци се налазе у светској политичкој, теоријској, етичкој и економској кризи. Полемике стручне јавности око имена за нови век изнедриле су све учесниције употребе појмова “пост-либерализам” и “пост-постмодернизам”, као и осмишљавање нових концептуалних стратегија али и повратак раније артикулисаних одређења – пре свега “праве демократије” (wahre Demokratie). У овом чланку разматрамо политичко-филозофске основе праве демократије обзиром на кризу ЕУ и перспективе развоја Европе у дивергентним аспектима социјалног, друштвеног и националног питања. Успони политика радикалне леве и радикалне деснице појављују се као савремени европским феномени пар екселленце и као такви упућују на базичну сагласност грађанства која се гради у опозицији спрам политичких структура и иманентно недемократског карактера ЕУ. Показује се да су, *sit grano salis*, незаобилазни носиоци стварања нових политичких субјективитета пре свега европски народи и, штавише, да је то место на којем изнова израћању замисли праве демократије. Тако се супротстављање низу олигархијских, ауторитарних и/или партократских форми – које се, поред осталог, уочава и у јачању друштвених покрета – испоставља као једна од најважнијих детерминанти у европском, али и светском кључу.*

Кључне речи: права демократија, Европска унија, Европа, демократски дефицит, левица, десница, политички субјективитет.

ПРЕМА ПРАВОЈ ДЕМОКРАТИЈИ

Појам “праве демократије” (*wahre Demokratie*), као кретања које треба не тек да симболизује већ да уистину и оживи једну истиносну, стварносну демократију тј. да ухвати непоновљиви облик привржености и лојалности концепцији *владавине народа* - историјски проналазимо у Марксовој критици Хегелове *Филозофије права* (*Rechtsphilosophie*). Тако 1843. године Маркс у исти мах упућује на два важна аспекта, односно на, условно говорећи, субјективни и објективни моменат, од којих први говори о *личној и појединачној верности демократском моменту* – и у том смислу одговара савременом Бадјуовом појму „верности догађају“ (*la fidélité à l'événement*)¹⁾ - док други сведочи о *колективном устројству*. У том светлу, Маркс пише да је “самоочигледно да сви облици државности имају демократију за своју истину и из тог разлога они су неистинити у оној мери у којој нису демократије.”²⁾ Тако се права демократија, у најбитнијем, појављује као питање демократског самоодређења тј. демократског самоуспостављања (*Selbstbestimmung des Volks*) и у том светлу као *егземпларно место*, односно *топос политичког*. Или, прецизније – и за разлику од свих процедуралних *ерго* формалних теорија демократије, које припадају либерализму – филозофско-политичка концепција *праве демократије* упућује на суштинску испреплетеност демократског и политичког тј. у крајњој инстанци аргументује да *питање демократије* јесте *питање политике par excellence*, као и *vice versa*. Овде је улог управо *аутономија политике*, односно специфичност и посебност политичког у релацији спрам практично свих других облика људске делатности: јер само је политика догађај *самоутемељења народа* и, у мери у којој то она у стварности заиста и јесте, *истинита је као политика*.

Штавише, једна држава је, као и сви државотворни облици, за Маркса *истинита* – а то значи саобразна сопственом појму – уколико се појављује *као демократија*, и степен њене демократично-

1) Alain Badiou, *Being and Event*, Continuum, New York, 2005.

2) Karl Marx & Friedrich Engels, *Werke*, Band 4. Karl Dietz Verlag, Berlin, 1968. str. 464-465.

сти скоро да је пропорционалан степену њене одрживости, структуре и развоја. Овде је битно имати у виду да се, са једне стране, питање демократије испоставља и као питање *легитимитета* (политичког), и то управо у смислу у којем се политика у целисти афирмише као преплитање потеза и пракси асоцијација и облика заједништва који извиру из живота и, са друге стране, да, полазећи од Хегелове разлике појмова *Schein* и *die Erscheinung* (као разлике између *пуког привида* и *релативне истине*), Маркс разрађује замисао о јазу између *форме* и *стварности*, и то на такав начин да се из степена реализације демократије директно осликавају политика и *антиполитика*, као парадигматичан израз *привида* (*Schein*).

Сада, питање је следеће: где се огледа растућа релевантност ових Маркових увида за *савремену ситуацију ЕУ, а онда Европе у целини*? Да би се одредило место и потенцијали скицираних замисли, већ би, у једном важном аспект, морало да се претпостави да бројне и разноврсне европске критике које говоре о тзв. “*демократском дефициту*” ЕУ нису ни довољне, а ни довољно “*проактивне*” тј. да прича о *мањку демократског момента*, ма колико тачна и важна, већ и сама представља *извесну редуцију*. Јер, ова прича, о којој ће још бити речи, се такорећи зауставља на пола пута дијагностификовања *политичке кризе ЕУ*, махом не изводећи консеквенце политичке кризе до краја, али и занемарујући *свеобухватност* ове кризе, њен, безмало, *тотални карактер*, у смислу у којем се, практично једновременно, појављују *политички, економски, теоријски, друштвени и нормативни* аспекти кризе. Свакако, аспект *политичке кризе* испоставља се као *средишњи*, и, то управо у оном што се, у филозофског жаргону, зове *празним местом политичког субјективитета*, а тиче се чињенице да се, ни појмовно ни практички, није успело у оживљавању идеје *европског идентитета* који је требало да се појави као *супституција* за националне политичке идентитете земаља чланица ЕУ и, штавише, као нови референтни оквир за политичку, правну и друштвену праксу. Да европска дужничка криза није само економска већ да супротно, она све више личи на *идентитетско - етнички сукоб*, недавно је образложио и Николас Самбанис (Nicholas Sambanis), који ту препознаје и *крај једног облика европског пројекта*.³⁾ У том смислу, јавна признања немачке канцеларке Ангеле Меркел, некадашњег француског председника Николаса Саркозија и британског премијера Дејвида Камеруна – да је *мултикултурализам пропao* – пред-

3) Nicholas Sambanis, “Has Europe Failed?”, *The New York Times*, August 26, 2012.

стављала су тек врх леденог брега, или прецизније, прву степену у признавању да *политички идентитет ЕУ није успостављен*. То је значило да је прелаз од ЕЕЗ према ЕУ, који је требао да симболички означи и исцрта путању кретања од *економске* ка *политичкој* заједници суштински заказао тј. да је, да се тако изразимо, *Европа у битним политичким, теоријским, духовним и културним аспектима остала с оне стране ЕУ*.

Једна од најбитнијих консеквенци коју је савремена криза изнедрила свакако је та да се из *економског* (па чак ни уз свесрдни вишедеценијски процват и ширење оног што Бадју појмовно обрађује као „материјалистичку парадигму“), не може *по defaultu* да настане *политичко*, тј. да стављање знака једнакости између „*економског*„ и „*политичког*„ не само да не садржи неопходну дискурзивну и практично-политичку плаузибилност, већ се на средње или дуже стазе показује заправо неодрживим. Природа кризе ЕУ, дакле, у овом смислу, тек секундарно је *економска* а превасходно је *политичка* – због чега постаје разумљивије да су, рецимо, слабе институције ЕУ тј. *институције које никада нису постале интегрални део, а још мање аутентичан извор политичког и демократског ауторитета за европско грађанство*, показатељ системских потешкоћа и даљег *раслојавања и разједињења* између појединих земаља чланица. Разуме се, овој врсти институционалног и демократског дефицита потребно је придодати нелогичност у логици европских интеграција, која се, поред осталог, испољила и у одбацивању јединственог Европског устава, као и у немогућности успостављања јединствене спољне политике (дипломатије, безбедности и одбране) - у исти мах демонстрирајући да је идеја о ЕУ као супер-држави готово сасвим нереалистична. Из свих скицираних разлога, можемо рећи да су текућа економска криза у ЕУ, као и криза евра о којој подробно говори студија Гинтера Ханиха⁴⁾ – сем у аспектима у којима се јављају као саставни део светске кризе - тек део сложенијег и фундаменталнијег проблема, који сведочи о структурном јазу између онога што смо већ претходно означили као јаз између *ЕУ форме* и *европских стварности*.⁵⁾

Питање је, свакако, на који начин су тзв. водећи *европски интелектуалци* одговорили на овај *нарастајући привид*, тј. на *Сихеин* који, ако се присетимо Маркса, упућује управо на *антиполитич-*

4) Ginter Hanih, *Evrokatastrofa na vidiku*, Albatros Plus, Beograd, 2011.

5) Опširnije videti Bogdana Koljević, „EU dogma i evropske stvarnosti”, *Pravo i društvo*, br. 2, 2011.

ки карактер савремене ЕУ. Хабермасово дело *О уставу Европе* (*Zur Verfassung Europas*) тј. допуњено издање под називом *Криза Европске уније* (*The Crisis of the European Union*), у већ поменутом смислу даље развија тезу о *демократском дефициту ЕУ* – и у њему се вишеструко образлаже и аргументује да је Унија, заправо, ушла у *пост-демократску еру*. Или, прецизније, монополизација тзв. “европског пројекта” од стране самопрокламованих “европских елита”, као и бирократизовање које се суштински дистанцирало од европског грађанства, практично су угрозили и саму идеју Европе.⁶⁾ У једном од најновијих чланака, Хабермас је за исти процес употребио и назив “*фасадна демократија*” – али, упркос је-згровитој и оштрој анализи о свеукупном стању ЕУ, и даље је остао при ставу да је *за будућност Уније неопходан системски преокрет*, и да је то циљ од којег се не сме одустати јер би, у најкраћем, “*одрицање од европског уједињења, био и расанак од учешћа у светској историји.*”⁷⁾

У позадини, дакле, детектовања и артикулисања пресека политичких процеса савремене Уније тј. критичке, местимично и радикалне анализе, почива вера у *јединствен* “европски пројекат”, као, по претпоставци, једини начин за *учествовање* на позорници *светске историје*. Из овога би, међутим, требало да следи да је искључиви начин *политичке субјективизације* народа Европе *форма ЕУ* – док је, тек да поменемо неке од сасвим супротних аргумената, *управо ЕУ у највећој мери показала недостатак овог субјективитета*. Донекле је иронично и парадоксално да је, рецимо, један Етјен Балибар, који је деценијама био међу најангажованијим теоретичарима приче о “европском идентитету” (ове тезе прегнантно су формулисане у делу *Ми, грађани Европе?*), показао већи степен филозофске рефлексije у садашњем тренутку од Хабермаса, па чак и од Бадјуа који је такође, још до скора истицао да једино нова симбиоза и тесно савезништво Француске и Немачке може сачувати аутентичност и самобитност европске идеје и њен *утицај у новом веку*.⁸⁾ Балибар је, наиме, у тој мери променио своје почетно становиште да је артикулисао став да је “*Европа мртав политички пројекат*”, настављајући да експлицира да су данас неке земље *доминантне*, а другима се *доминира*... Не можемо, дакле, а да не

6) Jürgen Habermas, *Zur Verfassung Europas*, Suhrkamp, Frankfurt, 2011.

7) Jürgen Habermas, Peter Bofinger, Julian Nida-Rümelin, “Protiv fasadne demokratije”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 03.08.2012.

8) Опширније видети Alain Badiou, *Polemics*, Verso, New York, 2006.

поставимо питање: да ли је ово почетак краја за ЕУ?... Уколико не пронађе капацитет да започне изнова, и то на радикално новим основама, Европа је мртав политички пројекат (курзив Б.К.)⁹⁾

Тако се уочава да су се као основне карактеристике савремене ЕУ појавиле управо *неравноправност* и *неједнакост* – чак све више, у економско-политичком кључу у хегеловској релацији роба и господара – те да од *égalité* и *fraternité*, као битних носилаца европског духа, практично да није остало ништа. Али вратимо се осталим реакцијама европске политичке филозофије. У савременим интерпретацијама, попут оних изнетих у делима Ернеста Лаклауа и Шантал Муф, као одговор на овакво стање појавила се концепција *радикалне демократије* (*radical democracy*)¹⁰⁾. У делу *Демократски парадокс* (*The Democratic Paradox*) Шантал Муф је, у сличном духу, *целу деценију пре савремене кризе ЕУ*, артикулисала како је *стратешка грешка* (погубна дакле, чак по њихов сопствени неолиберални систем), била протеривање идеје *народног суверенитета* (*popular sovereignty*) из теоријског политичког и јавног дискурса – што је узроковало све већи пораст “*демократског дефицита*”. Муф је забележила и следеће: “Обзиром на значај који народни суверенитет има за демократско имагинарно, ово може имати опасне последице и за *демократске институције*” (курзив Б.К.)¹¹⁾ На тај начин, указано је, са једне стране, на појмовни ланац између *праве демократије*, *народног суверенитета* и *демократских институција*, док је, са друге стране, увид о *симбиози теоријског и практичног* или, прецизније, о улози (филозофско-политичког) симболичког оквира у непосредним политичким делатностима и консеквенцама у реалности, добио на новој снази. Целокупно дело Шантал Муф јавља се у облику чврсте аргументације о противречној природи тзв. “*либералне демократије*”, која се, као егземпларни *contradicio in adjecto*, заплела у самопроизведене тензије, покушавајући да споји сасвим различите традиције: индивидуалних слобода и људских права (*либерална традиција*) и једнакости и народног суверенитета (*демократска традиција*). Из немогућности ове спреге, и практично “*пуцања система*”, који је

9) Etienne Balibar, „Europe is a Dead Political Project“, *Guardian*, June 6, 2010.

10) Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, 2nd edition, London-New York, 2001. Svakako, bilo bi sasvim neosnovano stavljati bilo kakav znak jednakosti između različitih teorija demokratije tj. Marksove, Badjuove i analize koju pružaju Laclau i Muf. Jer, za našu svrhu ovde, bitan je motiv prave demokratije i prepoznavanje kako ovaj motiv deluje u savremenom kontekstu EU.

11) Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, Verso, London – New York, 2005, str. 4.

био артифицијелно и самоконтрадикторно конструисан, све је већи број теоретичара који већ говоре или о *пост-либералној ери*¹²⁾ или о специфичним кретањима која настају у *пост-постмодернизму*.¹³⁾

„СОЦИЈАЛНО ПИТАЊЕ“ И „НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ“ - САВРЕМЕНА ПОЛИТИЧКА КРЕТАЊА У ЕУ

Савремена друштвено-политичка кретања у појединачним земљама чланицама ЕУ - у време кризе коју многи описују као највећу кризу Европе после пада Берлинског зида - у битном смислу упућују на, привидно противречне, појаве: успони *радикалне деснице* и *радикалне левице* имају све предиспозиције да, на средњи рок, постану основно обележје нове политичке мапе Европе (француски избори, рецимо, на којима је 30% становништва гласало за странке радикалне левице и деснице репрезентативан су пример у овом случају). Овај, наоко парадоксални обрт, природна је и логична последица чињенице да моменти који су најпре били искључени из официјелног *ЕУ дискурса*, као и не малог дела *ЕУ пракси*, су управо *национални моменат* и *социјални моменат*. То значи следеће: (1) *јаз* између *ЕУ елита* тј. *криптополитичких елита*, са једне, и *народа*, са друге стране, драматично је порастао у протеклих неколико година (2) овај *јаз* значио је продубљивање *социјалних и економских неједнакости* због чега се *класа* поново појавила као релевантно политичко име (3) обзиром да се тзв. „*национално питање*“ од стране самопрокламованих политичких елита и у званичном дискурсу и у конкретним потезима третирало – у складу са *маинстреам* постмодерним и/или неолибералним оквиром – као потенцијално фашистичко, а у најбољем случају као потпуно анахроно или ирелевантно, резултат таквог става је да се национализам као патриотизам практично враћа на велика врата.

Другим речима, чињеница да се, условно говорећи, *радикалне политике* левице и деснице у ново време изнова рађају и самопроизводе, доживљавајући све већи процват, најиманентније и најживље произилази из тога да је „*европска елита*“ за теоријску и политичку парадигму ЕУ одабрала концепте који су требали да означе *крај* и *левице* и *деснице*, и да створе *цонтрадицију* *ин адјец-*

12) Опširnije videti: Renard, Thomas, ed. *The European Union and Emerging Powers in the 21st Century*, Ashgate, Royal Institute for International Relations, Belgium and Ghent University, Belgium, 2012.

13) Nealon, Jeffrey, *Post-Postmodernism: or, The Cultural Logic of Just-in-Time Capitalism*, Stanford University Press, Stanford, 2012.

то, односно политичку заједницу без политичког субјективитета. На који начин се одигравала деструкција левице у, првобитно, блеровско-шредеровском оквиру, као тзв. политика “трећег пута” и “социјадемократије”, тј. у празној формули која је требала да гласи “с оне стране деснице и левице”, језгровито говори Шантал Муф, док је, рецимо, дело Роберта Купера (Robert Cooper) *Распад нација* (*The Breaking of the Nations*) умногоме узорит пример пледојаеа за пост-национални пост-модерни политички поредак који је требало да репрезентује и нова ЕУ.¹⁴⁾ Суштина је, дакле, у томе да је, практично дуже од две деценије, ЕУ грађена у стању политичког симулакрума, тј. да су њене, тзв. “леве” и “десне” политике већински биле артикулисане како би чиниле симулацију обе политике, док се разлог и корен таквог подухвата по свему судећи понајвише проналази у садржајној формулацији Тарика Алија (Tariq Ali) да је, наиме, Европа била „заточеник атлантизма,,¹⁵⁾

У том светлу постаје јасно и како је уопште замисливо да радикално леве и десне политике¹⁶⁾ имају додирну тачку, штавише, тачку пресека и сусрета, као и како се обе интринсично сусрећу са апелом за праву демократију. Јер, у мери у којој се појављују било као борба за социјалну и друштвену једнакост или као борба за национални идентитет и суверенитет, оба правца деловања упућују на практиковање аутентичне политике и на системски преокрет, који би, следствено, редефинисао и улогу јавности и партиципацију грађана у политичком животу. Или, у нешто другачијој филозофској терминологији, у једнакој мери у којој су афицирани и сфера полис-а и сфера биос-а, због тога што је квази-полис стигао до тачке да захвата и целокупан биос (*ergo*, тотализујући процес који обухвата не само јавни већ и приватни живот, као и сфере науке, уметности и културе), логично је и природно да реверзбилан правац кретања окупља и појединце, и целокупне европске народе који се супротстављају транснационалној атланској империјалистичкој политици. (У том светлу, рецимо, расте озбиљна забринутост са друге стране океана, да савремена европска кретања негативно делују на “трансатланско партнерство”, са посебним освртањем на случај Грчке.¹⁷⁾). Да место сусрета између алтернативних левичар-

14) Robert Cooper, *The Breaking of the Nations*, Atlantic Press, New York, 2003.

15) Tarik Ali, “Evropa je zatočenik atlantizma”, *Večernje novosti*, 6. septembar 2011.

16) Za pitanje povratka nacionalizma u Evropi videti npr. Nicholas Gvosdev, “Nationalism Returns to Europe”, *TNI Online*, 5.novembar 2012. <http://nationalinterest.org/commentary/nationalism-returns-europe-7697>

17) Stiven Sejbo, “Kritičan trenutak u istoriji Evrope”, *VOA*, 10.avgust 2012.

ских покрета, са једне, и борби за неретко изгубљено национално достојанство, са друге стране, уистину постоји, показују и, рецимо, пример грчке *Суриза*-е и њеног лидера Алексиса Ципраса, али и, на појмовном и практичном нивоу, делотворност пароле о “99%” (у разлици спрам “1%”), која је већ створила нове облике солидарности, али и асоцијација, и највероватније означила почетак новог доба 21. века.

ПРЕМА ЗАКЉУЧКУ: ИЗМЕЂУ НОВОГ ЕВРОПСКОГ КОЛОНИЈАЛИЗМА И ПРАВЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Досадашња расправа изнедрила је можда најважнију конвенцу: разумевање да савремена ЕУ проживљава сопствени преображај, да некадашња Унија више не да нема алтернативни, авангардни, прогресивни лик, већ да је све више, супротно, прати јавни имиџ застарелог пројекта који је *нови век већ превазишао*. Јаз „севера“ и „југа“, земаља попут Немачке или Француске са једне стране, и Грчке или Шпаније са друге, постао је до те мере дубок да је *сада лакше замислити потенцијални сукоб него ближе савезништво које би требало да успостави јединство народа*. Важно је, међутим, имати на уму, да су места латентног сукоба *лоцирана и у равни социјалне и националне диференцијације*, тј. да се, парцијално, сусрећу у равни преплитања деловања „транснационалних атланских империјалних структура“ са једне, домаћих елита са друге, и већинског народа са треће стране. То су кључни разлози због којих би, у овом часу, било у најмању руку неозбиљно децидно формулисати став о средњорочној будућности Уније - али и показатељи сложености савремених процеса који је одвијају на тлу Европе.

Ипак, у регнантној формулацији Џорџа Сороса (George Soros), коју не би требало потценити, тим пре што је овај став постао једна врста незваничног *mainstream* мишљења, стоји следеће: *криза еврозоне је политичка, а не фискална*, док ће Немачка вероватно учинити све што је потребно да се заштити евро, али ништа преко тога. „Резултат је доминација Немачке у еврозони...то би претворило Европску унију у нешто сасвим другачије од оног предмета из маште. Била би то *немачка империја са периферијом као залеђем* (курзив Б.К.).“⁽¹⁸⁾ Остављајући по страни политичке и нормативне

18) George Soros, Lecture in Trento, Italija, 2. jun, 2012. Опширније videti www.businessinsider.com

импликације оваквог става тј. са фокусом на његов дескриптивни карактер – уз већ поменуто сложеност процеса и различитих играча – постаје скоро немогуће одупрети се утиску да ће, у најмању руку, конструкција ЕУ изгледати сасвим другачије него деценијама уназад.

Али питање које се за нас овде поставља је следеће: уколико сви битни показатељи упућују на кретање Уније ка *структурној диференцијацији*, и то по линијама поделе на државе чланице, или, још радикалније, уколико је имплицитно саопштено да је спас Уније могућ тек кроз неки облик њеног *правног и политичког раслојавања и степенастог разграђивања*¹⁹⁾, да ли се уопште може конзистентно рећи да у таквом кретању има било чега налик правој демократији и аутентичној политици? Или, другим речима, уколико постаје све транспарентније да ЕУ сваким даном све мање постоји као „савез равноправних држава и народа“ и да је врло мало вероватно да ће она опстати као целина у садашњем облику, шта се у том случају догађа са демократијом и политичким субјективитетом?

Можемо рећи да, по много чему, ситуација подсећа на, као што је већ поменуто, својеврсни повратак хегеловској дијалектици роба и господара – једино је питање колико ће Марксово читање ове дијалектике, као и апел за правом демократијом, у реалности пронаћи своје место. Свакако, питање је и какве ће политичке облике – уколико такав расплет наступи – изнедрити једновремени раст неповерења у ЕУ, евентуално јачање партиципативне демократије (у којој би референдуми²⁰⁾, пораст активног учешћа грађанства у политици, и све форме приближавања „*демократији одоздо*“), и својеврсни повратак националним државама као главном оквиру успостављања политичког субјективитета. Шта су, међутим, начелни услови под којима бисмо могли рећи да је један облик конструктивног диференцирања и дезинтеграције, политичко-филозофски, можда најбоље решење у датој ситуацији, оно које би се појавило као очување виталности Европе? Оно што је, у сваком случају, извесно, је да без аутентичне обнове најбољих европских традиција, без културе сећања на систем вредности у којем су ја-

19) Опširnije videti Slobodan Samardžić, „Evropska unija između krize i dezintegracije“, *Pravo i društvo*, br. 1, 2012. str. 9-26.

20) U tom svetlu, potrebno je osvrnuti se na, recimo, najnovija istraživanja EU Observera, prema kojima bi praktično polovina Britanaca na referendumu glasala za izlazak iz EU. Опširnije videti <http://euobserver.com/political/117235> Relevantni pokazatelji upućuju na to da je ova skica zapravo primenljiva na ne mali broj evropskih zemalja.

ко образовање, јако друштво, аутономан развој науке, уметности и различитих обичајности, имали врло значајну улогу – а уз свест о новој политизацији и еманципацији која изнова треба да одговори на питање о смислу бивања у заједници – тај процес може изнова афирмисати логику доминације спрема идеја једнакости и равноправности. Али, опет, не би требало ни потценити значај француског поклича, који на узорити начин слика не само Француску, већ и пејзаж савремене Европе: „*Casse-toi, riche con!*”²¹⁾

Bogdana Koljevic

“EUROPEAN ISSUE” AND TRUE DEMOCRACY IN THE 21st CENTURY

Summary

From the perspective of most contemporary, and essentially different authors, first decades of the 21st century have been marked as a specific era of transition, caused by world political, theoretical, ethical and economic crisis. Intellectual disputes about the name for the new century placed forward the growth of uses of the concept of „post-liberalism“ and „post-postmodernism“, as well as rethinking of new conceptual strategies, but also a return to previously articulated determinations – above all „true democracy“ (wahre Demokratie). In this article we consider political-philosophical basis of true democracy in regard to EU crisis and perspectives of development of Europe in divergent aspects of social, normative and national issue. The rise of politics of radical left and radical right appear as contemporary European phenomena par excellence and as such point to basic consensus of citizenship, built in opposition to political structures and to immanently undemocratic character of the EU. It is exemplified that, cum grano salis, inescapable carriers of creation of new political subjectivities are, beyond all, european people, and, moreover, that precisely that is the place where true democracy emerges. In that way, opposition to number of oligarchic, authoritative or partocratic forms – which, also, can be recognized in strengthening of social movements – appears as one of the most significant determinations in european, but in world context as well.

Key words: true democracy, European Union, Europe, democratic deficit, left, right, political subjectivity.

21) Опширније видети *Liberation*, 10. septembar 2012.

ЛИТЕРАТУРА

- Renard, Thomas, ed. *The European Union and Emerging Powers in the 21st Century*, Ashgate, Royal Institute for International Relations, Belgium and Ghent University, Belgium, 2012.
- Nealon, Jeffrey, *Post-Postmodernism: or, The Cultural Logic of Just-in-Time Capitalism*, Stanford University Press, Stanford, 2012.
- Ханих, Гинтер, *Еврокатастрофа на видику*, Албатрос Плус, Београд, 2011.
- Мајер, Томас, *Идентитет Европе*, Албатрос плус, Београд, 2009.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Werke*, Band 4. Karl Dietz Verlag, Berlin, 1968.
- Cooper, Robert, *The Breaking of the Nations*, Atlantic Press, New York 2003.
- Laclau, Ernesto, Mouffe, Chantal, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, 2nd edition, London-New York, 2001.
- Mouffe, Chantal, *The Democratic Paradox*, Verso, London – New York, 2005.
- Badiou, Alain, *Polemics*, Verso, New York, 2006.
- Badiou, Alain *Being and Event*, Continuum, New York, 2005.
- Тејлор, Пол, *Крај европске интеграције*, Албатрос плус, Београд, 2010.
- Кољевић, Богдана “ЕУ догма и европске стварности”, *Право и друштво*, бр. 2, 2011.
- Koljević, Bogdana, “Rethinking the Question of Otherness and Democracy in European Philosophy”, *Serbian Political Thought*, no.1, 2011.
- Самарџић, Слободан, „Европска унија између кризе и дезинтеграције“, *Право и друштво*, бр.1, 2012. стр. 9-26.
- Habermas, Jirgen, *The Crisis of the European Union*, Polity Press, 2012.
- Habermas, Jirgen, Peter Bofinger, Julian Nida-Rümelin, “Против фасадне демократије”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 03.08.2012.
- Leconte, Cecile, *Understanding Euroscepticism*, Palgrave Macmillian, 2010.
- Али, Тарик, “Европа је заточеник атлантизма”, *Вечерње новости*, 6. 9. 2011.
- Balibar, Etienne, „Europe is a Dead Political Project“, *Guardian*, June 6 2010.
- Sambanis, Nicholas, “Has Europe Failed?”, *The New York Times*, 26. august 2012.

Овај рад је примљен 20. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УДК:
316.343(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 13-26.

Љубиша Митровић
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

СРПСКО ДРУШТВО ИЗМЕЂУ ПАУПЕРИЗАЦИЈЕ И ТАЈКУНИЗАЦИЈЕ (прилог изучавању промена у социјално-класној структури друштва Србије у транзицији)*

Сажетак

Транзиција без социјалне одговорности, ослоњена на неолиберални модел зависне модернизације, довела је до периферизације привреде, друштва и културе у Србији. У савременој социологији не постоје целовита истраживања промена у друштвеној структури српског друштва у транзицији. Досадашња активност најчешће је редуцирана на истраживање елита и њиховог учешћа у расподели друштвене моћи.

У раду се разматрају учинци досадашње транзиције – и посебно радикалне промене у класно-слојној структури савременог српског друштва и његову поларизацију на богату мањину тајкуна/олигарха и пауперизовану већину. Аутор истражује социјални профил класа и слојева и могуће импликације по развој и будућност Србије.

Кључне речи: транзиција, периферизација, субразвој, неједнакости, радници и тајкуни.

Неолиберална стратегија транзиције друштва у Србији довела је у протеклих двадесет година до радикалних промена у његовој класној структури. Нажалост, наши социолози заокупљени су другим темама и “секуларним свештенством” са становишта

* Овај рад је резултат ауторових истраживања на макропројекту “Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција” (179074), које реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство за просвету и науку РС.

политичке коректности раде посао аналитичара за потребе владајућих медија, у циљу легитимизације делатности професионалних реформатора. И када истражују промене у социјалној структури њих занимају промене у горњим спратовима друштва, у палачама, али не и у колибама и друштвеном подземљу. О тој тенденцији сам говорио као о феномену својеврсне аристократизације социологије у нас (јер изучава само промене у саставу/мобилности фракција елита). С друге стране, присутна је једна врста етнографске ретрадиционализације социологије да су социолози фокусирани на истраживање нивоа микродруштвених структура, у кључу социологије размрвљеног рада (истражују промене у породици, односе међу половима, родну проблематику, етнополитичка – религијска обележја).

После великих подухвата М. Поповића о истраживању социјалних неједнакости у “Друштвени слојеви и друштвена свест” и сарадника из 80-година С. Болчића, М. Богдановић, М. Лазића (колега са Института за социологију Филозофског факултета у Београду), као да се застало са истраживањем промена у стратификационом систему српског друштва у транзицији. Стога је проблематизација ове теме у оквиру научног скупа који организује Социолошко друштво Војводине значајна и подстицајна за академску заједницу социолога.

У нашем прилогу чинимо покушај да проблематизујемо/разматрамо неке аспекте/димензије ове теме, са фокусирањем на анализу положаја и улоге екстремно поларизованих група/слојева у класно-слојној структури савременог српског друштва: тајкуна/олигарха, као најбогатијег/најмоћнијег дела из комплекса необуржоазije и пауперизованих делова радништва и других маргиналних група (незапослених, избеглица и пензионера).

У својој структури/композицији овај рад/прилог садржи:

1. *контроверзе о природи постсоцијалистичког друштва* (од нове идеолошке митологије о «створеном демократском друштву» до сурове реалности периферног капитализма катастрофе);
2. осврт на домете и ограничења досадашњих истраживања промена у друштвеној структури Србије;
3. прилог социолошкој анализи екстремно поларизованих група у социјалној структури савременог српског друштва

(радника и тајкуна/олигарха, радне снаге и агената капитал-односа).

О ЗНАЧАЈУ ИСТРАЖИВАЊА ПРОМЕНА У ДРУШТВЕНОЈ СТРУКТУРИ

Још је Рајт Милс у “Социолошкој имагинацији” утврдио да нема квалитетног истраживача у социологији ако он није оспособљен да се користи категоријом друштвена структура. У појмовној мрежи и социолошкој анализи друштвена структура заузима централно место, те њена методолошка апликација у емпиријским истраживањима помаже сазнању истине, тј. правог идентитета/социјалног карактера једног друштва.

Од Хегела, преко Маркса до Косика – сви дијалектичари су сматрали да је Истина целина, те да у социолошкој анализи та целина највишег реда управо јесте *друштвена структура*. Њено истраживање/сазнавање омогућује нам да суштински схватимо методолошки упут К. Косика “да је свака појава производ и произвођач друштва”.

Наравно та је целина динамичка, променљива категорија повезана са факторима социјалне динамике. Стога истраживање друштвене структуре помаже разумевању не само социјалне статике, већ и спознају карактера социјалних промена и њених актера.

Савремено друштво (светско и балканско) захваћено је процесима у распону од глобализације, модернизације, транзиције до реколонијације. У том контексту интересантно је истражити основне правце промена друштвене структуре у Србији и њихов карактер, као и могуће последице по будући развој земље.

Учинили се осврт на досадашња социолошка истраживања у нас, у периоду 20-годишње транзиције, да се запазати две тенденције: једна, да се истраживања друштвене структуре концентришу око улоге елита и њихових фракција и, с друге, да се она често редукују на истраживање микродруштвених структура посебно етнокултурних група, фолклора, религије итд.

Време је да се истражи успон и пад базичних група: друштвених класа и слојева; њихова физиономија, судбина и улога у савременим друштвеним променама. У нашем раду чинимо осврт на глобалне промене у класно-слојној структури српског друштва, у последњих 20 година. У анализи ћемо се фокусирати на метамор-

фозе у друштвеном положају радничке класе и необуржоазије, две поларизоване групе супротних интереса и идеолошких стремљења; које ће, верујем, својим борбама обележити деценије које су пред нама. Истраживање дијалектике њихових опречних интереса омогућиће да сазнамо праву природу савременог капитализма у Србији, као и инструментализовану улогу политичке елите и центара моћи који су све очигледније подређени интересима снага репродукције капитал-односа у друштву и свету.

КОНТРОВЕРЗЕ О ПРИРОДИ ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИХ ДРУШТАВА: ИЗМЕЋУ МИТА О ОТВОРЕНОМ ДРУШТВУ И РЕАЛНОСТИ ЕКСТРЕМНО КЛАСНО ПОДЕЉЕНОГ ДРУШТВА ПЕРИФЕРНОГ КАПИТАЛИЗМА

На процесу историјске рестаурације капитализма, у постсоцијалистичким друштвима, изникло је, попут печурке после кише, бројно племе аналитичара, апологета/адвоката овог процеса. Међу њима у друштвеним наукама предњаче економисти, који су преко ноћи од доктринарних марксиста постали неолиберали и присташе веселе бећарске науке; затим правници и политиколози. На зачелју ове групе новог “секуларног свештенства” (М.Л.) су и социолози. Под маском научне објективности, већина њих је сејала/ширила мит о новој догми о отвореном друштву неолибералног корпоративног капитализма, оправдавајући на тај начин преврат у начину производње и систему управљања, у име ефикасне тржишне привреде и демократске револуције. Ако је у почетној еуфорији маса – урушавањем једнопартијског социјализма – и било очекивања и илузија да ће долазиће друштво бити боље и богатије, праведније и слободније, данас је – после 20 година – извесно да се тај неолиберални мит о отвореном друштву «царства слободе», претворио/изродио/реализовао у своју супротност. На делу је друштво периферног капитализма, или како неки истраживачи пишу «тржишни стаљинизам» («капитализам катастрофе»), са бројним облицима сурове првобитне акумулације капитала, енормне експлоатације радне снаге, криминализације и пљачке.

Иза паравана правне државе и вишепартијске парламентарне демократије – у суштини имамо владавину необуржуазије и партократије, док су се парламент и влада претвориле у брбљоницу, у пословни одбор нове буржуазије. Уместо слике отвореног демо-

кратског друштва у пракси смо суочени са класно подељеним и високо конфликтним друштвом. Његова социјална структура – која се тек конституише и у обрисима препознаје; у знаку је нове пирамиде: на врху малобројна владајућа класа (нова буржоазија и нови управљачи) и на дну; огромна већина пауперизованих друштвених група (радника, сељака, занатлија, незапослених, интелигенције, избеглица и пензионера). У почетној еуфорији о природи друштвених промена (после 1989. г.) и промена у Србији (2000. г.) својим изјавама, чланцима па и студијама придружили су се и социолози; пишући о “демократској револуцији”, о настанку “предузетничког друштва”, о конституисању модерног демократског и отвореног друштва. Касније је тај глас заноса утихнуо/посустао. У судару са суровим чињеницама стварности капитализма периферије и коалиције нове буржуазије и партократске класе, постао је све видљивији расцеп између илузорне свести и детерминизама репродукције реалних структура моћи и немоћи грађанства пред гвозденим законима олигархије и суровим законима тржишног фундаментализма/тржишног бандитизма. Из тог отрежњења настале су бројне респектибилне студије социолога о противуречностима друштава у вртлогу транзиције и ефектима неолибералног модела «транзиције без социјалне одговорности», која је у пракси разорила привреду, довела до деиндустријализације земље, произвела високу незапосленост, масовну беду и пауперизацију, а државу финансијски презадужила и учинила марионетски зависном од спољног фактора (ММФ, ЕУ, САД).

НЕОЛИБЕРАЛНА СТРАТЕГИЈА ЗАВИСНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ПЕРИФЕРИЗАЦИЈА ДРУШТВА СРБИЈЕ

Имплозија социјализма део је ширег ланца кризе репродукције глобалног светског система, оваквог какав траје већ више од четири века. Узлети/пробоји социјалистичких револуција, на фону пробуђеног/побуђеног народа/маса и привремено/пролазно трајање њихових експерименталних пројеката/поредака, само су показивали друго лице капитализма и могућност алтернативе. Но, снаге капитал-односа повремено су односиле победу и враћали историјско клатно на супротну страну. Речју, капитализам је, из угла светско-системске теорије И. Волерстина, још увек систем у кризном

трајању, преживљавању али и пропадању, чији се цивилизацијски крај предвиђа до половине XXI века.

Имплозија социјализма (1989. г.) део је тог ланца глобалне кризе репродукције етатистичког и капиталистичког начина производње, уз додатну логистичку подршку/игру геостратешких интереса Запада: да мењањем геополитичке мапе света утре пут реколонизацији и остваривања геоекономских интереса. На том фону Југославија /Србија/Балкан – представљале су значајно геополитичко чвориште и капију за продор, империјалну мисију капитала на Исток.

У овом историјском контексту кризе глобалног светског система, револуција и антиреволуција и социјалистичко самоуправљање, као један од модела либералног социјализма/партиципативне демократије, у односу на тешки етатистички модел реалног социјализма, доживело је слом. На основу садејства спољних и унутрашњих противречности, фактора. На јединству интереса снага бирократске и националистичке антиреволуције. Иако је самоуправљање на почетку показало извесне предности на фону социјализације политичке /друштвене моћи и органске демократске интеграције друштва, на принципу неантагонистичке асоцијативне моћи, уставним променама из 1971/4. г., тј. “федерирањем федерације” дошло је до разрастања полицентричног етатизма, чиме је посејан карцином/семе зла/будуће системске дезинтеграције и урушавања заједничке државе.

Постсоцијалистичка транзиција у Србији одвијала се у две фазе: прва 1990-2000. г. и друга од 2000. г. У првој фази, тзв. блокиране/контролисане транзиције у Србији је суспендовано самоуправљање и доминирао један модел политичког капитализма и државног социјализма, у специфичном ратном окружењу и међународних санкција. У другој фази (2000. г. до данас) на делу је модел неолибералног капитализма периферије који је остатке социјалистичког система разорио и на платформи *laisser faire, laisser passer* економије тржишног фундаментализма тотално уништио народну економију, утро пут радикалној периферизацији привреде, друштва и културе. Катастрофални учинци овог модела присилне геополитичке транзиције, уз асистенцију Запада и зависне модернизације, данас болно осећа на својој кожи већина становника Србије.

Биланс 20-годишње транзиције у Србији је катастрофалан. Некритичка апликација неолибералне стратегије довела је до су-

бразвоја, разарања привреде, деиндустријализације, уништавање капацитета реалне економије, масовне незапослености и осиромашења већине становника. На стратегији зависне модернизације земља је постала отворена за неоколонијалну експанзију и протекторацију. Речју, без обзира на оријентацију политичке елите ка Европској Унији, Србија данас више подсећа на латино-америчка друштва, а цео Балкан нашао се у зону периферног зависног капитализма.¹⁾

НЕКИ АСПЕКТИ И ПРАВЦИ ПРОМЕНА СОЦИЈАЛНО-КЛАСНЕ СТРУКТУРЕ ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ

Ако дијалектичко-критичка социологија кључ за разумевање извора/начина конституисања и трансформацију друштвене, класно-слојне структуре, тражи и налази у детерминистичком дејству следећих фактора: а.) нивоа развоја технологије и поделе рада; б.) у облику и карактеру својинских односа; ц.) у систему расподеле друштвене моћи, онда се поставља питање: који су учинци досадашњих процеса транзиције на промене друштвене структуре у Србији.

Полазећи од реалног нивоа промена, које су настале у Србији у последњих двадесет година, може се рећи да су кључни узроци, фактори и механизми – који су утицали на обликовање/метаморфозу класно-слојне структуре постсоцијалистичког друштва Србије везани за а.) деструкцију социјалистичког начина производње – кроз дезинтеграцију друштвене својине и инсталирање приватно-својинског односа/капитал односа као доминантног својинског облика; б.) у разарању индустрије и органски интегрисане поделе рада засноване на њој (оличене у масовном систему машинске производње и нових технологија), као и формирању ситно – сопственичке производње под фирмом (малих и средњих предузећа), атомизираних и дезинтегрисаних подела рада (што означава рефеудализацију начина производње а не никакву модернизацију и интеграцију); ц.) доминантно деловање ванекономског и противправног фактора у друштвено-економским процесима и систему

1) Опширније о томе видети у нашим студијама *Пут у зависно друштво* (2004), *Транзиција у периферни капитализам* (2009), Институт за политичке студије, Београд.

расподеле друштвене моћи (у форми мафијашке криминализације или политичког монопола и протекционизма, волунтаризма /арбитрарности/интервенционизма). Речју, насупротив логици тржишне привреде у репродукцији предузетничке, економске и друштвене моћи и деловања правне државе, на делу су доминантни процеси монополизације, криминализације и приватизације државе, судова, што отвара простор за лумпенразвој и лумпенполитику и као последицу има, с једне стране тајкунизацију, и олигархизацију друштва, а с друге – масовно осиромашење /депривацију и пауперизацију грађана.

Правци промена класно-слојне структуре постсоцијалистичког друштва Србије одвијали су се у духу неоконзервативне реставрације капитализма периферије. То пак даље значи да су на делу били процеси радикалне деструкције/разарања старе структуре и формирање нове, дегенерисане са сликом мањине богатих (тајкуна и олигарха) и већине осиромашеног, декласираног становништва (села и градова) и танким слојем нове средње класе у градовима.

Учинили се осврт на социолошка обележја/ликове нових друштвених класа и слојева добиће се следећа транзициона слика прелазничких група и категорија. Најпре се, на фону радикалне деструкције друштвене својине и инсталирања (одозго, путем новог «демократског бољшевизма») приватног-својинског начина производње – формира *нова буржоазија*, која прати настанак новог капиталистичког периферног друштва. Она, као нова власничка и експлоататорска група, заснива моћ на приватном власништву, које је најчешће нерегуларно стечено у полуратним условима транзиције и присилне модернизације (З. Аврамовић) друштва у Србији током деведесетих и у првој деценији XXI века.

Необуржоазија се у нас диференцира у три фракције: а. номенклатурна необуржоазија; б. мафијашка-лумпенбуржоазија; ц. предузетничка. Сем предузетничке буржоазије која је пословно шумпетерски орјентисана и носилац је прогресивних процеса модернизације и развоја, остале две групе су потрошачко паразитске и шпекулативне фракције буржоазије чија се делатност граничи са криминалном активношћу и репродукцијом појава социјалне патологије. Већина изданака нове буржоазије у нас, због чињенице неизграђености правне државе и цивилног друштва, идући за логиком свог егоистичког интереса имају одлике компрадорске буржоазије, која је носилац субразвоја и лумпенполитике. Њени пред-

ставници су бескруполозни “тржишни бандити”, анационални социјалдарвинисти, економски фундаменталисти. Свој (опљачкани) капитал, по правилу, не инвестирају у развој сектора и капацитете реалне економије, већ у трговину, банке, где се могу разним машинацијама/шпекулацијама/зеленашењем, на брз начин обогатити. Дobar део ове лумпенбуржоазије у приватизационим процесима бави се куповином фирми по нижим ценама и њиховом препродајом. Они су протагонист феномена “главе шећера”, нове првобитне акумулације капитала али и хедонистичко-потрошачког начина живота; представници “доколичарске класе” у нас.

Представници нове *лумпенбуржоазије* у нас данас купују/препродавају попут матрапаза, бивша друштвена индустријска предузећа у градовима и велике поседе агрокомбината у пољопривреди. Ова тенденција је видљива широм Србије, а посебно у Војводини. Често се, под фирмом форсирања «стратешких инвеститора»/партнера, у нас промовишу прикривени партијски пајтоси, тако да се с правом говори о феномену намештене/фингиране «буразарске приватизације». Крајња консеквенца ових процеса, препуних девијација и криминализације, јесте видна тенденција ка тајкунизацији у економији и олигархизацији у политичком животу земље. *Спој тајкуна и олигарха блокира истинску демократизацију и развој постсоцијалистичког друштва у Србији.*

Наши емпиријски социолози, а посебно аналитичари политичких појава, недовољно истражују негативни утицај ове неприципјалне интересне коалиције (тајкуна и олигарха) на савремене друштвене процесе, монополизацију моћи у друштву и блокаду демократизације и развоја друштва. Њихова анализа нажалост редуцирана је на уско поље елита, пре свега политичких и економских, на улогу политичара и менаџера у друштвеном животу, али не и на продубљена истраживања нових облика социјално-класног груписања и поларизације у друштву и њихов утицај на сукобе и социјалну динамику.

Посебно треба истаћи да је комплекс проблема *радничке класе*, нових произвођачких најамних слојева друштва, остао изван видног поља социолошке анализе. Не ради само, дакле, о декласираним слојевима традиционалне индустријске радничке класе (бивших плавих оковратника), већ и нове радничке класе, као да је и она препуштена пуком вегетирању/преживљавању на маргинама друштва.

Социолошка анализа би показала како је, у процесима неоконзервативне рестаурације/антиреволуције, радничка класа у ери транзиције, отписана, атомизирана и разним реформама неолибералних новодемократа, тржишних фундаменталиста, деградирана и уништена. Отерана на бувљаке и из центра друштвене моћи у друштвено подземље. Скоро да о њеној драматичној и трагичној судбини (успону и паду), нема озбиљније социолошке студије у последњих 20. год./изузев студије *Наде Новаковић*²⁾. Нема ни дипломских, магистарских и докторских радова/теза/студија (изузев Лазићеве студије “Чекајући капитализам”)³⁾. Још једном подвлачим – већина наших колега „гусла” и истражује друге теме, често из прагматичних лукративних разлога или разлога политичке коректности.

Феноменолошки приступ у разматрању *положаја произвођачке класе, најамних радника*, у настајућем капиталистичком друштву Србије, омогућио бих нам суочавање с ликом новог света обесправљених у лепези од најамних радника у приватном сектору у градовима и на селу, до најамних радника у остатку државне привреде. Оно што је заједнички именитељ свима њима то је да су без својине, унајмљени за туђ рачун и енормно, високо експлоатисани и обесправљени. Радници су у транзиционим процесима добили формална политичка права, а изгубили социјална. Они су редуковани на пуку радну снагу и објекте експлоатације. Како су се у транзицији на удару реструктурирања нашли остаци социјалне државе, радницима је извршена редукција права из радног и социјалног законодавства. Они су препуштени на милост и немилост тржишту и неконтролисаној експлоатацији снага – капитал-односа.

У транзиционим вртлозима остало је преко милион радника ван посла или је принуђено да промени место запошљења. Многи су потражили посао ван места живота/боравка, а неки и ван земље. Дobar део инжењерског кадра, стручњака са високим образовањем и провереним способностима, мигрирао је ван Србије, као што је и изражена тенденција, феномен «одлив мозгова» тј. одлазак свршених академаца у иностранство.

2) Видети Н. Новаковић, *Дезинтеграција радничке класе Друге Југославије*, ИДН, Београд, 2008.

3) М.Лазић, *Чекајући капитализам*, Службени гласник, Београд, 2011.

Радници нису само најексплоатисани део друштвене структуре већ и најобесправљенији. Они су најчешће синдикално и политички неорганизовани и препуштени стихијним облицима неолудистичке борбе/побуне, често скрећући пажњу на себе штрајковима глађу, одсецањем делова тела или самоубиствима. У Србији, у неким предузећима, још увек имамо забрану синдикалног организовања, а послодавци и газде, као и влада – најчешће теже пацификацији, инструментализацији и манипулацији синдикатима, претварајући их у режимске “дадиле” или прирепке продужене руке нових газди снага – капитал-односа.

У политичком погледу радници су формално заступљени. Њих скоро да нема у парламенту, а мало их је и у локалним скупштинама. То говори и о анти-радничком карактеру система глобалног друштва настајућег капитализма у нас. И без обзира на неколико партија социјалистичке и левичарске оријентације, истинске левице као да нема или је демонизована и налази се у полуилегали, тако да радници остају политички неорганизовани и онеспособљени за артикулацију својих интереса и одбрану својих права. То, даље, омогућује манипулацију њиховом политичком вољом у друштву, а посебно у изборним процесима.

Најзад, између ових двеју поларизованих група: мањине необуржоазије и већине пауперизованог произвођачког састава, кристалише се *нова средња класа* која је још увек малобројна, и сама разбијена, недовољно организована. Ваља рећи да је транзиционим процесима, стара средња класа растопљена, декомпонована и да се на новом начину производње капитализма периферије, на процесима модернизације, рационализације и реформе – данас кристалише, конституише свет нових средњих слојева у приватном и државном сектору који има несигуран положај и амбивалентну политичку оријентацију. Стога су њени представници у политичким процесима флотантни, склони да често мењају политичке опције/страначке дресове ради заштите својих интереса, а не из принципијелних разлога.

Нажалост, још дуго ћемо чекати да се развије нормална стабилна друштвена структура у постсоцијалистичким друштвима, која би заменила садашњу дегенерисану и конфликтну. За то време социолози ће, пре или касније, започети да истражују нову друштвену структуру са циљем да открију не само карактер/идентитет друштва у транзицији већ и да уоче и указују на могуће алтерна-

тиве и актере друштвених промена: развоја и напретка савременог друштва Србије.

Без стабилне али и отворене друштвене структуре, која омогућује социјалну мобилност, успон, радну и социјалну промоцију за већину становника, нема здравог и напредног друштва, без обзира како се то друштво назива: капиталистичко /посткапиталистичко или социјалистичко. Нажалост, у земљама у транзицији, каква је и Србија данас, ми имамо на делу «*отворено класно друштво*», али без класне борбе⁴⁾ и владавину мешовите коалиције снага десног и левог центра, док аутентична левица тек треба да се роди из противречја савременог капитализма. Владајуће снаге, бројним манипулацијама, више брину о одржавању поретка капитал-односа, неголи о трагању за алтернативом и субјектима/актерима могућег ослобођења⁵⁾. *Аутентична левица* може настати само у процесима дубоке структуралне антисистемске кризе, обнове револуционарне теорије и радикалног оспоравања капитализма, а не кроз реформистички «дуги марш» у институцијама система.

Ljubisa Mitrovic

SERBIAN SOCIETY BETWEEN PAUPERIZATION AND TYCOONISATION

(Contribution to the Study of changes in the social-class
structure of a society in transition, Serbia)

Summary

Transition without social responsibility, backed by the neo-liberal model of dependent modernization has led to peripherization economy, society and culture in Serbia. In sociology there are no comprehensive studies of changes in the social structure of Serbian society in transition. So far, most activity is reduced in the research elite and their participation in the distribution of social power.

The paper discusses the effects of the current transition - and especially the radical changes in the class-stratified structure of Serbian society and its polarization of the rich minority tycoons / oligarchs and pauperized majority. The author explores the social profile of classes and strata and possible implications for the development and future of Serbia.

4) Видети чланак Т. Куљића, „Нова употреба Тита“, *Политика* од 24.09. 2012, стр. 18.

5) У вези с тим у праву је колега Т. Куљић када тврди: Сам капитализам више стрепи од слома евра него од штрајкова. Успешно је вакцинисан и безалтернативан“ (Исто, стр. 18).

Keywords: transition, peripherization, sat development, inequality, workers and tycoons

ЛИТЕРАТУРА

- М.Лазић, *Чекајући капитализам*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Н. Новаковић, *Дезинтеграција радничке класе Друге Југославије*, ИДН, Београд, 2008.
- Т. Куљића, „Нова употреба Тита“, *Политика* од 24.09. 2012.
- Љ. Митровић, *Пут у зависно друштво*, ИПС, 2004.
- Љ. Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, ИПС, 2009.

Resume

Neoliberal strategy of transition in Serbia has led to radical changes to its class structure. Unfortunately, our sociologists are preoccupied with the analysis for the mainstream media; instead of that they are engaged in critical analysis of society. Modern society is affected by numerous processes – globalization, modernization, transition, re-colonization etc. In this context it is interesting to explore the basic directions and the character of social structure changes, and its possible consequences for the development of our country in future. Unfortunately, in the transition societies, such as Serbia, we have so-called "open class society", but we don't have class struggle and the rule of mixed coalition forces of the right and left wing politics. Ruling classes are using numerous manipulations for maintaining status quo of capitalistic relations. Authentic left wing politics can arise only in the processes of deep structural anti-systemic crisis, renewal of revolutionary theory and radical challenges to capitalism.

Овај рад је примљен 1. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

Нада Г. Новаковић

ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ, СИНДИКАТИ И РАДНИЦИ СРБИЈЕ НА КРАЈУ ТРАНЗИЦИЈЕ

Сажетак

У овом раду аутор социолошки описује и објашњава однос политичких и синдикалних елита на крају процеса транзиције Србије. Посебно се указује на најважније факторе који су допринели зближавању интереса ових елита почетком 2012. године, тј. пред парламентарне и друге изборе.

Први део чланка посвећен је (не)модернизацијским потенцијалима политичке елите и њеном односу према мануелним радницима. Описују се појмови транзиције, приватизације, настајања друштва капиталистичке периферије. Већина синдикалних централа је прихватила неолиберални концепт развоја и приватизације. На тај начин су маргинализовале и себе и чланство које представљају. Највећи добитници транзиције су политичке и економске елите. Оне су срж нове капиталистичке класе Србије. Мануелни радници и делови средњих слојева су највећи губитници транзиције.

У другом делу рада истражују се стратегије деловања синдиката у времену светске економске кризе, посебно у Србији. Истакнуте су следеће појаве: разједињени и сукобљени синдикати, блискост синдикалних лидера са политичким странкама и послодавцима, непостојање стратегије синдиката у новим условима, сукоби у синдикатима, несолидарност, губитак угледа, чланства и друштвене моћи. Ово је праћено масовним губитком посла, сиромаштвом, социјалним неједнакостима, сукобима и сиромаштвом већине радника и осталих грађана.

У закључку рада аутор је нагласио да је у Србији настало друштво капиталистичке периферије, без аутентичних синдиката и јаком утицају политичких странака на њих. За то кривицу носе актуелне политичке и синдикалне елите.

Кључне речи: синдикати, политичке и економске елите, транзиција, приватизација, радници, сиромаштво и незапосленост

Друштвена „мимикрија“ интереса и друштвена моћ, посебно политичка, и данас су важни у Србији као и пре двадесет година. Сада су на друштвеној и политичкој сцени другачији „играчи“, услови деловања и њиховог легитимитета него на почетку транзиције друштва. Ново је и међународно окружење, а посебно циљеви владајућих елита. Најважнији од њих је завршетак транзиције друштва. У времену ширења и продубљивања светске економске кризе, а нарочито пред важне политичке изборе, најјасније се уочава блискост политичких, економских и синдикалних елита. Радници Србије су највећи губитници транзиције и небитни су за легитимитет владајућих елита. Њихов основ легитимитета остајања на власти су капиталисти и профит. Стога су радници важни као гласачи и порески обвезници. Синдикалној елити су значајни као стварно и потенцијално чланство, чије интересе би (је) она требало да заштити. Овде се трага за одговором на питање: шта је зближило и интересно ујединило синдикалне и политичке елите Србије на крају процеса транзиције?

ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ И РАДНИЦИ СРБИЈЕ У ВРЕМЕ УБРЗАНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Транзиција у Србији више није неизвесна. Она је дошла скоро до краја. Према тумачењу политичких елита које су освојиле власт 2000. године, реч је о преласку у тржишну економију, друштво вишестраначког парламентаризма, правну државу, заштиту основних економских, политичких и других људских права грађана и мањинских група. Приватизација је у завршној фази. Она чини срж промене својинске, тј. економске структуре друштва, и део је процеса транзиције. Политичка елита која је победила на изборима 5. Октобра 2000. имала је највећи утицај на одабрани модел транзиције, приватизације и радног и социјалног законодавства. Она је своју победу (не)намерно протумачила као сагласност грађана да пристају на реформе и неолиберални модел друштвеног развоја.

То је довело до бесмисленог сужавања појма транзиције, посебно економске, на приватизацију. Уопште није постојао, нити га још има, шири друштвени консензус о транзицији, приватизацији и типу друштва коме се тежи¹⁾ Штавише, одлука о приватизацији била је илегална и нелегална са становишта Устава земље и изјашњавања грађана.

Главни добитници транзиције Србије су политичке елите и нови капиталисти, а радници су њени највећи губитници. Створено је друштво капиталистичке периферије. Наиме, према схватању *Imanuela Volestrina* у свету постоје три зоне капиталистичког друштва. То је центар, полупериферија и периферија капитализма. Међу њима постоји регионална и социјална сегрегација и експлоатација.²⁾ То значи да су наше политичке и економске елите на делу потврдиле своје ограничене модернизацијске потенцијале. О томе сведоче и резултати других истраживања³⁾. Одмах треба подсетити да структурна хетерогеност, различито социјално порекло и образовање владајућих елита Србије представљају објективне препреке за њихову модернизацијску улогу. Други важан фактор је њихова интересна блискост са елитама ван земље, посебно у светским финансијским и политичким центрима моћи. Постојао је перманентан притисак „међународне заједнице“ на политичку елиту на власти у доношењу најважнијих одлука о привредном и друштвеном развоју. Ти притисци су постајали снажнији и видљивији непосредно пре и после завршетка политичких избора. Према схватању Слободана Антонића код нас је створена компрадорска елита. Таква елита је :“...главни агент глобалног капитала и његових политичких структура („империје“) у земљама које припадају периферији или полупериферији светског капиталистичког система. Сматра се да је у раздобљу „транзиције“ основни задатак компрадорске елите да убеди домаће становништво како је најбољи начин модернизације предаја свих ресурса (економских, политичких и културних) у руке странаца“⁴⁾. Вера Вратуша је исту појаву назвала компрадорском буржоазијом, уз напону да се у земљама насталим распадом

1) Д. Стајић, *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 6.

2) Љ. Митровић, „Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава периферије капитализма“, *Теме*, вол. XXXIV, бр. 2, (април-јун 2010), Филозофски институт, Ниш, стр. 681.

3) Н. Новаковић, „Настанак нове предузетничке елите у Србији“, *Српска политичка мисао*, год. 43, вол. 16 (бр.1-2, 2006), Институт за политичке студије, Београд, стр. 148.

4) С. Антонић, „Компрадори“, *Печат, лист слободне Србије*, 8. април 2010, <http://www.pecat.co.rs/2010/04/slobodan-antonice-kompradori/> (Датум посете 2.03.2012)

социјализма нису створиле “аутентичне националне буржоазије које би биле заинтересоване за инвестирање у домаћу индустрију, замене увоза, за одбрану националног тржишта и његово ширење кроз продор на страно тржиште”⁵⁾

Владајуће политичке елите су се декларативно залагале за демократију (па и економску), социјални дијалог, колективно преговарање и социјални консензус. У пракси су најчешће од тога одустајале. На основу истраживања транзиције, социјалне структуре и штрајкова радника Србије после 2000. године наметнуо се закључак да су оне користиле сва средства да остваре сопствене интересе, неутралишу и каналишу незадовољство мануелних радника. Средњи слојеви су тек у завршној фази транзиције и распламсавањем домаће и светске економске кризе почели да плаћају „цену“. Они су све чешћи учесници штрајкова и јавних протеста, који по обиму, облику испољавања и ефикасности далеко заостају за штрајковима у развијеном свету. Један од најважнијих узрока незадовољства поменутих класа и слојева јесте реализовани концепт неолибералног развоја привреде и друштва. У његовим темељима је идеја и пракса да се синдикати маргинализују и униште, а радна и социјална права запослених што више ограниче и потчине интересима капитала. Прави замах и моћно средство овим процесима и интересима капиталиста дале су нове информационе технологије и глобализација. Србија је кроз транзицију упознала многе „тамне“ стране ових процеса, с тим што су мануелни радници постали највећи и најмасовнији губитници.

Постојећи модел транзиције и приватизације прихватила је већина синдикалних централа. Самим тим је ограничен и домет њихове стварне одбране и заштите економских и социјалних права из радног односа. Синдикати су у читавом периоду, мање или више, посредно или директно, помагале политичкој и економској елити да на овакав начин обави транзицију. Најважнија улога им је била каналисање незадовољства радника, што се и даље дешава. Некад је то бежање од улоге заштите основних интереса радника, а често и улазак у политичка надметања са (не)моћним политичким странкама. Наравно, било је и малобројних и правих синдикалних потеза, који нису својствени највећим синдикалним централама и њиховим вођама. Много је разлога системске и појединачне (ауто)

5) В. Вратуша, „Елите у постсоцијализму, или компрадурска буржоазија у процесу реставрације периферног капитализма“, *Национални интерес - часопис за национална и државна питања*, вол. 6, (бр. 3. 2010), стр. 73.

маргинализације синдиката у Србији. Један од узрока је страх и потреба да синдикате не прогласе „остацима старог режима“. Према оцени истраживача : “Јер после петооктобарских промена, реформе су подржали сви па и синдикати“. УГС Независност је директно подржавао нову власт и од раније се борио за смену предхоне власти. Друга синдикална централа је у новој власти директно партиципирала. Наиме, Асоцијација слободних и независних синдиката (АСНС) је из својих редова дала министра рада и социјалне политике, а Савез самосталних синдиката Србије (СССС) се трудио да се покаже „реформисан“⁶⁾. На синдикалној сцени постојало је неколико јаких гранских синдиката, углавном у јавном сектору. Понашање њихових руководства није битније одступало од општег правца „сарадње“ са новим властима. Они су јој се супротстављали тек онда када су њихова предузећа и привилегије биле угрожене потезима нових елита. Власт се трудила да у време политичких избора са таквим синдикатима оствари што блискије односе.

Закон о приватизацији из 2001. године је један од темеља зацртаног и реализованог концепта промене власничке и економске структуре Србије. Његов „реформски“ карактер огледа се , поред осталог, и у томе да је синдикате искључио из процеса продаје предузећа. Они уопште нису страна у преговорима и закључивању купопродајног уговора. Немају ни право ни могућност да виде садржај тог уговора. Поред тога немају никакву контролу над оним шта се дешава после продаје предузећа (наставак или гашење производње, отпуштање запослених или пријем нових, исплата или ускраћивале средстава социјалног програма, зарада, пореза и доприноса...). У јавним протестима када се доносио Закон о приватизацији синдикати су доводили у питање брзину, начин продаје и захтевали „поштену“ и „успешну“ приватизацију. У суштини, највећа улога синдиката у тим процесима односила се на „ценкање“ око висине средстава за социјалне програме отпуштених радника. Као и у већини земаља у транзицији и средства социјалног програма су даље раслојила радничку класу, јер једни нису добијали ништа, а други су добијали за исти радни стаж десетине хиљада ДЕМ (касније евра). Према званичним проценама министра рада 95% тих средстава отишло је на потрошњу. Једноставно речено, већина запослених у државама у транзицији оценила је приватизацију као „пљачку“. На основу новијих истраживања сазнајемо да је (2010.

6) В. Кркобабић, *Неисказана моћ синдиката*, Панчево, 2003, стр. 28, 64 и 66.

године) чак 44% запослених приватизацију оценило као „чисту пљачку“, сваки четври није могао да процени њен карактер, а скоро толико да је нужна, али се спроводи на погрешан начин. Само 3% испитаника дало је одговор: „То је нужен реформски потез који се углавном добро спроводи“⁷⁾.

Социјалне последице приватизације и транзиције су далеко-сежне и озбиљне. Стопа незапослености је највиша у окружењу (почетком 2012. године је 23%, а у септембру већ 28%!). Изгубљено је више од 600.000 радних⁸⁾ Скоро да је сасвим завршена дезиндустријализација, како по броју запослених, обиму производње, тако и у стварању друштвеног производа. Индустрија је, на пример, године 1988. стварала 44% БДП, 2001. – 29%, а у години наступајуће и светске економске кризе (2008) свега 18,6%⁹⁾! Приватизација је и даље текла, а домаћи извори кризе се све чешће правдали појавом глобалне кризе. Некадашњи центри развоја постали су „долине гладних“, у којима се пред важне политичке изборе синдикалци и политичари надмећу обећањима о реиндустријализацији и новим радним местима. Наравно, радници и већина осталих грађана одавно су се суочили са монополима на тржишту, скупим робама и услугама, митом и корупцијом у свим областима и старим и новим облицима сиромаштва.

Права „новост“ је да су пре последњих парламентарних избора у Србији (мај 2012) неки од страначких лидера усвојили тактику „двострукога“ (а можда и поливалентног) колосека“. Ово конкретно значи да су за време партиципирања у актуелној власти формирали и нове ванпарламентарне странке, које имају и „опозициону“ реторику. На тај начин им се пружила прилика да успешно заврше своју „мисију“ у српској транзицији и приватизацији. Нова «вртешка» политичких кадрова после 2000. године попримила је различите димензије. Једна озбиљна политиколошка и социолошка анализа странака, водећих кадрова, учесника на најважнијим положајима (извршној власти, на пример) показала би да је значајан

7) З. Стојиљковић, „Социјални дијалог у Србији. Разлози (пре)скромног досадашњег учинка“ у Зоран Стојиљковић и Срећко Михаиловић, *Стање социјалног дијалога у Србији после двадесет година транзиције*, Београд, Савез самосталних синдиката Србије и Swiss Labour Assistance, 2010, стр. 34, 35 и 37.

8) Н. Новаковић, „Како се „кројила“ радничка судбина“, *Синдикални повереник*, вол. 66. Двоброј 3125-3126, (28. април 2010), Радничка штампа, Београд, стр. 54-56.

9) С. Пауновић, *Улога ММФ у економској кризи*, Радничка штампа, Београд, 2011, стр. 326 и Ј. Б. Душанић, *Београдска економија*, Београдска висока пословна школа, 2008, стр. 8.

број политичких лидера ту и читаву деценију. Власт их привлачи као магнет и постала је њихова судбина.

Иронија судбине је и чињеница да су се актуелни политичари на власти обрађали управо највећим губитницима транзиције - радницима. У томе су им се придружили и синдикати. За сваки случај политичка елита је обезбедила наклоност крупних капиталиста, уводећи их у страначка руководства или им је препустила места саветника у појединим министарствима. Непосредно пред парламентарне изборе за та места су се, па и за министарске фотеле, отворено нудили и лидери синдикалних централа. Олако су се позивали на праксу синдиката и лабуристичких и социјалдемократских странака у свету, а све у циљу да се докопају посланичке или „синдикалне столице“ у парламенту. Стога им није уопште било страно да се убаце на листу партије странке која отворено заговара неолибералне идеје (ЛДП на пример). Други су претили стварањем нове странке, да би коначно нашли „природне савезнике“ у странкама на власти и опозицији. Најмање је било синдиката који су бранили аутентичне интересе сопственог чланства.

СИНДИКАТИ, КРИЗА И ПОЛИТИКА

Антисиндикалне акције власти и капиталиста у свету су присутне већ неколико деценија. Оне су од 1970-их интензивирани, због надмоћи крупног капитала, глобализацијом економије, бржим селењем капитала него радне снаге, неолибералним концептом развоја. Све је то највише користи доносило мултинационалним компанијама. Створен је мит да ће глобализација сама по себи довести до општег благостања свих земаља и учесника, а да слободно тржиште ометају „превисоки“ захтеви радника и синдиката. Овај мит пратила је и флексисигурност, дерегулација и флексибилност најамнина, радних односа и уопште тржишта рада.¹⁰⁾ Теоријски и емпиријски неутемељено ово се поистовећивало са модернизацијом. То је у стварности директно (било) уперено против најамних радника, а изазвало је и раст незапослености и делокацију читавих индустријских грана ван граница појединих земаља. Све су то последице неолибералног развоја капитализма, за који су чланице најразвијенијих земаља (Г.20) пре две године закључиле да је

10) Д. Петковић-Гајић, *Друштвене промене и стратегија деловања синдиката* (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд, стр. 57-77.

„мртав“. Његове стварне и природне последице су озбиљне, све шире и погубније за већину грађана. Наравно, реч је о глобалној економској и финансијској кризи, око чијих узрока, динамике и последица постоје велика спорења међу истраживачима и обичним људима. То се овде помиње у контексту синдикалног одговора на нову ситуацију. У В. Британији синдикалне централе су се удружиле и показале релативно висок степен солидарности. У земљама у транзицији то је редак случај. Домаћа и светска криза су се, по правилу, удружиле и додатно маргинализовале синдикате. Синдикати су делимично и сами допринели таквом свом положају.

Имена синдиката у Србији су „мимикрија“, која намеће утисак да су они „демократски“, „самостални“, „слободни“, „независни“ итд. Осврт на конвенције Међународне организације рада (МОР) то би значило да су синдикати материјално, кадровски, идеолошки и политички слободни од државе и послодаваца. Управо то нису наши синдикати. Интереси синдикалних лидера, (у 2012. години их је званично регистровано 36 централа и више од 26.000 синдикалних организација), су блиски послодавцима и политичким лидерима. И пре отпочињања приватизације било је много синдиката у предузећима. Ово је резултат борбе политичких странака и синдикалних централа за утицај, од којег је у значајној мери зависила и судбина запослених. Таква ситуација често је блокирала и онемогућавала успешно организовање штрајкова и протеста. То је олакшавало посао и држави и новим власницима, који су радо користили несугласице синдиката, забрањивали њихов рад или су стварали „своје“ синдикате. Имена више нису била важна, већ стварна улога конкретног синдиката. Поред тога, до данас је остала на снази одлука да је приватизација синдикалне имовине одложена на „неодређено време“. Она је остала главни камен спотицања и спорења међу највећим синдикалним централама. У предизборним временима се јавно износе и тврдње да је блискост синдикалних лидера са послодавцима, политичарима и коришћењем монопола над синдикалном имовином довела до пребацивања појединих синдикалаца у групацију нових предузетника

Синдикати у Србији су по својој организационој структури су разноврсни, али недовољно ефикасни. Скоро да је реч о синдикату „општег типа“, јер су у чланству запослени радници, бивши радници, пензионери, запослени разних социо-професионалних категорија. Чланови синдиката су и менаџери највишег ранга, па

се тешко изражавају и препознају основни интереси синдикалног чланства. Та социјална хетерогеност синдиката, уз одсуство модерне стратегије деловања, разара синдикат „изнутра“ и урушава постојећи углед и моћ. Овоме доприносе и недемократски односи између синдикалне елите и већине чланства. У том погледу синдикати су слични политичким странкама. Чланство нема стварне могућности да утиче на избор синдикалних лидера и доношење најважнијих одлука. Наиме, постоје статуту, органи синдиката (конференције, редовни и ванредни конгреси и сл.), али се они лако заобилазе. Наравно, најтеже је у малим предузећима (до 10 запослених), где закон и не дозвољава синдикално организовање.

Несклад у деловању синдиката различитих нивоа организовања, између централе, гранских и синдиката у предузећима је честа појава у друштву у транзицији. Она је код нас видљива и у јавним наступима синдикалаца, било да се залажу за или против штрајкова и протеста, потписивања „социјалних пактова“ са државом и послодавцима уопште. Има много примера таквог (не)намерног несклада у понашању синдикалаца. По свом значају и политичком одјеку остала је „Акција за акције“. Синдикат Нафтне индустрије Србије (НИС) и синдикати неких других јавних предузећа залагали су се за концепт поделе бесплатних акција (30%) грађанима од продаје 6 јавних предузећа. Сасвим другачији концепт, на штету грађана и ових синдиката, предложила је Влада Србије, а парламент усвојио закон. Том приликом синдикална централа (СССС) није подржала предлоге поменутих синдиката већ актуелне власти!¹¹⁾

Избори у синдикатима још увек су важни за понашање политичких и економских елита. То је још један показатељ колико се одмакло од старом политичког система. Са њим се раскидало званично још од октобра 2000. Према грубим проценама формирањем „кризних штабова“ у Србији је смењено чак 40.000 менаџера! Многи који су дошли на њихова места били су из „нових“ синдиката. Дакле, настављен је утицај политичких странака на синдикате, а оне су многим синдикалцима омогућиле брз успон на лествици економске и политичке моћи. Још увек су у већини синдиката избори „ритуал“, а не демократско одлучивање и избор најспособнијих кадрова. Одлуке се доносе у уском кругу људи, као и у политичким странкама. Председник је по правилу и једини кандидат

11) В. Кркобабић, *Транзиција и исказана немоћ синдиката*, Панчево, 2008, стр. 155.

за то место, а ту се остаје и деценијама. Све се то синхронизује са страначким изборима.

Блискост интереса синдикалне, политичке и нове економске елите се на више начина манифестовала, од доношења и измена Закона о раду, Закона о приватизацији, до опструкције „трипартизма“ у Социјално-економском савету Републике. Ово је касније потврђено и код начина потписивања Општег колективног уговора крајем априла 2008. Послодавци су убрзо од њега одустали, због материјалних разлога, а радницима су остала само пуста обећања. Синдикални лидери највећих централа су склони да сарађују са најкрупнијим капиталистима, а да при том и не поставе питање зашто они не дозвољавају синдикално организовање или не исплаћују нити минималне најамнине радницима. Наравно, не помињу се тада ни конвенције МОП-а (бр. 87 и 98), јер се синдикални лидери не желе да замере „социјалним партнерима“. Занимљиво је да су се брзо и јавно изјаснили против формирања Координационог одбора радничких протеста. Настао је 2009. и ујединио акције радника више предузећа и радника-акционара оштећених приватизацијом. У самој појави нових облика организовања радника видели су конкуренцију.

Већ сама чињеница да Закон о штрајку усвојен 1996. године је још увек на снази много говори о односу синдиката и старих и нових елита према њему. Он у суштини штити послодавце, било да су држава или у приватном сектору. У међувремену се изменила економска и друштвена структура, а већина најуспешнијих предузећа је продата. Приватизација је у последњој деценији транзиције била доминантан повод и узрок штрајкова и протеста незадовољних радника Србије. Што се транзиција убрзавала то су ови штрајкови били чешћи, масовнији, али мање ефикасни у односу на штрајкове у свету или на период пре транзиције. Штрајкачи су налазили нове облике организовања, поред осталог мимо синдиката и великих синдикалних централа. Своје незадовољство су јавно демонстрирали на трговима, улицама градова, важним саобраћајницама и институцијама. Све чешће су то радикализовали, било претњом или стварним самоповређивањем. Укратко, закон о штрајку је остао мртво слово на папиру, а на штрајкаче се све мање обраћала пажња. Што су припадали нижим класама и слојевима то им се мање излазило у сусрет. Све чешће су такви штрајкачи физичком силом спречавани да изађу из фабричког круга, или да стигну до Београ-

да. На том су радили како „конкурентни“ синдикати, послодавци, локални моћници, тако и поједини припадници власти. Како би се увео ред и у ту област у лето 2009. године Влада је усвојила одлуку о месту одржавања јавних скупова (па и незадовољних штрајкача). Локалне заједнице су добиле слободу да саме то одреде, а органи јавног реда и мира да се она доследно у живот спроведе. У Београду је, на пример, за окупљање незадовољних штрајкача одређено „Ушће“, место далеко од центра града и најважнијих политичких и државних институција. Овакав предлог подржале су синдикалне централе! А осамнаест година раније Извршни савет града издао је Саопштење „Место за јавне скупове је Ушће“..¹²⁾ Тадашње опозиционе партије су то не само исмевале (да је за „пензионере“) већ га стварно нису поштовале. Наравно, транзиција је „прегазила“ већину мануелних радника, а штрајкачи су заобишли овакву одлуку. Због мајских парламентарних избора власт је одустала од измена Закона о раду и закона о штрајку. Верзије текстова које су биле у јавности су још рестриктивније од важећих закона и на штету су радника и штрајкача. О томе су синдикати мало „таласали“, претили штрајковима и као по обичају од њих одустали.

Своју оданост „социјалном дијалогу“ и социјалним партнерима синдикални лидери су често доказивали. Више пута су „замрзли“ а онда „оживели“ рад Социјално-економског савета Републике, јединог трипатитног тела на националном нивоу. Све је зависило који синдикат је ту главни и какав је однос према ресорним министрима и крупним капиталистима. Наравно, било је и изненађења, када су лидери највећих синдикалних централа брзо, олако склапали споразуме са послодавцима и властима, а све с циљем да се помогне предузетницима и сачувају радна места. Прави губитници су били на другој страни-нови радници који су остајали без радног места. Према подацима Међународног монетарног фонда (ММФ) у Србији је за прве две године глобалне кризе без посла остало 400.000 људи (2008-2010. године). Синдикални лидери су се најпре изненадили, а потом појаснили да је само половина од тога из јавног сектора, а остатак из „сиве“ економије! Нису се нарочито забринули ни послодавци, који су опет са синдикатима били потписници више споразума. Крајем априла 2011. године репрезентативни синдикати су са њима и властима потписали Со-

12) „Правила за раднички бунт“, *Синдикални повереник*, вол. 65, двоброј 3124/ 349-350, (31. август 2009), Радничка штампа, Београд, стр. 7 и Н. Т., „Место за јавне скупове је Ушће“, *Политика*, 14, јануар 1991. стр. 3.

цијални економски споразум. Он је орочен до краја те године, а синдикати су се обавезали: "...на одустајање од било какве социјалне акције¹³⁾. То је нешто што само могу да пожеље послодавци од представника радника у времену убрзавања домаће и светске економске кризе.

Питање „репрезентативности“ синдиката и удружења послодаваца је још једна важна препрека настајања синдикалне солидарности. Према садашњем закону о раду синдикат је репрезентативан ако има 15% запослених у предузећу у свом чланству, а 10% у грани. За послодавце се у оба случаја цензус од 10%. То је подстицало сукобе међу синдикатима, али и удружењима послодаваца. Оно је важно за преговарање, потписивање колективних уговора, али и учешће у Социјално-економском савету Републике. Многи су оспоравали репрезентативност Унији послодаваца Србије. У јавности је током 2010. Године изнет податак да код њих није био потписан ниједан колективни уговор у области индустрије и услуга!¹⁴⁾ Привредна комора србије се с разлогом помињала као остатак ранијег система и квази удружење послодаваца. Међу синдикатима су још непревазиђена питања о формалној и стварној репрезентативности. Непосредно пред последње парламентарне изборе председница СЦНС је оптуживала ресорног министра рада да им је ускратио признавање репрезентативности и улазак у Социјално-економски савет. Са другим аргументима за исто место борила се друга синдикална централа. Реч је о Конфедерацији слободних синдиката Србије (КССС) Ту су највише синдикати неколико јавних предузећа, запослених из просвете и здравства. Они су успели да уз политичку подршку страначких лидера „добију“ статус репрезентативности. Све су то потези и решења који су испод стандарда ЕЗ и конвенција МОР-а.

Данашњи синдикати пречесто, олако и недовољно одговорно потежу за претњама да ће организовати „генерални“ штрајк. У јесен 2010. године председник СССС Љубисав Орбовић је поводом Закона о пензионом и инвалидском осигурању најавио масовне протесте у Београду. То је појаснио следећим речима: „ Све док не буду срушили овај закон или Владу која га предлаже“! Када то чине

13) „Потписан Социјално-економски споразум за 2011“, Влада Републике Србије, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=152032> (Датум приступа, 30.04.2011)

14) З. Стојиљковић, „Социјални дијалог у Србији. Разлози (пре)скромног досадашњег учинка“ у Зоран Стојиљковић и Срећко Михаиловић, *Стање социјалног дијалога у Србији после двадесет година транзиције*, Београд, Савез самосталних синдиката Србије и Swiss Labour Assistance, 2010, стр.12.

радници у продатим предузећима они на тај начин изражавају свој очај до којих их је довела власт и нови власник. При том су радници ретко подржавани од синдикалних централа, без обзира на који начин штрајкују или протестују. Примера има много, али је најупечатљивији овог пролећа случај бивших радника „Магнохрома“ из Краљева. Њима држава дугује 15 зарада. Један број радника је блокирао скупштину општине Краљево, а други су се пешице упутили за Београд. Ниједан синдикат се није огласио поводом тога. Слично су игнорисани и радници „Глутина“, који су тражили своја средства од државе. Без одјека у јавности и медијима је остао и покушај једног од тих радника да се спали у улици испред зграде Владе Србије. Тај метод исцрпљивања и игнорисања незадовољних радника примењиван је и раније. Често су одговорни министри у радничким штрајковима и протестима видели „политичку позадину“.¹⁵⁾ (Мркоњић, 2010, јануар)

Снага синдиката се мери, поред осталог, демократијом у њему, бројем успешно склопљених и реализованих колективних уговора, порастом зарада чланства и квалитета живота и рада, солидарношћу са другим синдикатима и социјално угроженим групама, материјалном моћи и штрајкачким фондовима. Ништа од тога не доминира синдикатима Србије, па их моћнији партнери „слушају“, али раде у своме интересу. Уобичајена је појава да се синдикална имовина нерационално користи, а чланарина је предмет унутар-синдикалних трвења. Не постоје средства за штрајкачке фондове, којима бии се штитили штрајкачи. Нема ни фондова солидарности, за помоћ болесним радницима или онима који изгубе посао. Све је то наслеђе и стварност наших синдиката, које је далеко од европског модела деловања синдиката. Последица свега је осипање чланства и пад угледа синдиката. На то указују и подаци истраживања из 2010. године, када је у синдикатима било свега трећина запослених. Од испитаних грађана скоро половина је (46%) изјавило да у њих нема поверење, а три пута мање (15%) је веровало.¹⁶⁾

Синдикалне централе су не само бирократизоване већ и директно супротстављене многим радницима штрајкачима у преду-

15) “Заставе горе Влада доле“, Орбовић, „У Београду протест три сата: Све док не буду срушили или закон или Владу која га предлаже“, *Синдикални повереник*, вол. 66, бр. 375-376 (30 септембар 2010), Радничка штампа, Београд, стр. 2.

16) З. Стојиљковић, „Социјални дијалог у Србији. Разлози (пре)скромног досадашњег учинка“ у Зоран Стојиљковић и Срећко Михаиловић, *Стање социјалног дијалога у Србији после двадесет година транзиције*, Савез самосталних синдиката Србије и Swiss Labour Assistance, Београд, 2010, стр. 18.

зећима. Тамо су прилике стварно различите, јер њихово понашање највише зависи од тога да ли је почео, спрема се или је завршен процес приватизације. Пример синдиката у продатом „Нитексу“, у којем су јула 2009. Године штрајковали радници није усамљен. Штрајк је организовао и водио СССС, али је насупрот радника стао и АСНС. Било је физичких обрачуна међу синдикалцима и радницима. Штрајк је формално окончан потписом АСНС-а, који уопште није иницијатор штрајка!¹⁷⁾ Још свежији пример је случај ГСП_а Београд. У њему постоји чак 17 синдиката. Предузеће је јавно, пред приватизацијом, а да у скупштини Србије није усвојен закон о јавно-приватном партнерству. У међувремену су домаћи и страни предузетници успели, да у „шуми“ синдиката и различитих интереса наметну „БУС-ПЛУС“ систем наплате. Приватизован је најбољи део предузећа, а дугови и трошкови пословања се пребацују на терет грађана као пореских обвезника.

Солидарност међу већим синдикалним централа,а у последњих десет година постојала је у неколико случајева. Први је био поводом усвајања Закона о раду (2001. године), а међу последњима је синдикално удруживање поводом доношења закона о пензионном и социјалном осигурању (у јесен 2010. године.). У оба случаја акције су биле неуспешне. У последњем примеру синдикални лидери су претили „ратом“ Влади, организовали протесте и потписивали петицију на улици против Нацрта тог закона. Помињали су и референдум, али су стварним деловањем неодрживо подсећали на политичаре. После више месеци „открило се“ да је најјачи играч наше политичке и друштвене сцене ММФ, а затим извршна власт земље. Синдикати су у овим акцијама узалуд губили време, средства, углед и поверење чланства и грађана. Усвојен је закон који садржајем ни за „јоту“ није био другачији од захтева и диктата ММФ-а. Синдикалцима је остало да за то окривљују власт, а она је од самог почетка рачунала на (не)моћ синдиката. Овај детаљ је важан за односе моћи између синдиката и власти, јер до краја ове године опет следи наставак измена тог закона. У игри су опет готово исти играчи па није тешко предвидети и резултате синдикалног „рата“ за старе и нове пензионере.

Све што се тиче синдиката и радног и социјалног законодавства има и политичке димензије. Тако је и у развијеним тржишним

17) Више о томе Новаковић, Н., *Радничка класа и штрајкови у Србији после 2000. године*, (докторска дисертација), Филозофски факултет у Београду, Београд, 2011.

привредама, а посебно у друштву у транзицији у коме доминира над свим областима. У последњих десет година синдикати Србије углавном нису довољно штитили запослене. На крају „тунела“ транзиције они су одлучили да се „политички активирају“. Објашњења ове појаве су различита, од потребе стварања политичке странке од синдиката, сарадња са странкама опозиције и онима на власти, до уласка у скупштинске клупе. Председница синдикалне централе АСНС (Ранка Савић) обећала је да ће 100.000 чланова синдиката гласати за политичку опцију којој се приклонила. То је коалиција под називом „Преокрет“, у којој је и Либерално демократска партија (ЛДП). Број њихових присталица на изборима је био знатно мањи, али увео је председницу синдиката у Скупштину Србије. Сада се она налази у посебној улози. Час би да брани синдикалне интересе, а стварно је посланик као и сваки други. Трећа одступница и алиби за ангажовање које нема везе са већином синдикалног чланства јесте то што се „брани“ тиме што је жена међу посланицима. Као нигде у Европи у једном синдикалном лидеру су истовремено и сасвим другачије улоге, борца за либералне вредности и за права жена. Други синдикални лидери нису имали баш толико успеха. Најблискији дотадашњем министру рада и социјалне политике олако су му се на изборима приклонили. Он је наступао и као „опозиционар“ и као члан дотадашње владајуће елите. Успех је био потпун, без обзира на моралне „дилеме“, Расима Љајића. На листи његове нове странке (СДПС или Социјалдемократска партија Србије) нашао се и понеки високи синдикални функционер. Уласком у парламент они су и стварно и политички одбацили свој „синдикални капут“. Наравно, било је и синдикалаца који нису успели да створе „Покрет за социјалну правду“, мада се из искуства зна да су неке раније НВО и „покрети“ лако доживели преображај у политичку странку. То их је водило на највише државне положаје. Између многих политичких „договора“ синдикалних лидера и политичара било је и оних који су чешће бранили социјалдемократски карактер њима „блиских партија“ да је то превазилазило све границе доброг укуса и очекивања оних којих су бранили. На жалост већине синдикалног чланства синдикални лидери су (не) намерно заборављали да су највеће поразе и синдикати и радници доживели у Европи и свету кад су на власти биле социјалистичке и социјалдемократске партије. Већина их је у дело спроводила неолибералну политику, у корист крупног капитала, која је по својој природи антисиндикална и антирадничка.

Завршетак приватизације јавних предузећа и реформи јавних служби додатно ће ослабити синдикате Србије и смањити број њихових чланова. За сада се може рећи да ни јаки грански синдикати у тим предузећима нису против „реструктурирања“ и неког облика приватизације. У тим предузећима је и „радничка аристократија“ која преко синдиката одлаже промене власничке структуре предузећа. Пошто су им врхунски менаџери из партијских редова то се додатно брину да се не замере старим и новим политичким елитама. А оне су пре последњих парламентарних избора ставила до знања и јавности и запосленима да неће бити отпуштања сувишних радника. Губитке које стварају плаћају грађани, јер их држава социјализује и тако штити. Већина синдиката из јавних предузећа су доброг материјалног стања, али не схвата или неће да треба да формира и штрајкачке фондове. Добро се сналазе и запослени и синдикалци у јавним предузећима на локалном нивоу. Има их око 500, а тек је почела њихова приватизација. То је „плен2 за који сви они боре. У досадашњој приватизацији продавана су не само предузећа већ и природни ресурси) изворишта воде, рудници и сл.). Реално је очекивање да ће се тај тренд наставити тражењем домаћих и страних „стратешких партнера“.

Током бучних политичких наступа наши синдикални лидери су „заборављали“ да њихови савезници или „социјални партнери“ не желе да поштују ни договоре које су са њима потписали. Они се већ неколико година нуде да помогну држави и предузетницима да се изађе из кризе. У неуспелим штрајковима не виде своју одговорност, већ лицемерно изјављују да би их било и више да они нису помагали радницима. Најмање желе да јавно истакну одговорност државе и нових послодаваца за пропаст радничке класе и све већег дела средњих слојева. Из свега извлаче погрешан закључак да из тога следи да се синдикати политички активирају!!! Ово је друштвена „мимикрија“ којом синдикати Србије амнестирају власт и предузетнике за погубне последице приватизације и транзиције, чију цену највише плаћају радници. Понекад су склони да критикују „скупу државу“ и гломазну администрацију. Кад политичке елите на власти, под притиском ММФ-а, обећају смањење за 10% онда се томе понадају и синдикати и грађани. А стварно, број запослених у државној управи само у 2011. Години порастао је за 3000! У претходних две деценије државна администрација се повећала са 6000 (колико је било и у СФРЈ пре распада земље) на преко 31.000. Током ове године нико од лидера великих синдикал-

них централа то није ни помињао. То је већ опростено прошлој и новој власти и од стране ММФ, па шта би они онда уопште могли да учине и замерају им се.

Најзад, скоро годину дана наши синдикални лидери постали су „звезде у медијима“ са причом да не желе, неће дозволити и не сме да се догоди „грчки сценарио“¹⁸⁾. Тако они прецењују своју улогу и моћ и стављају се на страну владајућих елита, с циљем да контролишу и каналишу незадовољство радника. Граде боље односе са моћнијим од себе „социјалним партнерима“. Уопште се не осврћу на земље у нашем окружењу и развијеном свету. Тамо су синдикати способни и моћни да лако, брзо и масовно окупе и запослене и раднике у борби против најважнијих актера савремене економске кризе. Они организују генералне штрајкове, масовне јавне демонстрације и на саму најаву смањења стечених права, „штедње“ у издацима за социјалне службе и давања. Такви синдикати не желе да се терет кризе пребацује најчешће и највише на најсиромашније грађане. Стога они своје активности координирају и са старим и са новим друштвеним покретима (студенти, еколози, антиглобалисти, феминисткиње и др.). У тим друштвима најмасовнији су средњи друштвени слојеви, али су у штрајковима и протестима са њима солидарни и раднички и други синдикати. Ето шта одбијају наши синдикални лидери. Таквом ставу синдикалних централа и лидера највише се радују политичке и економске елите, без обзира како се удружују пре или после политичких избора.

У „политичком сценарију“ пре последњих парламентарних избора пала су многа обећања синдикалних и политичких лидера. Скоро да су сви они често помињали отварање нових радних места. Измениле су се прилике па су и обећања знатно скромнија него раније. У време убрзане приватизације министар рада и социјалне политике је изјавио следеће: „Зауоставили смо раст незапослености, крећемо у отварање 500.000 радних места!“¹⁹⁾ Шест година касније председник државе (Борис Тадић) је обећао: „Борићемо се за свако радно место“²⁰⁾ Ове године су амбиције нешто скромније. Обећавало се од неколико стотина до неколико хиљада нових

18) Љ. Орбовић, „Нећемо грчки сценарио“, *Политика*, 6. март 2010, стр. 4.

19) Савић, М., Белић, Интервју са Драганом Миловановићем, „Зауоставили смо незапосленост, крећемо у отварање 500.000 радних места“, *Недељни телеграф*, 29. октобар 2003, стр. 4.

20) Б. Тадић, „Борићемо се за свако радно место“, *Синдикални повереник*, бр. 337-338, (22. фебруар 2009), Радничка штампа, Београд, стр. 8.

радних места. Чак су и синдикални лидери заиграли на исту карту, ослобађајући себе било какве кривице за стотине хиљада изгубљених радних места. чини се да су заборавили да је велики број стр. 4приватизација званично поништена. Социолошка истраживања су потврдила да је међу сиромашним незапосленим лицима два пута више неквалификованих радника него осталих. У свему томе синдикални лидери су показали своју недораслост постојећој ситуацији и отуђеност од интереса већине чланства. Након свега, постоји и шанса да се из домаће и светске економске кризе створе „нови“ синдикати, са бољом стратегијом деловања у заштити економских и других права радника и припадника других запослених слојева.

* * *

У Србији је почетком ове деценије завршено настајање капиталистичког друштва периферије. Ту су капиталистичка класа и политичка елита- добитници транзиције., па средњи слојеви, сељаштво и класични најамни радници. Мануелни радници су највећи губитници приватизације и транзиције друштва. А стари и нови синдикати немају стратегију да их заштите. Са интензивирањем кризе повећаће се број губитника посла, посебно међу средњим слојевима. Велики број запослених ће пасти у зону сиромаштва или остати без посла. Поред класичног маргинализованог пролетеријата на друштвеној сцени постаће све бројнији и „интелектуални пролетеријат“.

Најновије „политичко ангажовање“ синдиката у предизборним (парламентарним) активностима доказ су непостојања аутентичних синдиката. Та активност највише доноси корист синдикалним лидерима и „социјалним партнерима“ са којима се они удружују. Синдикати су током транзиције изгубили не само већину свог чланства већ и углед код осталих грађана. Стога синдикални лидери траже „појас за спасавање“ који ће их, преко политичког деловања, спасити од стварног и историјског пропадања.

Nada G. Novakovic

POLITICAL ELITES, UNIONS AND WORKERS OF SERBIA AT THE END OF TRANSITION

Summary

In this paper author explores relation between political elites, economic elites and trade unions and syndicate participation in the political life in Serbia. Transition in Serbian society has begun two decades ago, today being in its final phase. The process of transition resulted in a new class structure. The main social classes and strata are formed: 1. new capitalist class, with its elites, 2. middle strata, 3. peasants and 4. working class, shaping up to form together a peripheral capitalist society. Global economic and financial crisis sharpens social conflicts and inequality.

Economic elite is part of the capitalist class and has very tight relationship with political elite. Both elites have low potential for modernization, and results of both economic and social transitions in Serbia are evidence of this low potential. This is the main reason they cannot offer many options to challenges the society is facing. The current global economic crisis is being promoted as a false alibi for unsuccessful reforms of the society. In fact there is peripheral capitalist society and ruling class which is anational. Some other researches of social structure have named that ruling class „comprador bourgeoisies“.

In this paper author investigates and describes the most important processes of change in economic and social structure. Elites in Serbia are explored through the view of their social position and strength, interests and values. These are economic, political and syndical elite. Relations between them are determined by systematic factors, i.e. division of social power and the role in division of labor. The economic elite has been mostly similar to political elite when it comes to interests. During the transition, political and economic elites' interests have confronted the ones of working class and peasantry. Globalization capital and global financial institutions have been putting constant pressure on political elites in Serbia, especially after 2000.

Unstable democracy, competing political parties and frequent elections are characteristics of Serbia after 2000. During last year, the year when Parliamentary election were held, political elites have approached syndical elites in interest sphere. Ruling political parties formed „new“ political parties before the elections. They have

been only nominally and declaratively political parties of opposition. On the other hand, political parties have been looking for interest coalitions with old and new syndical centrals. That was also in interest to some syndical leaders. Syndical elite has continuing further marginalization of trade union and workers. Manual workers are the biggest transition losers (employment, wage, social protect...). The biggest benefit of transition are in hands of capitalist class.

The labor and social legislative in Serbia were reformed during the last decade. There are many elements of that legislative which are below ILO and EU standard. The Law of Labor and the Law of Strike are examples of such. These are against interest of employees, especially manual workers. They protect interests of employers and the state. Many workers are frightened, mainly because of job insecurity, wage and medical protection. These are some of the reasons for organizing strikes and civil protest during last ten years. Trade unions leaders did not protect interests of working class before last parliamentary election. Some leaders of syndical central have been on the side of political elite, controlling dissatisfaction of employed, unemployed and poor people. Social dialogue, collective bargaining (employees, employers and state) and social consensus on transition cost were forgotten. In conclusion, it is emphasized that trade unions should not participate in the political life. It is not good for syndicates, workers and other union members.

Key words: globalization, transition, trade unions, workers, political elites, political election, conflicts.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С. „Компрадори“, Печат, лист слободне Србије, 8. април 2010. <http://www.pecat.co.rs/2010/04/slobodan-antonik-kompradori/> (датум посете 2.03.2012)
- Цвејић, С., „Структурни ефекти сиромаштва у Србији“, у: Друштво у превирању - социолошке студије неких аспеката трансформације у Србији, (прир. С. Томановић), Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 2006, стр. 21-33.
- Душанић, Б. Ј., Бећарска економија, Београдска висока пословна школа, Београд, 2008.
- Кркобабић, В., Неисказана моћ синдиката, Панчево, 2003.
- Кркобабић, В., Транзиција и исказана немоћ синдиката, Панчево, 2008.

- Михаиловић, С., уред., *Домети транзиције од социјализма ка капитализму*, Fridrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.
- Мркоњић, М., „Политичка позадина штрајкова?“, 28 јануар 2010. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=01&dd=28&nav_id=407146 (датум посете 29. 1.2010)
- Митровић, Љ., „Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава периферије капитализма“, *Теме*, вол. XXXIV, бр. 2 (април-јун), 2010, Ниш, стр. 677-698.
- Н. Т., „Место за јавне скупове је Ушће“, *Политика*, 14. јануар 1991.
- Новаковић, Н., „Настанак нове предузетничке елите у Србији“, *Српска политичка мисао*, год. 13, вол. 16, бр. 1-2/2006, стр. 129-152.
- Новаковић, Н., „Како се „кројила“ радничка судбина“, *Синдикални повереник*, вол. 66, двоброј 3124/365-366 (28. април) 2010, Радничка штампа, Београд, стр. 54-56.
- Новаковић, Н. *Радничка класа и штрајкови у Србији после 2000*, (докторска дисертација), Филозофски факултет, Београд, 2011.
- Орбовић, Љ., „Нећемо грчки сценарио“, *Политика*, 6. март 2010.
- Пауновић, С., *Улога ММФ у економској кризи*, Радничка штампа, Београд, 2011.
- Петковић-Гајић, Д., *Друштвене промене и стратегија деловања синдиката* (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд, 2011.
- Влада Републике Србије „Потписан Социјално економски споразум за 2011“, 2011. <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=152032> (датум приступа, 30.04.2011)
- „Правила за раднички бунт“, *Синдикални повереник*, вол. 65, двоброј 3124/349-350, Радничка штампа, Београд, 2009.
- Тадић, Б., (2009), „Борићемо се за свако радно место“, *Синдикални повереник*, бр. 337-338, 22. фебруар 2009, Радничка штампа, Београд
- Савић, М., Белић, Интервју са Драганом Миловановићем, „Зауставили смо раст незапослености, крећемо у отварање 500.000 радних места“, *Недељни телеграф*, 29. октобар 2003.
- Стајић, Д., *Заблуде о социјалној држави*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Стојиљковић, З., (шеф пројекта), *Улога синдиката у транзицији. Случај Југославије*, Центар за проучавање алтернатива и УГС Независност, Београд, 1999.
- Стојиљковић, З., „Социјални дијалог у Србији. Разлози (пре)скромног досадашњег учинка“ у Зоран Стојиљковић и Срећко Михаиловић, *Стање социјалног дијалога у Србији после двадесет година транзиције*, Савез самосталних синдиката Србије и Swiss Labour Assistance, Београд, 2010, стр. 7-74.

- Вратуша, В., „Елите у постсоцијализму или компрадорска буржоазија у процесу рестаурације периферног капитализма“, *Национални интерес - часопис за национална и државна питања*, вол. 6, бр. 3/2010, стр. 51-58.
- Валерштајн, И., *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005.
- “Заставе горе, Влада доле“, (2010) и Орбовић, Љ., “У Београду протест 3 сата: Све док не буду срушили овај закон или Владу која га предлаже“, *Синдикални повереник*, вол. 66, бр. 375-376, 30. септембар 2010, Радничка штампа, Београд.

Овај рад је примљен 5. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

*Тијана Перић Дилигенски**
Институт за политичке студије, Београд

*Слађана Младеновић***
Институт за политичке студије, Београд

РЕФОРМА ПРАВОСУЂА У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ***

Сажетак

У овом раду аутори анализирају реформу правосуђа у Србији, која се спроводи у процесу приступања Србије Европској унији. Посебно је издвојен период од 2008. до 2012. године, иако се почеци реформе правосуђа могу идентификовати од 2001. године. Рад је подељен на два основна дела. У првом делу се укратко изнесе основни подаци о реформи правосуђа, при чему је посебна пажња посвећена избору носилаца правосудних функција. У другом делу су аутори разматрали утицај процеса европских интеграција на реформу правосуђа у Србији, анализом докумената које су усвојиле Европска унија и Србија у процесу приступања Србије овој међународној организацији. На основу свега изнетог, аутори изражавају бојазан да уплив политике на судство није прошлост, и да „реформа реформе“ правосуђа неће допринети његовој независности и непристрасности.

Кључне речи: реформа правосуђа, општи избор судија, судство, независност судства, Европска унија, европске интеграције, Србија

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд.

** Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд.

*** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Предмет нашег истраживања је анализа реформе правосуђа која је спроведена у Србији од 2008. до 2012. године, и која је изазвала бројне контроверзе и полемике у домаћој и иностраној стручној јавности. Аутори су се одлучили да издвоје овај период као кључан у реформи правосуђа из неколико разлога. Најпре, иако је у више наврата дошло до усвајања сета закона који су се односили на област правосуђа, 2001. и 2004. године, управо је сет закона који су усвојени крајем 2008. године обликовао реформу правосуђа која је уследила у току 2009. и 2010. године. Затим, 2008. године је, након парламентарних избора, дошло до промене власти и директног укључивања у извршну власт Социјалистичке партије Србије, која се сматра одговорном за лоше стање у правосуђу, које је наслеђено из времена њихове претходне владавине. До 2008. године су решена нека питања на којима је Европска унија инсистирала на почетку процеса стабилизације и придруживања, као што су питање рада тужилаца за организовани криминал и ратне злочине, пренос војних надлежности на цивилне судове, и континуирана сарадња са Хашким трибуналом (изручен је највећи део оптужених), па је ЕУ могла да обрати већу пажњу на системска питања, као што је реформа судства. Најзад, 2008. година се донекле може сматрати прекретницом у процесу европских интеграција Србије, које су убрзане након потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању у априлу те године, непосредно пре парламентарних избора који су одржани у мају.

Полазна премиса нашег виђења реформе правосуђа огледа се у тези да је тзв. општим избором судија српско правосуђе додатно исполитизовано и да је овом реформом судство прећутно постало једина селективно и неуставно лустрирана грана власти у политичком систему Републике Србије. Оно што је *contradictio in adjecto* је околност да је реформу спровела нелустрирана извршна власт, чиме је јасно пренета порука да су судије првенствено политички актери а не стручни, непристрасни, професионални и одговорни делиоци правде.

Правосудна реформа је индикативна јер показује да је улога политичке воље значајна не само у стварању права и његовој примени, већ и у избору подобних актера који ће једно политичко питање заоденути у техничко и формално-логичко, на темељу ди-

ректива које прослеђује извршна власт.¹⁾ Српска реформа правосуђа такође сведочи и о недовољно консолидованој демократији и мањкаво спроведеној транзицији из ауторитарног у демократски систем. Правосудна реформа је спроведена на неуставан начин, будући да није испоштована хијерархија правних аката. Уставном закону је дата надуставна снага, што је резултирало повредом уставних принципа сталности и независности судијске функције. Тиме су судије фактички изједначене са титуларима законодавне и извршне власти, који периодично подлежу провери демократског легитимитета.

РЕФОРМА ПРАВОСУЂА У СРБИЈИ

Разјашњење терминолошке дилеме: реизбор судија или општи избор судија?

Терминолошко разјашњење правне природе реформе је први релевантан корак у нашој анализи, јер говори у прилог тези о политичкој позадини читавог поступка. Концепт реизбора судија подразумева приступање случају сваког судије појединачно, узимајући у обзир дисциплинску или кривичну одговорност сваког судије, док општи избор судија подразумева *ab ovo* расписивање избора за судијску функцију на темељу унапред утврђених критеријума и мерила за оцену стручности, оспособљености и достојности.²⁾

Општи избор судија је предвиђен Законом о судијама, који представља конкретизацију Уставног закона за спровођење Устава донетог 2006. године. Тим правним актима је законодавац одступио од начела сталности судијске функције и забране ретроактивности. Одредбе које су требале да се нађу у Уставу, у одељку о прелазним одредбама, уврштене су у Уставни закон, иако је он ниже правне снаге од Устава, и не доноси се по уставном поступку. Тиме

- 1) О односу судства и политике детаљније у: Тијана Перић, „Политика и судство“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012, стр. 67-77.
- 2) У Стратегији реформе правосуђа, која је усвојена 2006. године, истакнуто је да су кључна начела на којима би требало да се заснива судски систем у Србији: независност, транспарентност, одговорност и ефикасност, при чему је прецизирано да се Стратегија првенствено односи на републички судски систем. Министарство правде Републике Србије, „Национална стратегија реформе правосуђа“, Београд, 2006, стр. 3.

се прешло преко разлике између оригинарне и ревизионе уставотворне власти.³⁾

Општи избор судија је пронашао свој легитимитет у доношењу новог Устава 2006. године, након чега су уследили избори, па се према оцени Владимира Тодорића, „приступило тој логици изједначавања судијске функције са класичном политичком функцијом до које се долази изборима.“⁴⁾ Стављање знака једнакости између судија и осталих политичких актера ослабило је углед ове професије.

Аргумент о општем избору судија је додатно добио на кредибилитету формирањем нове мреже судова и тужилаштва и околношћу да дерогирањем старе мреже нестају све судијске и тужилачке функције, те да се јавља потреба за поновним општим избором свих судија.⁵⁾ Овакво решење је противно здраворазумској и уставноправној логици, будући да је судијска функција стручна јавна функција а не режимска, и она мора очувати своју независност, те не би требало да зависи од каприца извршне власти. Случај српске реформе правосуђа је јединствен, не само у земљама пост-социјалистичке транзиције већ и у свету, јер је усвајањем новог Устава дошло до аутоматске замене свих судија и до својеврсне колективне и солидарне одговорности припадника треће гране власти, што је супротно модерним правним постулатима о индивидуалној одговорности.

У оскудној литератури која се бави анализом ове проблематике, могу се пронаћи ставови да концепт реизбора судија није могао да добије легитимитет због политичке ситуације од 2008. године (прецизније, због тадашњег састава Владе и скупштинске већине коју су једним делом чинили нелустрирани социјалисти који сноси велики део одговорности за лошу слику правосуђа деведесетих година прошлог века).⁶⁾ Речју, политичка клима је била брана спрово-

3) Танасије Маринковић, „О уставности општег реизбора судија“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни факултет, Београд, бр. 1/2009, стр. 288-289.

4) Детаљније о овом аргументу код: Владимир Тодорић, „Горки плодови реизбора судија“, *Право и друштво*, Службени гласник, Београд, бр. 2/2010, стр. 256.

5) Танасије Маринковић примећује да успостављање новог система судова није могло да представља основ за општи избор судија, јер новом судском мрежом није промењена природа судске власти ни статус судија. Суштина избора судија се у ствари састојала у њиховом премештању из укинутих у новоосноване судове. Видети: Танасије Маринковић, „О уставности општег реизбора судија“, *op. cit.*, стр. 289.

6) Тодорић из овог разлога означава реизбор судија „лустративним“ чином. Владимир Тодорић, „Горки плодови реизбора судија“, *op. cit.*, стр. 255.

вођењу реизбора, што је резултирало мањкаво спроведеном реформом. Важно је на овом месту подвући да се у нормативним актима који су регулисали оквир за спровођење реформе користио термин избор судија (у Закону о судијама као и у Уставном закону за спровођење Устава Републике Србије, чл. 7. став 2), док се термин реизбор одомаћио у политичким круговима. Концепт реизбора судија је институт који је ретко заступљен у упоредном праву, управо због чињенице да се тиме одступа од сталности судијске функције.⁷⁾

Нормативни оквир правосудне реформе

Правни оквир за спровођење реформе правосудја је поменути Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије у ком је изнета одредба да ће се „избор судија и председника осталих судова извршити најкасније у року од једне године од дана конституисања Високог савета судства“ (чл. 7, ст. 2). Ова одредба може да се интерпретира на неколико начина, од којих се један односи на избор судија који се први пут бирају на ту функцију. Но, законодавац је њу додатно анализирао и конкретизовао у чл. 101. Закона о судијама по ком судијска функција престаје по сили Закона даномступања на функцију судија изабраних у складу са тим законом, односно од 1. јануара 2010. године.⁸⁾ Слободан Орловић примећује да је овом логиком „силом закона протумачен виши, Уставни закон, и на крају занемарена највиша правна снага, уставна.“⁹⁾ Споран је и разлог доношења ове противуставне клаузуле која повређује принцип сталности судијске функције, које истина, није апсолутног карактера, будући да, по слову Устава, судији престаје функција на његов захтев, наступањем законом прописаних услова, разрешењем из законом прописаних разлога, као и у случају да не буде изабран на сталну функцију (чл. 148 Устава).

Преко принципа сталности судијске функције олако се прешло реформом (или да употребимо еуфемизам, реорганизацијом у трећој грани власти) којом је направљен персонални дисконтинуитет у случају 837 носилаца судске власти, који су по објављивању конкурса остали без функције, за коју Устав и даље јемчи да је стална.

7) Миодраг Радојевић, „Судска власт у новом Уставу Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2007, стр. 48.

8) *Закон о судијама*, Службени гласник РС, бр. 116/2008.

9) Слободан Орловић, „Сталност судијске функције vs. општи реизбор судија у Републици Србији“, *Анали Правног Факултета у Београду*, Правни факултет, Београд, бр. 2/2010, стр. 178.

Закључак који из тога следи представља идејни антипод уставно-правној логици и гласи: судијска функција је до крајње мере релативована и сведена на функцију *pro tempore*, која је актуелна овде и сада, и која је неизвесна будући да политика врши велики утицај на избор судија и њихову професионалну судбину.

Уставом из 1990. године није била гарантована независност судске власти, а исто се може рећи и за Устав који је усвојен 2006. године. Одредбама Устава из 2006. године о судској власти се могу изрећи примедбе формалног и суштинског карактера. „Формална примедба на одредбе о судској власти је да еснафска удружења носилаца правосудних функција нису могла да утичу на одредбе у Нацрту устава. Суштинска примедба је да уставне одредбе не зајемчују минимум независности.“⁽¹⁰⁾

Приликом спровођења реформе нису узети у разматрање ставови Венецијанске комисије Савета Европе о Уставу Србије, изнети у мишљењу број 405/2006, у коме је наведена следећа замерка: „Народна скупштина бира, непосредно или посредно, све чланове Високог савета судства који предлаже именовање судија и, уз то, бира судије. У комбинацији са општим реизбором свих судија након ступања на снагу Устава, како је предвиђено Уставним законом за спровођење Устава, ствара се озбиљна опасност да ће политичке странке контролисати судство.“⁽¹¹⁾

Улога Високог савета судства и његовог пандана, Државног већа тужилаца, је била врло контроверзна са аспекта начина на који су конституисани, и непрофесионална, из визуре методологије њиховог рада. Легитимитет ових тела, која су била задужена за избор судија је од самог почетка био доведен у питање, јер су оба тела доносила одлуке у непотпуном саставу. Кредибилитет Високог савета судства је додатно урушен након сазнања да су у току поступка избора судија одлуке, између осталог, доношене на основу података о кандидатима које су достављале безбедносне службе, чиме је дошло до повреде Закона о заштити личних података. Цео поступак је имао ознаку службене тајне, што је искоришћено за селективну и непринципијелну примену критеријума за избор судија.

10) Миодраг Радојевић, „Прилог за расправу о уставном питању у Србији – Митровдански устав“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2009, стр. 249.

11) „Мишљење о Уставу Србије усвојено од стране Комисије на 70. пленарној седници (Венеција, 17-18. март 2007)“, Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија), Мишљење бр. 405/2006, CDL-AD (2007)004, Стразбур, 2007, стр. 22.

*Осврт на критеријуме којима су се руководила тела надлежна
за општи избор судија и тужилаца*

Критеријуми којима су се руководила тела надлежна за општи избор судија и тужилаца утврђени су *Одлуком о утврђивању критеријума и мерила за оцену стручности, оспособљености и достојности за избор судија и председника судова*, коју је усвојио Високи савет правосуђа, и *Правилником о критеријумима и мерилима за оцену стручности, оспособљености и достојности кандидата за носиоца јавнотужилачке функције*, који је усвојило Државно веће тужилаца. Оба документа су усвојена 2009. године. На Одлуку коју је усвојио ВСС пала је сенка и пре формалног усвајања, јер иако је према одредбама Закона о судијама Високи савет правосуђа имао надлежност да утврђује критеријуме и мерила у погледу избора судија, нацрт Одлуке је припремила радна група Министарства правде.¹²⁾ Тиме се извршна власт на најгрубљи могући начин умешала у општи избор судија.

У Одлуци и Правилнику су детаљно образложени критеријуми стручности, оспособљености и достојности носилаца правосудних функција. Сви наведени критеријуми су смислени, имају тежину и валидност уколико се примењују вредносно неутрално и објективно, што није био случај у правосудној реформи у којој је дошло до раскорака између нормативног и фактичког, као у Паундовој дихотомији „право у књигама и право у примени“ (*law in books and law in action*), која представља парадигму о несинхронизованости правних прописа и друштвеног, у овом контексту превасходно политичког живота.¹³⁾ Сва илузорност конципираних мерила и њихове неадекватне примене долази до изражаја у парадоксалним решењима ВСС и ДВТ. На овом месту наводимо најеклатантније примере:

- 1) повреда критеријума достојности: за судије су реизабране судије које су биле режимски тврдолинијаши;
- 2) непримењивање објективних критеријума и појединачне евалуације сваког кандидата;

12) Александра Чавошки, Ана Бојовић Кнежевић, Владимир Тодорић, *Ефекти интеграције Србије у Европску унију на правосудни систем*, ФЕФА, Београд, www.fefa.edu.rs/files/pdf/Studijelstrazivanja/10Pravosudje.pdf (приступ: 18.10.2012), стр. 30.

13) Ова дихотомија је детаљније објашњена у: Тијана Перић, „Паундова критика механичке јуриспруденције“, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, бр. 2/2012, стр. 42-43.

- 3) *ad hoc* успостављање нових критеријума;
- 4) поједини кандидати су истовремено изабрани за судије у више судова а десило се да у једној личности буде спојена судијска и тужилачка функција;
- 5) на судијску функцију није изабрана председница Друштва судија Србије;
- 6) критеријуми за новоизабране судије и тужиоце нису ни били утврђени, те кандидати нису ни били подвргнути тестирању и интервјуисању;
- 7) поједини критеријуми нису били мерљиви, а записници и индивидуална бодовања судијама нису били доступни;
- 8) судије и тужиоци нису добили одлуке са индивидуализованим образложењем о томе да нису реизабрани;
- 9) правилно вредновање није ни било могуће због маратонских критеријума;
- 10) повређено је право на правично суђење зајемчено Уставом и чл. 6 Европске конвенције о људским правима, тиме што није постојао делотворан жалбени поступак пред правосудним и управним инстанцама, док Уставни суд који би био надлежан да разматра по жалбама није имао капацитет за то.¹⁴⁾

Улога Уставног суда Србије у правосудној реформи

Политика и логика Уставног суда поводом актуелне реформе у трећој грани власти, мењала је карактер у зависности од политичког уплива. Уставне судије су се понашале на начин који је у теорији познат као *стратегијски модел*, по ком су судови само једна карика у ланцу преговарача чији консензус је нужен да би се реализовала политичка воља. Судије произвољно бирају између различитих политичких или правних логика у зависности од политичких околности и циљева.¹⁵⁾

14) Наведене карактеристике реформе правосуђа упоредити са: Јован Ђирић, „Европско виђење српске реформе правосуђа“, *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом ЕУ (II)*, Институт за упоредно право, Hanns Seidel Fondacija, Београд, 2012, стр. 122 и Владимир Тодорић, „Горки плодови реизбора судија“, *op. cit.*, стр. 258.

15) Овај теоријски оквир је изнет код: Mary Volcansek, „Judicial Politics and Policy-Making in Western Europe“, *Western European Politics*, Vol. 15, No 3, 1992, pp. 352-353.

Од 1990. до 2006. године испољиле су се недостаци конституционалног положаја Уставног суда. Он је имао сужену уставну улогу, мали опсег надлежности, а нису занемарљиви ни начин избора судија Уставног суда ни гаранције њихове независности. И у самом функционисању Уставног суда су се испољили проблеми инхерентни аномичном уставном поретку.¹⁶⁾ У прилог томе треба навести и више периода блокаде Уставног суда: почетком 2001, средином 2002, од октобра 2005. до октобра 2006, која се продужила до децембра 2007. године.¹⁷⁾ Тада је именовано 2/3 састава Уставног суда Србије, односно десеторо судија, које су именовали Председник Републике и Народна скупштина. Крајем 2009. године дошло је до разрешења једног од судија на лични захтев. Врховни касациони суд је именовао четворо судија тек у априлу 2010. године, да би последњи судија био именован у јулу 2010. године од стране Народне скупштине, када је УСС почео да функционише у пуном саставу и добио капацитет и надлежност да доноси пресуде у новопримљеним предметима.

Уставни суд је Решењем о неприхватању иницијатива за покретање поступка за утврђивање неуставности одредаба Закона о судијама утврдио да оне нису несагласне Уставу. Даља улога Уставног суда у процесу реизбора судија је више била политичког него правног карактера, услед ког ова инстанца није остала јединствена у погледу доношења униформног мишљења.¹⁸⁾ По логици Уставног суда, Устав од 2006. године не јемчи сталност судијске функције стечене по раније важећем Уставу од 1990. године, будући да се стална судијска функција стиче избором од стране Високог савета судства. Уставни суд апострофира да не постоји уставни континуитет у погледу сталности судијске функције у персоналном смислу, да судијска функција не представља стечено субјективно право, већ се као јавна функција стиче на начин утврђен Уставом и законом.

У моменту конституисања нове власти, тачније, искористивши институционални вакуум и политички интеррегнум, Уставни суд је на својој седници од 18. јула 2012. године донео Одлуку о враћању

16) Миодраг Радојевић, „Уставни суд Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2009, стр. 181.

17) *Ibid*, стр. 182.

18) Видети решење Уставног суда о Закону о судијама са издвојеним мишљењем проф. др Оливере Вучић, која је реаговала на нонсенс став њених колега о непостојању уставног континуитета сталности судијске функције.

126 незабраних судија на посао, и тиме наложио ВСС да у року од 60 дана од дана пријема Одлуке изврши избор подносилаца жалби.¹⁹⁾ Овом одлуком поништена је одлука ВСС којом су одбијени приговори судија, чиме је ова инстанца изгубила кредибилитет и легитимитет струке и шире јавности. Жалбе незабраних судија поднете су због битних повреда поступка, погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања, повреде материјалног права, „повреде уставног права и права гарантованих Европском конвенцијом.“ Овом одлуком је направљен корак напред у враћању достојанства правосуђу и анулирању негативних последица реформе, но, предстоји да се види како ће ствари да изгледају у реалности, јер да би се спровела ова одлука, ВСС мора да изабере судије на одговарајућа места, што технички неће бити нимало лако.

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РЕФОРМУ ПРАВОСУЂА

Европска унија је за подручје тзв. Западног Балкана 1999. године предвидела покретање *Процеса стабилизације и придруживања*, којим је државама са овог подручја понуђена јасна перспектива чланства у Европској унији. У случају бивших комунистичких земаља Централне и Источне Европе, Европска унија је понудила закључивање типских, тзв. *Европа споразума*, који су представљали основу за споразуме о стабилизацији и придруживању које је потписала са балканским државама. Поред већ постојећих поглавља, Процес стабилизације и придруживања је подразумевао и уношење нових, пре свега области правосуђа и унутрашњих послова, као и унапређење постојећих области, у складу са развојем до кога је у међувремену дошло.²⁰⁾ Истовремено, треба имати у виду да је испуњавање услова за чланство, побројаних у Копенхагену 1993. и Мадриду 1995. године уско повезано са правилним функционисањем судског система, чија независност и непристрасност треба да омогући успостављање/постојање владавине права, функционалну тржишну економију и усклађивање са правним тековинама Европске уније, тј. комунитарним правом. Најновији развој политике проширења је усмерен ка стављању правосуђа под посе-

19) Видети Одлуку Уставног суда о предмету ИУ-534/2011 као и одлуку ИУ-42/2011 о враћању незабраних тужилаца и заменика јавних тужилаца.

20) Тања Мишчевић, *Придруживање Европској унији*, Институт за економска и социјална истраживања – ЕСПИ, Београд, 2005, стр. 149-150.

бан надзор и стално праћење од стране Европске комисије, о чему ће више речи бити касније.

Општи оквир реформе правосуђа у контексту европских интеграција

Процес европских интеграција Србије и реформа правосуђа су два паралелна процеса која су почела 2000. године. Поред проблема на системском нивоу, један од проблема у функционисању правосуђа у Савезној Републици Југославији, а касније Државној заједници Србија и Црна Гора се тичао чињенице да су успостављена два аутономна правна система, један у Србији, а други у Црној Гори, о чијој се сарадњи затим преговарало, што је успоравало реформске процесе у обе републике. С друге стране, у Европској унији је након 2000. године стављен посебан нагласак на правосуђе, будући да је на нивоу ЕУ оно било повезано са унутрашњим пословима, односно безбедношћу држава чланица и саме ЕУ. То је нарочито дошло до изражаја у процесу приступања нових чланица.

У транзиционом периоду у Србији се могу идентификовати три фазе конституционализације судске власти: прва је почела усвајањем Устава 1990. године и трајала је до 2000. године, друга се може сматрати међуфазом, од 2000. до 2006. године, а трећа фаза је наступила након усвајања Устава 2006. године.²¹⁾ У другој, а нарочито у трећој фази, можемо да идентификујемо уплив Европске уније, пре свега у погледу општег смера реформи, а затим и приоритетних питања, зависно од захтева и процена Европске уније. Иако су захтеви за свеобухватном реформом правосуђа учествовали, може се закључити, на основу претходно приказаног тока реформе правосуђа, да је дошло до својеврсног парадокса – уместо да испуњавање захтева Европске уније убрза процес европских интеграција Србије, инсистирање на наметнутом темпу је и довео до политизације судства и дубиозних решења која су примењена. Управо је притисак рокова, чијем је постављању допринела Европска унија својом политиком условљавања и везивања напретка Србије за формално испуњење критеријума, допринео томе да се реформа правосуђа у великој мери сведе на питање општег избора судија и промену мреже судова, уместо на суштинско прекомпоновање политичког система Србије, у коме би правосуђе заузело

21) Миодраг Радојевић, „Судска власт у новом Уставу Србије“, *op.cit.*, стр. 41.

место које му припада. Не треба заборавити да је основно опредељење владајућих партија у Србији (а у тренутном саставу Народне скупштине, и готово целокупне опозиције) учешће Србије у процесу европских интеграција, што је верификовано од стране званичника Европске уније, и често коришћено као номинална потврда „правог усмерења“ предузетих корака у процесу транзиције и трансформације Србије.

Критеријуми Европске уније за реформу правосуђа у Србији

Однос Европске уније према правосуђу у Србији је дефинисан, са једне стране, стратегијама проширења, које се односе на све кандидате и потенцијалне кандидате за чланство, а са друге стране, омеђен је условима постављеним у Европском партнерству и годишњим извештајима Европске комисије о напредовању Србије. Сви ови документи су унилатерални по својој природи, и указују на услове које Србија треба да испуни.

1) Стратегије проширења Европске уније

Европска унија је у стратегијама проширења променила свој однос према правосуђу уопште, и према реформи правосуђа у Србији од 2008. до 2012. године. Од 2008. до 2011. године, Комисија је износила умерене оцене о стању реформе правосуђа, које су се сводиле на изражавање забринутости због тога што спроведени процес није био довољно транспарентан и показао је само делимичан успех. Од 2011. године, Комисија је обратила посебну пажњу на владавину права, што је постао кључни услов за напредак одређене државе ка чланству у Европској унији, на основу искуства у процесу преговарања са Хрватском. Питања везана за владавину права су постала услов за покретање преговора о приступању (пре почетка стварних преговора) у случају Албаније и Црне Горе. Комисија је донела одлуку да питања правосуђа и основних права отвори рано у процесу приступања, да затим редовно извештава о напретку у овим питањима у свим фазама процеса приступања, као и да пружи подршку из ИПА фондова зарад њиховог решавања.²²⁾

У наредној Стратегији проширења, која је усвојена у октобру 2012. године, Комисија је саопштила да ће поглављима која се тичу

22) European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012“, Brussels, 2011, COM(2011) 666, p. 5.

правосуђа и основних права, као и правде, слободе и безбедности, бити посвећена пажња у раној фази преговора, да би било довољно времена за усвајање неопходног законодавства, успостављање институција и примену усвојеног пре окончања преговора. Предвиђено је да преговори буду отворени на основу акционих планова које би требало да усвоје државе у процесу преговора, док је Комисија задужена да пружи вођство (*guidance*) у погледу акционих планова у својим извештајима. Оно што је ново у том процесу је увођење привремених показатеља (*interim benchmarks*), који ће бити успостављени упоредо са почетком преговора, а када они буду позитивно оцењени, Савет ће представити коначне показатеље (*closing benchmarks*). Читав процес би требало да буде праћен заштитним и корективним мерама, узимајући у обзир напредак преговора и у другим поглављима. У случају Црне Горе је провера кључних области у вези са владавином права иницирана пре почетка преговора, док су Македонија и Србија позване на седнице на којима је објашњен тај поступак. Услови за почетак претприступних преговора са Албанијом се пре свега односе на владавину права.²³⁾ У погледу Србије, Европска комисија је закључила да ревизија избора судија и тужилаца није исправила постојеће недостатке реформе правосуђа, и да је потребно донети нову стратегију са акционим планом, који би довели до функционалне реформе правосуђа.²⁴⁾

2) Европско партнерство

У Солуну је 2003. године потврђена „европска перспектива Западног Балкана“, и донета је одлука да се државама на овом подручју понуди *Европско партнерство*, које је замишљено као инструмент претприступне стратегије према државама које представљају потенцијалне кандидате за чланство у Европској унији, и које ће бити коришћено до потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању са сваком од њих. У сваком документу су дефинисани краткорочни и средњорочни приоритети, чије је испуњавање праћено у Годишњим извештајима Комисије о напретку држава у процесу стабилизације и придруживања. У складу са тим, Комисија је од 2004. до 2008. године усвајала Европско партнерство са Србијом које је, упркос називу који би могао да упућује на

23) European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013“, Brussels, 2012, COM(2011) 600, p. 6.

24) Ibid, p. 42.

реципроцитет и паритет двеју страна, у ствари представљало унилатералне документе Европске уније, као и стратегије проширења. Једини изузетак је учињен 2005. године, када је уместо Европског партнерства, Комисија усвојила *Извештај о спремности Србије и Црне Горе за преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању са Европском унијом*.

Укратко речено, и краткорочни и дугорочни приоритети изнећи у више докумената о Европском партнерству, обухватају: питање усвајања законодавства и стварање услова за процесуирање ратних злочина, због чега је у више извештаја наглашавана потреба јачања капацитета Тужилаштва за ратне злочине; пренос војних надлежности на цивилне судове; оснивање управних и апелационих судова; поступак именовања и услови за напредовање судија, као и њихова професионална обука; аутономија Тужилаштва за организовани криминал; ИТ мрежа за тужиоце; извршење пресуда; смањење броја нерешених случајева; јединствени стандарди за прикупљање релевантних података о правосуђу... Нарочито је наглашена потреба за унапређењем ефикасности, независности и професионализације судског система, и смањење политичког утицаја на судство.²⁵⁾

3) Годишњи извештаји Комисије о напретку Србије

Трећи тип докумената у којима је Европска унија пратила реформу правосуђа у Србији и њену усклађеност са процесом европских интеграција представљају годишњи извештаји Европске комисије о напретку Србије. До извештаја из 2009. године, Комисија је бележила ограничени напредак Србије у реформи правосуђа. Између осталог, то би се могло приписати и томе да су приоритети Европске уније, а самим тим, и напори власти у Србији, били усмерени ка решавању других питања којима је дат примат, како је образложено приликом разматрања приоритета чије је решавање од Србије захтевано у оквиру Европског партнерства. Годишњи извештај који је усвојен 2009. године је повољнији за Србију у погледу реформе правосуђа, што је могло бити сасвим очекивано имајући у виду контекст у коме је извештај усвојен. Поред потпи-

25) Подаци о приоритетима у оквиру Европског партнерства се могу наћи у документима на сајту Канцеларије за европске интеграције Владе Републике Србије, *Европско партнерство*, <http://seio.gov.rs/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%B5%D1%83-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0.189.html> (приступ: 02.11.2012).

сивања Споразума о стабилизацији и придруживању и формирања нове Владе Србије, чији је један од првих корака био хапшење и изручење бившег председника Републике Српске, Радована Караџића, треба узети у обзир доношење и почетак примен *Националног програма интеграције Србије у ЕУ* (НПИ), доношење низа правосудних закона у децембру 2008. године, једнострану примену Прелазног трговинског споразума у Србији од 1. јануара 2009. године, формирање Високог савета судства и Државног већа тужилаца, као и очекивање да ће непосредно након представљања Годишњег извештаја доћи до увођења безвизног режима за грађане Србије. Након више извештаја у којима је констатован незнатан напредак, Комисија је проценила да је Србија „умерено напредовала“ у реформи, пре свега у погледу усвајања законодавног оквира, али је наглашено да је реформа делимично исхитрено спроведена, и да критеријуми који су примењени нису били у потпуности усклађени са препорукама Венецијанске комисије Савета Европе.²⁶⁾

Већ у наредном извештају, 2010. године, Европска комисија је поново констатовала да је Србија остварила мали напредак у погледу усклађивања правосудног система са стандардима Европске уније. Будући да је у другој половини 2009. године извршен општи избор судија и тужилаца, и да је од јануара 2010. године успостављена нова мрежа тужилаштва, јасно је због чега је у извештају присутна оштрија реторика у погледу до тада предузетих реформских корака. Утврђено је да српски правосудни систем остварује своје приоритете само делимично, и да постоји озбиљна забринутост у погледу начина спровођења реформи, посебно избора судија и тужилаца.²⁷⁾

Србија је 22. децембра 2009. године поднела захтев за добијање статуса кандидата за чланство у Европској унији. Због тога је Европска комисија, уместо Годишњег извештаја, 2011. године усвојила *Мишљење о захтеву Србије за чланство*, у коме се, између осталог, дотакла и правосудног система у Србији. Као кључни приоритет дефинисани су даљи кораци у нормализацији са „Косовом“, док је у области правосуђа констатована потреба за уна-

26) Комисија Европских заједница, „Извештај о напретку Србије за 2009. који прати Саопштење Комисије Европском парламенту и Савету Стратегија проширења и главни изазови у периоду 2009-2010. године“, Брисел, 2009, COM (2009) 533, стр. 11-12.

27) Европска комисија, Радни документ особља Комисије, „Извештај о напретку Србије за 2010. годину који прати Саопштење Комисије упућено Европском парламенту и Савету Стратегија проширења и кључни изазови за 2010-2011. годину, Брисел, 2010, COM (2010) 660, стр. 9-10.

пређењем функционисања судства, искоришћавањем предности реструктуриране мреже судова, јачањем система за извршење пресуда и смањењем броја непроцесуираних случајева.²⁸⁾

Годишњи извештај који је Европска комисија саставила 2012. године узео је у обзир одлуку Уставног суда Србије, донету у јулу, којом је наложено враћање незабраних судија и тужилаца на посао. Због тога је закључено да Србија није остварила довољан напредак у реформи правосуђа, да није у довољној мери примењено ново законодавство, и да судство није довољно ефикасно. Као и у Стратегији проширења, и у Годишњем извештају је наглашено да је потребно усвојити нову стратегију за реформу правосуђа.²⁹⁾

Нормативни оквир за реформу правосуђа у процесу европских интеграција

Србија је, са своје стране, у документима које је усвајала у процесу европских интеграција, показивала различит ниво заинтересованости за реформу правосуђа, који је зависио од одговора на конкретне захтеве које је пред њу постављала Европска унија у појединим фазама придруживања, односно приступања. У *Националној стратегији Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији*, која је усвојена 2005. године, констатован је ограничен напредак у до тада примењеним реформским корацима. „Врло важан параметар у мерењу нивоа демократије једног друштва је и степен независности правосуђа. И поред тога што су учињени одређени кораци у правцу стварања законског оквира за подизање нивоа независности правосудног система, постигнути резултати, како то потврђују и оцене ЕУ, још увек нису задовољавајући. Кораци који се тренутно чине у правцу смањења утицаја извршне власти, професионализације и рационализације правосуђа биће стога интензивирани у наредном периоду.“³⁰⁾ Када је реч о функционисању правосуђа, изнето је очекивање да ће доћи до модернизације и

28) European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the European Union“, Brussels, 2011, COM (2011) 668, pp. 6, 12.

29) European Commission, Commission Staff Working Document, „Serbia 2012 Progress Report accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013“, COM (2012) 600, pp. 9-11.

30) Канцеларија Владе Републике Србије за придруживање Европској унији, „Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији“, Београд, 2005, стр. 24-25.

повећања ефикасности и независности судског система. То је требало посебно да се односи на привредне судове. Тужилац за ратне злочине би требало да има функционалну независност, а инсистирало се и на оснивању управних и апелационих судова.³¹⁾ Као што се може видети, ове одредбе Стратегије се у потпуности поклапају са захтевима које је пред Србију поставила Европска унија у оквиру Европског партнерства.

Национална стратегија реформе правосуђа, усвојена 2006. године, која је требало да представља кључни документ у овој области, није донела новине у погледу задатака и циљева реформе које треба испунити у односу на нормативни оквир који је већ постојао. У Стратегији је предвиђено шестогодишње спровођење реформе, од 2006. до 2012. године. Занимљиво је да је НПИ, који је усвојен 2008. године, такође поставио као рок 2012. годину за усвајање свих неопходних прописа у процесу европских интеграција. *Акциони план за испуњавање препорука из Годишњег извештаја Европске комисије за 2010. годину, ради убрзања стицања статуса кандидата*, документ је Владе којим је она предвидела усвајање потребних прописа, конституисање одређених тела, и подређивање функционисања јавне управе ставовима Комисије о напретку Србије у европским интеграцијама. Имајући у виду да Европска унија од 80-их година прошлог века детаљно планира вишегодишње финансијске циклусе, а да наредни треба да почне 2013. године, и траје до 2020. године, може се уочити јасна амбициозност власти у Србији да до предвиђеног почетка новог финансијског циклуса Србија добије статус кандидата, пошто су се планови о убрзаном ступању у чланство изјаловили. На жалост, реформа правосуђа којој се приступило са тог телеолошког становишта, односно имајући у виду задовољавање критеријума које је поставила Европска унија, сведена је на избор носилаца правосудних функција, успостављање нове мреже судова и усвајање низа правних аката, чиме се овај подухват сврстао раме уз раме са осталим аспектима реформе политичког система Србије, тј. сведен је у великој мери на нормативни аспект.³²⁾

31) Ibid, стр. 26.

32) Једна од најважнијих карактеристика процеса европских интеграција се односи на примат законодавне над другим функцијама које врши Народна скупштина, односно долази до потискивања тих других функција, укључујући и изборну, чије вршење подразумева бирање на одређене функције, у овом случају, бирање носилаца правосудних функција. Више о томе: Слађана Младеновић, „Слабљење капацитета Скупштине

Некритичко и нереално постављање рокова за реформу правосуђа огледају се и у чињеници да је потпуно занемарена суштина тог процеса, односно основни циљ који је постављен Националном стратегијом реформе правосуђа, а то је: „Успостављањем владавине права и правне сигурности вратити поверење грађана у правосудни систем Републике Србије.“³³⁾ Аутори сматрају да спроведена реформа правосуђа није успела да испуни овај циљ. Правна нестабилност и несигурност, које су завладале као последица неуставно спроведене реформе, доприносе, између осталог, генерисању корупције у судству, тиме што је извршна власт добила одрешене руке да дисциплинује судску власт, и тиме обесмисли начело независности треће гране власти.³⁴⁾

„Реформа реформе“

Истраживања јавног мњења које је о европској оријентацији грађана Србије периодично спроводила Канцеларија за европске интеграције (раније Канцеларија за придруживање Србије Европској унији) од 2006. године, указује да ставови грађана о значају реформе правосуђа и потенцирању овог питања од стране Европске уније нису у складу ни са резултатима реформе ни са ставовима Европске уније које је изразила у горе наведеним документима. Доминирање питања сарадње са Хагом, Косова и Метохије и борбе против корупције као перципирано најважнијих (зависно од тренутка у коме је истраживање вршено, долазило је до смене ових питања на листи приоритета), указују на лошу обавештеност грађана, и праћење процеса европских интеграција готово искључиво из медија, који су периодично извештавали о наведеним питањима.³⁵⁾ Реформа правосуђа пре одлуке Уставног суда Србије о вра-

Србије у процесу европских интеграција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 441-442.

33) „Национална стратегија реформе правосуђа“, *op.cit.*, стр. 3.

34) Поред дисциплиновања судске власти од стране извршне, корупција се генерише и у самом правосудном систему у транзиционим државама, у коме делују нелустриране судије, али управо због тога нужну реформу треба опрезно спровести. Видети шире у: Тијана Перић, „Оглед о политичкој корупцији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2012, одељак *Корупција у судском поступку*, стр. 352-354.

35) Резултати истраживања јавног мњења о европској оријентацији грађана Србије преузети су са сајта Канцеларије за европске интеграције Владе Републике Србије, *Истраживања јавног мњења*, <http://seio.gov.rs/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0/%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0->

ћању неизабраних судија и тужилаца на посао, и промене власти у Србији (која је сведена на замену Демократске странке Српском напредном странком), која најављује „реформу реформе“³⁶⁾, није егзистирала у већој мери у јавном дискурсу, нити је подвучен њен значај. Као и многи други реформски процеси који су започети у Србији након 2000. године, реформа правосуђа је сведена на оно што захтева Европска унија зарад „добробити грађана Србије“. По свим релевантним критеријумима правне струке, та је реформа лоше изведена, а њене ће се последице осећати јако дуго. Најављена успостављања нове мреже судова и практичног поништавања резултата већ спроведених корака уместо стабилности, отвориће нова питања.

QUO VADIS СУДСТВО ИЛИ УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Ако се осврнемо на реформу судства у посматраном периоду 2008-2012. године, видећемо да је мало тога учињено и да је тешко предвидети како ће судство да изгледа убудуће, да ли ће бити ефикасно, професионално, одговорно. У бројкама изражено, од 837 неизабраних судија, у поступку ревизије пред Високим саветом судства је враћено њих 109, 41 судија је изабран на додатном конкурс, док је УСС до сад решио преко 300 уставних жалби неизабраних носилаца функција, и питање је хоће ли тај број бити коначан. Поставља се питање – на који начин могу да се исправе почињене грешке и да се коначно стави тачка на све досадашње пропусте и неправду нанету судству? Поништавањем општег избора судија, а затим накнадним спровођењем новог, дошло би до повећања правне несигурности и додатног стављања судства у однос зависности од извршне власти. Сложили бисмо се са Јованом Ћирићем да би „реформа реформе“ представљала веома лоше решење. Тиме би се у етар послала порука да са новим режимом долазе и нови делинци правде. Имајући у виду да власт у Србији инсистира на добија-

%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0.168.html (приступ: 04.11.2012).

36) Јован Ћирић, „Европско виђење српске реформе правосуђа“, *op.cit.*, стр. 127. Јован Ћирић сматра да је неуспешна реформа правосуђа прилика да се у Србији суштински промени однос према правосуђу, који би водио успостављању „истинске независности судства и пуне демократије“, односно да ревизија читавог поступка не буде сведена на „реформу реформе“, односно на поновни реизбор. Овде ћемо поновити став да се један од највећих проблема у вези са реформом правосуђа односи на чињеницу што је она у великој мери сведена на персонални ниво, тј. на избор носилаца правосудних функција.

њу датума за почетак преговора о чланству са Европском унијом, што је нови корак након добијања статуса кандидата у марту 2012. године (непосредно пре општих избора), није за очекивати да ће притисак за испуњавањем новог услова ЕУ у погледу правосуђа – усвајања нове стратегије и акционог плана бити смањен. Напротив. Аутори сматрају да опасност од уплива политике на правосуђе није прошла, и да се најпре мора утврдити појединачна одговорност за неуставно спроведену реформу, а затим у односу на ту реформу направити дистанца која ипак неће унети додатну правну несигурност нити ослабити судску грану власти.

Tijana Peric Diligenski, Sladjana Mladenovic

JUDICIAL REFORM IN THE PROCESS OF SERBIA'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Summary

In this paper, the authors analyze the judicial reform in Serbia, which is being conducted in the process Serbia's accession to the European Union. We particularly singled out the period 2008-2012, although the beginning of the judicial reform can be identified from 2001. The paper is divided into two main parts. In the first part we presented shortly the basic data on judicial reform, and particularly emphasized the judicial appointment. In the second part the authors considered the influence of the process of European integration on the judicial reform in Serbia, by analyzing the documents adopted by European Union and Serbia in the process of Serbia's accession to this international organization. Based upon everything mentioned, the authors express concern that the influence of politics upon the judiciary is not over, and that the judicial „reform of the reform“ will not contribute to its independence and impartiality.

Key words: judicial reform, general judicial appointment, judiciary, judicial independence, European Union, European integration, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Volcansek, Mary, „Judicial Politics and Policy-Making in Western Europe“, *Western European Politics*, Vol. 15, No 3, 1992.
- Маринковић, Танасије, „О уставности општег реизбора судија“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни факултет, Београд, бр. 1/2009.
- Мишчевић, Тања, *Придруживање Европској унији*, Институт за економска и социјална истраживања – ЕСПИ, Београд, 2005.
- Младеновић, Слађана, „Слабљење капацитета Скупштине Србије у процесу европских интеграција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.
- Орловић, Слободан, „Сталност судијске функције vs. општи реизбор судија у Републици Србији“, *Анали Правног Факултета у Београду*, Правни факултет, Београд, бр. 2/2010.
- Перић, Тијана, „Оглед о политичкој корупцији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2012.
- Перић, Тијана „Паундова критика механичке јуриспруденције“, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, бр. 2/2012.
- Перић, Тијана, „Политика и судство“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012.
- Радојевић, Миодраг, „Прилог за расправу о уставном питању у Србији – Митровдански устав“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2009.
- Радојевић, Миодраг, „Судска власт у новом Уставу Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2007.
- Радојевић, Миодраг, „Уставни суд Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2009.
- Тодорић, Владимир „Горки плодови реизбора судија“, *Право и друштво*, Службени гласник, Београд, бр. 2/2010.
- Ћирић, Јован, „Европско виђење српске реформе правосуђа“, *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом ЕУ (II)*, Институт за упоредно право, Hanns Seidel Фондација, Београд, 2012.
- Чавошки, Александра; Бојовић Кнежевић, Ана; Тодорић, Владимир, *Ефекти интеграције Србије у Европску унију на правосудни систем*,

ФЕФА, Београд, www.fefa.edu.rs/files/pdf/StudijeIstrazivanja/10Pravosudje.pdf (приступ: 18.10.2012).

Нормативни акти и документи

- European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012“, Brussels, 2011, COM(2011) 666.
- European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013“, Brussels, 2012, COM(2011) 600.
- European Commission, „Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the European Union“, Brussels, 2011, COM (2011) 668.
- European Commission, Commission Staff Working Document, „Serbia 2012 Progress Report accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013“, COM (2012) 600.
- *Закон о судијама*, Службени гласник РС, бр.116/2008.
- Канцеларија Владе Републике Србије за придруживање Европској унији, „Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији“, Београд, 2005.
- Комисија Европских заједница, „Извештај о напретку Србије за 2009. који прати Саопштење Комисије Европском парламенту и Савету Стратегија проширења и главни изазови у периоду 2009-2010. године“, Брисел, 2009, COM (2009) 533.
- Европска комисија, Радни документ особља Комисије, „Извештај о напретку Србије за 2010. годину који прати Саопштење Комисије упућено Европском парламенту и Савету Стратегија проширења и кључни изазови за 2010-2011. годину, Брисел, 2010, COM (2010) 660.
- Министарство правде Републике Србије, „Национална стратегија реформе правосуђа“, Београд, 2006.
- „Мишљење о Уставу Србије усвојено од стране Комисије на 70. пленарној седници (Венеција, 17-18. март 2007)“, Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија), Мишљење бр. 405/2006, CDL-AD (2007)004, Стразбур, 2007.
- *Одлука о утврђивању критеријума и мерила за оцену стручности, оспособљености и достојности за избор судија и председника судава*, Службени гласник РС, бр. 49/09.
- *Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 98/2006.

- Уставни суд Србије, „Решење о неприхватању иницијативе за покретање поступка за утврђивање неуставности одредаба Закона о судијама“, предмет ПУз-43/2009, Службени гласник РС, број 65/2009.

Извори са Интернета

- Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, *Европско партнерство*, <http://seio.gov.rs/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0/%D0%B5%D1%83-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0.189.html> (приступ: 02.11.2012).
- Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, *Истраживања јавног мњења*, <http://seio.gov.rs/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0/%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0.168.html> (приступ: 04.11.2012).

Resume

The authors presented in the paper all the dubious solutions which arised in the proces of general judicial appointment, followed by the absence of adequate systematic approach, and dominated by the political component instead of the constitutionally granted principles of independence and permanence of the judicial function.

We consider that genuine reform hasn't been conducted, because the solutions adopted in Serbian documents merely reflect the requests of the European Union, which had initiated it according to its interests, logic of its internal development, and the enlargement policy. It is paradoxical that the mentioned fact contributed to the influence of politics upon the entire process of the reform, which, as a by-product led to the deviation of the rule of law principle, which should have been promoted and established in the reform process. The failure of the "pro-European" authority representatives to comply with the expert objections, above all, the opinion of the Venetian Commission, represents an indicative consequence of the judicial reform. In difference to the membership of the European Union, for which it only aspires, Serbia is already a member of the Council of Europe, and is obliged to respect its principles. It also represents one of the formal demands of the European Union, but its latest attitude, of the need to adopt new strategy for judicial reform, is an introduction to even gre-

ater legal instability and uncertainty, and it contributes to the further degradation of the judiciary in Serbia.

Овај рад је примљен 25. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

*Бојан Теофиловић**

ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ КАО ПРЕТЊА БЕЗБЕДНОСТИ ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Сажетак

Последњих година дошло је до повећања проблема везаних за унутрашњу и међународну безбедност. Повећан број „старих” и појава нових безбедносних проблема, пре свега, у земљама које се налазе у транзиционом или посттранзиционом процесу у великој мери су последица структурне кризе у савременом друштву (свету), као и нових међународних околности и односа у којима долази до драстичног пораста организованог криминалитета. Нови облици угрожавања безбедности представљају претњу глобалној безбедности тако што својим постојањем и негативним деловањем угрожавају безбедност друштва у целини, а такође омогућавају другим угрожавајућим облицима да настану, трају и да се у будућности развијају још опаснији облици угрожавања безбедности како на националном, тако и на међународном нивоу.

Кључне речи: организовани криминалитет, претња, безбедност, транзиција, сузбијање,

У савременим међународним односима доминантну претњу безбедности представљају организовани криминалитет, тероризам, системска корупција, али и етнички, унутрашњи конфликти. Са аспекта безбедности и друштвене опасности на националном и међународном плану посебно је значајан организовани криминал. Захваљујући многим променама у економским и политичким сфе-

* Дипломирани политиколог - специјалиста из области политичке теорије и методологије политичких наука

рама на унутрашњем и међународном плану, организовани криминалитет се све више интернационализује и поприма облике транснационалног организованог криминалитета. Транснационални организовани криминалитет настоји не само да искористи повољне услове за свој опстанак, већ и за проширење своје криминалне делатности, и то не само просторно већ и својим инфилтрирањем у нове друштвене сфере.

Остваривањем одређених позиција и јачањем утицаја у економским и политичким структурама, организовани криминалитет постаје значајна претња безбедности како у националним, тако и у међународним размерама, којом приликом угрожава економске, политичке, правне, културне, моралне и све друге значајне вредности једног друштва. Овај вид криминалитета се испољава у области привредне и ванпривредне делатности у домену општег криминалитета, као и у свим другим областима друштвеног живота у којима се криминалном делатношћу може остварити знатна финансијска добит што је и основни циљ криминалног удруживања.

Организовани криминалитет постоји и у земљама у транзицији као и у онима које су у посттранзиционом периоду. У земљама у транзицији организовани криминалитет делује као транснационални, доживљавао је извесне трансформације које су биле адекватне друштвеним променама земље која је пролазила процес транзиције. Захваљујући криминалној делатности организовани криминалитет је добијао нове форме и заузимао јаке позиције и стицао велику финансијску моћ и висок друштвени статус. Настојећи да задржи заузете позиције организовани криминалитет је наставио да делује и у земљама које су прошле процес транзиције, прилагођавајући своју делатност новонасталим друштвеним односима.

ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ - ПРЕТЊА БЕЗБЕДНОСТИ У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Доминантна претња безбедности¹⁾ у савременим међународним односима је криза такозване “неконвенционалне” односно меке безбедности, а њени најкарактеристичнији примери су органи-

1) Безбедност у најширем политичко-правном смислу обухвата мере и активности чувања и заштите од угрожавања независности и интегритета једне земље (државе, нације) и унутрашњег уставног и правног поретка. У првом случају се говори о спољној, а у другом о унутрашњој безбедности: *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 79.

зовани криминал, тероризам, системска корупција али и етнички, унутрашњи конфликти.

Криминал као негативна и специфична друштвена појава представља унутрашњи неоружани облик угрожавања безбедности. Међутим, организовани криминал као један од његових најопаснијих видова све више добија међународни карактер и као такав утиче на стабилност и безбедност државе споља. Организовани криминалитет који може имати различите облике испољавања како на унутрашњем, тако и на међународном плану директно или индиректно угрожава вредности друштва, државе и самог појединца. Као такав, организовани криминалитет (пре свега транснационални) представља савремени безбедносни изазов, ризик и претњу и зато је идентификован у стратегијама националне безбедности многих земаља.²⁾ За многе ауторе организовани криминалитет представља озбиљну опасност и претњу за функционисање правне државе и за развој демократије у међународним размерама³⁾ односно представља претњу међународном миру и стабилности.⁴⁾

Организовани криминалитет није нова појава која је непозната субјектима безбедности али нови савремени облици организованог криминалитета су много сложенији и обухватају шире географске оквири. За разлику од старих облика чији је репрезент мафија, ови нови данашњи видови су многобројнији:

- Организовани економски криминалитет типа криминалитет "белог оковратника";
- Организовани економски корпорацијски (организацијски) криминалитет;
- Организовани криминалитет злоупотребе власти;
- Организовани војни криминалитет;
- Организовани нарко-криминалитет;
- Организовани криминалитет у вези оружја и муниције;
- Организовани криминалитет у вези накита и скупоцености;

2) Ковач М., *Стратејска и доктринарна документа националне безбедности - теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003, стр.131.

3) Ангелески М., „Во борбата против организираниот Криминалитет е потребен поорганизиран научно-стручен пристап“, *Годишник на факултетот на безбедност*, Скопје 2002, стр. 95.

4) Zalisko N., „Russian organized crime: The foundation for trafficking“, *Police*, Bobit Publishing Company, Redondo Beach 2000, p. 19.

- Организовани криминалитет у вези културно-историјских добара;
- Организовани криминалитет са радиоактивним материјалима;
- Организовани криминалитет у вези фалсификовања новца и хартија од вредности;
- Организована недозвољена трговина аутомобилима ("ауто мафија");
- Организована проституција и трговина белим робљем;
- Организовани криминалитет у вези изнуда (рекет);
- Организовани криминалитет у вези трговине људима;
- Организовани криминалитет у вези игара на срећу, итд.⁵⁾

Многи од ових облика организованог криминалитета су често повезани односно у међусобној су директној или индиректној узрочно-последичној вези. На пример: приликом кријумчарења украдених аутомобила у њима се, такође, кријумчари и оружје, дрога, нуклеарне материје који се продају на истом или на другом тржишту. Илегално стеченим профитом се најчешће финансирају терористичке организације и трговина "белим робљем", а умешани су и представници страних војски или разних хуманитарних организација.⁶⁾ Често се међутим дешава да обавештајне службе страних земаља користе међународне криминалне организације (које потичу из њихових земаља али функционишу на простору других) за своје обавештајне послове или за извршење "прљавих послова".⁷⁾

Организовани криминалитет у овим случајевима је повезан и са еколошким и политичким криминалитетом. Његов крајњи циљ јесте стицање профита кроз постојање и деловање организованих криминалних група. Из овога проистиче да је организовани кри-

5) Ангелески М.: „Во борбата против организираниот Криминалитет е потребен поорганизиран научно-стручен пристап“, *Годишник на факултетот на безбедност*, Скопје 2002, стр. 101.

6) Арнаудовски., „Меѓусловност и меѓузависност на тероризмот и организираниот криминалитет“, *Годишник на Факултетот на безбедност*, Скопје, 2002, стр. 92.

7) Распон тих активности је различит, креће се од прикупљања обавештајних података до илегалних и легалних улазака или излазака из земље припадника обавештајних служби, обезбеђења фалсификованих докумената, коришћења веза и обавештајних позиција из структура државне администрације који су чланови или су у вези са криминалном организацијом, до набавке и достављања оружја до спровођења субверзивних активности попут атентата, саботажа, диверзија.

минал неидеолошког карактера и искључује деловање било каквог политичког или националистичког, идеолошког деловања⁸⁾, а такође искључује могућност поистовећивања са неким облицима политичког криминала, попут тероризма.⁹⁾

Међутим, на другој страни организовани криминалитет ипак покушава да се инфилтрира у политички систем земље, а то је могуће постићи на више начина:

- финансирањем политичке и предизборне кампање својих кандидата и корупцијом гласачког тела на изборима или
- исто то само са кандидатима који нису из криминалног окружења али уз помоћ корупције или застрашивањем активних политичких фактора.

Заправо криминалне групе теже да своју економску моћ трансформишу у политичку са циљем да свој политички положај искористе за увећање своје економске моћи. У том случају носиоци организованог криминала би се адекватним политичким одлукама заштитили приликом вршења својих криминалних делатности. Најопаснији облик инфилтрирања организованог криминалитета у политичке структуре је онај у коме долази до криминализације појединих чланова, а неретко и већине чланова владе једне земље. Тако донете политичке одлуке од стране државног врха чији је циљ омогућавање делатности организованих криминалних група су у ствари "квазилегалне" и имуне су на санкције унутрашњег права, и овде се заправо ради о "државном организованом криминалу". Посебна опасност је ако се овакве организоване криминалне групе инфилтрирају у структуре међународних организација.

Организовани криминал се често инфилтрира у невладине организације. Ове организације на разне начине утичу на политичке

8) Шкулић. М., *Организовани криминалитет*, Досије, Београд, 2003, стр. 39-58.

9) У домену политичког криминалитета, организовани криминалитет се испољава у виду организованог међународног тероризма. Специфичност овог типа тероризма је да терористичка организација ужива финансијску, материјалну и сваку другу помоћ једне државе и њених органа ради извршања терористичких аката на територији једне или више држава чиме се испољава елемент иностраности. Тероризам се релативно често дефинише као вид организованог криминалитета, с обзиром да савремени тероризам представља деловање добро организованих терористичких организација. Већина класичних дефиниција организованог криминалитета сматра да је за организоване криминалне групе карактеристично да су оне изричито неидеолошког карактера, односно да је њихов једини мотив деловање – стицање профита, а не остваривање идеолошких, националних или других циљева за чије се остварење залажу терористи, односно терористичке организације.

Алексић Ж., Шкулић М., *Криминалистика*, Досије, Београд, 2002, стр. 380-385.

одлуке земље у којој делују и то кроз наводну борбу за заштиту права одређених интересних група. За своје залагање и свој рад оне добијају и извесне своте новца од својих влада као и од земље (земаља) домаћина. Наравно при томе су могуће и разне злоупотребе финансијских средстава невладиних организација везаних за илегалне, али и легалне послове организованог криминалитета.

У данашње време дошло је и до појаве нових, али и оживљавања неких старих облика организованог криминалитета. Међу новије облике криминалитета, спада и кријумчарење црвене живе, нуклеарног материјала или нуклеарног отпада или генетски материјал.

Тежња организованог криминалитета за што већим профитом довела је до неких искорењених и превазиђених облика угрожавања безбедности. Тако је на пример, кријумчарење оружја и наркотика сада превише опасан посао, кријумчарење аутомобила мање уносан, а више ризичан посао. Зато је данас трговина људским бићима доста уносан посао, а опет мање ризичан од претходно наведених видова организованог криминалитета. Данашње модерно робље се може експлоатисати на више начина:

- најпре радно, обављањем физичких послова уз никакву или бар минималну накнаду.
- сексуално: организовањем проституције, порно индустрије и секс туризма.
- трговином људским органима и ткивима - јер је то изузетно тражена и скупа "роба".
- злоупотребом деце: брачни парови без деце много плаћају за илегално усвајање, сексуална експлоатација деце (педофилија) је уноснији посао од класичне проституције, такође и дечја порнографија доноси већи профит од класичне порнографије, а просјачењем деца остварују велике приходе.
- у крајњем случају модерно робље се може увек продати трећим лицима ради даље експлоатације.

Код оваквих појавних облика организованог криминалитета посебно је забрињавајуће то што често долази до комбиновања више облика експлоатације жртве. Тако се на пример, илегално усвојено дете користи и за дечју порнографију, експлоатише кроз педофилију и користи за просјачење. Жртве оваквих видова крими-

налитета се најчешће третирају као извршиоци криминалних радњи што је свакако још један безбедносни проблем. У случају да је страном држављанки на територији треће земље одузет пасош и да је она приморана да се бави проституцијом, када од стране државних органа дође до откривања њеног боравка и њених активности, њој се не пружа никаква помоћ већ је третирана као преступник закона због илегалног боравка у земљи и бављења проституцијом. Један од већих безбедносних проблема је тај што криминалне организације преко канала за илегални улазак у земљу омогућују масовне илегалне имиграције, а ово је посебно значајно ако се има у виду и чињеница да имигранти са собом носе и свој криминалитет.

Свако лице без обзира на пол, националну или верску припадност може бити жртва трговине људима, али најчешће су угрожене жене и деца. Најчешће жртве су девојке и жене између 25 и 34 године које потичу из сиромашних региона и држава, неретко из разорених породица и бракова, али се често може наћи и велики број особа од 12 до 18 година.

Трговина женама иако је у последње време дошла до изражаја, није појава новијег датума. Њени зачеци датирају још из времена Римске империје, а такође је била присутна и у средњем веку након колонизације. Проституција се развијала паралелно са развојем друштва, тако да су већ крајем XIX века постојали организовани облици деловања у трговини женама. Ова трговина је временом добијала нове форме тако да данас трговина женама представља једну од значајних делатности транснационалног организованог криминала. У земљама Централне и Источне Европе (укључујући и нашу земљу) током последње деценије XX века, уочено је велико повећање овог тешког облика криминалитета. Србија се ту углавном јавља као земља транзита, земља порекла жртава али и земља њихове привремене дестинације. Када је у питању трговина женама ради сексуалне експлоатације посебна пажња се посвећује самом начину намамњивања жртава, њиховом транспорту, односно транспорту у земље дестинације, као и различитим облицима виктимизације којој су изложене. Најчешћи начин намамљивања је понуда илегалног посла у иностранству (жртве очекују да раде као конобарице, фризерке, играчице, манекенке), киднаповање, разни туристички аранжмани, продаја коју обавља породица или регрутовање за рад у домаћој проституцији. Као намамљивачи најчешће се јављају познаници или агенције за тражење послова у иностран-

ству, док се ређе јављају пријатељи, младићи, супружници или родитељи. Када стигну на место одредишта жртвама се одузима пасош и постају предмет сексуалног злостављања самих посредника, затим следи малтретирање док не прихвате проституцију као занат. Ради лакше контроле, проституција је често праћена употребом дроге и праксом да се такве жене задужују, а како не могу да врате новац оне све више постају зависне од поверилаца и једини начин им је бављење проституцијом која трговцима женама доноси велики профит. Могући су, међутим, и други начини који доводе до трговине женама, односно њиховог укључивања у проституцију. То су обезбеђивање дозвола за боравак, омогућавање животних и радних услова и пружање разних видова помоћи женама које су приведене током рације и којима прети депортовање.

Трговина женама ради сексуалне експлоатације представља озбиљан социјални проблем, а карактеришу је велика распрострањеност, изузетна покретљивост и велика друштвена опасност.

Трговина децом најчешће се односи на децу проституцију и порнографију, али су чести и облици трговине децом ради њиховог бављења просјачењем, приморавање да обављају одређене послове или врше одређена кривична дела, најчешће она којима се прибавља противправна имовинска корист. Криминалне организације баве се и илегалном продајом беба брачним паровима без деце и ту се углавном јављају два начина извршења:

- када су сами родитељи сагласни да продају своју бебу уз одговарајућу новчану накнаду.
- други тежи облик је када се бебе краду, проглашавају за умрле, а потом продају заинтересованим лицима.

Присутна је и појава да жене које су пред порођајем одлазе у иностранство да би се тамо породиле и продале новорођенче. Ова криминална делатност се одвија посредством криминалне организације уз сагласност оба родитеља или само мајке уз одговарајућу зараду. Као један од разлога за повећање трговине децом са циљем њихове сексуалне експлоатације наводи се тзв. секси туризам, а отежавајућа околност је што овај вид експлоатације деце често прати и уживање дроге, као један од начина да се лакше поднесе и преброди почетна фаза ове криминалне делатности. Сексуална експлоатација оставља велике трауме на дете, изражене психичке проблеме и физичке последице.

У новије време све више је присутна илегална *трговина људским органима*, ради њихове трансплантације, у којој се остварује велика финансијска добит. Илегална продаја људских органа све више поприма размере организованог криминалитета и то пре свега транснационалног. Људски органи се организованим каналима транспортују до одредишног места, односно до корисника који плаћа велику суму новца за ту услугу. Организоване криминалне групе прате легално и илегално тржиште, посебно потражњу за људским органима, затим проверавају од ког слоја људи потражња долази и колика је надокнада за ту услугу. Уколико је надокнада за трговину – добра, криминална организација укључује своје организоване канале да пронађу тражени људски орган и да га допреме до корисника. Познати случајеви из света, показују да богати људи, често не бирају средства да дођу до за њих потребних људских органа, којих на легалном тржишту нема. Наравно такву ситуацију вешто користе криминалне организације и остварују добар профит. Трговина људским органима се највише развија у оним земљама које имају развијен приватан болнички сектор и где је контрола државе мала. Често саме криминалне организације финансирају отварање таквих болница, а за набавку тражених органа служе се и убиствима или преварама миграната који често завршавају као донатори органа.

Земље које излазе из периода вишедеценијског једнопартијског система и које се налазе у транзиционом процесу имају велике тешкоће да створе професионалне јавне службе уместо наслеђених послушничких. То, пре свега, подразумева заштиту јавних службеника¹⁰⁾ од политичких промена, јер ако службеник зна да ће бити смењен заједно са владајућом политичком структуром, он ће настојати да се што више обогати за време док је на том положају. Реформа јавног сектора треба да обухвати и повећање плата јавних службеника (јер уколико су плате мале, службеници ће бити врло

10) Да би могли да раде своје послове, јавни службеници морају имати овлашћења за доношење одлука. Одлуке морају бити у складу са јавним интересом, који је дефинисан законима, правилима и упуштима за спровођење политике. Међутим, не може се свака ситуација предвидети унапред, тако да службеници морају да имају у одређеној мери и слободу да одлуче на који начин ће поступити. Дилема у вези са дискрецијом лежи у томе што правила морају бити флексибилна, али се с друге стране том флексибилношћу отварају врата арбитарном одлучивању и административној корупцији. Умеће добре администрације је да се избегне руковођење са врха о свакој ситуацији, а да при том дискреција не пређе потребне границе.

Карклинс, Р., *Систем ме је натерао*, ОЕБС Мисија у Србији, Београд, 2005, стр. 121.

склони корупцији), запошљавање нових квалификованих људи наместо старих и реформу јавних програма.

Свакако највећа претња постоји ако су запослени у судству и полицији склони подмићивању и злоупотреби службених овлашћења. Када су судије склоне подмићивању, постоји опасност по читав правни поредак, јер судије су често ти који се старају да у држави владају закони. Међутим, ако имамо корумпираног судију, правда је далеко. У судском процесу боље пролази онај који више плати, јер такав судија тумачи закон како налаже моћ новца, затим под притиском отказа, унапређења или неке друге услуге. Том приликом веома често се поступа по налогу тзв. “телефонског права”, јер судије су постављене по партијској линији, не суде по закону, већ по максими „не треба се држати закона ко' пијан плота”, односно по налогу својих политичких ментора.

С друге стране, ако је полиција корумпирана слобода и живот нису заштићени, јер лица се могу притварати или ослобађати по вољи политичких моћника. При томе се дешава да полиција штити криминалца, а не грађанина, односно на слободу се без правног основа пуштају вишеструки криминалци.

Међутим, када је у питању политичка сфера, веома погодно тло за корупцију јесу политичке партије и њени лидери, нарочито у време предизборних активности. Наиме, током изборне кампање партијама су потребна велика финансијска средства, па многи пословни људи, односно “бизнисмени” користе ову ситуацију и под видом легалних донација врше поткупљивање политичара, који када дођу на власт имају обавезу да „захвале”.

У ситуацијама када судство и јавна безбедност постану корумпирани, држава се налази само корак пред оним што се назива *заробљена држава или украдена држава*,¹¹⁾ тј. стањем у којем су не само поједине службе и агенције, већ и сам врх власти, дакле комплетна држава у раљама корупције. Према томе, последица учешћа политичких првака у корупцији је настанак феномена „*заробљене државе*”, под којим се подразумева противзаконито плаћање појединаца из власти како би се остварио утицај на изразу и усвајање закона, прописа и одлука државних органа. За разлику од овог термина, стручњаци Светске банке као синоним за високо корумпи-

11) Када аналитичари говоре о “*заробљеној држави*” или о “*украденој држави*”, оба термина се односе на институционално заробљавање и скривену приватизацију јавних институција.

ране државе користе назив „заробљено друштво”. Овакав модел „друштвеног уређења” карактерише монопол финансијских олигархија „из сенке”, које имају директну контролу над политичким партијама, војском, полицијом и другим безбедносним службама, својим посланицима у парламенту. При томе, **тзв. олигарси** (спој новца и моћи дао им је овај назив) манипулишу проценом стварања политике и стварају правила која ће помоћи да се игра по њиховом и тако да они буду у значајној предности. Тако стичу моћ да доносе законе и уредбе у своју и корист својих монопола, утичу на судске одлуке и „у рукавицама” или „подземним средствима” организовано пљачкају националне ресурсе. Помоћу корупције криминалци стичу углед, моћ и увећавају свој профит тежећи крајњем циљу, односно преузимању и контроли целокупног финансијског и привредног система. У таквој ситуацији држава нема „проблема” са криминалом, јер криминалне организације поседују и контролишу државу.

"Заробљена држава" је системска, структурна или ендемска (како се све назива) корупција великог обима у којој се успоставља скривени политички режим супротан сврси коју имају државне институције по уставу. Овакво заробљавање могу да изврше приватне фирме, уске интересне групе, али и политички лидери. При томе може се уочити разлика према врстама институција које се заробљавају (законодавна, извршна, судска и регулаторне агенције). Уз заробљавање државе долазе и други корупционашки поступци, као на пример, одлука органа гоњења и правосуђа да ли да се покрене истрага о неком сумњивом чину. Политички олигарси су, такође, уплетени у непрописно финансирање политичких партија, куповину медија¹²⁾ и планове чији је циљ уклањање политичких противника. У посебно екстремним случајевима заробљавање државе подразумева де факто преузимање јавних институција не само зарад пословних интереса, већ ради вршења очигледних кривичних дела. У оваквим случајевима мреже криминалаца плански продиру

12) С обзиром да су медији главни извор информација јавности о корупцији, многи новинари који су тачно извештавали о овом друштвеном злу налазили су се због тога пред озбиљним изазовима, а неколико њих је и животом платило свој рад. Тако је у Украјини, у периоду од 1995. до 2001. године, убијено 11 новинара, међу којима је најчувенији био Игор Александров, водитељ телевизијског програма на којем су приказивани истраживачки извештаји о корумпираности Владе и организованом криминалитету. Други новинари су постали жртве насиља, неоснованих тужби и претњи упућених њима или члановима њихових породица.

Исто, стр. 57.

у органе извршне власти, најчешће у министарства која се баве финансијама и економским питањима.

Контекст у којем је самобогатење службеника било системско постојао је у комунистичкој ери, када је држава поседовала готово све: непокретност и фирме, јавна предузећа и инфраструктуру, земљу и природне ресурсе. Транзиција из таквог система и тржишни систем довели су до приватизације велике количине имовине, што је омогућило да се они који су за приватизацију били надлежни и лично обогате. На тај начин је власништво променила и имовина многих државних и друштвених институција, као на пример спортска и културна друштва, универзитети и слично, које су морале да прођу кроз транзицију како би постале праве организације грађанског друштва. Ове радикалне промене које су се догодиле у бившим комунистичким земљама створиле су јединствен контекст, који укључује искушења приликом приватизације државне и друштвене имовине (комунистичке државе су поседовале готово све) и изазове изградње новог законског и судског система. Изузетно широка приватизација ове имовине довела је до појаве профитера транзиције, политичких олигарса и стварања картела владајућих елита. При томе, већина посткомунистичких режима је успела да успостави демократске структуре, укључујући и многе законе и друге прописе који су осмишљени да би се ограничила корупција, али они ретко функционишу у пракси услед мањка капацитета за њихово спровођење и мањка политичке воље.¹³⁾

Када су у питању новонастале независне балканске државе, као и постсоцијалистичке државе из централне и источне Европе,¹⁴⁾ већина њих се налази у канђама организованог криминалитета и корупције који се све више манифестује као разорни по ове државе - које су у транзиционом процесу и са још увек slabим демократским институцијама. При томе корупција не опстаје само због заједничких интереса појединаца који су у њу укључени, већ и због њиховог међусобног уцењивања, односно многи моћни политичари поседују компромитајући материјал о својим "конкурентима", који практично одржава прикривање. Компромитијући материјал најчешће користе корумпирани појединци и њихове мреже

13) Исто, стр. 11, 17, 25, 32-34.

14) У савременом политичком дискурсу те земље се називају *"пропалим државама"*. Њих карактеришу процеси који су све више дисконтинуални – који не могу да се одрже у средњорочном периоду, постају догађаји, и манифестују се као прекиди континуитета, цепање друштвеног ткива или као избијање безбедносних криза.

како би се заштитили од ривала. Јер, када чланови групе имају са знања о кривици других делује као средство одвраћања и средство за очување постојећег стања. По њиховом схватању постоји само једно средство којим се може одговорити на компромитујући материјал, а то је новији и моћнији материјал који компромитује оне који вас нападају. Често су и лидери држава намерно охрабривали корупцију како би обезбедили довољну количину компромитујућег материјала (компромат) који би могли користити ради уцењивања политичара када затреба. Међутим, гледано аналитички, ово је и очекивано, с обзиром да је у овим друштвима политика схваћена као најрентабилнији бизнис који омогућује богаћење преко ноћи и безброј привилегија, а искључује било какву одговорност. Тако да оно што још нису успеле да остваре земље из овог региона, успело је криминалцима, јер су успоставили мултиетичност својих мрежа и релативизацију државних граница.¹⁵⁾

* * *

У савременим међународним односима организовани криминал представља једну од доминантних претњи безбедности, поред тероризма, системске корупције и етничких, унутрашњих конфликта. Криминал као негативна и специфична друштвена појава представља заправо унутрашњи неоружани облик угрожавања безбедности. Међутим, управо организовани криминалитет као један од његових најопаснијих видова све више добија међународни карактер и као такав утиче на стабилност и безбедност државе споља. Организовани криминалитет угрожава економске, политичке, правне, културне и све друге значајне вредности једног друштва, државе и самог појединца. Као такав, организовани криминал представља савремени безбедносни изазов, ризик и претњу за функционисање правне државе и развој демократије у међународним размерама, односно представља претњу међународном миру и стабилности.

Организовани криминалитет постоји и у земљама које су у транзицији као и у онима које су у постранзиционом периоду. Узроци организованог криминалитета у земљама у транзицији су

15) Од деведесетих година XX века, у овом делу Европе "усталила" се изрека да *"Све државе имају криминалце, а само на Балкану криминалци имају своју државу"* и *"Балканом влада мултиетничка мафија којој секундирају националистичке политичке елите"*.

радикалне промене економског и политичког система које настају након смене централистичког система и увођења демократије и промена у тржишној економији, и доводе до низа проблема и противречности који делују као криминогени фактори. У транзиционим земљама, организовани криминалитет делује као транснационални, и доживљавао је извесне трансформације које су биле адекватне друштвеним променама земље која је пролазила процес транзиције. Захваљујући својој криминалној делатности организовани криминал је заузимао јаке позиције, висок друштвени статус и стицао велику финансијску моћ. Тежећи да задржи већ стечене позиције, организовани криминалитет је наставио да делује и у земљама које су прошле процес транзиције, прилагађајући своје делатности новонасталим друштвеним условима.

У различитим земљама, организовани криминалитет се не испољава у истим облицима и са истим интензитетом, већ су они адекватни постојећим друштвеним односима. Зато у конкретnoj држави треба трагати за оним облицима који су проузроковани постојећим условима. Неки од фактора који су довели до настанка организованог криминалитета су престали да постоје, неки делују у блажем интензитету а неки су и даље изражени. У сваком случају, не треба очекивати да ће престанком одређених фактора нестати и одговарајући облици организованог криминалитета. Последице негативног дејства ових фактора осећају се и након њиховог престанка. Облици организоване криминалне делатности нису увек уочљиви и препознатљиви, што свакако отежава благовремено предузимање ефикасних мера на њиховом сузбијању и спречавању прерастања у сложеније облике. Са развојем међународних економских и других веза, организовани криминалитет добија нове појавне облике, уз коришћење разних метода и средстава.

Примери из најразвијенијих земаља показују да слабљење или уништење најмоћнијих криминалних организација не доводи до слабљења, а још мање до потпуног сузбијања одређених облика организованог криминалитета, јер друге криминалне групације добијају своју шансу и заузимају “упражњено” место. Међутим, успостављањем “правне државе” у земљама које пролазе процес транзиције, те деловањем органа откривања, кривичног гоњења и пресуђивања, организовани криминалитет се може “држати под контролом”. Правна држава је ипак у стању да све облике организованог криминалитета, одговарајућом законском регулативом и

савесним радом надлежних органа сведе на најмању могућу меру, односно у друштвено прихватљиве оквиру.

Bojan Teofilovic

ORGANIZED CRIME AS A THREAT TO SECURITY OF TRANSITIONAL STATES

Summary

In recent years there is noted an increase of problems related to internal and international security. An increased number of emergence of „old“ and new security problems, and before else their emergence in the states in transitional or post-transitional processes, is mainly a consequence of structural crisis in modern society (modern world) and in new international circumstances and relations in which there has become evident a drastic increase of organized crime. New models of imperilment of security are a threat to global security in the way that by their existence and negative activity they imperil social security in general. Also these new models of imperilment of security provide for emergence and duration of other imperiling models and for possibility that in future there will be developed even more dangerous models of imperilment of security on both national and international level.

Key Words: organized crime, threath, security, transition, suppression

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић Ж., Шкулић М., *Криминалистика*, Досије, Београд, 2002.
- Ангелски М., „Во борба против организираниот криминалитет е потребен поорганизиран научно-стручен пристап”, *Годишник на Факултетот на безбедност*, Скопје 2002.
- Arnaudovski, „Меѓусловност и меѓузачисност на тероризмот и организираниот криминалитет”, *Годишник на Факултетот на безбедност*, Скопје, 2002.
- Цотић Д., „Меѓународне препоруке и национална искуства у борби против корупције”, *Привредни криминал и корупција*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001.
- Dobovšek B., *Organizovani kriminal*, Založba Unigraf, Ljubljana 1997.

- Фатић А., “Неконвенционалне претње безбедности у савременим међународним односима”
- Fulkrug M., „Moglichkeiten und Grenzen der Bekämpfung Organisierter kriminalität”, *Die Polizei*, Wisbaden, br. 2/88.
- Hignett K., „Hungary takes on the mafia“, *Janes intelligence review*, vol. no. 1, 2001.
- Zalisko N., “ Russian organized crime”, The foundation for trafficking, *Police*, Bubit Publishing Company, Redondo Bendt, 2000.
- Kaiser Gunteher., *Kriminologie*, J. Auflage, C.F. Mueller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1993.
- Карклінс Р., *Систем ме је натерао*, ОЕБС Мисија у Србији, Београд, 2005.
- Kinney J.C., *Constructed Tipology and social Theory*, New York, 1996.
- Ковач. М., *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности - теоријске основе*, Свет књиге, Београд 2003.
- Коупленд Г., „Корупција у законодавним телима и извршавање кључних парламентарних функција”, Реферат поднет на VII Конференцији за борбу против корупције, Пекинг 1995.
- Madilak J., „Organizovana zločnnost-realna hrozba pre slovensku republiku”, *Pravo u tranziciji*, Pravni fakultet u Beogradu, 1999.
- Masnjak B., Kaselj Ž., *Sprečavanje pranja novca*, MUP Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.
- Mc Clure G., „The Role of Interpol in finghing organized crime”, *Interpol*, br. 481, 2000.
- Rosman E., *Transhenlexecen der kriminologie*, Hamburg, 1974.
- Стајић Љ., Мијалковић С., Зборник радова, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
- Schneider H.H., *Kriminologie*, Berlin, New York, 1972.
- Tanzi V., *Corruption arovud the world*, 1988.
- Taft D., *Criminology*, the Maecnilton Company, New York, 1996.
- Vens D., *Organised Payment Card Crime*, Међународна коференција о сарадњи у борби против организованог криминалитета кредитним картицама, London, 1996.
- Шкулић. М., *Организовани криминалитет*, Досије, Београд 2003.

Овај рад је примљен 10. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА, ИЗБОРИ И МЕДИЈИ

91

Вишња Станчић

ПОЈАМ ПОЗИТИВНЕ И НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ

105

Душан Гујаничић

НАЧЕЛО СВЕТОВНОСТИ ДРЖАВЕ У СРБИЈИ

127

Огњен Прибићевић

ПАРЛАМЕНТАРНИ И ПРЕДСЕДНИЧКИ
ИЗБОРИ 2012.

151

Татјана Ветрова, Филип Ветров

ОБРАЗЫ ТЕРРИТОРИЙ: КОНТЕКСТ
СТЕРЕОТИПНЫХ КРИЗИСНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ
В ДЕЛОВОЙ ПРЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ЖУРНАЛА
«ЭКСПЕРТ»)

161

Милена Пешић

МЕДИЈСКЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ И ЈАВНИ
ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС

185

Александр Чернов

РОССИЙСКИЕ МЕДИАИССЛЕДОВАНИЯ:
РЕГИОНАЛЬНАЯ ПАРАДИГМА

197

Михајло П. Манић

ДЕМОКРАТСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ И ПОТЕНЦИЈАЛИ
НОВИХ МЕДИЈСКИХ ТЕХНОЛОГИЈА

*Вишиња Станчић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЈАМ ПОЗИТИВНЕ И НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ**

- АНТИЧКО И МОДЕРНО СХВАТАЊЕ СЛОБОДЕ -

„Данашње нације не могу избећи да у њима завлада друштвена једнакост, али од њих зависи да ли ће их та једнакост довести у ропство или слободу.”¹⁾

Алексис де Токвил

Сажетак

*Аутор се у овом раду бави појмом слободе као друштвеним феноменом, не и филозофским проблемом слободне воље (сложићемо се са Кантовом полазном претпоставком да је човек слободно биће). Овај интригантни појам и један од најзлоупотребљенијих у друштвеној теорији, релевантан је како на плану *vita contemplativa* тако и на плану *vita activa*. Јасно је да овде није реч о чисто академском питању: идеја слободе одувек је играла кључну улогу не само у етичкој теорији, него и у политичкој пракси, па је изучавање овог проблема од несумњивог значаја. Аутор се најпре бави разматрањем античког и модерног схватања слободе, и на основу ових анализа показује у чему се састоји разлика између ових концепата. Затим се разматрају појмови позитивне и негативне слободе, и долази се до закључка да позитивна и негативна слобода, уколико се схвате као апсолутни захтеви, могу доћи у сукоб.*

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1) Де Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002, стр. 647.

Питања која се такође разматрају у овом раду јесу: да ли је слобода интринсична или инструментална вредност, као и да ли је држава средство или циљ по себи. Када је реч о разматрању слободе, показује се да је методолошки индивидуализам једини теоријски и методолошки легитиман приступ проблему слободе.

Кључне речи: либерализам, демократија, индивидуална слобода, позитивна и негативна слобода, држава, вредносни плурализам.

Слобода: реч са толико значења, а опет неухватљива; идеја која је једна од најчешће експлоатисаних и уједно најзлоупотребљенијих у историји друштвене мисли, а упркос томе, или можда баш због тога, чини се да нам измиче њено дефинисање, односно одређење. Од античког доба, па све до данас, ово питање не престаје да заокупља све оне који се баве друштвеном теоријом, као и оне који желе да докуче и одреде људску природу, односно појам човека. Јасно је да овде није реч о чисто академском питању: идеја слободе одувек је играла кључну улогу не само у етичкој теорији, него и у политичкој пракси- многи идеолошки покрети и сукоби водјени су под паролом ослобађања појединца, нације, класе или човечанства. Овај интригантни појам релевантан је, дакле, како на плану *vita contemplativa*, тако и на плану *vita activa*.

Питање које се најпре намеће јесте: какву вредност има слобода као таква? Да ли она представља суштинску човекову потребу или само средство за остваривање неких других људских циљева и тежњи? Да ли она има интринсичну или инструменталну вредност? Да ли је проблем слободе чисто филозофско питање или, пак, емпијско, на које би одговор удружено дале антропологија, психологија, социологија и историја? У овом раду бавићемо се слободом као друштвеним феноменом, не и филозофским проблемом слободне воље (сложићемо се са Кантовом полазном претпоставком да је човек слободно биће). Уколико слободу схватимо на овај начин- као интеракцију, односно као однос појединца према другим појединцима, поставља се питање: какав је однос између слободе и политичког поретка као таквог? Историја политичких идеја обележена је вечитим антагонизмом између појединца и државе: да ли је могућа слобода у држави? Овде се јавља тзв. парадокс слободе: апсолутна слобода је иманентно парадоксална (занимљиво је поменути и сличну судбину скептицизма- доведен до крајности, скептицизам побија сам себе). Уколико слободу схвати-

мо као неограничену вредност, постоји опасност да се она изроди у своју супротност: ми можемо да се добровољно одрекнемо своје слободе, управо користећи сопствену слободу. Уколико, дакле, располажемо својом слободом без икаквих ограничења, излажемо се опасности да је изгубимо. Да бисмо сачували слободу потребно је, изгледа, да саму слободу ограничимо, позивајући се на исту ону вредност коју наизглед угрожавамо.

АНТИЧКА И МОДЕРНА ИДЕЈА СЛОБОДЕ

Бенжамен Констан (Benjamin Constant) је у чувеном говору одржаном на Краљевској академији у Паризу 1818. године изнео своје схватање о разлици између античке и модерне идеје слободе. Ова важна разлика је, према Констану, остала непримећена, а бракање ових двеју врсте слободе проузроковало је многа зла (нарочито током периода Француске револуције, чији је био савременик). Овако је Констан прегнантно формулисао свој став: „Ми данас нисмо више у стању да уживамо слободу старих, која се састојала у њиховом непрекидном и активном учешћу у колективној власти. Наша слобода, насупрот томе, мора бити у мирном уживању приватне независности.“²⁾ Од тада почиње историја контроверзних односа између ових двају фундаменталних захтева, који у ствари представљају различите концепције слободе које леже у основи сукоба између либерализма и демократије. Народни суверенитет, дакле, представља слободу старих, а људска права слободу модерних. Демократе антике нису познавале учење о природним правима, као ни идеју минималне државе.

Чини се да су данас измењени сами услови слободе: дух античких и дух модерних времена се битно разликују. Слобода која одговора старима није и слобода која одговара и за коју су способни појединци модерног доба, и зато деспотизам који је био могућ код старих, више није могућ код модерних. Примарна потреба старих била је политичка слобода, док модерни личну независност доживљавају као слободу. „Лична слобода, понављам то, ето истинске модерне слободе“³⁾, наглашавао је Констан, напомињући како, у модерном добу, управо политичка слобода представља ње-

2) Бобио, Норберто, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995, стр. 20.

3) Констан, Бенжамен, „О разлици слободе код старих и модерних, 1819“, *Нова српска политичка мисао*, вол. 10, бр. 4/2005, стр. 216.

ну гаранцију, и зато је се не смемо одрећи. За Констана, међутим, политичка слобода нема искључиво инструменталну вредност: она оплеменењује дух, и помаже нам да развијемо наше способности и увећамо нашу просвећеност. Гласање има велику васпитну вредност, оно буди у нама, како Констан примећује, оно племенито неспокојство. „Не само на срећу, већ нас и на усавршавање наша судбина позива. А политичка слобода је најенергичније средство за усавршавање које нам је Небо дало”⁴⁾, упозорава Констан. Зато се не смемо одрећи ниједне од ових двеју врста слободе, него треба да научимо да комбинујемо једну са другом.

Код старих, појединац је био суверен у јавним пословима, али је био роб у приватној сфери, јер је његов живот у потпуности био потчињен ауторитету заједнице. Власт се мешала у кућне односе, закони су одређивали обичаје, а људи су били осуђивани јер нису веровали у богове у које верује држава. Такође су постојале институције цензуре и остракизма, институције које не би смеле да постоје ни у једном друштву које претендује на то да буде слободно и хумано. Однос власти према појединцу могао би да буде илустрован следећим речима: „Страшног ли деспотизма! Сви раде оно што желе.” Насупрот томе, појединац модерног доба независан је у свом приватном животу, али је, како упозорава Констан, чак и у најслободнијим државама, суверен само привидно. Његова сувереност је ограничена, а у ретким тренуцима када ужива ову сувереност, то је увек само зато да би је се напослетку одрекао.

Свака од ових двеју врста слободе носи са собом одређену опасност и представља другу врсту претње. Опасност античке слободе била је у томе што су појединци жртвовали личну независност зарад политичких права, док „опасност модерне слободе лежи у томе да се заузети уживањем у нашој приватној независности и јурењем наших појединачних интереса, не одрекнемо сувише лако нашег права да суделујемо у политичкој моћи.”⁵⁾ Како Констан даље луцидно примећује: „Чувари власти не престају да нас на то наговарају. Они су тако склони да нас поштеде свих мука, осим оних које се тичу покоравана и плаћања!”⁶⁾ Али, ако бисмо се одrekli наше политичке слободе, шта би нам пружало гаранцију за заштиту наше приватне сфере? Не можемо да се не сложимо са Конста-

4) Ibidem, str. 219.

5) Ibidem, str. 218.

6) Ibidem, str. 218.

ном да би олако одрицање од политичке слободе грађана, односно њиховог права да сами управљају собом, било лудило. Алексис де-Токвил (Алехис де Тоцдевилле) овако објашњава политичку апатију: „Није ни потребно отети таквим грађанима права која имају; они их радо сами испуштају. Вршење политичке дужности њима се чини досадном сметњом која их одваја од њихове делатности. Треба ли да изаберу своје представнике, да помогну властима, да заједнички расправљају о заједничким стварима, немају времена, не могу да троше драгоцено време на тако излишне послове. Да би будније бдели над оним што зову својим пословима, занемарују онај главни, а то је да остану своји сопствени господари.“⁷⁾

ПОЈАМ НЕГАТИВНЕ СЛОБОДЕ

Историчари идеја забележили су више од две стотине значења речи *слобода*.⁸⁾ Исаија Берлин (Isaiah Berlin) је у чувеној књизи *Четири огледа о слободи* изнео своје схватање о два појма слободе која, како сам каже, иза себе, а тако и испред себе имају велики део људске историје. Ослањајући се на Констаново разликовање античке и модерне слободе, Берлин је увео појмове позитивне и негативне слободе, настојећи да утврди дистинкцију међу њима која је многим промицала. Попут старогрчког бога мора Протеја (Proteus) који је имао дар прорицања и способност да се претвара у све могуће облике, можемо рећи и да је слобода прилично неухватљива. Овај бог је могао да предвиђа будућност, али је одговарање на питања избегавао мењањем облика, па је тако будућност предвиђао само онима који су успевали да га ухвате. Слободу тако можемо окарактерисати као протејску реч, која је током историје мењала своје значење и бивала присвајана од стране најразличитијих аутора, теорија и идеологија.

Бројни тирани и други непријатељи слободе позивали су се управо на ову вредност као свој легитимацијски титулус.

Ову своју неухватљивост и подложност манипулацији слобода једним делом дугује и свом богатом позитивном емотивном значењу. Наиме, ову реч, поред појмовног значења, одликује и јак реторички набој, односно покретачка снага која у људима буди интензивна позитивна осећања одобравања и прихватања. Овај емотивни

7) Де Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, оп. цит., стр. 490.

8) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992, стр. 204.

аспект речи, који је прилично стабилан елемент, увелико утиче на судбину неке речи. Речи са емотивним значењем на тај начин представљају награде које дајемо одређеним својствима, да би та својства постала цењена. Појмовно значење речи, насупрот емотивном, подложно је непрестаном редеофинисању. Захваљујући томе, уколико желимо да, рецимо, речи *слобода* дамо појмовно значење које нама одговара, односно припишемо је оним својствима које сами одаберемо, ми ћемо се користити оним што се у филозофској терминологији назива *убеђивачка дефиниција*. Ово је дефиниција која једној познатој речи даје ново појмовно значење, не мењајући њено емотивно значење, са циљем да се промени став људи.⁹⁾ Како је *слобода* реч која увек има позитивну конотацију, лако је манипулисати овим појмом, односно њеним појмовним значењем. На тај начин, реч *слобода* била је у великој мери злоупотребљавана у друштвеној теорији и политичкој пракси од античког доба па све до данас, бивајући коришћена као оправдање за деспотске режиме и разне друге облике угрожавања саме слободе.

Берлин је, између осталог, и ово имао на уму када је желео да разјасни појмове позитивне и негативне слободе, као и разлоге, али и значајне последице, бркања ових термина. Ови појмови могу наизглед деловати као логички блиски, или, пак, као два аспекта истог питања, односно проблема. Берлин, међутим, инсистира на томе да се ради о различитим, потенцијално чак супротстављеним циљевима живота, и настоји да покаже у чему се састоји ова битна дистинкција. Значење речи *негативна слобода* садржано је у одговору на питање: Колико се власт меша у мој живот? Када је реч о *позитивној слободи* питање гласи: Ко мноме влада? Дакле, у првом случају ради се о *подручју*, а у другом о *извору* контроле. Ова питања се логички разликују, мада се одговори на њих могу делимично поклапати. Негативна слобода, дакле, представља подручје индивидуалне слободе које се налази ван уплитања и контроле власти, подручје у ком појединац слободно бира и следи своје циљеве. Наравно, уколико слеђење властитих интереса једног појединца не омета у томе друге појединце. Многи су покушавали да повуку ову демаркациону линију између приватне и јавне сфере. Једно од најпознатијих и чини се најплаузибилнијих решења понудио је Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) у својој чувеној и инспиративној

9) Стивенсон, Чарлс, „Убеђивачке дефиниције”, *Трећи програм*, Београд, бр. 32, зима 1977, стр. 285.

књизи *О слободи*. Мил, који представља, заједно са Токвиллом чији је био савременик, једног од најватренијих апологета негативне слободе, прокламовао је *начело самозаштите*, као оно помоћу ког се утврђују границе неповредивости индивидуе: „Једина сврха ради које се власт може пуноправно вршити над ма којим чланом цивилизоване заједнице, против његове воље, јесте да се спречи нашошење штете другима.“¹⁰⁾ Дакле, појединац је заштићен од било каквог мешања државне власти све док његово делање не наноси штету другима: он је слободан у приватним мишљењима и осећањима, ужива слободу говора и удруживања са другим појединцима, као и слободу да следи свој стил живота.

На основу ових ставова негативна слобода се може одредити као *слобода од државе*, а овакво одређење слободе припада либералној традицији. Настанак либералне државе на тај начин може се посматрати као постепено ширење сфере у којој је појединац ослобођен од мешања државе, односно као постепена еманципација грађанског друштва од државе. Један од важних резултата либерализма управо представља раздвајање приватне и јавне сфере. Две главне сфере ослобађања од државе (које је либерализам донео са собом) биле су сфера религије и духовности уопште, и економска сфера. За индивидуалну слободу се, дакле, може рећи да чини претпоставку и темељ сваког слободног и хуманог друштва, и да, као таква, представља модерно цивилизацијско достигнуће. Заиста, уколико неки покрет или идеологија прокламују слободу као циљ коме теже, чија би то слобода била, ако не слобода индивидуе? Стари Грци и Римљани нису познавали појам индивидуалних права, нити је слобода за њих представљала политички идеал; тако је било и код Кинеза и Јевреја, и свих других древних цивилизација. Тек у време ренесансе и реформације сфера приватности постаје неприкосновена.¹¹⁾

Уколико негативну слободу одредимо као жељу за слободним подручјем деловања, а позитивну као жељу да сам управљам својим животом, показује се да ове две врсте слободе могу доћи у сукоб. „Слобода у том смислу није- или барем није логички- повезана са демократијом или самоуправом“¹²⁾, упозорава Берлин. Демократија и индивидуална слобода нису нужно повезане: тира-

10) Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988, стр. 43.

11) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, оп. цит., стр. 212.

12) Ibidem, стр. 213.

нија већине управо представља један такав сукоб позитивне и негативне слободе. Берлин ову сталну дијалектичку напетост између либерализма и демократије илуструје следећим речима: „Жеља да сам управљам својим животом може бити исто тако дубока као и жеља за слободним подручјем деловања, а вероватно је и историјски старија. Али те две жеље се, извесно, разликују. Разлика међу њима је тако значајна да је на крају довела до великих идеолошких сукоба који одређују судбину нашег света. Јер управо на “позитивно” схватање слободе- на слободу *за*, насупротив слободи *од*- присталице “негативног” схватања гледају као на нешто што је често само маска окрутне тираније”¹³⁾ Сумма суммарум, можемо закључити да негативна слобода јесте либерални концепт слободе, као и да су противници либерализма често били присталице позитивне слободе.

ПОЈАМ ПОЗИТИВНЕ СЛОБОДЕ

Позитивна слобода представља жељу појединца да буде свој сопствени господар: да буде разумно и делатно биће које одлучује и само управља собом. У том смислу, овај појам може изгледати као логички близак појму негативне слободе. Берлин, међутим, напомиње како су се ови појмови историјски развијали у различитим правцима, и то не увек логички исправним, мада психолошки и историјски објашњивим корацима, све док се, на крају, нису непосредно сукобили.¹⁴⁾ Можемо рећи да потенцијални сукоб позитивне и негативне слободе највише проистиче из тога што је појам позитивне слободе подложен преображавању у своју супротност. Наиме, у почетку безазлена метафора “сам свој господар” временом се претвара у начело по коме постоје два сопства у човеку: више које влада и ниже којим се влада. То више сопство затим бива поистовећено са разумом или правом и идеалном човековом природом, коме се супротставља ниже, емпиријско сопство: ирационални нагони, необуздане жеље, “нижа” природа... Питање које се овде намеће јесте: како ово начело применити на друштво? Уколико се са индивидуалног плана пређе на колективни, поставља се питање виших и нижих елемената у друштву, односно оних који су компетентнији и оних које треба усмеравати и водити.

13) Ibidem, str. 214.

14) Ibidem, str. 215.

Овај неприметан прелазак са појединца на друштво Берлин назива кобним прелазом и опсенарским триком.¹⁵⁾ Да ли слобода уопште може да буде колективна категорија? Или је то теоријски и методолошки нелегитимна позиција? Како уопште исправно конципирати питање о слободи? Чини се основаним рећи да се слобода (као друштвени феномен) може операционализовати једино преко концепта индивидуалне слободе, што претпоставља одбацивање методолошког колективизма и њему блиско инструменталистичко схватање слободе.¹⁶⁾ Уколико, дакле, позитивно схватање слободе применимо на друштво, добићемо ситуацију у којој виши елементи у друштву -они који су рационалнији и образованији- имају право да у процесу рационализације принуде његове ирационалне делове. У основи оваквог става лежи имплицитна или експлицитна претпоставка да када се покорavamo рационалном човеку, ми заправо слушамо себе, *разум* у нама, и следимо нашу *праву* природу. Овим аргументом користи се сваки диктатор, инквизитор или тиранин који настоји да пружи одређено морално или чак естетско оправдање за своје владање. Позитивно схватање слободе на тај начин претвара се у кобни изговор за тиранију, упозоравају Констан и Берлин. Дакле, овде видимо опасност од коришћења органских метафора за оправдавање принуде једног човека над другим, како би се испунио одређени циљ који се представља као ослобађање појединца (иако у ствари води управо нечему супротном). Ако се прихвати овакво резонување, свака власт може да занемари стварне жеље људи или друштава и да их угњетава и мучи у име њихових *правих сопстава*. Овде морамо указати на парадокс који се јавља на тај начин: једно је рећи да неко зна шта је добро за другог, који то није у стању да сагледа, и принудити га на нешто зарад његовог сопственог добра; сасвим је друга ствар, међутим, рећи да ту у ствари нема никакве принуде, јер се ради о добру човека, који би и сам тако поступио само да је рационалнији и образованији. Ето формуле тзв. друштвених реформатора за оправдавање најгорег тлачења у име слободе. Друштвени инжењеринг, сваки наметнути грандиозни план, деспотска визија деснице или левице- базирани су на овој формули.

15) Ibidem, str. 218.

16) Новаковић, Александар, „Слобода као социолошки појам- Неколико размишљања о основним претпоставкама питања о слободи”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 305.

Тај чудесни преображај, напомиње Берлин, може се извести и са негативним схватањем слободе: сопство које не треба ометати више није појединац са својим стварним потребама и жељама, него његова *права, идеална природа*, која затим може бити поистовећена са одређеном класом, нацијом, државом, црквом или неким другим обликом колективитета. Ни негативна слобода (односно њена преображена варијанта), попут позитивне, није неспојива са великим друштвеним злима. Берлин упозорава на потенцијалне опасности које проистичу из неограниченог капиталистичког такмичења и “крвавог економског индивидуализма”, као и друштвених и економских уређења који их подстичу.¹⁷⁾ Законске слободе нису неспојиве са суровом економском експлоатацијом. Има довољно разлога за интервенцију државе којом би били обезбеђени услови за остваривање позитивне и одређеног степена негативне слободе.

Историја је показала да позитивно схватање слободе, у односу на либерални индивидуализам, има већу реторичку снагу да прикрива деспотизам у име слободе: негативна слобода није позивала у рат. Пракса нам показује да се појам позитивно слободе потенцијално преображава у апотеозу власти. Берлин закључује: „Они који довољно манипулишу дефиницијом човека могу постићи да слобода значи све што њима одговара. Новија историја јасно показује да није реч о чисто академском питању.“¹⁸⁾ Ако се позитивна и негативна слобода схвате на овај начин, можемо се сложити са Берлином да није реч о два различита тумачења истог појма, него, уколико се доведу до крајности и схвате као апсолутни захтеви, о два непомирљива циља. Негативна слобода увек подразумева интерперсонални однос, док позитивна слобода представља ограничавање индивидуалне слободе, од стране друштва или у смислу норми које сами себи намећемо. Оба ова појма могу се пробратити у своју супротност, односно у оно зло против кога су створени.

Исто тако се морамо сложити са Берлином да свако тумачење слободе мора обухватати бар минимум негативне слободе: о индивидуи која је у потпуности спутана и усмеравана, не може се говорити са становишта морала; она не може ни етички, ни законски

17) Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, оп. цит., стр. 49.

18) Ibidem, str. 218.

бити сматрана људским бићем. Патернализам, односно доношење одлука и постављање циљева уместо појединца, представља деградрање и понижавање људске природе, и зато не можемо оспорити тековине либерализма, који представља антипатерналистичко учење *par excellence*. Не можемо да се не сложимо са Милом када говори о ономе што чини људску природу: „Човеку који допушта свету да му одређује како ће живети нису потребне никакве способности осим мајмунског имитирања. Али, важно је не само оно што људи чине, већ какви су они људи који то чине. Међу људским делима чијем се усавршавању и улепшавању посвећује људски век, од највећег је значаја сигурно сам човек.”¹⁹⁾ Филозофска позиција на којој почива модерни свет јесте индивидуалистичко учење. Човек је стваралац вредности, тако да можемо рећи да нема више вредности од вредности индивидуе, и управо ово јесте позиција либералног хуманизма. Управо зато, чини се да је вредносни плурализам, који подразумева одређени степен негативне слободе, легитимније становиште од наметања једног циља и специфичне вредности, као и инсистирања на постојању једне *објективне* истине.

Visnja Stancic

CONCEPTS OF POSITIVE AND NEGATIVE LIBERTY

- ANCIENT AND MODERN UNDERSTANDING OF LIBERTY-

Summary

The author of this paper deals with the notion of liberty as a social phenomenon, not as a philosophical problem of free will (we will agree with Kant's initial assumption that the man is essentially free). This intriguing concept and one of the most misused in social theory, is relevant equally in vita contemplativa and in vita activa. It is clear that this is not a purely academic question: the idea of liberty has always played a key role not only in ethical theory, but also in political practice, and the study of this problem is of indisputable importance. The author first discusses the ancient and the modern understanding of liberty, and on the basis of the analysis, shows what makes the difference between these concepts. We further on discuss the concepts of positive and negative liberty, and conclude that the positive and negative liberty, if they are understood as absolute requirements, can come into conflict. The issues also discussed in this paper are: is liberty the intrinsic or

19) Мил, Дон Стјуарт, *О слободи*, оп. цит., стр. 90.

instrumental value, and whether the state is a means or an end in itself. When it comes to the discussion of liberty, it is shown that methodological individualism is the only legitimate theoretical and methodological approach to the problem of liberty.

Key words: liberalism, democracy, individual liberty, positive and negative liberty, the state, value pluralism.

ЛИТЕРАТУРА

- Берлин, Исаија, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992.
- Берлин, Исаија, *Против струје*, Заједница књижевника Панчева, Панчево, 1994.
- Бобио, Норберто, *Либерализам и демократија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Волин, Шелдон, *Политика и визија*, Филип Вишњић, Службени гласник, Београд, 2007.
- Вукчевић, Дејана, „Основе комунитарног правног поретка”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, вол. 5, бр. 04/2006, стр. 851-864.
- Греј, Џон, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Де Токвил, Алексис, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.
- Дал, Роберт, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Кимлика, Вил, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
- Констан, Бенжамен, „О разлици слободе код старих и модерних, 1819”, *Нова српска политичка мисао*, вол. 10, бр. 1-4/2005.
- Констан, Бенжамен, *Принципи политике и други списи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Матић, Милан, *Либерализам, популизам и демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2005.

- Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988.
- Новаковић, Александар, „Слобода као социолошки појам - Неколико размишљања о основним претпоставкама питања о слободи”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 295-308.
- Нозик, Роберт, *Анархија, држава и утопија*, ЦИД, Подгорица, 2010.
- Сартори, Ђовани, *Демократија - шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Станчић, Вишња, „Либерална демократија као остварење слободе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 153-172.
- Стивенсон, Чарлс, „Убеђивачке дефиниције”, *Трећи програм*, Београд, бр. 32, зима 1977, стр. 285-306.
- Стојановић, Ђорђе, „Однос етике и политике - од реалистичког ка пост-структуралистичком приступу проблема”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 11-28.
- Стојадиновић, Миша, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010, стр. 147-163.
- *Companion to contemporary political philosophy*, Blackwell Publishing, USA Malden, 1993.

Resume

In this paper the author primarily deals with the ancient and the modern understanding of liberty and the difference between them, and with the concepts of positive and negative liberty. It is concluded that these notions can come into conflict, and that positive liberty, as an absolute requirement, can potentially endanger individual liberty. Individual liberty is seen as a modern civilization achievement and one of the most important heritage of liberalism. Therefore, it must be the basic principle in every human and free society. It is also shown that methodological individualism is the only legitimate theoretical and methodological approach to the problem of liberty.

Овај рад је примљен 5. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

*Душан Гујаничић**

Институт за политичке студије, Београд

НАЧЕЛО СВЕТОВНОСТИ ДРЖАВЕ У СРБИЈИ**

Сажетак

Однос између световног и духовног, државе и вере, је питање старо готово од како је створена држава као најшира политичка заједница. Сасвим је јасно да је овај однос мењао своју садржину и суштину током различитих историјских епоха. Начело световности државе је једно од темељних начела великог броја савремених демократских држава, а наступио је на историјску сцену са победом либералних вредности. Оно превасходно значи да верске организације морају својим деловањем остати у границама ванполитичке сфере. Ми ћемо у датом чланку првенствено разматрати случај Србије, тренутно стање ствари и постојећу праксу, важећи правни оквир као и историјски развој овог начела. Наравно, спорадични упоредни осврт на остале земље ће бити нужан у циљу свестранијег сагледавања принципа световне државе, уз посебну пажњу према неким најупечатљивијим примерима.

Кључне речи: начело световности, лаичка држава, одвојеност државе и вере, верска настава, финансирање верских заједница.

Многи политиколози, па и социолози, истичу значај верског фактора у хомогенизацији друштава и стварању заокружених политичких заједница, до те мере да неки сматрају да „нема чвр-

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

стих и поузданих политичких творевина и политичких установа, без јасно профилисаног и изворног, чврстог културног, пре свега религијског идентитета."¹⁾ Ако инсистирамо на још суптилнијем одређењу од оног датог у сажетку „реч је о добровољном ограничавању надлежности државе у пољу метафизичког веровања које се препушта слободном истраживању индивидуалних савести."²⁾

Принцип лаицитета (како се још назива ово начело) има своје реално друштвено оправдање и неспорну политичку целисходност. С обзиром на тешко историјско искуство многих земаља, где су верски сукоби најдиректније онемогућавали јединство нације и конституисање хомогеног друштва³⁾, увођење овог принципа у највиши правни акт је заиста постало објективна друштвено-политичка потреба. Историјски гледајући, друштвени темељи начела световности су постављени крајем 18. века са два велика револуцијама у Америци и Француској. Ти догађаји су истовремено значили и почетак либералне епохе са појединцем као средишњим субјектом новог времена. Дакле, у контексту нове епохе „један од важних резултата либерализма је управо раздвајање приватне и јавне сфере."⁴⁾ Ми верујемо да идеју „државне вере" (што се на неки начин у овој или оној форми своди на теократску државу) треба подвргнути, између осталог, и једној логичкој анализи. С обзиром на неспорну чињеницу да је држава једна политичка апстракција (иако несумњиво једна од најсавршенијих друштвено-историјских творевина), реално се може поставити питање на који начин једна апстрактна категорија као што је држава може испољавати верска осећања, која су по природи ствари приписива искључиво живим бићима, односно људима. Строго посматрајући, такав концепт „државне вере" би имао смисла једино уколико би буквално сви до једног чланова те политичке организације испољавали исту веру (или морали да испољавају исту веру), што је наравно апсолутно немогуће. Ако је људским бићима већ остављено на слободу

1) Милан Матић, *О српском политичком обрасцу*, Службени лист СРЈ и Институт за политичке студије, Београд, 2000, стр. 19.

2) Марко Божић: „Финансијске обавезе државе према верским заједницама у Француској као лаичкој републици", *Религија и толеранција*, стр. 141, вол. IX, бр. 15, јануар-јун, 2011, Београд.

3) Не треба заборавити на сукцесивне верске ратове који су у протеклим историјским епохама односили на хиљаде или чак милионе жртава, као нпр. у Француској у 16. или у Немачкој у 17. веку.

4) Вишња Станчић: „Либерална демократија као остварење слободе", *Српска политичка мисао*, бр. 4/2010, Београд, стр. 156.

да ли ће, колико, и у шта веровати, онда је заиста парадоксално да држава као апстрактни ентитет проглашава неку веру као своју званичну и тиме поприма теократски карактер.

С друге стране, сматрамо да постоји потреба да се (бар на академском нивоу) постави разграничење између политичке и остатка јавне сфере деловања. Неретко се наине у ужој и широј јавности чују протести да се „црква меша у политику“ и то врло често у ситуацији када црквени органи или великодостојници направи неком својом изјавом било какав искорак у јавну сферу. Неспорно је да политички живот заузима један немали, значајан део јавне сфере деловања, али се ипак, имајући у виду сву ширину те јавне сфере, ту никако не може ставити знак једнакости.

ИСТОРИЈАТ ОДНОСА ДРЖАВЕ И ВЕРЕ У СРБИЈИ

Када говоримо о односу државе и вере у нашој земљи, сматрамо да као релевантну полазну тачку треба узети почетак стварање модерне Србије, дакле период након Првог српског устанка. У том смислу, Средњи век где није било апсолутно никакве раздвојености приватне и јавне сфере, односно где је целокупан друштвени живот био прожет религијским учењима, ипак није адекватан период за наше истраживање. Прва ствар коју би вредело истаћи је чињеница да су почев од првог српског устава, односно Сретењског из 1835. године, сви највиши правни акти у Србији без изузетка садржали одредбе које су се односиле на питање вере и верски домен уопште. То само по себи говори о друштвеном значају овог питања и потреби да оно буде правно уређено на један задовољавајући начин. Ми ћемо овде изнети поједине карактеристичне одлике уставног уређења верског питања у некадашњим српским уставима и југословенским уставима, како би се могла пратити нит развоја уставних текстова у вези овог важног друштвеног и државног питања.

Најпре, суштинска карактеристика српских устава у овој области до стварања Југославије 1918. године је дефинисање Србије као државе где је православна (или „источно-православна“) вера проглашена за државну. У периоду када је Србија водила борбу за слободу против турске власти и где других вероисповести у границама тадашње Србије готово и да није било, овакво решење се са данашњег становишта тешко може аргументовано критиковати.

Нарочито притом имајући у виду неспорну улогу коју је Српска православна црква током векова турске окупације објективно имала у очувању историјске, државотворне и културне свести српског народа. Из оваквог одређења државе је следила логична последица да је и српски владар (као и цела династија уосталом) морао бити православне вере.⁵⁾

С обзиром на дух тадашње епохе не може превише да изненади чињеница да је у уставима била предвиђена забрана прозелитизма (верског мисионарења). У том погледу чак четири српска устава хронолошки узастопно усвојена (1869, 1888, 1901. и 1903.) садрже недвосмислену забрану ширења било које друге религије, где се посебно по својој оштрини истиче члан 31, став 3. Намесничког устава из 1869: „Забрањује се свака радња, која би могла бити убитачна за православну веру (прозелитизам).”

Зачетке нечега што личи на принципе лаичке државе код нас можемо донекле већ приметити између два светска рата за време Краљевине Југославије, односно пре 1928. Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Занимљиво је да оба устава Краљевине, и онај Видовдански из 1921. и онај Октоисани из 1931. садрже одредбу према којој „нико се не може ослободити својих грађанских и војних дужности и обавеза позивајући се на прописе своје вере.” С друге стране, извесним верским заједницама се излазило у сусрет у смислу примене њиховог аутономног права у појединим областима. Тако на пример, Видовдански устав је предвиђао у члану 109. да „у породичним или наследним пословима Муслимана суде државне шеријатске судије.” Из ове чињенице да је држава имала посебну категорију судија за само једну верску заједницу (макар и у ограниченом обиму) јасно произилази да истинске световне државе није могло бити у том периоду. Додатни доказ да је уставотворац био свестан сложености верске ситуације у Краљевини и потребе да верска лица остану строго у сфери духовног се налази у Октоисаном уставу где се у члану 11. каже да „верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт преко верских богомоља или преко написа верског карактера или иначе при вршењу своје званичне дужности, у партиске сврхе.” Следећи став у истом сми-

5) Поједини аутори који се ближе баве питањем вере из различитих углова (нпр. Владета Јеротић) праве разлику између појма „вере” и „вероисповести”, али с обзиром на то да та евентуална разлика нема превише значаја на правном, политиколошком, па чак ни на социолошком терену (већ искључиво на верском или догматском пољу, рекло би се), њоме се овде нећемо детаљније бавити.

слу наставља изричито предвиђајући да „ником није допуштено да у богомољама или приликом верских скупова и манифестација у опште врши ма какву политичку агитацију.” Поред тога, у склопу тадашње идеологије такозваног интегралног југословенства (то јест жеље да се деловањем „одозго”, са врха државе, створи јединствена југословенска нација) је било забрањено свако удруживање између осталог и на верској основи „у партијско-политичке” сврхе.

Што се друге Југославије тиче, ноторна је чињеница да су верске заједнице и религија уопште биле значајно потиснуте у други план у тадашњим друштвеним околностима, што опет није спречавало комунистичке уставотворце да на бар формално-правно коректан начин у уставима после 1945. године регулишу ово питање кроз гарантовање слободе вероисповести. Уз то, приметна је и тежња да се најстриктније верским заједницама онемогући било какав вид политичког деловања кроз рецимо одредбу устава из 1946. где се каже у члану 25. „забрањена је злоупотреба цркве и вере у политичке сврхе и постојање политичких организација на верској основи.” Сличне формулације садрже и још неки устави социјалистичке Југославије, рецимо онај из 1974. Наравно, свеобухватна потиснутост религије је важила како за политичку, тако уопште и за целокупну јавну сферу деловања.

И на крају овог историјског приказа односа државе и вере у нашој земљи, поменимо и устав Србије из 1990. године у којем се поред опште формуле о јамчењу слободе вероисповести и одвојености верских заједница од државе помиње и могућност материјалне помоћи црквама од стране државе, као и евентуално оснивање верских школа и добротворних организација.

САДРЖАЈ СЛОБОДЕ ВЕРОИСПОВЕСТИ

Релевантни међународни акти

На међународним нивоу, свакако да је за нас референтна тачка у нормативном смислу Европска повеља о људским правима из 1950. године. Имајући у виду значај овог базичног људског права, логично је да Европска конвенција о људским правима у свом члану 9. регулише слободу вероисповести, предвиђајући да „свака особа има право на слободу мисли, савести и вероисповести;

ово право подразумева слободу промене религије или убеђења, као и слободу да се своја религија или убеђење изражава индивидуално или колективно, јавно или приватно, вршењем службе, наставом, праксом или обредом.” Што се ограничења овог права тиче Повеља даље истиче да „слобода изражавања своје религије или убеђења може бити предмет само оних ограничења предвиђених законом која представљају нужне мере за јавну безбедност, заштиту поретка, јавног здравља или морала или за заштиту права и слобода других лица.”. Оправдано се, и са теоријског и са практичног становишта, може поставити питање односа овог фундаменталног људског права са неким другим сродним људским правима и слободама. У првом реду ту мислимо на слободу савести, мада је и слобода мисли релативно сродна слободи вероисповести. Како је примећено, у уставима свега две европске земље, Србије и Пољске, је слобода вероисповести издвојена у самосталну категорију. Дотично решење, могло би се рећи, има одређеног смисла, услед релативне непрецизности слободе савести која је „у савременом свету знатно ширира од вере и религије.”⁶⁾ Наиме слобода савести би значила читав дијапазон различитих облика изражавања у различитим мисаоним и друштвеним сферама, док је слобода вероисповести сасвим неспорно омеђена на верску сферу живота.

Поред тога, у светским размерама је неспорно од значаја и Међународни пакт о грађанским и политичким правима усвојен 1965. године. Садржински, нема никакве видљивије разлике у третману слободе вероисповести онеме из Европске конвенције уз један додатак у члану 18 где се каже да „државе чланице овог пакта се обавезују да поштују слободу родитеља или евентуално законских старатеља да обезбеде верско и морално васпитање својој деци сагласно својим властитим уверењима.” Очигледно је да ова два акта црпу своје идејно извориште из идентичне послератне „идеологије” свеобухватне заштите људских права и слобода како би се предупредиле страхоте сличне онима из Другог светског рата. У том смислу, приметна је тежња да се на европском и светском нивоу максимално уједначи нормативни оквир у овој области, у чему се у великој мери и успело.

6) Владан Кутлешић: „Религија и верске заједнице у уставима компаративно, с посебним освртом на предлоге за нови устав Србије”, *Политичка ревија*, 3/2006, стр. 438, Београд.

Правна регулатива у Србији

Наш циљ у овом одељку није да потанко анализирамо дословно сваку ставку важећих правних аката у овој области (јер би то значајно превазишло обим и амбиције једног научног чланка), већ превасходно да се усредсредимо на неке спорне, контраверзне или бар недовољно јасне, пре свега законске одредбе. Природно се подразумева да она решења која су добра или коректна неће бити првенствени предмет наше анализе, иако ће бити спорадично помињана.

Сматрамо да ова важна и сложена област мора бити уређена у складу са основном историјском традицијом земље, културним приликама и, подразумева се, темељним демократским начелима. Устав Србије који својим основним поставкама и кључним институтима баштини традицију западне либерално-демократске уставности у члану 11. садржи језгровиту формулацију: „Србија је световна држава. Црква и верске заједнице су одвојене од државе. Ниједна религија не може се успоставити као државна или обавезна.” С обзиром на ову јасну, али прилично штуру одредбу реално се може поставити питање оваквог приступа уставотворца. Оно што је по нашем суду подложно критици у овој уставној формулацији је неупућивање на закон као акт који би требало да детаљније разради ову материју и тако конкретизује најопштије односно уставне норме. Није неубичајено наиме да се у уставном тексту предвиди формулација типа „ова област ће бити ближе уређена одређеним законом...” или слично. Но, без обзира на недостатак уставног упућивања, Србија је усвојила Закон о црквама и верским заједницама 2006. године. Закон у члану 1. на методолошки исправан начин набраја таксативно шта све чини садржину слободе вероисповести. Суштински посматрано, то сложено право би се могло разложити на три подцеле:

- 1) „слободу да се има или нема, задржи или промени вероисповест или верско уверење, односно слободу веровања, слободу исповедања вере у Бога;
- 2) „слободу да се појединачно или у заједници са другима, јавно или приватно, испољава веровање или верско уверење учествовањем у богослужењу и обављањем верских обреда, верском поуком и наставом, неговањем и развијањем верске традиције;

- 3) „слободу да се развија и унапређује верска просвета и култура.”

Ако изузмемо чињеницу да нам није потпуно јасна разлика између верске „поуке” и „наставе”, дотични члан није подложен некој озбиљнијој критици. У начелу се може рећи да овако дефинисана слобода вероисповести обухвата мање-више све оно што реално потпада садржински под ово право, а и у складу је са наведеним одређењем из Европске конвенције о људским правима. Закон даље предвиђа да „не постоји државна религија” и да су цркве и верске заједнице „независне од државе и једнаке пред законом.” Овакве одредбе би требало да значе утабану стазу ка детаљнијој конкретизацији и строгом инсистирању на начелу лаицитета, али као што ћемо видети у наставку овог чланка, до тако недвосмислених решења ипак неће доћи. Прва одредба закона која по нашем суду може бити аргументовано оспорена је садржана у члану 7. где се каже да „држава не може ометати примену аутономних прописа цркава и верских заједница.” Иако је аутомно право цркве, као уосталом и многих других друштвених организација, нешто што је нужни део правног поретка једне земље, сматрамо да овде не би било згорег убацити једну допуну овог члана где би се придодало “уколико су ти прописи у сагласности са начелима уставног уређења и важећим прописима Републике Србије.” Тиме би се потпуно легитимно ограничило право верских заједница да примењују своје унутрашње прописе не водећи рачуна о њиховој садржини.

С друге стране, ни следећи став истог члана закона где се каже да „за извршење правоснажних одлука и пресуда које издају надлежни органи цркава и верских заједница *држава пружа одговарајућу помоћ* (подвукао Д.Г.), на њихов захтев, у складу са законом”, није потпуно неспоран. Поставља се наиме логично питање због чега је законодавац употребио императивни облик „пружа” уместо, по нашем схватању, прикладнијег облика „може пружити”?? То би практично значило да поводом неког унутарцрквеног спора се држава под обавезно сврстава на страну дотичне цркве или верске заједнице. Начин на који је срочена законска формулација упућује на обавезу државе да у евентуалном спору између неке цркве и њеног искљученог члана (или чланова) који оспоравају на пример легалитет или легитимитет њених одлука, буде увек на страни црквених органа, без обзира на правну утемељеност њених пресуда или одлука. Чак ни одговор Народне скупштине где се

констатује да „би било немогуће да црква или верска заједница регулише властито деловање и слободно управља својим пословима уколико јој државни органи не би пружили одговарајућу помоћ”⁷⁾ ништа не појачава у наведеној аргументацији државе из које би се, поједностављено (али не и нетачно!), могло закључити малтене да држава сматра да нису верске заједнице криве што не поседују сопствене полицијске или друге органе које би им били од користи у вођењу њихових свакодневних послова! Другим речима, држава би интервенисала на страни верске заједнице и без улажења у сам меритум спора...

Део закона који је по нашем мишљењу најподложнији утемељеној критици је свакако онај који се односи на *права свештеника* односно верских службеника. У члану 8. ставу 4. закон садржи спорну одредбу која предвиђа да верска лица „не могу бити позвани на одговорност пред државним органима за своје поступање при обављању богослужбене делатности” која се врши на законит начин, разуме се. То значи да овај акт фактички успоставља имунитет за верске службенике у Србији. Имајући у виду природу функција за које један модеран правни поредак успоставља имунитет (а то су све до једне одговарајуће државне функције: Председник републике, министар, посланик, судија Уставног суда...), дало би се закључити да држава посматра прећутно верску службу као одређену државну функцију. Логично и принципијелно није прихватљиво да дужност која се обавља по природи ствари у интересу једне групе (конкретно верске), дакле једне уже целине у сваком случају, буде привилегована путем установе имунитета на један сумњиво аргументован начин. Државне дужности које би требало по дефиницији да се обављају у општем интересу, на добробит свих чланова заједнице, се не могу изједначити по степену и врсти правне заштите и привилегија са занимањима која неспорно јесу од друштвеног значаја, али чије се деловање никако не распростира на све чланове друштва.

Даље, каже се у члану 8, ставу 5. да „свештеник односно верски службеник има право да учествује у свим видовима јавног живота”, осим ако је то забрањено општим нормама или појединачном одлуком верске заједнице. Ако узмемо у обзир ширину појма

7) Наведено у: Танасије Маринковић: „Прилог за јавну расправу о уставности закона о црквама и верским заједницама”, *Анали Правног факултета у Београду*, год. LIX, бр. 1/2011, стр. 380-381.

јавног живота као што смо на почетку рекли, онда политички живот неспорно чини саставни део јавне сфере деловања. Својеврсна бојазан да је оваквом одредбом свештеним лицима омогућено учешће у политичком животу добија своју потврду већ у следећем ставу закона где се каже да „држава не може ограничавати грађанска или политичка права свештеника (подвукао Д.Г.)...на основу његовог верског положаја или службе коју врши.” Није далеко, верујемо, од здраве логике размишљање према којем је оваквом формулацијом „грађанска или политичка права свештеника”, где се уз први, сасвим легитиман део о грађанским правима придодaje и други део о политичким правима, законодавац заправо желео свесно или несвесно да на мала врата „прогура” и озакони политичко деловање верских лица, као рецимо њихов избор на одређене политичке функције.

Једна од кључних одлика овог закона је двоедоба на с једне стране, *традиционалне цркве и верске заједнице*, и *конфесионалне заједнице*, с друге стране. У ове прве закон убраја Српску православу цркву, Римокатоличку цркву, Исламску верску заједницу, Јеврејску верску заједницу, Словачку Евангеличку цркву, Реформатску Хришћанску цркву и Евангеличку Хришћанску цркву. Критеријум за стицање оваквог статуса је „вишевековни историјски континуитет” и „чији је правни субјективитет стечен на основу посебних закона.” С друге стране, конфесионалне заједнице су оне верске заједнице чији је правни статус уређен у периоду друге Југославије путем двају закона о правном положају верских заједница из 1953. и 1977. године.

Српска православна црква, иако формално гледано, има изједначен статус са црквама и верским заједницама, у самом закону из 2006. има у основи почасно место као својеврсни *primus inter pares*, кроз одредбу да „Српска православна црква има изузетну, државотворну и цивилизацијску улогу у обликовању, очувању и развијању идентитета српског народа.” Иако се начелно можемо сложити са садржајем ове тврдње, не можемо а да не подсетимо на, са становишта квалитетне законодавне вештине једну битну ствар, а то је постојање такозваних законодавних неутрона као одредби које су „у основи лишене сваког нормативног дејства.”⁸⁾ Другим речима, конкретан правни значај овакве једне одредбе као пуке констатаци-

8) Душан Гујаничић: „Положај закона у француском правном поретку”, *Политичка ревија*, 2/2012, Београд, стр. 276.

је чињеничног стања је непостојећи, независно од њене друштвене заснованости или не.

Што се тиче услова за регистрацију верских организација, закон ту наводи више ставки које кумулативно морају бити испуњене (одлука о оснивању верске заједнице, назив, седиште, овлашћено лице, статут, приказ основа верског учења, обреда и циљева, стални извори прихода...), и у начелу се ту не би могла изрећи нека озбиљнија критика, са изузетком можда броја оснивача које закон захтева. Наиме, предвиђа се као доња граница најмање 0,001% пунолетних држављана Србије са пребивалиштем у нашој земљи према последњем званичном попису становништва. Преведено у реалне цифре то би представљало минимум 70-ак оснивача, што по нашем мишљењу представља можда и претерану демократичност законодавца. Правна могућност да свега неколико десетина лица оснује једну верску заједницу оставља сасвим извесно слободан простор и за оснивање таквих заједница потенцијално „сумњиве” структуре и учења. Јер, реално се може поставити питање због чега нека верска заједница, уколико проповеда иоле прихватљиве вредности и учења, не би стекла већи број присталица (који би се мерили барем у стотинама) неопходних за регистрацију, а не свега неколико десетина. Додуше, наведени приговор би се могао ублажити ставом да закон захтева испуњење и свих осталих наведених услова, као својеврсни доказ будуће транспарентности деловања.

Даље, иако цркве и верске заједнице уопште слове првенствено као непрофитне организације, дакле оне чији циљ није стицање добити, закон у члану 26. предвиђа да „*цркве и верске заједнице могу да обављају привредну или другу делатност* (подвукао Д.Г.) на начин и у складу са прописима којима је уређено обављање тих делатности.” Вероватно се дотична одредба односи на уобичајене изворе прихода које верске заједнице остварују продајом појединих артикала (верска литература, разни реквизити...) кроз постојање комерцијалних радњи у окриљу одређене верске заједнице.

Коначно, једно од кључних питања нормалног функционисања сваке организације, па и верске, је начин и извор њеног финансирања. Држава је предвидела „у обостраном интересу” да „може да материјално помаже цркве и верске заједнице.” С обзиром на изнету могућност, чини се да је и формално потврђена теза проф. Симе Аврамовића да „у српском законодавству долази до изража-

ја савремени модел односа државе, црква и верских заједница⁹⁾, а то је већ поменути модел такозване кооперативне одвојености. Ипак, и поред ове релативно уобичајене праксе повременог финансирања верских заједница у многим земљама¹⁰⁾, једно од права верских лица које је повезано са питањем финансирања је означено као доста проблематично, а то је *здравствено и пензијско и инвалидско осигурање свештеника из буџета Републике Србије*. Притом, законодавац је код овог питања ипак ставио једну резерву почевши став закона са „ако се у буџету Републике Србије обезбеде средства, Влада утврђује износ...”. Односно, ово право верских лица је (бар према законској формулацији) замишљено више као ствар добре воље државе, а мање као њена стриктна обавеза. Разумљиво, дотично право се остварује сразмерно броју верника појединих верских заједница према последњем попису становништва, уз евентуалну примену принципа позитивне дискриминације у корист малих верских заједница којим држава дискреционо располаже на основу закона. С друге стране, законодавац је овде такође претворио у писану норму нешто што делује као императив сваке иоле озбиљније верске заједнице, а то је постојање самосталних верских фондова за социјално односно здравствено и пензијско и инвалидско осигурање верских службеника. Верујемо да би било занимљиво пратити у перспективи степен заступљености, односно евентуалног комбиновања ова два решења у вези социјалног осигурања верских лица.

Што се тиче *стицања својства правног лица*, закон предвиђа у члану 20. да „уписом у Регистар верска организација стиче својство правног лица”, што значи да само организовање једне верске заједнице није довољно за добијање правног субјективитета- „организација настаје самим организовањем, а одвојено је питање њеног правног субјективитета.”¹¹⁾ То значи да сам у упис у Регистар црква и верских заједница има конститутивно дејство, односно тек од тог тренутка (*ex nunc*) нека верска заједница постаје субјект у правном животу.

9) Сима Аврамовић: „Уставност верске наставе у државним школама - *res iudicata*”, *Анали Правног факултета*, год. LIV, бр. 2/2006, Београд, стр. 253.

10) У првом реду се то односи на материјалну помоћ у подизању, одржавању, реконструкцији верских објеката и слично. И у неким много „строжијим” лаичким државама, као што је Француска, овакво поступање државе није реткост.

11) Станковић-Водинелић: *Увод у грађанско право*, Номос, Београд, 1996, стр. 91.

Посебно спорно питање по нашем мишљењу представља питање пореских олакшица које се додељују верским заједницама, као и лицима „која дају прилоге и поклоне црквама и верским заједницама.” Закон ту помиње могућност потпуног или делимичног ослобођења од пореских и других обавеза приликом обављања делатности и обезбеђивања прихода. Није спорна жеља законодавца да овим гестом добре воље изађе у у сусрет верским заједницама, али се поставља питање равноправног третмана пред законом неких других, такође врло корисних институција друштва (школа, факултета, музеја, болница, галерија...). Тачније речено, да ли физичка и правна лица која дају прилоге и поклоне наведеним установама такође могу бити ослобођена одговарајућих пореских обавеза? Принцип равноправности пред законом, па и правичности би то свакако захтевао...

Верска настава у Србији

Верска настава (или колоквијално: веронаука) је свакако једно од најконтраверзнијих питања у читавом сплету односа између државе и цркве. Враћање овог предмета у школске програме Републике Србије 2001. године је довело до великог броја позитивних, али и немалог броја негативних реакција, како стручне, тако и шире јавности. Не треба се посебно задржавати на општепознатој чињеници о изопштености овог предмета из наставних планова у нашем послератном, дубоко идеологизованом друштву. У том контексту враћање верске наставе у школе је оправдавано брисањем једне полувековне историјске неправде према верским заједницама.

Члан 40. поменутог Закона о црквама и верским заједницама каже да се „јемчи право на верску наставу у државним и приватним основним и средњим школама у складу са законом.” Оваква одредба практично значи да овај закон детаљнију разраду овог питања препушта неким другим законским актима, у првом реду онима који уређују школовање на основном и средњем нивоу. Са становишта осетљивости ове материје, легитимно је запитати се да ли ипак овај закон као на неки начин „кровни” акт у овој области није можда морао да поближе регулише ово деликатно питање. Овде би најпре требало констатовати основну поделу на световне и верске образовне установе. Наравно, суверено је право сваке државе да својим прописима одреди услове под којима једна обра-

зовна установа (у овом случају верска) може бити правно призната и укључена у систем образовања. С друге стране, као и у многим другим областима, тако је овде једно од кључних питања начин финансирања верских школа. Закон у том погледу предвиђа да постоји „право на финансирање из буџета, сразмерно броју верника према последњем попису становништва у Републици.” Наведени критеријум је коректан, објективно посматрајући и једини правичан, мада се начелно слажемо и са тврдњом да „питање стварне религиозности становника једне државе...мора бити посматрано укрштањем више различитих података.”¹²⁾ Премда, једно је скупљати податке за истраживања од социолошког значаја, а нешто друго располагати бројкама од значаја за практично правно регулисање материје или решавање проблема.

Управо у области верске настави у школама долази до изражаја горе поменута разлика између традиционалних верских заједница, с једне, и конфесионалних, с друге стране. Наиме, наша држава је обезбедила могућност похађања веронауке у школама само деци која припадају једној од седам највећих верских заједница у Србији и које су све означене као традиционалне. Строго теоријски гледано, било би места за евентуални приговор о дискриминисаности конфесионалних верских заједница по овом питању. Међутим, имајући у виду објективну немогућност да се великом броју малих верских заједница обезбеди ово право (од стране државе, али не и уопште!) пре свега у техничком смислу, јасно је да никаква зла намера од стране државе не постоји. Јер, „инсистирање на апсолутној једнакости сучељава се по правилу, са прагматизмом и немогућношћу да се тако схваћена једнакост доведе до крајњих консеквенци.”¹³⁾ Оно што је пак једнако важно је непостојање законских препрека да верске заједнице саме организују и финансирају своју верску наставу, што су неке до сада и учиниле.

Верска служба у Војсци Србије

Питање верске службе у оружаним снагама наше земље такође улази у окриље односа између државе и цркве, иако се мора приметити да је у јавности прошло незапаженије и са мање полемике у односу на питање верске наставе у школама. Разлог то-

12) Марија Драшкић: „О веронауци у државним школама, други пут”, *Анали Правног факултета*, Београд, год. LIV, бр. 1/2006, стр. 147.

13) Сима Аврамовић: „Право на верску наставу у нашем и упоредном европском праву”, *Анали Правног факултета*, Београд, год. LIII, бр. 1/2005, стр. 54.

ме представља вероватно и чињеница да је осетљивост категорије становништва у једном случају (где су деца у питању, имајући у виду све неопходне компоненте правилног приступа за њихов нормалан психофизички развој) израженији него у другом случају, где се ипак ради о одраслим војним лицима.

Закон о црквама и верским заједницама у члану 31. помиње могућност богослужења и верских обреда, између осталог и у војним објектима, где према уопштеним законским одредбама иницијатива за вршења верске службе лежи у рукама самих војних органа и лица присутних у војсци. С друге стране, „цркве и верске заједнице, у договору са надлежним органом институције, одређују начин и услове под којима ће удовољити захтевима да се у њој повремено, стално или пригодно обављају богослужење и верски обреди.”

Без жеље да детаљније улазимо у историјат верске службе у војсци, напоменимо тек да је она била присутна још током прве владавине кнеза Милоша и први пут законом уређена 1839. године. Од тада па све до Другог светског рата верска служба је представљала једновековну константу у нашим оружаним снагама уз различите моделе њеног вршења, и напомену да је од 1889. веронаука постала обавезна у војсци. У начелу бисмо могли издвојити два облика вршења војне службе код нас: *капелански* и *парохијски*. Код ових првих, „свештеници и верски службеници (су) у статусу професионалних припадника војске и...баве (се) искључиво духовним потребама њених припадника. Потчињени су командантима јединица, а према поглавару своје цркве, односно верске заједнице, имају само канонску одговорност.”¹⁴⁾ Овакав модел односа је данас претежнији у већини земаља. Поред њих, по другом, парохијском моделу, читава служба је организована много неформалније, јер верска лица само по потреби и по позиву долазе у војне јединице ради вршења службе без икаквих хијерархијски успостављених односа са војним органима.

Сматрамо да начелно посматрајући нема никаквих принципијелних примедби постојању верске службе у војсци. Јер, ако је већ усвојен и примењен, неформално говорећи, „мекши” облик лаичке државе у чијим школама од малих ногу деца могу похађати верску наставу, не постоје онда озбиљне замерке постојању верске слу-

14) Стевица С. Карапанџин: „Верска служба у Војсци Србије”, *Војно дело*, Београд, зима/2011, стр. 283-284.

жбе у оквиру оружаних снага, имајући делимично у виду и реално утемељену традицију наше војске у том погледу, али и тежину и захтевност војничког позива где би својеврсне духовне потребе војника и на овај начин биле задовољене. Притом, слажемо се са тврдњом да „улога верске службе не може бити у попуњавању, евентуалних, идеолошких празнина”¹⁵⁾ у војсци, с обзиром да је деловање верских лица искључиво на добровољној основи. Ипак, не можемо а да не приметимо да би једна прецизнија законска (или подзаконска) регулатива у овој области била добродошла, у смислу неопходних измена или допуна било Закона о црквама и верским заједницама, било Закона о Војсци Србије.

ЕВРОПСКА ИСКУСТВА

Верска слика Европе у чијим је државама (са малим изузецима) преовлађујућа нека од три гране хришћанске религије је релативно разнолика. Правно посматрано, традиционално се на однос држава-црква посматрало кроз дуалистички приступ-повезаност/одвојеност ових двају ентитета. Међутим, с обзиром да се ради о врло осетљивој материји и друштвеном питању где је неопходан један изнијансиран приступ, ствари се морају каткад анализирати и нешто суптилније. Поред ова два теоријски гледано „чиста” модела, дало би се издвојити и једно мешовито решење које неки аутори називају и систем кооперативне одвојености. Уопштено посматрајући дакле, могло би се, на основу чињеничног прегледа, разликовати неформално три групе држава.

На првом месту, постоји мали број европских земаља које су спровеле радикално одвајање световне и духовне сфере, као што су Француска и Турска¹⁶⁾, а ту би се могла уврстити и Словенија. Нарочито је Француска, могло би се констатовати, својеврсни „пионир” у овој области, јер је одвајање цркве од државе спровела још чувеним законом из 1905. године у оквиру тадашње Треће републике. Првенствени узрок за то доба више него радикалне реформе је жеља тадашњег француског режима (радикалне левице) да друштвено-политички развласти католичку цркву, вековима једног од најснажнијих чинилаца у француском друштву. И поред

15) Стевица С. Карапандин, *ibidem*, стр. 285.

16) Мада је по нама делимично спорна припадност Турске европској цивилизацији, уврстили смо је овде због уобичајеног и распрострањеног сврставања дотичне државе у европски оквир.

великих отпора у појединим деловима друштва, наведена реформа је временом постала дубоко укоревана у француској колективној свести. На почетку 21. века ова држава је решила чак да додатним законским актима ојача позицију начела световности и то превасходно забраном ношења видљивих верских обележја у просторијама државних основних и средњих школа законом из 2004. године.¹⁷⁾ Врхунац за сада ове борбе француских власти у циљу строгог поштовања лаичке државе се десио 2011. године када је усвојен закон којим се новчаним казнама кажњава ношење вела којим се у потпуности прекрива лице на јавним местима. Даљи развој правне регулативе и врло занимљиве праксе ове динамичне области у овој земљи остаје да се прати.

На другом месту, могу се издвојити државе које нису теократског устројства, али које појам световности или лаицитета доживљавају нешто „еластичније” или либералније од Француске, на пример. Малопре поменути, мешовити приступ управо овде долази до изражаја. То је такозвани *систем кооперативне одвојености* „код кога, и поред начелног одвајања, држава и верске заједнице предузимају низ послова од заједничког интереса, који се без њихове међусобне сарадње не могу на задовољавајући начин испунити.”¹⁸⁾ У ту групу земаља би се могле сврстати рецимо Немачка, Италија, Шпанија или Аустрија, као адекватни представници ове групе земаља које, мада начелно предвиђају одвојеност цркве и државе, ипак успостављају одговарајућу, мање или више блиску сарадњу, са верским заједницама на различитим пољима.

И на крају, последњу групу европских земаља чине оне које уобичајено зовемо *теократским*, где је једна одређена црква проглашена државном (Финска је ту изузетак са две државне цркве¹⁹⁾). Ради се о претежно протестантским државама (Данска, Шведска, Велика Британија...), уз изузетак Грчке где православна црква има статус државне цркве. Велика Британија је овде нарочити занимљив случај, с обзиром да је британски монарх истовремено и поглавар Англиканске цркве, док високи званичници ове верске

17) Дотични акт је изазвао велике контраверзе у Француској. Забележен је одређени број случајева муслиманских ученица које су, одбивши претходно да скину фереу или вео са лица, биле искључиване из школа. То је довело логично чак и до судских процеса, а самим тим и до материјала за будућу судску праксу у овој материји.

18) Сима Аврамовић, *ibidem*, стр. 49.

19) У овој земљи су за државне проглашене протестантска (лутеранска) црква и православна црква. Иако лутерански протестанти у Финској чине више од 90% верника, и православна црква је услед историјских разлога овде добила овакав завидан статус.

заједнице (кентербериски надбискуп са још 26 функционера) зазимају места и у горњем дому британског парламента, *House of Lords*. Међутим, последњих година се могу запазити неке значајне промене и у овој групи држава у правцу раздвајања институционалних веза доминантне цркве и државе. Тако, ове године је дошло до оваквог раздвајања у Норвешкој где је лутеранска црква изгубила привилегован статус државне, а слична „мини-револуција” је извршена и у Шведској 2000. године.

Наш законодавац је конкретном одредбом наложио надлежним органима разматрање и релевантних аката европских органа приликом доношења решења о захтеву за упис у регистар. Прецизније, узимају се у обзир и „одлуке Европског суда за људска права, као и управне или судске одлуке у погледу регистрације или деловања одређене верске организације у једној или више држава чланица Европске уније” (чл.20,ст.5). Овако сročена одредба допушта нашем надлежном органу (по новој систематизацији Државној канцеларији за вере уместо Министарства) широко поље деловања у вези тумачења одговарајућих прописа и евентуално обогаћивање и употпуњавање наше праксе у будућем одлучивању по овом питању. Но, без обзира на неспорну важност стабилног правног уређивања односне материје, не треба изгубити из вида и културну димензију читаве проблематике, јер има чак гласова који сматрају да је у питању „културни конфликт, чак и пре него правни, у вези значења и домена световне и плуралистичке природе модерне државе.”²⁰⁾

* * *

На крају овог рада примерено је издвојити неке опште закључке који би употпунили целовитију слику о овој важној материји. Питање се са посебном пажњом поставља имајући у виду измењен контекст верских прилика у Србији у последњих две деценије. Током периода готово полувековне једнопартијске диктатуре, питање одвојености верских организација од државе се није посебно ни постављало, јер се у тадашњем друштвеном контексту то готово подразумевало као део (пара)државне идеологије. Тадашња, као уосталом и свака идеолошка држава „се може схватити као антипод правној држави у друштвима у којима се идеологија јавља

20) Luca P. Vanoni: “I simboli religiosi e la libertà di educare in Europa: uniti nella diversità o uniti dalla neutralità?”, *Rivista dell'Associazione Italiana dei Costituzionalisti*, numero 00 del 02.07.2010, стр. 2.

као основа свеукупне политике, а политика као прво и доминантно начело друштвеног живота."²¹⁾ Међутим, са видљивим враћањем црква и верских заједница на јавну сцену, као и манифестним повећањем интересовања грађана за религију²²⁾, материју је требало изнова уредити на један ефикасан и свеобухватан начин. Готово поразно у том контексту делује чињеница да је у нашем правном систему постојала правна празнина с обзиром на чињеницу у периоду од 1993. до 2006. није постојао никакав закон у овој области. Искуствено посматрајући лако се може закључити да многи верски поглавари или службеници нису одолели искушењу да се директно својим изјавама и деловањима укључе у политичку сферу.²³⁾ Нама делује као да Закон о црквама и верским заједницама, као централни акт у овој области, жели да у сваком свом члану искаже активан однос (па прећутно и позитиван однос) према верским заједницама, излазећи им у сусрет где год је то могуће. Рекло би се да из „духа закона“ извире тежња државе да се, понекад и брзоплето и неадекватно, исправе историјске неправде према верским заједницама у нашој земљи током полувековне једнопартијске диктатуре, чије је „друго име“ било између осталог и нескривено потискивање религије на маргине друштва.

Област односа између државе и вере је сложена и веома динамична и захтева константан рад и пажњу на плану како нормативног тако и друштвеног унапређења ове области. Притом, подразумева се да треба пратити квалитетна решења у теорији и пракси развијених европских земаља која се могу прилагодити приликама у Србији. Оно што је посебно од значаја у овако деликатној ма-

21) Милан Матић, *ibid.*, стр. 118.

22) Додуше, наш народ претежно своју религиозност испољава на један традиционалан (а често и површан) начин, а неупоредиво мање у неком строгом и догматски доследном смислу. Како је исправно приметио социолог религије Драгољуб Ђорђевић Срби „не верују у битне саставнице учења православног хришћанства, само се вероисповедно препознају, декларативно су религиозни и уопштено верују у Бога.” Наведено у: Мирко Благојевић: „Ревитализација религије и религиозности у Србији: стварност или мит?”, *Филозофија и друштво*, вол. 20, бр. 2/2009, стр. 102, Београд.

23) Тако рецимо, већ су постале пословичне интервенције епископа милешевског претходних година у смислу давања отворене подршке појединим партијама или председничким кандидатима. С друге стране, у истом контексту али још скандалознији је био недавни покушај муфтије санџаког да постане председник Републике кандидујући се на изборима, и то као *отворено верски вођа*. Тешко да се објективно посматрајући може пронаћи драстичнији и флагрантнији облик гажења начела световности. Слабост и незаинтересованост државе и политичке касте, свеобухватна инертност интелектуалаца у смислу недостатка било какве озбиљније јавне критике оваквих аномалија, допуштање лажне слободе изражавања и плурализма насупрот норми највише правне снаге, страх од оптужби (из иностранства?) за (квази) малтретирање једне верске мањине су овде у пуној снази дошле, најалост, до изражаја.

терији је потреба избегавања сваке идеологизације односа између духовног и световног. Јер као што је давно приметио Ханс Келзен „свака идеологија има свој корен у хтењу, а не у сазнању, произилази из извесних интереса; тачније друкчијих интереса него што је интерес за истину.”²⁴⁾

С друге стране, и поред свих наведених мањкавости правних прописа и несавршености у пракси, садашње стање ствари је ипак објективно говорећи напредак у односу на ситуацију у овој области у односу на период од пре десетак година, а поготово неколико деценија. Та кооперативна одвојеност државе и цркве као модел који се још изграђује у пракси тек треба да у наредним годинама и деценијама дубље ухвати корен у друштвеној стварности Србије.

Dusan Gujanicic

LE PRINCIPE DE LAICITE DE L'ETAT EN SERBIE

Sommaire

Le rapport entre le profane et le spirituel, l'Etat et la foi, est une question ancienne presque autant que la naissance de l'Etat en tant que communauté politique la plus vaste. Il est parfaitement clair que ce rapport changeait son contenu au fil du temps pendant les différentes époques historiques. Le principe de laïcité de l'Etat compte parmi les principes fondamentaux dans de nombreux pays démocratiques contemporains, et il a apparu sur la scène historique avec la victoire des valeurs libérales. Il signifie principalement que toutes les communautés religieuses doivent rester par leur activité en dehors de la sphère politique. Dans le présent article nous allons nous focaliser en premier lieu sur le cas de la Serbie, l'état actuel des choses dans ledit domaine, le cadre juridique en vigueur ainsi que le développement historique du principe de laïcité. Bien sûr, un regard comparatif sur les autres pays sera sporadiquement nécessaire en vue d'analyser de manière plus générale le principe de laïcité, avec une attention particulière pour des exemples plus indicatifs.

Mots clés : principe de laïcité, Etat laïc, séparation de l'Eglise et de l'Etat, enseignement laïc, financement des cultes.

24) Ханс Келзен, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2007, стр. 21.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Сима: „Уставност верске наставе у државним школама - *res iudicata*”, *Анали Правног факултета*, год. LIV, бр. 2/2006, Београд.
- Аврамовић Сима: „Право на верску наставу у нашем и упоредном европском праву”, *Анали Правног факултета*, год. LIII, бр. 1/2006, Београд.
- Благојевић Мирко: „Ревитализација религије и религиозности у Србији: стварност или мит?”, *Филозофија и друштво*, вол. 20, бр. 2/2009, Београд.
- Божић Марко: „Финансијске обавезе државе према верским заједницама у Француској као лаичкој републици, *Религија и толеранција*, стр. 141, вол. IX, бр. 15/2011, јануар-јун, Београд.
- Гујаничић Душан: „Положај закона у француском правном поретку, *Политичка ревија*, бр. 2/2012, Београд.
- Драшкић Марија: „О веронауци у државним школама, други пут”, *Анали Правног факултета*, год. LIV, бр. 1/2006, Београд.
- Карапанџин Стевица: „Верска служба у Војсци Србије, *Војно дело*, зима/2011, Београд.
- Келзен Ханс, *Чиста теорија права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2007.
- Кутлешкић Владан: „Религија и верске заједнице у уставима компаративно, с посебним освртом на предлоге за нови устав Србије“, *Политичка ревија*, бр. 3/2006, Београд.
- Маринковић Танасије: „Прилог за јавну расправу о уставности закона о црквама и верским заједницама, *Анали Правног факултета*, год. LIX, бр. 1/2011, Београд.
- Матић Милан, *О српском политичком обрасцу*, Службени лист СРЈ и Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- Станчић Вишња: „Либерална демократија као остварење слободе, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2010, Београд.
- Vanoni P. Luca: „I simboli religiosi e la libertà di educare in Europa: uniti nella diversità o uniti dalla neutralità?, *Rivista dell'Associazione Italiana dei Costituzionalisti*, numero 00 del 02.07.2010.
- *Српски устави од 1835. до 1990. са Уставима Краљевине СХС и Краљевине Југославије*, Граматик, Београд, 2004.
- *Закон о црквама и верским заједницама* из 2006. године.

Resume

La situation dans la matière que nous traitons dans le présent article constitue indubitablement un net progrès par rapport à celle existant il y a une di-

zaine d'années en Serbie. Et cela malgré toutes les imperfections des règles juridiques en vigueur et les carences dans la vie réelle. On a l'impression que le législateur a notamment voulu effacer des injustices faites aux cultes pendant la dictature du parti unique après la Seconde guerre mondiale. Le modèle de relations entre l'Eglise et L'Etat actuellement en vigueur en Serbie est celui de soi-disant "séparation coopérative", comme l'appellent certains auteurs distingués en la matière. D'autre part il est absolument nécessaire de suivre de bonnes solutions dans la législation des pays européens développés et au besoin de les mettre en œuvre en Serbie si elles sont susceptibles d'être adaptées localement. Car le soi-disant modèle de la "séparation coopérative" reste encore à s'enraciner durablement dans la réalité serbe dans les années qui viennent. Ce processus mérite d'être suivi attentivement afin que l'on puisse contribuer à tout moment à des solutions adéquates.

Овај рад је примљен 3. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УДК:
324:342.5(497.11)"2012"

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 127-150.

*Огњен Прибићевић**
Институт друштвених наука

ПАРЛАМЕНТАРНИ И ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ 2012.

Сажетак

У овом раду аутор анализира најважније резултате парламентарних и председнички избора одржаних 2012. као и кампању која им је претходила. Према његовом мишљењу најважније карактеристике одржаних избора су: 1. Ови избори су довели до прве радикалне промене власти у Србији од 2000. године. Наиме, ово ће бити први пут од 2000. да владу неће формирати партије победнице над ауторитарним режимом већ оне странке које су биле поражене у петоктобарској револуцији. Тако ће нову владу сачињавати СПС, СНС која је настала након цепања екстремно десне СРС и партија Млађана Динкића УРС (бивши Г17). Ипак, треба рећи да су се и СПС и СНС у међувремену значајно промениле и да и програмски и вербално заступају про демократску и про европску орјентацију. Неуспех некадашњег демократског блока је тим већи што све заједно оне и даље имају већину у парламенту али због међусобних конфликта и политичких разлика нису успеле да формирају владу. 2. Пораз Бориса Тадића на председничким изборима 3. Велики успех социјалиста Ивице Дачића. 4. Неуспех Српске напредне странке да искористи велико незадовољство бирача и оствари бољи резултат на парламентарним изборима 5. Релативно добар резултат Демократске странке и њених коалиционих партнера на парламентарним изборима упркос теškoј економској кризи 6. Велика криза партија деснице и неуспех Српске радикалне странке да уђе у парламент.

* Научни саветник, Институт друштвених наука, Београд

Поред ових основних карактеристика према мишљењу аутора изборе 2012. обележио је и неуспех ДС да оствари своја важна три циља: да Борис Тадић победи на председничким изборима, да се политичка сцена укрупни и сведе на неколико странака уз две највеће: ДС и СНС. Уместо тога политичка сцена Србије је постала још комплекснија него на претходним изборима где се у парламенту поред 6 већих странака налази још четрдесетак мањих странака које имају једног или неколико посланика. И треће, ДС је погрешном стратегијом јачања својих коалиционих партнера Г17 и СПСа као и помажући стварање СНСа директно допринела свом паду са власти и стварању нове владине коалиције у којој су управо ове три странке.

Кључне речи: избори, Србија, парламент, политичка стратегија

Након петих по реду парламентарних избора после рушења ауторитарног режима 2000. године коначно је и у Србији дошло до прве радикалне промене власти упркос томе што су највећи број гласова освојиле партије које су и у претходном периоду сачињавале и подржавале претходну владу. Наиме, упркос томе што су освојиле чак 147 мандата (од укупног броја од 250 посланика) партије досадашњег владајућег блока ДС, СПС, УРС и ЛДП (који је по потреби подржавао владу) нису успеле да се договоре око прављења нове владе. После готово два месеца дуге агоније владу су направили СПС, СНС и УРС. Дакле, две партије које су биле основа претходног ауторитарног режима и партија Млађана Динкића. Наравно, обе ове партије и СПС и СНС, која је настала цепањем екстремно десне СРС, су се значајно промениле и програмски и вербално заступају про демократску и про европску оријентацију.

Тако је и у Србији после дванаест година владавине партија које су срушиле претходни режим дошло до прве праве промене власти. Наиме, у свим другим посткомунистичким земљама Централне и Источне Европе током деведесетих година, врло брзо су се на власт враћале реформисане комунистичке партије.¹⁾ У Србији је ова промена дошла знатно касније пре свега због закаснеле трансформације партија које су обележиле тегобне деведесете године.

У сваком случају велики број мандата које су добиле партије претходне владе представља један од ретких случајева у Европи, након избијања велике економске кризе 2008. године, на којима

1) О овоме види више у Огњен Прибићевић, *Власт и опозиција у Србији*, Радио Б92, 1997.

бирачи на парламентарним изборима нису значајније казнили партије које су учествовале у влади. Наиме, у последњих неколико година у Европи су због економске кризе пале готово све владе. На власти су успеле да остану једино владе у Пољској и Шведској.

Истовремено, на председничким изборима који су одржани када и парламентарни, победу је однео кандидат умерене деснице, Тома Николић који је победио досадашњег председника Бориса Тадића у другом кругу резултатом 49. 7 %према 47%. Тако су бирачи у Србији ипак одлучили да казне власт у претходних четири године. Изненађујуће, они су то урадили тек у другом кругу председничких избора а не на парламентарним изборима што би било много логичније и очекиваније.

Резултат председничких избора је и довео до великих промена на српској политичкој сцени. Након пораза Бориса Тадића на председничким изборима оба коалициона партнера ДС, СПС и УРС су одлучила да напусте ДС и прихвате понуду СНС да са њом формирају владу. Поред пораза Тадића кључни разлог за ову промену става дојучерашњих партнера ДС јесте великодушна понуда СНС која је председнику СПСа дала и место премијера и министра унутрашњих послова а Динкићу практично све економске и финансијске ресоре.

У целини гледано могло би се рећи да су најважније карактеристике председничких и парламентарних избора у Србији одржаних маја 2012. следеће: 1. Ови избори су довели до прве радикалне промена власти у Србији од 2000. године. Наиме, ово ће бити први пут од 2000. године да владу неће формирати партије победнице над Милошевићем већ оне странке које су биле поражене у петоктобарској револуцији. Неуспех некадашњег демократског блока је тим већи што све заједно (ДС, ЛДП, УРС и ДСС) оне и даље имају већину у парламенту али због међусобних конфликта и значајних политичких разлика нису успеле да формирају владу. 2. Пораз Бориса Тадића на председничким изборима 3. Велики успех социјалиста Ивице Дачића. 4. Неуспех СНС да искористи незадовољство бирача и оствари бољи резултат на парламентарним изборима 5. Релативно добар резултат ДС и њених коалиционих партнера на парламентарним изборима упркос тешкој економској кризи 6. Криза партија деснице и неуспех СРС да уђе у парламент

Циљ овога рада је да анализира најважније карактеристике парламентарних и председничких избора као и кампање која им је

претходила. У првом делу овог рада анализираће се кампања најважнијих председничких кандидата и политичких странака, у другом, изборни резултати а у трећем, формирање нове владе.

КАМПАЊА

Председник Србије Борис Тадић је расписао парламентарне изборе у Србији за 6. мај ове године. Само расписивање избора није донело никакву значајнију промену у политичком животу Србије јер је изборна кампања започела још од јесени прошле године. Председник Србије Борис Тадић је 4. априла поднео оставку на функцију председника републике чиме је створена могућност да се 6. маја гласа и за парламентарне и председничке кандидате. Одлуком да обједини изборе Тадић је желео подигне рејтинг ДС с обзиром да су истраживања јавног мњења показивала да је популарнији од странке коју води. Касније се показало да је то била погрешна рачуница ДС и њеног председника који је изгубио други круг председничких избора. Други разлог обједињавања избора треба тражити у жељи ДС да се фокус бирача на парламентарним изборима помери на две водеће странке – ДС и СНС чиме се, према мишљењу водства ове странке, отвараља могућност да се придобију гласачи неких мањих странака које имају слично бирачко тело као и ДС као што су УРС и ЛДП.²⁾ С обзиром на лоше односе са председником УРС Динкићем, ДС је желела да обједињавањем председничких и парламентарних избора одузме један део бирачког тела његове преименоване партије - УРСа и тако остави ову странку изван цензуса и самим тим парламента. Изборни резултати су показали да је и ова друга стратешка процена ДС била погрешна. И ДС и СНС су добиле знатно мање гласова од очекиваних а и ЛДП и УРС су успеле да прескоче цензус и уђу у парламент. Бирачи у Србији не само што нису прихватили идеју о укрупњавању политичких групација него су, на против, својим гласовима политичку сцену Србије учинили још комплекснијом и сложенијом. У

2) „Структури присталица и бирача ДС најближи су Г17 Плус и ЛДП. Након прерастања из експертске групе у политичку партију, дешавало се да када изборни резултат и рејтинг ДС опада, Г17 Плус расте и обрнуто. Бирачи ових програмски блиских партија понашали су се као у систему спојених судова, час су вукли на једну, а час на другу страну. На пример, 2003 год ДС је освојила 12.6% гласова а Г17 Плус 11.5%. на следећим изборима 2007 ДС је освојила 22.7% а Г17 Плус 5.8%. ... ЛДП је настала, најпре као фракција, унутар ДС. Она је задржала сличну структуру присталица као ДС, али са превагом млађих и средње и високообразованих бирача.“ Славиша Орловић, „Партијски систем Србије“, у књизи *Партије и избори у Србији*, Чигоја, 2011, стр. 35.

Парламенту Србије се тако нашло 45 странка и групација у односу на претходни када их је било 22.

Поред председника ЛДПа Чедомира Јовановића који је, сасвим разумљиво, с позиције мање парламентарне странке, критиковао одлуку председника Тадића о обједињавању избора најоштрији у критици ове одлуке је био Ивица Дачић, председник СПСа који је још од лета 2011. упозоравао на жељу Тадића и Николића да створе двопартијски систем у Србији али и истицао да им то неће успети.³⁾ Изборни резултати дали су за право Дачићу.

Већ тада је било јасно да поред могућег кварења односа са кључним политичким партнером, Ивицом Дачићем постоје и други изазови које је одлука о обједињавању избора отворила. Други изазов са којим је Тадић ризиковао након расписивања одлуке о ванредним председничким изборима јесте евентуална озбиљнија криза на Косову која би Србију могла затећи без председника који би могао да делује са пуним капацитетом, јер в.д. председника републике Славица Дејановић, председник Скупштине Србије, по уставу није имала исти капацитет као и изабрани председник у области спољне политике, одбране и безбедности. Трећи изазов овакве одлуке представљала је чињеница да је у последњих десетак година сваки лидер у Србији који је расписао превремене изборе било председничке било парламентарне, те изборе и изгубио о чему ће бити више речи у анализи изборних резултата.

Поред два главна кандидата, Тадића и Николића, у председничку кампању се укључио и лидер социјалиста Ивица Дачић истичући да су се бирачи уморили од Тадића и Николића и да ће он покушати да уђе у други круг. С обзиром на његову популистичку реторику било је за очекивати да Дачић направи добар резултат који би превазишао чак и растући рејтинг његове странке. Поред ове тројице кандидата, са знатно мањим шансама у кампањи су учествовали и Војислав Коштуница и Чедомир Јовановић. Интересантно је да је СРС одлучила да за председника кандидује супругу Војислава Шешеља, Јадранку. Оваквом одлуком рачунало се пре свега на емоције бирача наклоњених СРС. Војислав Шешељ је оче-

3) „Против тога смо да се председнички избори одржавају у исто време кад и парламентарни јер сматрам да је то непотребно и да не даје свима исте услове за кампању“. По мишљењу Дачића расписивање председничких избора је покушај ДС и СНС да формирају двопартијску политику у Србији али је додао да ће се они изненадити колико је јака „трећа Србија“. *Блиц*, „Расписивање избора покушај формирања двопартијске политике“, 4. април 2012.

кивао да привуче гласове једног броја чланова СРС који су прешли у СНС.

У средишту парламентарне кампање свих политичких партија су била иста питања- економије, незапослености, сиромаштва, пада стандарда грађана и корупције. С друге стране, супротно неким очекивањима питања ЕУ и Косова и Метохије нису имала значајније место у предизборној кампањи водећих странака. Ова питања су била присутна у већој мери једино у кампањи ДСС и у нешто мањој мери СРС. На нешто нижи рејтинг ова два питања у изборној кампањи утицало је више разлога. Прво, две највеће партије, ДС и СНС су имале мање више исте ставове у домену спољне политике заступајући идеју и ЕУ и Косово. Друго, због предугог чекања грађана да Србија коначно постане чланица ЕУ, сталног условљавања и повезивања ЕУ са Косовом као и најновијом кризом у ЕУ сам концепт ЕУ је изгубио доста од своје некадашње привлачне снаге па су стога странке и одлучиле да ову тему и не спомињу превише у својој изборној кампањи.

Најприсутнија у медијима је била владајућа ДС која се представљала готово искључиво у лику свог председника Бориса Тадића који је свакодневно обилазио фабрике, села и разговарао са тзв. обичним човеком. Његова изборна порука је била : инвестиције, посао, сигурност. Кампања ДС је имала неколико кључних праваца. Поред готово потпуне персонализације у лику председника Бориса Тадића то су били и: 1. Пропагирање страних инвестиција попут фабрике Фијат у Крагујевцу и објеката од јавног значаја попут моста на Ади, 2. Заstraшивање бирача могућношћу да на власт дође СНС с обзиром на њену радикалску прошлост 3. Промовисање СПС у лојалног и стабилног партнера.⁴⁾ Кључни проблем овакве кампање ДСа је био у томе што је готово неминовно наметала питање: све је то лепо што обећавате али шта сте ви учинили у претходне четири године? Ту се заправо појављује велики јаз између стварности и обећања ДС. Наравно да влада у којој је ДС била најважнији фактор није искључиви кривац за тешко стање српске економије, велики пад стандарда и запослености у претходне четири године али и она сноси велики део одговорности, пре свега због несналажења у условима светске економске кризе и недовољно ефикасног решавања проблема незапослености и корупције. Отуда

4) „Социјалисти су најсигурнији партнер“, каже председник ДС Борис Тадић, *Новости*, 19. април. 2012.

ће главни проблем за ДС на овим изборима бити управо њихови разочарани бирачи. Као кључно поставило се питање да ли ће успети да мотивише те бираче да изађу на изборе и поново гласају за Тадића и ДС?

С друге стране, покушај ДС да се СНС дискредитује као партија прошлости, па чак и као партија која би могла Србију одвући у рат⁵⁾ у великој мери се показао као контрапродуктиван па чак и штетан потез код бирача. Наиме, управо су Борис Тадић и ДС дали значајан допринос одвајању Томе Николића од тврде Шешељевске струје у СРС и формирању нове, знатно умереније СНС 2008.⁶⁾ Посланици ДС су одлуком одговарајућих скупштинских тела омогућили СНС да након поделе оформи посланички клуб од оних посланика који су напустили СРС. Тако је СНС постала парламентарна странка иако није учествовала на изборима. Након одвајања од Шешеља, Николић је довео до значајних промена унутар нове странке па је тако СНС прихватила улазак у ЕУ као један од својих најважнијих циљева и знатно променила своју радикалну политику у вези Косова и Метохије.⁷⁾ Ове промене у политици СНС су довеле до тога да су ово били први избори у последњих петнаестак година у Србији који нису имали ништа „судбинско“ и „одлучујуће“ у себи с обзиром да се без обзира на то ко буде победио нису очекивале никакве радикалније промене у односу на досадашњу политику када су у питању стратешка опредељења земље у вези ЕУ и Косова. То би се могао оценити и као напредак Србије с обзиром да први пут после низа година постоји доста широк друштвени и политички консензус када су најважнија стратешка опредељења земље у питању.

5) Потпредседница ДС Јелена Триван је рекла да ће грађани на изборима 6. маја креирати будућност Србије и да ће само од њих зависити хоће ли одабрати оне који ће земљу гурнути у рат, а њене грађане у мобилизацију или оне који ће обезбедити мир, сигурност и просперитет. Јелена Триван, „Грађани 6. маја бирају рат или мир“, *Блиц*, 29. март 2012.

6) Неки аутори чак постављају и питање да ли се ова странка уопште може сматрати опозиционом. Тако Миша Ђурковић каже: „Осим изразите благонаклоности режимских медија и неких контроверзних потеза (као што је слање транскрипта разговора са врхом ДСС страним амбасадама) често се потезе круцијални аргумент да странка која није учествовала на изборима, а да скоро две и по године њени посланици седе у парламенту и имају свој посланички клуб захваљујући подршци посланика власти у административном одбору.“ Миша Ђурковић, „Програмски идентитети десних партија у Србији крајем прве деценије овог века“, *Партије и избори у Србији*, приредио Слависла Орловић, Чигоја 2011, стр. 208-209.

7) Види више у Огњен Прибићевић, „Српска десница, изазови и перспективе“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2011, стр. 143-145.

Упркос свему томе ДС се одлучила на тзв. негативну кампању и пласирала више спотова у којима се приказује шта је Николић говорио о ЕУ, Косову и другим питањима док је био у СРС а шта сада говори. О Николићу као свом главном супарнику говорио је и председник ДС Тадић рекавши да он: „данас говори све супротно од оног што је говорио јуче.... Николић је, на пример, не тако давно претио насиљем делегацији коју сам предводио у Бриселу на потписивању ССП. Четири године пре тога, претио ми је физичком ликвидацијом. Данас је наводно заговорник ЕУ“. ⁸⁾

Оваква кампања ДС против СНС сигурно је утицала да један део неопредељених бирача не гласа за ову странку али је и разочарала један део присталица ДС па су тако обе странке изгубиле готово подједнак број гласова. Наиме, уместо очекиваних тридесетак посто гласова и СНС и ДС су добиле нешто мање од 25%.

Када је у питању кампања водеће опозиционе странке приметно је да СНС није успела да искористи тешку економску и социјалну ситуацију и да преокрене расположење јавности у своју корист. Ова странака није успела да искористи практично ни једну грешку досадашње владе али и предходних ДОСових влада, почев од криминалних приватизација, уништавања индустрије, великих корупционашких афера. Отуда су и сва истраживања јавног мњења показивала велико незадовољство грађана садашњим стањем али не и њихову спремност да дају значајнију подршку СНС у односу на ДС. Неочекивано мали број гласова на парламентарним изборима је показао да СНС није успела да искористи у кампањи незадовољство грађана постојећом владом. Уместо да покуша да „поентира“ на грешкама владе, СНС се у великој мери бавила темама које нису могле да јој донесу значајнији број гласова. Тако је Николић, полазећи од исправне процене да опада привлачна моћ ЕУ релативизовао значај тог циља⁹⁾, желећи да и на тај начин отвори и простор за ближу сарадњу са Коштуницином ДСС. Полазећи од тога да највећи проблем за СНС представља њен мали коалициони потенцијал челници ове странке су покренули чак и питање могуће сарадње и са ЛДП што је до скора било потпуно незамисливо с обзиром на велике разлике између ове две странке, посебно када је о Косову

8) Б. Тадић, „Само је наш пут сигуран“, *Новости*, 19. април 2012.

9) Томислав Николић је рекао да напредњаци желе да Србија буде део ЕУ али да ће то можда бити тешко оствариво ако ЕУ буде „захтевала превише“, „Желимо Србију у ЕУ, али ако не тражи превише“, *Блиц*, 31. март 2012.

реч. Тако је председник СНС Томислав Николић током кампање рекао да би СНС „могла да сарађује са ЛДП ако постоје теме на којима можемо да сарађујемо. Господин Јовановић није водио странку која се обрुकала у власти“¹⁰⁾

У иначе бледој и неприметној кампањи СНСа издвојила се Николићева критика банака. Николић је рекао да се банке у Србији понашају као „нарко дилери“ јер им је битно само да предузеће увуку у кредит а затим их стављају у све тежи и тежи положај. Он је такође рекао да код нас „само банке зарађују а сви остали пропадају“.¹¹⁾ Оваквим ставовима Николић је навукао на себе бес банкара и стручне јавности али имајући у виду колико су у Србији, као уосталом свуда у свету последњих година, банке непопуларне, нема сумње да су ове поруке наишле на плодно тло. Критике стручне јавности да се оваквим потезима стичу само јефтине политички поени нису имале никаквог ефекта с обзиром да су се и други политичари слично понашали, попут Дачића који је “терао“ ММФ из Србије. За већину странака смисао кампање се свео на питање који ће политичар смислити атрактивнију популистичку поруку односно поруку која ће, без обзира на то колико је реална, задобити више симпатија бирача. Нема никакве сумње да је Николићева порука против банака била једна од оних порука које су привукле велику пажњу бирача који у великом броју имају проблеме са отплатом скупих кредита.

Пажњу јавности привукла је и Николићева порука да „би уредио Србију по угледу на Немачку“¹²⁾ и још више посета бившег градоначелника Њујорка Ђулијанија коју је организовао његов заменик Александар Вучић. Општи је утисак да су оваквим изјавама и посетом једног од најпопуларнијих градоначелника Њујорка напредњаци желели да привуку што више неопредељених бирача који су ближи групацији ДС него СРС и ДСС. Неке од реакција из ДС на посету Ђулијанија показале су извесну нервозу па и прве знаке слабости ове странке уочи предстојећих избора.

Суочена са све израженијом националном реториком СПСа, ДССа и одлуком СРС да на председничким изборима кандидује супругу Војислава Шешелја и СНС је током кампање одлучила да

10) *Бета*, 27. април 2012.

11) „Да ли се критиком банака Николић одмиче од својих финансијера“, *Политика*, 11. април 2012.

12) „Уредио би Србију по угледу на Немачку“, Николић, *Новости*, 22. април 2012.

заостри своју националну реторику па је тако Јоргованка Табаковић, високи функционер СНС гостујући у емисији Б92 рекла да је: „генерал Младић био поштен српски војник, самим тим и херој.“¹³⁾ Председник СНС Т. Николић је на предизборном митингу у Косовској Митровици чак рекао да докле год да је Борис Тадић: „дошао у покушајима да се додвори да би остао и трећи мандат, шта год да је потписао, а да је на штету Србије, то мене не обавезује“. Влада Србије је одмах реаговала рекавши да је Николићева изјава крајње неодговорна и опасна по државу“.¹⁴⁾

За разлику од СНС, СПС је, иако владајућа партија, користила готово сваки повод да критикује своју дојучерашњу политику и политику свог главног партнера из владе али и политику ДОСа са почетка 2000. Тако је Ивица Дачић оценио да су приватизације са почетка 2000 „биле пљачкашке и лоповске“. Дачић је користио и сваку другу прилику из домена свог ресора да се представи као човек чврсте и одлучне руке. Тако је након хапшења српских званичника на територији Косова одмах најавио реципрочне мере према Албанцима и неколико дана касније и ухапсио двојицу албанских полицајаца који су се нашли на српској територији. Још раније, током лета прошле године Дачић је, због Косова, више пута критиковао ЕУ а током кампање отишао и корак даље рекавши да је против присуства ММФ у Србији знајући, наравно, да би без подршке ММФ српска привреда врло брзо банкротирала.¹⁵⁾

Однос између ДС и СПСа је био један од најинтересантнијих сегмената ове изборне кампање. Наиме, ДС не само што је пружио логистичку подршку СПСу за пропагирање њених ставова који су не ретко били у потпуној супротности са политиком ДС него није ни реаговала на оптужбе СПС на сопствени рачун. Тако су, на пример, остале без одговора критике Ивице Дачића који је месецима говорио о томе да Тадић и Николић желе да уведу двопартијски систем у Србији. Оно што је још занимљивије јесте да је у борби за гласове Дачић по први пут ушао и на „терен“ ДС, рекавши да је он једини социјалистички кандидат на председничким изборима, да ДС и њен председнички кандидат само формално припадају Социјалистичкој Интернационали и да би то све појачао рекао и то да ће

13) Б92, 16. април 2012.

14) Б92, 12. април 2012.

15) „Економисти не подржавају Дачића“, *Политика*, 30. март 2012.

„частити сваког из ДС који је левичар“.¹⁶⁾ На све ове оптужбе није дошао никакав одговор из ДС. Сасвим супротно, Тадић је похвалио СПС као поузданог партнера и рекао да су тешке речи саставни део изборне кампање. Заступајући овакве ставове према СПС, ДС се руководила проценом да ове две странке имају потпуно различито бирачко тело и жељом да помогне СПСу да узме што већи број бирача од СНС, СРС и ДСС.¹⁷⁾ У анализи изборних резултата покушаћемо да одговоримо на питање колико је овакав однос ДС према СПСу био и рационалан с обзиром да је ДС изгубио један део бирача а СПС са својим коалиционим партнерима практично удвостручио број гласова.

За разлику од СПС чији је рејтинг током кампање био у порасту, рејтинг коалиције Преокрет и ЛДП је већ током кампање био у паду. На ово је пре свега утицало добијање кандидатуре за чланство у ЕУ чиме је избијен главни аргумент ЛДП у критици владајуће ДС. Поред овога на пад рејтинга ЛДП утицали су и неки погрешни потези њеног лидера попут оног позива са изборне конвенције Преокрета: „Тадићу да поведе а Николићу да помогне“¹⁸⁾ у реформи српског друштва. Наиме, главну снагу ЛДП је давала управо њена „тврда“ критика владајуће политике као недовољно про ЕУ и истовремено оштре критике Николићеве СНС као партије прошлих времена чиме је ЛДП задобио пуно симпатија у тзв. тврдом језгру некадашње опозиције према Милошевићу и самој ДС. Разводњавање те политике позивима Тадићу и Николићу довели су до дезорјентације његовог бирачког тела. Јовановић се касније повукао тврдећи да он није позивао на неко национално јединство и саборност али штета по његову партију је остала тако да су се нека ранија очекивања да би ова партија са својим коалиционим партнерима могла доћи и до 10 % показала нереалним.

УРС је током кампање водио тешку битку да прескочи цензус суочавајући се пре свега са два проблема. Прво, питањем кредибилитета своје нове политике залагања за департизацију Србије односно уклањање партијских привилегија с обзиром да је управо Динкићева ранија партија Г17 из које је и настао УРС била синоним политизације свега и свачега односно чињенице да се прак-

16) „Да ли је Дачић једини левичар“, *Политика*, 12. април 2012.

17) Ово мишљење потврђује и Зоран Стојиљковић који каже да су: „социјалисти по профилу бирача неспорно ближи СРСу и ДССу“ него ДС. *Партијски систем Србије*, Службени гласник, 2008, стр. 475.

18) „Николићу помози, Тадићу поведи“, *Б92*, 25. март 2012.

тично ништа у Србији не може остварити без партијске књижице.¹⁹⁾ Исто тако, јавност у Србији у великој мери повезује лошу приватизацију, пад стандарда и деиндустријализацију са политиком Г17 која је у претходних десетак година водила све кључне економске и финансијске ресурсе у влади, што знатно обара кредитет овој партији. И на крају, Динкић је попут неких других политичара често давао неопрезна обећања уочи избора па је тако и пред претходне изборе обећао грађанима 1000 евра од продаје акција државних предузећа што се касније, наравно, показало потпуно нереалним. Друго, током изборне кампање се стекао утисак да је један од важнијих циљева ДС, а нарочито идеје о обједињавању парламентарних и председничких избора, да УРС остане изван парламента. Председник ДС Борис Тадић је више пута оптужио УРС да за све критикује ДС, да променом имена партије покушава да прикрије одговорност за своју политику у претходном периоду и да, бар за сада, за ову партију нема места у коалицији коју ће он водити након наредних избора.²⁰⁾

Током целе кампање две странке су се стално сукобљавале што и не представља неко посебно изненађење с обзиром да су се бориле за практично исте бираче. Тако је председник Тадић искористио промоцију најновијег Фијатовог аутомобила на сајму у Женеви који се производи у Крагујевцу да каже како је ДС испунила оба своја најважнија предизборна обећања из 2008. године: добијање кандидатуре за ЕУ и производњу Фијатових аутомобила у Крагујевцу. На истом сајму, али одвојено, председник УРС Динкић је рекао да је исти тај Фијат аутомобил најважнији резултат његовог рада који сада други присвајају. Динкић је такође оптужио градоначелника Београда да све паре и кредити иду у Београд и да је нови мост у Београду направљен парама свих грађана Србије а да сада нема пара за сличне пројекте у унутрашњости. Ћилас је одговорио Динкићу оптужујући га да вештачки прави поделу између Београда и

19) „Г17 је у јавности више пута поређен са ЈУЛом из периода 90их. За кога год да сте гласали у протеклих десет година опет би кључне економске послове преузела ова групација, за коју неки тврде да је најбоља агенција за запошљавање у Србији.“ Миша Дјурковић, „Програмски идентитети десних партија у Србији крајем прве деценије овог века“, стр. 212.

20) ... тек треба да се види да ли ће се Г17 плус квалификовати за улазак у владу, јер у овом тренутку, лидер те странке не заслужује место у будућој владајућој коалицији. ... Странка Г17 води здравство десет година у континуитету, а одједном, променила је име и низашта није одговорна и за све оптужује ДС“ Борис Тадић „Нови људи за ново време“, *Блиц*, 15. април 2012.

остатка Србије. Уједињени региони Србије су упутили и приговор Републичкој радиодифузној агенцији због тога што, према њиховом мишљењу, ДС крши изборна правила. УРС су оптужили ДС и Бориса Тадића да злоупотребљавају функција председника како би у кампањи имали повлашћени положај. Према тврдњама УРС садржај који представља класични предизборну активност ДС емитује се у информативним програмима као активности председника а након тога тај исти садржај се приказује у изборном блоку информативних емисија само што се тада Тадић представља као председник ДСа.

ИЗБОРИ

Као што смо већ рекли на почетку овог рада једну од најважнијих карактеристика одржаних избора представља пораз Бориса Тадића у другом кругу председничких избора. Изненађење оваквим резултатом је тим веће што је Тадић победио Николића у првом кругу председничких избора добивши 25.33% гласова у односу на Николића који је добио 25% гласова. На претходним председничким изборима 2004 и 2008 које је Тадић добио, у првом кругу Николић је добио више гласова. Сада је у другом кругу председничких избора Томислав Николић приредио велико изненађење и победио досадашњег председника Србије Бориса Тадића. Победа Николића је представљала велико изненађење зато што су сва истраживања јавног мњења показивала да Тадић има велику предност од најмање 6%; зато што је на парламентарним изборима Николићева партија освојила готово десетак процената гласова мање од онога што су лидери ове странке очекивали ; зато што је по први пут откада се такмиче на председничким изборима Николић у првом кругу добио мање гласова од Бориса Тадића; и зато што је у ТВ дуелу неколико дана пре избора Тадић оставио знатно бољи утисак од Николића. Упркос свему томе Николић је победио и у потпуности променио политичку ситуацију у Србији. Наиме, његова победа је утицала да СПС напусти договор о формирању владе са ДС и прихвати понуду СНС да ове две странке формирају будућу владу.

Ова, прилично изненађујућа победа Николића може се објаснити са неколико разлога. Прво, с обзиром да је излазност била изузетно мала, око 46%, што је пад од око 12% у односу на први круг председничких избора и парламентарних избора одржаних 6

маја очигледно је да поред радикала који су и најавили да ће бојкотовати други круг председничких избора за Тадића није гласао и један не тако мали број присталица ДС, ЛДП и УРСа. По свему судећи један број разочараних бирача партија досадашње владајуће коалиције је одлучио да остане кући и тако казни власт у протекле четири године за све недаће и проблеме са којима су се сусретали од почетка избијања велике економске кризе. Остаје питање зашто су се одлучили да то ураде у случају Бориса Тадића а не И владе која је по Уставу много одговорнија за економско стање у држави? Чини се да су бирачи оваквим избором “жртве” казнили онога кога су сматрали најодговорнијим за њихово лоше економско и социјално стање. Многи аналитичари сматрају да је таквом утиску пуно допринео и сам Борис Тадић који је практично одлучивао о свим најважнијим питањима у земљи и то отворено показивао.²¹⁾ Ипак, остаје питање зашто бирачи нису тако гласали и на парламентарним изборима и казнили партије владајућег блока или како је могуће да је ДС победио на парламентарним и локалним изборима у Београду а да је њен председнички кандидат изгубио у Београду?

Други разлог пораза Бориса Тадића тиче се тога што је несумњиво један број гласача ДС остао код куће, под утиском, да је и онако све решено и да ће Тадић сасвим сигурно убедљиво победити. Овом погрешном утиску допринели су медији и бројне агенције за јавно мњење које су унапред прогласиле Бориса Тадића за победника ових избора. Тако се ДС и њеном кандидату осветила претерана самоувереност пред други круг председничких избора.

Треће, пренаглашена негативна кампања ДС против Томислава Николића је иритирала велики број гласача и утицала да остану код куће и не изађу на изборе.

Четврто, на бираче је лоше деловало и претерано ослањање кандидата ДС на политички маркетинг упркос бројим упозорењима најугледнијих стручњака за ова питања да таква стратегија може бити и контрапродуктивна. Наиме, неки стручњаци су и пре избора упозоравали да, полазећи од тешке економске ситуације, пада

21) „Мало ће ко ценити владу Србије, премијера Цветковића и појединачне министре, ако им Борис Тадић преко медија испоручује захтеве за доношењем оваквих или онаквих законских решења, ако оцењује рад министара, најављује реконструкцију владе и сл. Ко ће ценити истражне и правосудне органе ако председник мољака неколицину тајкуна да се смилију да подигну неки мост преко Саве или да сиротињи уделе неку пару, уместо да охрабрује ефикасне истраге о пореклу њиховог богатства, спорним приватизацијама, монополситичким положајима и сл. Зоран Славујевић, „Двадесет година вишестраначја у Србији, од маркетиншког нихилизма“... у књизи *Партије и избори у Србији*, стр. 293.

стандарда и све већег неповерење грађана у институције система, претерано појављивање кандидата владајућег блока у медијима уместо да допринесе освајању нових гласова лако може да доведе и до губитка поузданих и тзв. чврстих присталица што се управо и десило на овим изборима.²²⁾

Пето, показала се погрешном одлука Бориса Тадића да сам скрати свој мандат и девет месеци пре рока распише превремене председничке изборе. Наиме, досадашња новија политичка историја у Србији је показала да ко год је расписао превремене било парламентарне било председничке изборе те изборе је и изгубио. То се десило Милошевићу 2000, премијеру Живковићу 2003, премијеру Коштуници 2007. и ево сада Тадићу 2012. године. Потврдило се да бирачи не воле политичаре који из било ког разлога подносе оставке и расписују превремене изборе.

На парламентарним изборима одржаним 6. маја највећи број гласова, као што се и очекивало, освојила је коалиција окупљена око СНС - 24.%. Они су освојили 73 мандата. Друга је била коалиција окупљена око ДС са 22% и 67 мандата. Трећа је коалиција окупљена око СПС која је освојила 14.6% гласова и 44 мандата. Четврта је ДСС која је са 7% је освојила 21 посланика. Коалиција Преокрет на челу са ЛДП ом је освојила 20 са 6.5 % гласова. УРС су прешли ценсус и са 5.5% освојили 16 мандата. Партије националних мањина су освојиле укупно 9 мандата. Велико изненађење представља то што први пут од оснивања СРС није успела да пређе ценсус и уђе у Парламент.

На изборима у Београду убедљиво највише гласова освојила је листа ДС на челу са Ђиласом, чак 36.3% Други су напредњаци са 24.3%, трећи социјалисти са 8.8% и четврти ДСС са 7.7%. Велико изненађење представља то што ни ЛДП ни УРС нису прешли ценсус од 5%. До претходних избора и за ЛДП и УРС односно Г17 Београд је представљао главно упориште. Стога се може рећи да је неуспех ове две странке да уђу у Скупштину града Београда представљао једно од највећих изненађења ових избора.

Поред пораза Тадића на председничким изборима, највеће изненађење одржаних избора представља свакако велики успех коалиције окупљене око СПСа која је, иако владајућа, порасла са 7.8%

22) Зоран Славујевић, „Двадесет година вишестраначја у Србији од маркетиншког нихилизма и примитивизма до тоталног маркетинга и идолопоклонства маркетингу“ у књизи *Партије и избори у Србији*, стр. 292.

на скоро 15%. Дакле, СПС је са својим коалиционим партнерима ПУПСом и ЈС више него дуплирала број гласова. Како објаснити овако велики број гласова које је добио Ивица Дачић и његова странка? Прво, иако владајућа партија, СПС је дуже од 6 месеци водила кампању као опозициона странка критикујући политику владе у којој је и сама седела. Као што смо већ показали, током кампање Дачић је посебно критиковао владину политику према Косову, ЕУ али и према радницима постављајући се према њима заштитнички и захтевајући да се ревидирају “пљачкашке приватизације” са почетка 2000.²³⁾ На тај начин СПС је успела да привуче велики број осиромашених грађана и тзв. губитника транзиције. Када је реч о Косову и ЕУ, својим националистичким и популистичким говором Дачић је на своју страну привукао један број бирача СНС, ДСС И СРС. Током изборне кампање Дачић је више пута рекао да Србија може без ЕУ и да треба прекинути са бајкама о Косову. Он је такође рекао да је једино решење за Косово разграничење што није ништа друго него подела и да званична политика коју је и сам подржавао четири године и ЕУ и Косово не значи ништа.

Друго, својим демагошким порукама, попут оних о томе да ММФ није место у Србији, Дачић је успео да појача утисак у бирачком телу о СПСу као јединој правој партији левнице у Србији што му је свакако донело један број гласова. У жељи да се позиционира као једина права партија левнице Дачић је отишао и корак даље рекавши да ДС није партија левнице и да ће частити сваког члана ДС који је левичар.²⁴⁾

Треће, добар резултат СПСа последица је и тога што је ДС, у себи блиским медијима, отворила велики простор за Дачића, који је он зналачки искористио. Наиме, Дачић је добио прилику да се готово свакодневно појављује у медијима за које се каже да су блиски ДС, да том приликом критикује и СНС и ДС а да при том ДС практично не реагује ни на једну од поменутих критика. Иако је у свом првом обраћању после изборних резултата Дачић још једном критиковао и ДС и СНС да су га током кампање вређале и потцењивале, утисак је сасвим супротан - да је Дачић током кампање

23) Види више у Огњен Прибићевић, „Србија између ЕУ, Косова и Метохије и предстојећих парламентарних избора“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2012, стр. 196.

24) О промена унутар левнице у Србији види више у Огњен Прибићевић, “Левница у потрази за новим идентитетом“, *Политичка ревија*, бр. 2/2011 и Зоран Стојиљковић, „Социјалдемократија и политичке странке у Србији“, у *Идеологија и политичке странке у Србији*, ФЕС, ИДН и ФПН, 2007, стр. 113-155.

био веома привилегован од стране ДС која је често истицала да је СПС једини прави сигуран партнер ове странке после избора. У првом обраћању након објављених резултата Дачић је славodobитно изјавио да се можда не зна ко ће бити нови председник али да се зна ко ће бити премијер, мислећи наравно на себе. Каснији развој догађаја је показао да је Дачић поново добро предвидео будући развој политичке ситуације. Као што смо већ рекли на почетку рада он је више пута током кампање упозоравао Тадића да не расписује превремене председничке изборе и не покушава да у Србији направи двопартијски систем. Он је такође рекао, да ће бити председник Србије за четири године и да ће и Тадић и Николић тада већ бити политичка историја. Ове изјаве Дачића свакако нису добро примљене ни у СНС а ни у ДС која с разлогом сматра да је у великој мери “кумовала” овом великом успеху СПСа.

Четврто, великом успеху СПСа свакако је допринела и одлична кампања и лидерске способности Ивице Дачића. Наиме, за разлику од неких других политичара његове поруке су биле врло јасне, прецизне и одлучне. Све је то допринело да се у јавности створи утисак о Дачићу као политичару који говори оно што други прећуткују и човеку који брине за свој народ. Он је такође одлично искористио своју позицију у влади и посебно и иначе код Срба омиљено место министра полиције.

Другу важну карактеристику парламентарних избора представља неуспех СНС која није успела да капитализује велико незадовољство народа тешком економском и социјалном ситуацијом. Уместо очекиваних тридесетак и више посто гласова ова странка је освојила свега 24%. На слаб резултат СНС на парламентарним изборима утицала је сигурно и негативна кампања ДС која је готово свакодневно подсећала бираче на радикалско порекло Николића и Вучића. Ипак, вероватно да је кључни разлог слабијег резултата СНС то што ова партија није успела да се профилише као права алтернатива ДС. Уместо тога СНС се представила као странка у којој има од свега по мало и ЕУ и Русије, и генерала Младића и Чedomира Јовановића и као странка спремна да сарађује са ДСС али и са ЛДПом. Све ово је довело и до потпуног дебакла странке у Београду где је ДС освојио чак 12% више гласова.

У сваком случају током кампање лидери СНС нису остављали утисак људи који би били у стању да успешније воде земљу него представници ДС свodeћи тако своје шансе готово искључиво на

разочарење бирача и њихову жељу да казне владајућу ДС због великог пада стандарда.²⁵⁾ Утиску несолидности и некредитбилности СНСа допринела су и разна, крајње неозбиљна обећања лидера ове партије попут оног о довођењу 100 милијарди евра инвестиција у наредних десет година. Последњих неколико година Србија тешко да је имала и две милијарде инвестиција годишње а у условима велике економске кризе и ти износи изгледају недостижни. Такође, пројекти које лидери ове партије спомињу у које би се инвестирала ова средства не ретко изазивају неверицу и збуњеност код стручне јавности.

ДС је на парламентарним изборима изгубила значајан број гласова. На претходним изборима ДС је у коалицији са Г17 освојила 38% а сада 22% Ако се одбије око 5% колико је вероватно носио Г17 на претходним изборима долази се до губитка од око 10% гласова што значи да је ДС изгубила око трећину гласова. Ипак, с обзиром да су гласачи перцепирали једино ДС као владајућу странку, јер су и Г17 и СПС водили опозициону кампању, онда то и није тако лош резултат с обзиром на велику економску кризу и јако слабе резултате владе Србије на плану економије и стандарда грађана. За ДС је охрабрујући одличан резултат Ђиласа у Београду.

ДС на овим изборима није успела да реализује неколико важних циљева. Прво, њен кандидат је изгубио председничке изборе чему је претходила погрешна процена да се распишу ванредни председнички избори.

Друго, није се остварила жеља ове странке да се у Србији направи двопартијски систем и “отму” бирачи мањим, идеолошки И политички блиским странкама попут ЛДП И УРСа. Сасвим супротно, две водеће странке су добиле знатно мање гласова него што су очекивале а у парламент су ушле и ЛДП и УРС. Штавише поред шест већих странака – СНС, ДС, СПС, ДСС, УРСа и ЛДП у

25) То је и мишљење већине аутора који су се бавили анализом политике СНСа. Тако на пример, Миша Ђурковић каже „По свим питањима њихов став је амбивалентан. Јасно је да желе да дођу на власт, али нико не може да претпостави како би се у њој понашали и какву би политику спроводили“. „Програмски идентитети десних партија у Србији крајем прве деценије овог века“, у књизи *Партије и избори у Србији*, приредио Славиша Орловић, 2011, стр. 208. Сличног је мишљења и Славиша Орловић који каже “Проблем је што СНС мање гради своју позицију позитивним и проспективним програмом, а више критиком власти. Мобилисање незадовољства грађана ниским животним стандардом, националним понижењима и ефектима кризе није довољна програмска платформа јер то, пре свега, није никакав програм. Славиша Орловић, „Партијски систем Србије“, у књизи *Партије и избори у Србији*, стр. 37.

Парламент је ушло готово још четрдесетак минијатурних партија и појединаца што је и онако сложену политичку сцену Србије учинило још компликованијом и сложенијом.

Треће, потпуни неуспех политичког инжењеринга ДС. Наиме, као и на претходним изборима када је практично поклонила 25 посланичких места Г17 тако је и сада ДС пружајући значајну логистичку подршку СПС у великој допринела њеном великом изборном успеху. Пре тога ДС је са СПСом 2008 потписала Декларацију о помирењу са СПС и у одлучујућој мери помогла СПС да се приближи Социјалистичкој Интернационали.²⁶⁾ Тако је ДС омогућила СПС да пређе на страну победника петооктобарске револуције и постане у пуном смислу те речи системска партија. С друге стране, треба рећи да овај позитивни однос ДС према СПСу није био једносмеран. Са своје стране СПС је 2008 учинила, за то време прилично храбар корак, и одлучила да одбије понуду тадашњих радикала и ДСС да заједно формирају владу и прихватила понуду ДС да са њом направи власт. Сигурно да у то време већина бирача СПСа није била одушевљена оваквим потезом руководства странке јер им је била много ближа опција сарадње са радикалима и ДССом. Сам Дачић је више пута рекао да без њега не би било наставка пута Србије ка ЕУ.

Ипак, четри године касније ДС су напустиле и СПС и Г17 што неминовно отвара питање оправданости стратегије ДС усмерене ка јачању својих партнера. Сличног је мишљења и Зоран Стојиљковић који анализирајући преизборне коалиције 2008. године каже: “Коалициони договори показују да је ДС поново веома дарежљива према својим слабијим партнерима, препуштајући им виси од трећине мандата у будућем скупштинском сазиву (Г17 Плус има 24% кандидата на Листи ЗЕС док остали коалициони партнери имају по загарантована четири посланичка места)²⁷⁾. Ако се свему овом дода и чињеница да је ДС у значајној мери помогла и одвајање Николића и Вучића од СРС 2008 год онда добијамо једну, по мало и невероватну, ситуацију где је ДС својим политичким инжењерингом директно допринела свом паду са власти и ојачала сва три члана будуће владе : СПС и СНС и Г17. Штавише, ДС је на овим последњим изборима дала чак 9 посланичких места Социјалдемократској партији Србије Расима Љајића која је такође напустила ДС и ушла

26) Види више у Огњен Прибићевић „Изазови политичког помирења у Србији“, *Међуетнички односи у функцији помирења*, Конрад Аденауер Штифтунг, 2010, стр. 80-82.

27) Зоран Стојиљковић *Партијски систем Србије*, стр. 465

у нову владу СПСа. Овакав пример политичког инжењеринга је тешко наћи било где у Европи. С друге стране, мора се рећи да је својом политиком према СПСу и СНС, ДС у великој мери допринела смиривању политичких страсти, умеравању политичке сцене у Србији па и успостављању доста широког консензуса око неких најважнијих стратешких опредељења земље као што су Косово и Метохија и ЕУ. За ДС је неповољно то што ови несумњиво опште друштвено позитивни елементи њене стратегије нису довољно препознати од бирачког тела.

Четврто, ДС ће морати да истражи како је дошло до тога да ова странка убедљиво победи у Београду и на локалним и на парламентарним изборима а да изгуби оне најважније – председничке изборе? Да ли је била у питању жеља грађана Београда да казне онога кога сматрају најодговорнијим за тешку економску и социјалну ситуацију у Београду и читавој Србији а да притом награде досадашњег градоначелника Ђиласа за успешан рад или је у питању пропуст у раду градске организације ДС у Београду? Нема никакве сумње да ће ДС у наредном период морати озбиљно да се озбиљно позабави овим питањима, а посебно питањем односа према потенцијалним коалиционим партнерима.

Ипак, прави изборни губитници ових избора су радикали који по први пут од оснивања нису успели да пређу изборни ценсус.²⁸⁾ Неуспеху радикала вероватно је пуно допринело појављивање сличне политичке групације - Двери која им је однела неки проценат гласова и по свему судећи погрешне одлуке да се на председничким изборима кандидује супруга Војислава Шешеља која се до сада није бавила политиком. У целини могло би се рећи да је десница у Србији²⁹⁾ на овим изборима највећи губитник с обзиром да су на претходним изборима странке деснице СРС и ДСС освојиле преко 40% а на овим само нешто изнад 30% и да СРС није ни ушла у парламент. Наиме, и овај пут су странке деснице освојиле близу 40% гласова али Двери са 4% ни СРС са око 4,8 нису прешле ценсус па су тако њихови гласови отишли другим странкама које су ушле у парламент. У целини гледано могло би се рећи да

28) О политици Српске радикалне странке током деведесетих види више у Огњен Прибићевић, „Цхангинг Фортунес оф тхе Србиан Радицал Ригхт“, ин: *Тхе Радицал Ригхт ин Централ анд Еастерн Еуропа синце 1989*, ед бу Сабрина Рамет, Тхе Пеннсулваниа Стате Университи Пресс, 1999, стр. 193-213.

29) Више о партијама деснице у Србији и њиховим програмима види у Огњен Прибићевић, „Српска десница: изазови и перспективе“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2011, стр. 139-162.

је десница на овим изборима била разједињена, неубедљива и са крајње млаком па и досадном кампањом, што је посебно био случај са ДСС.

Изненађујуће слаб резултат је направила и ЛДП која је освојила само 6.6% гласова што је готово идентично као и на изборима 2007 и 2008 године. Шта више, ЛДП није успео да пређе ценсус и уђе у Скупштину града Београда који се одувек, са разлогом, сматрао бастеоном ове партије. Ови избори су показали да ЛДП има ограничен капацитет када је у питању придобијање нових бирача. Стога ће ова странка морати озбиљно да размисли о својим плановима за будућност с обзиром да чланство и руководство странкене могу бити задовољни уколико странка стално стоји на мање више истом броју гласова. Тим више што тај број није 15% или 20% него свега 5%.

ФОРМИРАЊЕ ВЛАДЕ

Након готово двомесечне агоније коначно је формирана влада коју сачињавају СНС, СПС и УРС. За премијера је изабран лидер социјалиста Ивица Дачић. Тако је завршено дуготрајно преговарање у коме су учествовале готово све парламентарне странке и где су сви договори и комбинације постали могући. Тако су дојучерашњи идеолошки и политички противници СПС и УРС не само ушли у владу него и направили неформални савез који има 58 посланика и који је наступао заједнички и према ДС и СНС. Исто тако у владу са СНСом је ушла партија Млађана Динкића која је током кампање више пута изричито рекла да је тако нешто немогуће. И на крају, СПС је напустио савез са ДС иако је имао чврст договор са овом партијом о прављењу коалиције после избора. Тако је СПС поновио исту стратегију као и 2008. године када је зарад савеза са ДС напустио тада најближег партнера ДСС која је у великој мери сачувала ову партију од потпуне пропасти након 5. октобра 2000. Наиме, ДСС је позвала СПС да 2004. подржи мањинску владу ДСС и Г17 што је СПС омогућило да преживи период после 2000. год. Сада је СПС учинио исти заокрет као и 2008 само у супротном правцу и напустио ДС и формирао владу са СНСом. Тако је ова странка која је једва преживела 2000. прешла пут од подршке мањинској влади ДСС, пуноправног учешћа у влади са ДС до стварања владе са СНС и добијања места премијера са мање од 10% изборне подршке што свакако говори и о неспорним

политичким квалитетима њеног лидера Ивице Дачића. Поред тога, овакав развој догађаја говори и о неоствареним циљевима 5 октобра, разочараним бирачима али и погрешној стратегији ДС која је јачајући своје партнере, прво УРС а сада и СПС, себе одвела у опозицију. Два основна закључка произилазе из оваквог расплета политичке ситуације у Србији. Прво, да су оваквим радикалним па и невероватним заокретима и понудама политичке странке у Србији у великој мери обесмислиле саму суштину изборног процеса који се базира на такмичењу различитих идеологија и политика и где се након изјашњавања грађана формирају владе коју сачињавају партије које су имале сличне политике и идеологије. Да би имали нормалан изборни процес подједнако је важно да број добијених гласова на изборима директно утиче на то која ће странака имати место премијера и колико ће добити министара. Као што смо видели у нашем случају престали су да важе ови критеријуми што би врло лако могло довести, као што је био случај у Италији³⁰⁾ почетком деведесетих година и сада у Грчкој, до потпуног разочарења грађана у постојеће партије и формирање нових. Друго, могло би закључити да се и у Србији као и у другим земљама са парламентарном демократијом потврдило основно правило ове игре а то је када немаш резултат губиш изборе. То је управо оно што се десило председничком кандидату ДС и овој странци.

Ognjen Pribicevic

PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL 2012 ELECTIONS

Summary

In this article Dr Pribicevic analyses the most important results of 2012 presidential and parliamentary election as well as the election campaign. According to his opinion the main characteristics of elections are: 1. For the first time after 2000 the parties of so called democratic block which had defeated previous authoritarian regime lost the power. The new Serbian government will be consisted of two parties which had been defeated in 2000 – Socialist Party of Serbia, Serbian Progressive parties, created after the fall apart of extreme Serbian Radical party and re-named G17. However it should be said that both SPS and SPP has changed and verbally and in its programs documents advocate pro EU and pro-democratic development of Serbia. 2. Defeat of Boris Tadic on the presidential elec-

30) Radivoje Jovović, „Uzroci hronične nestabilnosti italijanske izvršne vlasti“, *Godišnjak FPN*, Beograd, br. 5, 2011, str. 193.

tions 3. Great success of Socialist Party of Serbia, 4. Serbian Progressive Party failed to use great disappointment of voters with Democratic Party government and won more votes, 5. Relatively good election results of Democratic Party and its coalition partners in spite of economic crises, 6. Crises of right wing parties and failure of Serbian Radical Party to get into the parliament.

Apart from this characteristic these elections were marked with following three strategic failures of ruling Democratic Party. First, failure of their candidate on presidential elections, Second, failure of their attempt to push out Dinkic's United Regions of the Serbia from the parliament and to create two party system in Serbia. Instead of this Serbian political scene become even more complex and more than forty parties through different coalitions get into the parliament. Third, with the wrong strategy of strengthening its coalition partners, firstly G17 and later on Socialist Party of Serbia as well as with the helping of the creation of Serbian Progressive Party, Democratic Party directly contributed to its own failure and creation of the new government coalition consisted of these three parties - Serbian Progressive Party, Socialist Party and United Regions of Serbia which is a new name for G17.

Key words: Elections, parliament, Serbia, political strategy

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Слободан, *Консолидовање демократских установа у Србији после 2000*, Службени гласник, 2007.
- Ђурковић Миша, *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, 2007.
- Гоати Владимир, *Партијска сцена Србије после 2000*, ФЕС и ИДН, 2002.
- Гоати Владимир, *Политичке партије и партијски систем*, ФПН, Подгорица, 2008.
- Орловић Славиша, *Политички живот Србије (између партократије и демократије)*, Службени гласник, 2008.
- Орловић Славиша, прир., *Партије и избори у Србији*, Чигоја, 2011.

- Pribicevic Ognjen, Changing Fortunes of the Serbian Radical right, u knjizi The Radical Right, ed by Sabrina Ramet, Pennsylvania University Press, 1999, str. 193-213.
- Прибићевић Огњен, *Власт и опозиција у Србији*, Радио Б92, 1997.
- Прибићевић Огњен, „Српска десница: изазови и перспективе“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2011.
- Прибићевић Огњен, „Изазови политичког помирења у Србији“, у књизи *Међуетнички односи у функцији помирења*, Конрад Аденауер Штифтунг, 2010.
- Прибићевић Огњен, „Левица у Србији у потрази за новим идентитетом“, *Политичка ревија*, бр. 2/2011.
- Славујевић Зоран, *Изборне кампање, Поход на бираче*, ФЕС, ИДН, ФПН, 2007.
- Стојиљковић Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, 2008.

Овај рад је примљен 15. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УДК:
316.65

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 151-159.

Татјана Ветрова

Череповецкий государственный университет, Российская Федерация

Филипп Ветров

Череповецкий государственный университет, Российская Федерация

ОБРАЗЫ ТЕРРИТОРИЙ: КОНТЕКСТ СТЕРЕОТИПНЫХ КРИЗИСНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ В ДЕЛОВОЙ ПРЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ЖУРНАЛА «ЭКСПЕРТ»)*

Аннотация

Статья посвящена исследованию образа территории, складывающемуся в специфический период – кризисные 2008-2010 гг. Кризис определяет внимание к таким территориям как моногород и инноград.

Ключевые слова: маркетинг территорий, стереотип, моногород, инноград, деловая пресса

Кризис 2008 года привнес новые смыслы, структуры не только в мировую и национальные экономики, но и стал основой формирования специфического контента кризисной коммуникации. Дискурс кризиса 2008-2010 года в деловых СМИ представлен оппозиционной парой «моногород» – «инноград». Оппозиционная пара определяется своим внутренним измерением, и своим внешним контекстом и эволюционирует вместе с изменением социально-экономической ситуации и репрезентующего ее медийного дискурса. Эмпирическая база нашего исследования: номера жур-

* Работа выполнена в рамках регионального конкурса “Северо-Запад России: история и современность” 2012 – Вологодская область РГНФ проект № 12-14-35003. «Культурный ландшафт Череповецкого края»

налов «Эксперт» за 2008-2010 гг. – 149 номеров, проанализированные материалы – 986.

Стереотипные представления¹⁾ до, в момент и после кризиса – это то поле значений, сформировавшихся в журнале «Эксперт», которое дает возможность констатировать некие стандартизированные, закрепленные смысловые поля. Почему оказывается важным обращение именно к стереотипизации? Определить возможности простого и емкого, приобретаемого большими группами людей, и очень живучего (пусть и ложного)²⁾ образа, связанного, прежде всего, с территорией (и моногород, и инноград не просто территории, но территории определенные в пространстве и существенно ограниченные) позволяет обращение к территориальному маркетингу.³⁾

Обратим внимание, что территориальный маркетинг мы будем использовать не в традиционном ключе – как поиск оптимальной стратегии развития региона, а как анализ перехода от одной стратегии к другой (похожей или нет покажет анализ).

Аналитический потенциал маркетинга территорий позволит нам приблизиться к основаниям выделения общеструктурных осо-

- 1) В современной науке интерес к стереотипам, как одному из способов постижения человеком социальной действительности стал формироваться в 20-е годы нашего столетия. Термин «социальный стереотип» был введен в 1922 году У.Липпманом. В его концепции стереотипы - это своего рода «картинки» мира в голове человека. Стереотипы заключают в себе уже имеющиеся у человека знания о предмете и воздействуют на восприятие данного предмета при непосредственном контакте с ним. В целом они являются составной частью культуры и играют значимую роль в защите социальных ценностей группы, характеризуясь эмоциональностью, схематичностью, а так же высокой степенью устойчивости. См. Базиков Р.В. Социальные стереотипы: концептуальный аспект. Автореф. дисс.. канд.филос.н. Ростов-на-Дону, 1999; Массовая информация и коммуникация в современном мире. Москва: ИНИОН., 1991.- 183 с. Куницина В.М. Социальные стереотипы как условие и продукт социализации // Ученые записки ЛГУ, НИИКСИ. Ленинград: ЛГУ, 1971. выпуск 9. с. 184-193. и др.
- 2) См. трактовки аспектов стереотипов У. Липпманом. Липпман, Уолтер. Общественное мнение/Пер. с англ. Т.В. Барчуновой Редакторы перевода К.А. Левинсон, К.В. Петренко. — М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. — 384 с
- 3) Тема территориального маркетинга привлекательности начала популяризоваться в России примерно с 2003 года. В последние время правительство страны и главы отдельных регионов уделяют особое внимание проектам по данному направлению. Среди них: «Концепция продвижения национального и региональных брендов товаров и услуг отечественного производства на 2007-2008 годы», концепция «Программы улучшения инвестиционного имиджа России за рубежом» до 2012 года, «Концепция создания международного финансового центра в РФ» до 2012 года в Москве, «Стратегия развития туризма в РФ на период до 2015 года», «Концепция долгосрочного социально-экономического развития РФ на период до 2020 года» - Как эффективно продвигать территории? материалы бизнес-блога [Электронный ресурс] <http://www.sostav.ru/blogs/27523/4453>

бенностей представлений об исследуемой оппозиции «моногород» - «инноград», связанных с интерпретацией пространственных представлений и, по сути, конструированием имиджа регионов. Естественно, что здесь включаются мифологические основания работы с пространством, поскольку интерпретация пространства дает новое мета-пространство, которое при этом основано на реальности и учитывает сложившиеся стереотипы.⁴⁾

Проведя анализ на основании известной схемы А.П. Панкрухина (четыре «кита» маркетинга территорий: территориальный продукт, цена этого продукта, распределение продукта и продвижение),⁵⁾ мы пришли к мнению, что исследуемые узловые точки представляют собой оппозицию, прежде всего по продвижению. И в нашем случае, это, безусловно, важно, поскольку именно продвижение территории становится определяющим при анализе отражения территории в масс-медиа. Все остальные выводы, относительно самого продукта, его цены и распределения, читатель делает и на основании масс-медиа, но и опираясь на собственный опыт. А продвижение оказывается прерогативой СМИ. В рамках деловой периодики важным оказывается рациональное продвижение, которое, по сути, охватывает первые три «кита».

Предлагаемый территориальный продукт, как моногород, так и инноград знаково обращены к элементу «моно». Мы уже приводили, в частности, мнение известного социолога науки профессора Санкт-Петербургского филиала Государственного университета — Высшей школы экономики Даниила Александрова: «Когда обсуждают сейчас Силиконовую долину, у меня есть нехорошее ощущение, что ее собираются сделать в одном городке. Это символично, что у нас Долина превращается в один Поселок».⁶⁾ Так, Сколково вслед за моногородами определяет экономическое движение России к анклавной, резервационной инновационной экономике, заключающейся в ряде (пока в Подмосковье и только) проектов. Получается, что инноград не так далек от моногорода. И феномен резервационной по своей сути, но при этом инновационной экономики оказывается флагманом российской экономики. Не

4) Митин И. И. От когнитивной географии к мифогеографии: интерпретации пространства и места // Первая российская конференция по когнитивной науке (Казань, 9-12 октября 2004 года). Тезисы докладов. — Казань, КГУ, 2004. с. 163-165

5) Панкрухин А. П. Маркетинг территорий. 2-е изд. дополн. — СПб.: Питер, 2006

6) Механик А. Требуются академики «Эксперт» №11 (697) /22 мар 2010 http://expert.ru/expert/2010/11/trebuyutsya_akademiki/

беремся определять экономические последствия подобной стратегии, но ее очевидность при анализе одного из ведущих экономических журналов России и становится очевидной.

Схожесть территориального продукта дает схожесть затратной части – цены территориального продукта. Конечно, большая часть средств в моногорода вложена во времена советского периода и сложно сказать о конечной сумме вложенного капитала (хотя признаем, что и отдано моногородами немало: «Моногорода производят четверть российского ВВП, в них сосредоточено также около четверти всего городского населения страны»⁷⁾), а инноград становится объектом вложения в кризисный и посткризисный период 2008 и далее годов и его цена прозвучала: «Назвал г-н Вексельберг и предполагаемую сумму затрат на реализацию проекта в течение первых трех лет — 50–60 млрд рублей, подчеркнув, что «это будут не только государственные средства, мы будем максимально стремиться к привлечению средств наших партнеров, и наша задача — в течение пяти лет выйти на пропорцию софинансирования 50 на 50». По предварительным же расчетам Министерства финансов РФ, представленным правительству России еще в начале июня, в общей сложности на развитие Сколково предлагается выделить из госказны 110,5 млрд рублей».⁸⁾ Однако обратим внимание на разный формат функционирования капитала: Сколково создается как продукт экстерриториальный (резервация, кампус, зоопарк — и масса других впечатлений от ведущих экспертов и журналистов, формирующих этот дискурс) с принципиально необходимыми иностранными инвестициями (и количество заключенных соглашений с иностранными партнерами, действительно, существенное). Тем не менее, цена, ее составляющие, остаются оспариваемыми, зачистую через сравнение (редко - конкуренцию, ее эксплицировали лишь Томск и Пермь) с уже имеющимися инфраструктурными схемами (академгородки): «Особенно часто в кулуарах уже после совета можно было услышать, что инноград получает *избыточное* финансирование, тогда как другие направления науки и инноваций

7) Тульчинский Г. Новый толковый словарь «Эксперт Урал» №45 (443) /15 ноя 2010 http://expert.ru/ural/2010/45/novuy_tolkovuy_slovar/

8) Сколково в первом чтении «Эксперт» №26 (711) /05 июл 2010 http://expert.ru/expert/2010/26/skolково_v_pervom_chtenii/

страдают недофинансированием. Деньги на Сколково и правда выделяются немалые».⁹⁾

Существенным элементом становится распределение территориального продукта. Сеть моногородов оказывается важной цепочкой сырьевых и обрабатывающих предприятий, но звенья цепочки разъединены, ведь они следствие «политики сознательной, строившейся на мифологии политэкономии социализма и научного коммунизма с их установками на стирание граней между городом и деревней, равномерное распределение производительных сил и т.д.»¹⁰⁾ Сколково в целом, также предстоит стать моделью сети, как вновь появляющихся инноградов, так и объединить усилия уже существующих. Конечно, это в первую очередь транслируемые властными кругами смыслы: «по словам помощника президента Аркадия Дворковича, Сколково способно стать «зонтиком», «связующим звеном между теми центрами, которые возникнут в разных городах нашей страны, в разных регионах».¹¹⁾

Однако уже на момент размышлений о судьбе Сколково объединяются инновационные регионы России (вполне возможно, что и сами регионы осознали свою принципиальную инновационность именно в этот момент выстраивания некоторой оппозиции новому проекту Кремля): «Для того чтобы поставить свою подпись под этим документом (*меморандум на инновационном форуме In novus в Томске - наш комментарий*), в «Сибирские Афины» слетелись президент Татарстана Рустам Минниханов, глава Республики Мордовия Николай Меркушкин, а также сибирские губернаторы Лев Кузнецов (Красноярский край) и Виктор Толоконский (Новосибирская область). Кроме того, документ скрепили росчерками пера вице-губернаторы Иркутской и Калужской областей, а также Пермского края».¹²⁾ И это уже результат, который принес инноград под Москвой, по мнению журналистов «Эксперта», к которому мы присоединяемся: «Поняв, что Кремль решил строить город будущего рядом с Москвой, но, по сути, на нейтральной территории

9) Послания Сколково «Эксперт» №42 (726) /25 окт 2010 http://expert.ru/expert/2010/42/poslanniki_skolkova/

10) Тульчинский Г. Новый толковый словарь «Эксперт Урал» №45 (443) /15 ноя 2010 http://expert.ru/ural/2010/45/novuy_tolkovuy_slovar/

11) Попов А. Дружба против Сколково «Expert Online» /24 май 2010 http://expert.ru/2010/05/24/druzhiba_protiv_skolkovo/

12) Попов А. Дружба против Сколково «Expert Online» /24 май 2010 http://expert.ru/2010/05/24/druzhiba_protiv_skolkovo/

(о чем красноречиво говорит решение о спецрежимах, в которых будет существовать Сколково), регионы с развитой в той или иной мере экономикой знаний осознали: хватит бороться друг с другом, нужно объединяться и становиться силой, с которой Кремлю и Белому дому придется считаться. Возможно, благодаря такому объединительному порыву территориям действительно удастся найти точки взаимовыгодного сотрудничества, исключить дублирование выбранных направлений прорыва и в конечном итоге сделать еще один шаг на пути построения четкой и работающей инновационной системы страны».¹³⁾

Обращаясь к продвижению территориального продукта, мы видим очевидность разнящихся смысловых полей. Именно продвижение вскрывает разницу подходов к схожим внешне форматным городским образованиям. Естественно, что более конкретно показать разницу содержания моногорода и иннограда, транслируемую в журнале «Эксперт» получится при анализе метафорической составляющей узловых точек кризисного дискурса. Однако сама схема продвижения очевидна. Для моногорода стратегии продвижения (или выживания) выражаются в двух основных: попытке присоединения к тем моногородам, которые нуждаются в господдержке и варианту самостоятельной (условно самостоятельной) диверсификации и поиска новых смыслов внутри территории. И авторами материалов «Эксперта» приводится не только успешный зарубежный опыт в модернизации моногородов, таких как Рур в Германии, города провинции Рон-Альпы во Франции, ряд портовых городов Японии и Великобритании, но и пара успешных российских проектов (кстати, прежде всего туристических проектов – Мышкин, Великий Устюг). Инноград продвигается целенаправленно и системно властными федеральными структурами как двигатель, флагман инновационного развития экономики России. Особость и уникальность проекта подчеркивается повсеместно, хотя наличие отдельного законопроекта «Об инновационном центре “Сколково”» само по себе выделяет Сколково из ряда похожих. Таким образом, все остальные иннограды, существующие и когда-нибудь созданные по образу и подобию Сколково, выстраиваются в некую иерархичную структуру. Имиджевым, в том числе (или даже прежде всего) для внешних аудиторий, то есть базовым

13) Попов А. Дружба против Сколково «Expert Online» /24 май 2010 http://expert.ru/2010/05/24/druzhiba_protiv_skolkovo/

для иностранного капитала, становится Сколково (хотя «Эксперт» поднимает закономерный вопрос: «в Сколкове должны быть и иностранные компании, но странно было бы предоставлять российские ресурсы некоему условному Самсунгу, а не тем российским предприятиям, которые могли бы потеснить его на мировых рынках»¹⁴⁾), инновационные центры существующие частично могут быть приняты в особую структуру Сколково («лучшие вузы страны сейчас активно включились в работу по созданию и развитию собственной инновационной инфраструктуры и могут стать как источниками потока проектов, так и центрами их предварительной экспертизы»¹⁵⁾), региональные инновационные центры могут поставлять кадры или развивать конкуренцию (мы уже говорили о меморандуме на инновационном форуме Innovus в Томске). В целом, при желании «зонтик» Аркадия Дворковича¹⁶⁾ на месте «апопостольского проекта»¹⁷⁾ Сколково организуется довольно просто.

В сущности, продвижение Сколково укладывается, по нашему мнению в традиции мифодизайна¹⁸⁾ территорий. При чем здесь уместно говорить, на наш взгляд, о мифодизайне социально-политического плана, Сколково становится своего рода социально-политическим мифом, поскольку формируемый образ в деловых масс-медиа связан с предъявлением имиджевого российского проекта. Метод, используемый при формировании этого социально-политического мифа мы квалифицировали как мифологическую аргументацию,¹⁹⁾ т.е. «способ объяснения и доказательства той или иной ситуации мифологическим способом, который, однако, воспринимается живущим в мифе как достоверный и берется во

14) Механик А. Собрать из осколков «Эксперт» №23 (708) /14 июн 2010 http://expert.ru/expert/2010/23/sobrat_iz_oskolkov/

15) Посланныки Сколково «Эксперт» №42 (726) /25 окт 2010 http://expert.ru/expert/2010/42/poslanniki_skolkova/

16) Попов А. Дружба против Сколково «Expert Online» /24 май 2010 http://expert.ru/2010/05/24/druzha_protiv_skolkovo/

17) Посланныки Сколково «Эксперт» №42 (726) /25 окт 2010 http://expert.ru/expert/2010/42/poslanniki_skolkova/

18) В данном случае мы пользуемся следующим определением мифодизайна: «мифодизайн – это социокультурная технология по проектированию современных мифов, воспринимаемых потребителями в качестве реальности их жизненного мира, благодаря использованию архетипических и других мифологических структур при создании и распространении тех или иных сообщений массовой коммуникации, в том числе рекламы». Калининченко С.С., Квеско Р.Б. Мифодизайн как социокультурный феномен. [Электронный ресурс] http://www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2009/v314/i6/19.pdf

19) См. подробнее Ульяновский А.В. Мифодизайн: коммерческие и социальные мифы. – СПб.: Питер, 2005. – 544 с.

внимание при принятии решения и совершении определенного действия».²⁰⁾

В частности, наращивание зоны впечатлений аудитории за счет публикации следствий и выводов без причин и предпосылок. Казалось бы, в случае Сколково предпосылки есть, но они не относятся напрямую к самому проекту, ни к месту его дислокации, ни к способу организации финансовых зависимостей, ни к прерогативным направлениям экономического хозяйствования. Мифологизация, безусловно, касается и моногорода, јднако, если для Сколково мифодизайн оказывается технологией формирования смыслов, то для моногородов лишь осколками смысловой нагрузки прошлого исторического периода (и экономических, социо-культурных чаяний советской жизни).

Tatjana Vetrova, Filip Vetrov

**IMAGES OF TERRITORIES: THE CONTEXT
OF STEREOTYPIC CRISIS REPRESENTATIONS IN
THE BUSINESS PRESS
(ON THE EKSPERT MAGAZINE MATERIAL)**

Summary

Article is devoted to research of an image of the territory, developing in the specific period – crisis 2008-2010. Crisis defines attention to such territories as monocity and the innocity.

Keywords: marketing of territories, stereotype, monocity, innovation center, business press

ЛИТЕРАТУРА

- Базилов, Р.В. Социальные стереотипы: концептуальный аспект. Автореф. дисс.. канд.филос.н. 1999, Ростов-на-Дону
- Калининченко, С.С., Квеско, Р.Б. Мифодизайн как социокультурный феномен. [Электронный ресурс] http://www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2009/v314/i6/19.pdf
- Куницина, В.М. Социальные стереотипы как условие и продукт социализации // Ученые записки ЛГУ, НИИКСИ. 1971, Ленинград. Выпуск 9.

20) Калининченко С.С., Квеско Р.Б. Мифодизайн как социокультурный феномен. [Электронный ресурс] http://www.lib.tpu.ru/fulltext/v/Bulletin_TPU/2009/v314/i6/19.pdf

- Липпман, У. Общественное мнение/Пер. с англ. Т.В. Барчуновой Редакторы перевода К.А. Левинсон, К.В. Петренко. 2004, Москва.
- Массовая информация и коммуникация в современном мире. 1991, Москва
- Митин, И. И. От когнитивной географии к мифогеографии: интерпретации пространства и места // Первая российская конференция по когнитивной науке (Казань, 9-12 октября 2004 года). Тезисы докладов. 2004, Казань
- Панкрухин, А. П. Маркетинг территорий. 2006, Санкт-Петербург
- Ульяновский, А.В. Мифодизайн: коммерческие и социальные мифы, 2005, Санкт-Петербург

Resume

Article is devoted to research of an image of the territory, developing in the specific period – crisis 2008-2010. Crisis defines attention to such territories as моногород and the innovation center. The analytical potential of marketing of territories allows to come nearer to the bases of allocation of all-structural features of ideas of studied opposition «monocity» - the «innocity», the spatial representations connected with interpretation and, in fact, designing of image of regions. Addressing to advance of a territorial product, we see evidence of differing semantic fields. Advance opens a difference of approaches to similar outwardly city- system. For monocity are expressed to advance strategy in two main: to attempt of accession to those monocity which need state support and to option of independent (conditionally independent) diversification and search of new senses in the territory. The innovation center moves ahead purposefully and is system power federal structures as the engine, a leader of innovative development of economy of Russia. The uniqueness of the project is emphasized everywhere though existence of the separate bill «About the innovative center «Skolkovo»» in itself allocates Skolkovo from a number of the similar. Thus, all other innovation centers existing and sometime created just like Skolkovo, are built in a certain structure.

Овај рад је примљен 22. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

*Милена Пешић**

Институт за политичке студије, Београд

МЕДИЈСКЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ И ЈАВНИ ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС**

Сажетак

Медијске манипулације, њихове технике и механизми потенцијалног деловања на медијску публику истражују се у овом раду као неизбежни чиниоци конституисања јавних политичких дискурса. Најпре је дат сумарни приказ „идеолошког рада медија“ као својеврсни фон манипулација, како би постало јасније како се пропаганда и политички маркетинг ситуирају у одређени друштвени и политички контекст. Кроз приказ базичних принципа и техника пропаганде демонстрирани су начини на које се избором, организацијом и контекстуализацијом чињеница креирају жељене интерпретације и остварују ефекти персуазије. У доба експанзије културе промоције/ ПР делатности и истраживања јавног мњења, савремени медији на овај начин постају средишња тачка зачараног круга у којем резултати истраживања јавног мњења и политичког маркетинга управљају избором политичких циљева који се нуде јавности. Дугорочно посматрани, ефекти оваквог стања ствари представљају озбиљну претњу развоју демократије, с једне стране јачањем привида демократске комуникације, а с друге стране стварањем апатичне, конфузне, неповерљиве и/или аполитичне медијске јавности.

Кључне речи: медијска порука, медијске манипулације, пропаганда, политички маркетинг, односи с јавношћу, демократија, јавни дискурс

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЧИЊЕНИЧКЕ ИСТИНЕ И ОБМАНЕ У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ

Идеја о важности коју за политику има „непристрасно трагање за истином“ представља једну је од оних идеја које је политичка пракса непрестано доводила у питање, али је се није одрицала као вредносне оријентације, или бар као реторичке „позе за јавност“; то је идеја која надахњује бројне мислиоце друштва и политике од античких времена до данас, било да је реч о афирмацији, моралној апсолутизацији или релативизацији.

Појам истине вишезначан је и изразито контекстуално зависан, а аргументи који иду у прилог овој тези бројни су, неспорни и потичу из разних научних дисциплина. Као уводно одређење у овом раду може послужити уопштена дефиниција из методологије, којом се истина одређује као „кореспонденција чињеница и исказа, ствари и појмова“.¹⁾ У контексту социјалних релација, међутим, тумачење чињеница одвија се увек у одређеном референтном оквиру/дискурсу, а зависно од њега иста чињеница може бити тумачена на много различитих начина, супротних полазишта. За проблем односа манипулације и јавног политичког дискурса, посебно је значајно фукоовско одређење истине као „система поступака за производњу, регулацију, дистрибуцију и деловање исказа“⁽²⁾, повезаног с кружним односима моћи у друштву који га стварају и одржавају. „Воља за истином“, како Фуко именује један од важних система искључивања (непожељних дискурса), почива на институционалној подршци, „она се у исти мах појачава и спроводи од стране читаве мреже пракси“, а још више „начином на који се вреднује, дистрибуира, и у извесном смислу додељује“.³⁾

Управо у таквом савременом добу, у којем „се верује да истина није дата нити се открива, већ да је производи људски дух“, Хана Арент је и могла да препозна древну супротност између филозофског мишљења (као јавне употребе ума у политичком животу) и мњења обичног грађанина (као ограниченог и површног суда), у

1) Лакићевић, Д., „Значај образовања јавности за демократску и политичку културу“, *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. З. Ваџић, ЦЛДС, 249-271, Београд, 2004, стр. 207.

2) Ивковић, М., „Фуко versus Хабермас, модерна као недовршени пројекат наспрам теорије моћи“, *Филозофија и друштво*, „2/2006, 59-76, стр. 63) Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998.

3) Фуко, М., *Поредок дискурса*, Карпос Лозница, 2007, стр. 14.

новом, измењеном облику: у сукобу чињеничне истине и политике.⁴⁾

Чињенична истина је по својој природи политичка. Она на неки начин упућује на политичку мисао као што рационална истина упућује на филозофску спекулацију. Прецизније, у природи политичке сфере јесте манипулативан однос према разним облицима истине; међутим, све док постоји оно што ауторка назива „брутално елементарним податком“, замагљивање граница између чињеничне истине с једне стране и интерпретације, односно мњења, с друге стране, не може имати оправдање нити потпуне ефекте.⁵⁾

У литератури се често сусрећемо с тезом да су „модерне“ лажи на неки начин опасније и по истину деструктивније од „традиционалних“. Док се традиционална политичка лаж обично тицала „правих тајни“, арканског простора освајаног напорима да се остваре увиди у податке који до тада нису обелодањени, односно у намере које немају исти степен поузданости као чињенице, модерна политичка лаж барата стварима које нису тајна, већ су напротив познате већини. Поредак дискурса који контекстуализује познате чињенице дајући им тако одређено/жељено значење је примаран. У том смислу представа у свести која је крајњи циљ, не „угађа“ стварности, већ развија замену за њу. А захваљујући развоју нових медијских и комуникационих технологија ова „замена“ за стварност ближе је очима јавности него што би то икад „изворна“ стварност могла да буде.⁶⁾

За разлику од традиционалног прикривања, на снази је модерно разарање истине. Некадашња нада да „све док је остао нетакнут чињенички склоп као целина, лаж се ће на концу сама од себе раскринкати“, налази све мање основа у савременом свету у којем манипулације чињеницама одржавају тако велике политичке лажи да захтевају потпуно преуређење целокупног чињеничког склопа – стварање, такорећи, друге реалности.⁷⁾ Ова преуређивања чињеничног склопа управо су и могућа захваљујући конструктивној улози језика, мада су далеко од ефеката које модерне политичке лажи захтевају за свој трајнији опстанак.

4) Арент, Х., *Истина и лаж у политици*, Филип Вишњић, Београд, 1994, стр. 10, 24, 26, 30.

5) Арент, Х., нав. дело, стр. 33-35.

6) Арент, Х., нав. дело, стр. 51-52.

7) Арент, Х., нав. дело, стр. 52-53.

Објекти наше свести конструишу се у представи посредством језика, а производе их дискурси којима баратамо у друштвеној комуникацији. Дискурс дејствује као врста значењске структуре, односно значењског потенцијала који проистиче из интеракције (медијског) текста и контекста, у том смислу што контекст пружа референтни оквир тексту, а текст конструише дати контекст тумачећи га. Дискурси су много више од скупова знакова „означитељских елемената који упућују на садржаје и представе“, јер се откривају као „праксе које систематски обликују објекте о којима говоре“⁽⁸⁾ делујући изнутра, конструишући значења која врше утицаје и организују наше сазнање и разумевање, пружајући референтни оквир тумачења света и давања значења том свету. У том смислу дискурс „није оно што борбе или системе доминације преводи у језик, него оно за шта се и чиме бори.“⁽⁹⁾

Савремена проучавања усредсређују се на испитивање тога како дискурси једног друштва истовремено рефлектују, конституишу и репродукују одређену друштвену организацију, културне вредности, веровања и норме; како генеришу социјалне процесе.⁽¹⁰⁾

Имајући у виду друштвену и политичку моћ (владајућих) дискурса⁽¹¹⁾, можемо се сложити са тезом Хане Арент да управо та крхкост чињеница чини обману примамљивом. „Лажи се разуму често чине очевиднијим и привлачнијим него стварност, пошто лажљивац има ту велику предност да унапред зна шта публика жели или очекује да чује.“⁽¹²⁾ Опис је обликован тако да делује веродостојно, како би био прихваћен од стране јавности, док чињенична стварност сучељава са неочекиваним за које нисмо били припремљени.

8) Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998, стр. 54, 67.

9) Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, 2001, стр. 95; Фуко, М., *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница, 2007, стр. 9; о проблему дискурса опширније у Пешић, М., „Концептуалне основе истраживања релација дискурса, моћи, политике и демократије“, *Српска политичка мисао* бр 4/2011, стр. 309-334,

10) Grimshaw, A., "Discourse and Sociology: Sociology and Discourse." *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing, 2003. *Дискурс и дискурси: зборник у част Свенке Савић* (ур. Васић, В.), Филозофски факултет Нови Сад, 2010; Пешић, М., „Концептуалне основе истраживања релација дискурса, моћи, политике и демократије“, *Српска политичка мисао*, стр. 309-334, 4/2011, стр. 317.

11) Опширније у : Пешић, Ј., Пешић, М., „Унапређивање демократских капацитета медијске комуникације и критичка анализа дискурса“, *Политичка ревија*, стр. 467-490, 4/2011.

12) Арен, Х., нав. дело, стр. 70-71.

Као вид закључка ових начелних уводних опсервација, могли би се сложити са тезом Хане Арент да „политички став према чињеницама одиста мора да наступа врло уском стазом између опасности њиховог узимања као резултата неког нужног развоја, који људи не могу да спрече и поводом којег не могу ништа да учине, и опасности њиховог оспоравања, настојањем да се путем манипулације искључе из света.“¹³⁾

МЕДИЈСКО ДОБА КУЛТУРЕ ПРОМОЦИЈЕ И ДЕМОКРАТСКА ЈАВНОСТ

Једном од општепознатих карактеристика савременог доба сматра се хипертрофирани значај који су у њему добили медији, као доминантни носиоци друштвености и свих значајних друштвених активности и промена.¹⁴⁾ Експанзија „културе промоције“ одвија се упоредо и у тесној је вези с хипертрофијом улоге медија у функционисању друштва и доношењу политичких одлука; па тако успон односа с јавношћу као специјализације, уз истовремени развој нових комуникацијских технологија мења карактер социјалног живота савременог друштва.¹⁵⁾

Доба експлозивног развоја нових медијских технологија сведочи и о често истицаном, али стога не и мање парадоксалном феномену да је доступност (обим, разноврсност и брзина пријема) информација постала на неки начин фактор дисторзије друштвене комуникације. Уместо некадашњег проблема приступа данас је све већи проблем избор и брзо застаревање информација; фреквентност ударних вести која отежава разликовање главног од споредног и повезивање чињеница у одговарајући контекст; осим тога, као једна од последица „логике хиперизбора“ у медијској сфери јавља се тенденција ка све већој индиферентности медијске публике која као политичка јавност брзо губи интерес и лако заборавља.¹⁶⁾ Имајући ово у виду, постаје јасно колико вештине и стратегије се-

13) Арент, Х., нав. дело, стр. 60.

14) О трансформацији комуникацијских медија која настаје „сложеним преплитањем опажених потреба, конкуренцијских и политичких притисака и друштвених и технолошких иновација“ опширније Фидлер, Р., *Mediamorphosis*, Clio, Београд, 2004, стр. 7.

15) Пешић, М., Новаковић, А., „Медијска производња значења: критика једног редукционистичког поимања релације медији - порука – јавност“, *Српска политичка мисао*, 1/2011, стр: 115-137, стр. 126.

16) Опширније у Бал, Ф., *Моћ медија*, Clio, Београд, 1997.

лекције, евалуације и коришћења информација постају значајне у читању савремених медија.¹⁷⁾

За проблем којим се бави овај рад, посебно је важна чињеница да је усавршавање медијских технологија погодновало софистикацији техника пропаганде, а да ју је култура промоције на неки начин учинила легитимном у јавној комуникацији. Штавише, индустрија односа с јавношћу и политика све више конвергирају. На односе с јавношћу и промотивне стратегије усмерени су поред бизниса, политичких странака, синдиката, друштвених покрета и саме владе, што се очитује у појави да се ПР (*Public Relations*) чиновници/ менаџери ангажују у кризним моментима за власт, у време немира, у рату или против одређених друштвених/политичких покрета.¹⁸⁾

Чему пре свега служе ове специјализоване делатности? Односи с јавношћу које ПР делатности пројектују, организују и обликују у одређену визију својим комуникативни/манипулативним стратегијама не теже критичком публицитету и стварној/критичкој јавној оцени (која укључује и негативан суд), већ пре свега постизању одређених ефеката на јавност, стварању жељених представа, креирању имица оног ко се представља. Руководјени тим „техничким“ циљевима, ПР менаџери и „спин-доктори“, унајмљени професионалци без широких одговорности и везе са крајњим смислом/сврхом пројекта, посежу у корист својих клијената за важним облицима моћи; иако у највећем броју случајева хипотетичким, и како је емпиријски утврђено реално ограниченим. Реч је о моћи стварања представа, или бар деловања на постојеће; обликовању медијске поруке које програмира њено тумачење; усмеравању сазнајних токова медијских прималаца; скривеном ангажовању одређених осећања (активирање несвесних реакција). Различитим техникама спиновања чињеница, односно кривотворења идентитета онога ко се представља, тежи се не објективном него позитивном имицу.¹⁹⁾

17) Пешић, М., Новаковић, А., нав. дело, стр. 127.

18) Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Клио, Београд, 2005, стр. 115-118; Пешић, М., Новаковић, А., стр. 127; Суботић, Д., Ђурић, Ж., *Односи с јавношћу*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

19) Као парадигматичне носиоце нових „форми лагања“ Хана Арендт издваја управо две категорије ПР делатности: привидно безазлену форму ПР менаџера у влади, који су учили код експерата за рекламу; и тзв. „решаваоце проблема“, универзитетске експерте из различитих „фабрика мишљења“ који у теоријама игара и анализа система изналазе стратегије „надвладавања ситуације“ у политичким односима. Арендт, Х., нав. дело, стр. 72-74.

Оно што свакако забрињава јесте чињеница да управљање информацијама постаје све „технички перфидније“, па питање ефеката „културе промоције“ на демократски процес добија све већу тежину. Неједнакости у промотивној моћи су велике и системске, а то значајно утиче на расподелу социјалних ресурса и добити.²⁰⁾

Као екстремна илустрација стања ствари могу послужити наводи да према резултатима истраживања које је објавио „Њујорк тајмс“, чак четвртина public relations посленика признаје да лаже на послу. „Додатних 39 процената испитаника ‘претерује у оценама’, 44 процента анкетираних је ‘имало проблем са питањима етике’, а 62 процента је морало да ‘направи компромис’ у недостатку информација или тако што је ‘слагало клијента’.“²¹⁾

Савремене ПР делатности својим стратегијама умањују веродостојност политичке комуникације, иако су прихваћене као саставни део система медијског/политичког представљања. Спинување као „један од инструментарија, али и канала и активности модерног ПР-а“ у основи се може свести на систематско искривљавање чињеница у циљу стварања жељеног имица. Дакле, сама бит промотивних стратегија у колизији је са интересима демократског доношења политичких одлука, јер је одвајање „реалности“ од публициитета отежано због премоћи имица над стварним стањем ствари. Самим тим неутралисан је критички публицитет као неизоставни чинилац демократског функционисања јавности. Управо зато ни ПР делатности ни политички маркетинг не могу се схватати само као „релативно неутралан инструмент у служби политичке игре“.²²⁾

МАНИПУЛАЦИЈЕ МЕДИЈСКОМ ПОРУКОМ

Савремена изучавања медијских дискурса доносе широк опсег емпиријских студија о различитим доменима медијског утицаја, при чему се медијски дискурси сагледавају не само као посредници информације, већ и као активни чиниоци енкодирања медијске

20) Само влада, корпорације и веће интересне групе могу да обезбеде себи сталну подршку ПР консултаната, те уживају структурне предности у овом надметању.

Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clio, Београд, 2005, стр. 119-120.

21) Миливојевић Ц., „Етика јавне речи и Public relations“, *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. Вацић, З., ЦЛДС, 135-153, Београд, 2004, стр. 135.

22) Опширније у Миливојевић Ц., нав. дело, стр. 139; Пешић, М., Новаковић, А., нав. дело, стр. 127.

поруке везане за њу. Полазећи од тезе о конструктивној природи информације, проучаваоци медија сагледавају их као „сет институционализованих дискурзивних пракси које се боре за хегемонију значења и репрезентације“. Медијски дискурси схватају се као „ре-контекстуализујући принципи“ за присвајање других дискурса, и њихово довођење у међусобне релације, с циљем њиховог ширења и масовне употребе.²³⁾

У проучавању медијских текстова дискурс се користи као индикатор услова истинитости медијски обрађене информације, откривају се дискурсно мотивисани прелазни случајеви у којима се одређени исказ може сматрати неистинитим, али не и лажним. Увиди у то како се граница између незнања и манипулације информацијом у медијском дискурсу лако неутралише и прелази, упућују на важност истраживања оваквих случајева у рецепцији медијских информација.²⁴⁾

Ако медијским представама приступимо као дискурсима схваћеним на гореописани начин, то нам омогућава да их сагледавамо не само као нешто што надграђује или репрезентује постојеће категорије за означавање друштвене/политичке стварности, односно за медијско посредовање чињеница о њој, већ заправо као нешто што креира параметре тих категорија.²⁵⁾

Медијски дискурси формирају се на основу грађе коју чине медијске „дефиниције стварности“, а посредством одговарајућих интерпретативних оквира. Као принципи селекције, „кодови за процесирање велике количине често контрадикторних информација“, медијски оквири су нужни и релативно трајни, јер се заснивају на „базичним поставкама о свакодневици“. Услов уверљивости медијске поруке јесте утисак о природном и објективном приказивању стварности; стога се тежи стварању њених прихватљивих дефиниција. Неку врсту контроле над свакодневицом, у смислу утицаја на јавну перцепцију релевантних појава актуелне друштвено-политичке стварности, одржавају медијски оквири, односно њихова постојаност и трајност; а као такви они представљају важан

23) Chaulairaki L., „Political discourse in the news: democratizing responsibility or anesthetizing politics“, *Discourse&Society*, Sage Publications, Vol. 11(3) 2000, стр. 295; Пешић, М., „Концептуалне основе истраживања релација дискурса, моћи, политике и демократије“, *Српска политичка мисао*, стр. 309-334, 4/2011, стр. 317-318.

24) Васић, В., „Услови истинитости у медијском дискурсу“, у *Дискурс и дискурси*, стр. 337-355

25) Пешић, М., Новаковић, А., нав. дело, стр. 130.

ослонац одржању постојећег поретка. Када се у временима великих промена акумулирају појаве и догађаји који не могу бити тумачени унутар постојећих оквира, они постају упитни, па уколико их није могуће ускладити са владајућим дефиницијама, прибегава се њиховом модификовању. „У друштвима са заштићеном слободом медија, контрола над свакодневицом никада није потпуна, јер су у оптицају различите, често супротстављене дефиниције. У недемократским системима, контрола је ефикасна, јер се управља над инструментима за производњу значења, а не у домену конкуренције различитих виђења. Медијска традиција у њима почива на строгом надзору над системом за производњу представа о стварности, чиме се обезбеђује двострука превласт одабраних интерпретативних формула: и ‘институционална’ (директном интеграцијом медија у систем власти) и ‘садржинска’ (производњом порука које фабрикују подршку за официјелне политичке пројекте).“²⁶⁾

Медијска производња значења сматра се основним обликом „идеолошког рада“ медија, а у овом раду сагледа се као својеврсни фон свих манипулативних и пропагандних стратегија. Медијске манипулације заснивају се на програмирању таквих значења медијских порука која носе жељене нивое детерминације. Сугестивним, „презасићеним“ означитељима тежи се што прецизнијем усмеравању декодирања медијске поруке, односно читања медијског текста; генерисању и сугерисању одређеног смисла и важности жељеног фокуса; укратко деловању на процесе сазнања и осећања примаоца медијске поруке.

Посматран, сходно савременим приступима, као активни учесник у процесу рецепције, медијски прималац тумачи значења медијског текста програмирана његовим обликовањем, следећи дирекције тих структурних интенција, али и руководећи се својом „сазнајном биографијом“, претходно стеченим увидима, представама и уверењима која га одређују спрам теме/ проблема који се медијским текстом посредују, што у великој мери чини жељене ефекте медијске поруке неизвесним. Неизвесност деловања медијских манипулација проиходи и из генералне чињенице да медијска представа, као носилац одређене „дефиниције стварности“, односно неког њеног аспекта, улази у оптицај у јавну сферу тек као један од многих претендената на њено тумачење. То да ли и у

26) Миливојевић, С., „Идеолошки рад медија“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8, Београд, 2001, стр. 241.

којој мери одређене „дефиниције стварности“ добијају структурну предност у односу на оне друге ствар је конкретних медијских услова, односно степена оствареног плурализма гласова у јавној/медијској сфери.²⁷⁾

Иако је претерано рећи да медији непосредно индукују ставове/понашање публике, „медијски фиксирана значења“ могу да функционишу као оријентационе тачке, зависно од тога у којој мери се прихватају као неупитна, односно промишљају. У извесној мери и „акциони потенцијал“ друштвених актера формира се под значајним медијским утицајем.²⁸⁾ С обзиром на моћ дискурса у процесима друштвеног означавања, као и на чињеницу да медији представљају основни вид информисања грађана о друштвеној и политичкој стварности, медијски дискурси свакако имају изузетно важну улогу у процесима формирања мишљења грађана, односно формирање јавног мњења.

Неспорно је да су медијски оквири неизбежни, али је важно питање је до које границе ниво медијског интервенисања у процесима посредовања друштвене и политичке стварности представља нужност, а од ког нивоа оно прелази у сферу манипулације. Манипулација се схвата као смишљен, систематски и контролисан поступак или скуп поступака помоћу којих манипулатор, користећи се симболичким средствима у погодним психосоцијалним условима, одашиље у јавност медијским путем одређене поруке, с намером утицања на ставове, уверења и понашања медијских прималаца. У савременом свету манипулација појмовно еволуира, обухватајући рекламу у сфери економије (као вид манипулације потрошачима), односно политичку пропаганду у сфери политике (као манипулацију бирачима), тако да у извесном смислу можемо говорити о синонимији појмова манипулација и пропаганда.²⁹⁾

У односима с јавношћу манипулацију очитује намера да се систематичном и планском организацијом комуникације оствари утицај на формирање представа, стварањем жељеног имица субјекта који се представља, односно истицањем онога што му иде у прилог и минимизирањем оног супротног томе.

27) Пешић, М. Новаковић, А., нав. дело, стр. 129.

28) Миливојевић, С., нав. дело, стр. 238.

29) Танга, И., Обликовање мњења или нужност манипулације“, стр. 13-32, *Medianali*, Vol. 1, No. 2, 2007, стр. 23.

За разлику од других познатих метода персуазивног деловања, манипулација представља неприметно уверавање којег појединци нису свесни, јер не осећају принуду; она се заснива на научном познавању психологије човека и рецептивности његових чула. Манипулација не остварује институционализовани облик моћи, те стога онај ко њоме барата не мора полагати рачуне како је и с којим циљем употребљава, дакле без минимума принуде на морално и друштвено одговорно понашање.³⁰⁾

Важно је питање мере до које је са становишта не само комуникативне етике, већ етике уопште прихватљиво манипулативно интервенисање у области конструисања медијске поруке, односно „третман“ који чињенична истина добија у системима спиновања, било да су у питању вести, јавна медијска расправа о проблемима од општег значаја или политички маркетинг. Политичка и медијска пракса показује тенденцију сталног померања граница у негативном смеру. Спрам питања односа етике с једне стране и политичког маркетинга, односно политичког/јавног деловања уопште с друге стране, издвајају се три начелне позиције: етички апсолутизам, етички релативизам и позиција трансетичности политичког маркетинга, које налазе свој израз на много планова.³¹⁾

Морализаторска позиција налази свој израз пре свега у настојањима да се политички маркетинг као „политичко убеђивање“ оштро супротстави политичкој пропаганди као „психолошкој принуди“; да се дистанцира у односу на политичке манипулације које се приписују политичкој пропаганди, што у основи значи дистинговирање „принудног“ од „манипулативног убеђивања“. Политичке манипулације у пропаганди сматрају се неморалним ако је реч о настојању да се појединац придобије за политичке циљеве које не би одабрао да је био свестан њиховог стварног смисла, релевантних услова и консеквенци њихове реализације; дакле ако је реч о намери пропагандисте да превари.³²⁾

Позиција етичког релативизма налази свој израз у макијавелистичкој девизи да је у политици све дозвољено ради постизања циља, а у приступу политичкој пропаганди као врховни принцип поставља ефикасност средства, независно од циља.

30) Танга, И., нав. дело, стр. 18, 20, 21.

31) Славујевић З., „Политички маркетинг“, *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. З. Вацић, ЦЛДС, 115-135, Београд, 2004, стр. 23.

32) Славујевић, З., нав. дело, стр. 24.

Позиција о трансетичности политичког маркетинга садржи у основи став да политички маркетинг није сам по себи ни етичан ни неетичан, већ те квалитете добија зависно од политичких циљева око којих се ангажује. Док је морализаторска позиција у пракси неизводљива, а позиција етичког релативизма начелно и практично неприхватљива, преостаје само трансетичка позиција. Будући да су професионализам и ефикасност њена руководећа начела, ни она не оставља превише простора етичким контроверзама које проистичу из чињенице да политички маркетинг учествује у утицају на сам избор политичких циљева, јер могућност успешног пропагирања одређених политичких садржаја постаје важан, чак примаран критеријум њиховог одабира.³³⁾

Дисторзије које у друштвену/политичку комуникацију уноси политички маркетинг својим „искривљавањима стварности“ готово да се сматрају легитимним, будући да се овај лоцира у сфери уверења и вредновања у којој не фигурирају релације истиналаж³⁴⁾, а тако је и са тзв. „имиц-искривљавањем“ заснованим на стилизовању идентитета оног ко се представља, препознатљивог у основи, али и „исфризираног“.

НАЧЕЛА И ТЕХНИКЕ ПРОПАГАНДЕ

Појам пропаганде у савременом контексту неретко се користи у ограниченом, негативном смислу који је своди на „технологију манипулације“ јавним мњењем.³⁵⁾ Будући да подразумева утицај на већу групу људи или јавно мњење у целини, за појам пропаганде везује се појам убеђивања, чији смисао добија широки распон од неутралног до крајње негативног, према којем имплицира „намерне покушаје неких појединаца засноване на преварама и лажима, да уз употребу скривених или недозвољених средстава манипулишу и злоупотребљавају људско мишљење, а зарад остварења сво-

33) Славујевећ, нав. дело, стр. 27-28.

34) Судови вредности се, за разлику од судова стварности не могу логички-дискурзивно оспоравати и доказивати. Међутим, чак и чињенички материјал имплицира одређени вредносни суд, начин њиховог одабира и презентовања као што и значења која носе потврђују или не потврђују одређену вредност или противвредност, носе одређену интенцију, стварају утисак, провоцирају закључак и опредељење, наводе на вредновање стварности на коју се односе. (Славујевећ, З., нав. дело, стр. 129)

35) Од краја 18. века пропаганда се дефинише као „акција изведена на јавним мњењем да би му се наметнуле одређене политичке или социјалне идеје, да би се изградила код њега воља да тражи и подржава одређену политику, владу, одређеног представника“ (Волков, В., *Дезинформације*, Наш дом, Београд, 2001, стр. 22)

јих крајњих, тајних и по опште добро штетних циљева.³⁶⁾ Тенденциозно ограничавање алтернативе избора медијских рецепијената, било избегавањем изношења потпуне аргументације, или необјективним приказом чињеница и супротних становишта, по правилу је основна тежња пропагатора.

Настојања да се појам пропаганде дистанцира у односу на његово пежоративно значење очита су код оних аутора који у убеђивању, које је у основи пропаганде, виде „сложен, континуирани интерактивни процес у току кога се задовољавају потребе и онога ко убеђује и онога ко је објекат убеђивања“.³⁷⁾ Јасно је, међутим, да у пропагандној комуникацији само једна страна може потенцијално остварити своје жељене/скривене циљеве, посредством у ту сврху конструисане медијске поруке.

Сваки процес комуникације/информисања, односно друштвене интеракције имплицитно садржи неке елементе усмеравања и деловања на идеје и ставове другог, тако да се данас говори о свеприсутности пропаганде у савременом свету; међутим, у пропаганди је ово деловање с намером свесно и систематично и подразумева „не само утицаје на идеје и мишљење других, већ и на њихове ‘емоционалне ставове’ а тек посредством тога и на њихово понашање.“³⁸⁾

Постојећа одређења пропаганде као особене делатности међусобно се разликују по томе да ли као дистинктивно својство издвајају специфичан садржај саопштења, намеру пропагатора, ефекат који има на појединца/медијску публику или начин на који је садржај презентован. Од које год одлике кренули, пропаганда се показује као планско, намерно деловање с циљем контролисања и промена ставова, ради стварања предиспозиција за одређени начин мишљења/понашања. Изналажење вредносно неутралне дефиниције пропаганде не значи, међутим, уклањање димензије њене етичке проблематичности; као „технологија постизања постављеног циља – стварања предиспозиција за одређено понашање“, про-

36) Васовић, М., „Пропагандне (убеђивачке) технике у служби манипулације јавним мњењем“, *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. З. Ваџић, ЦДЦС, 249-271, Београд, 2004, стр. 251-252.

37) Васовић, М., нав. дело, стр. 252.

38) Емоционални притисак, у смислу изазивања колективних емоција или наметања емоционално обојених становишта, како истиче Мирјана Васовић, многи сматрају суштинским за процес пропаганде. Она је нешто што се супротставља рационалној и непристрасној аргументацији убеђивања. (Васовић, М., нав. дело, стр. 253).

паганда јесте манипулација, без обзира на то што тако схваћена не садржи у себи „ни више ни мање могућности употребе и злоупотребе у односу на све остале врсте социјалног утицаја“.³⁹⁾

Горенаведени приступ пропаганди у први план ставља технику, психолошке процесе који леже у основи ефикасног убеђивања, а „оно што неко понашање чини пропагандом јесте исто толико *начин на који је материјал презентован*, колико и његов садржај“.⁴⁰⁾ Да ли је то што се саопштава истинито или не, и да ли су намере и циљеви добри или лоши, нису од великог значаја. Имајући то у виду није ни реално ни етично говорити о пропаганди у вредносно неутралним категоријама као о „технологији убеђивања“, особеној комуникацији усмереној на контролу, али не нужно и на манипулацију јавног мњења.

Пропагандна активност мора бити руковођена одређеним начелима, како би обезбедила успешност деловању. У науци се истичу три основна начела: начело опажања, начело евоцирања потреба и начело вредности. Принцип опажања значи да пропагандна порука мора бити доступна, привлачна и разумљива, како би се издвојила у односу на све конкурентске, односно како би медијска публика била доведена у стање веће пријемљивости за прихватање датог садржаја. То се постиже атрактивним дизајном поруке, коришћењем различитих симбола и једноставних слогана који осим што привлаче пажњу имплицирају и неке опште вредности којима људи теже, попут здравља, моћи, богатства.⁴¹⁾

Начело евоцирања потреба односи се на интенције пропагандисте да у убеђивачке сврхе експлоатише базичне људске потребе (попут потребе за самопоштовањем, припадањем, љубављу, сигурношћу) и мотиве који су увек емоционално засићени (као што су страх, љутња, љубав, кривица). С овим осећањима и сентиментима пропагандиста рачуна као средствима за остварење својих циљева. Начело евоцирања потреба подразумева такође и манипулацију структуром потреба и мотива различитих социјалних група, али и стварање нових; при чему се, што је од централног значаја, сугерише ко једини (политички актер, странка или лидер, идеолошка опција) поседује средство за њихово задовољење. При том, изазивање масовних страхова или фрустрација појачава сугести-

39) Васовић, М., нав. дело, стр. 252.

40) Васовић, М., нав. дело, стр. 254.

41) Васовић, М., нав. дело, стр. 254.

билност појединаца и њихову отвореност за прихватање одређених ставова.⁴²⁾

Начело вредности односи се на повезаност пропагандних порука са владајућим системом вредности, норми понашања и културним стандардима у датој групи, јавности или друштву. Будући да су вредности као што су правда, слобода, демократија, хуманост и људска права, широко прихваћени друштвени циљеви, али и веома општи и апстрактни, то пружа могућност приписивања различитих значења овим вредностима зависно од контекста и намера, односно прилику да се у складу с њима одређени појединци и групе/политичке опције и актери представе као њихови заговорници и заштитници; а то оставља велики маневарски простор манипулацији. Могло би се чак рећи да је у савременом добу манипулација општеприхваћеним вредностима, односно критеријумима пожељног и непожељног у једном друштву, веома раширена пракса у пропагандном деловању.

У литератури се издвајају три основне групе техника пропаганде које се међусобно преклапају и допуњују: пропагандне технике које „следе логику когнитивне обраде информација“ и својствене су функционисању људског ума уопште; технике које користе и варирају на различите начине емоционалну засићеност ставова; док трећу групу техника чине они поступци који се користе наглашавањем осећања несигурности и и угрожености код припадника медијске публике. Сваки од ових приступа служи се неким поступцима у обликовању пропагандних порука, а међу основне се убрајају: пропаганда цензуром, пропаганда „преносом емоција“ и поступак указивања на непријатеља.⁴³⁾

Пропаганда цензуром (селективност информација) очитује два основна облика: селективну контролу информација с циљем фаворизовања одређеног становишта, а то су: поједностављивање објашњења сложених појава и догађаја, техника повезивања ставова (провоцирање конзистентности) и употреба стереотипа (етикетирање); и отворено искривљавање чињеница, како би се створио утисак који је супротан првобитној намери, односно наметнуо ограничен, парцијални погледа на догађаје и стварност, што би требало да резултира у пристрасности суђења и опредељивања.⁴⁴⁾

42) Васовић, М., нав. дело, стр. 255.

43) Васовић, М., нав. дело, стр. стр. 258.

44) Васовић, М., нав. дело, стр. 259.

Пропаганда користи природну склоност људи оштрим дихотомијама и стереотипима, свдећи сложеност и разноврсност света на ригидне, вредносно означене опозиције (као што су родољуби-издајници, цивилизовани народи-варвари). Осим сазнајној функцији, стереотипи служе потенцирању разлике између „ми“ и „они“ шта год да је категорија разликовања; провоцирању негативних емоција и оправдавању одређене акције усмерене на неку групу (прогањање, дискриминација). Будући да је циљ једностран, пристрасна слика о неком проблему, догађају или појави, пропаганда се служи сугестивним судовима и готовим тврдњама, а не аргументима који иду у прилог презентованој тези.⁴⁵⁾

Техника повезивања ставова састоји се у „покушајима да се код људи индукује, или пак смањи такво осећање неконзистентности које их наводи да задрже (пожељне) или промене (непожељне) ставове, како бу успоставили психолошку равнотежу“.⁴⁶⁾ Сугестија, као ефикасно оруђе пропаганде постаје делотворна само уколико се створи утисак да је оно за шта се залаже у складу са већ постојећим ставовима јавног мњења. Тако се тежи повезивању презентоване политичке опције/политичког актера са преовлађујућим ставовима и вредностима у датом друштву (нпр. опција одбране националних интереса, опција демократске модернизације друштва), прибегава се позивању на ауторитет референтних тумачења, ставова, особа, с циљем придобијања подршке већине. Ова техника рачуна с механизмима идентификације и учења по моделу, односно са конформистичким карактером јавног мњења; људи су, наиме, склони некритичком усвајању већинског/референтног мишљења како би били прихваћени од стране своје социјалне средине, односно како би редуковали личну несигурност или компензовали недостатак компетенције.

Пропаганда поступком „преноса емоција“ заснива психолошком механизму којим се позитивна емоција с временом условава и на раније неутралну драж. „Ако се неки објекат става или догађај, према којем је публика сасвим равнодушна, учестало представља заједно са другим према коме постоји већ формиран позитиван емоционални став, после извесног времена, јавност ће позитивно реаговати и на објекат према којем је до тада била равнодушна.“⁴⁷⁾ Ова техника читује се неретко у употреби или избе-

45) Васовић, М., нав. дело, стр. 262-263.

46) Васовић, М., нав. дело, стр. 260.

47) Васовић, М., нав. дело, стр. 263.

гавању емоционално засићених речи и израза, замени речи или коришћењу еуфемизама, а користи се и разликом између денотативног и конотативног значења речи. Емоционално набијеним речима тежи се усмеравању пажње публике, даје се одређено, позитивно или негативно значење некој личности, догађају или политичком програму, док еуфемизми доприносе замагљивању њиховог правог карактера, сузбијању етичких вредновања у јавности, што дугорочно води њеном имунизовању у односу на одређене проблеме.⁴⁸⁾

Трећа група пропагандних стратегија која барата осећањима угрожености и страха користи се указивањем на непријатеља. Будући да је пропаганда у својој бити компетитивна, о њој се може говорити „ако постоје алтернативна становишта а пропагатор настоји да протежира само једно од њих“; у том избору сви не-преферирани ставови девалвирају се на разне начине, а један од најнефектнијих је њихово приписивање непријатељу/другом и другачијем, односно „жртвеним групама“ својственим датој политичкој култури. „Указивање на непријатеља је ефикасно средство евоцирања колективне несигурности и угрожености и има двоструки ефекат: усмерава агресију јавног мњења са стварног извора фрустрације на неку другу страну и уједно јача групну/социјалну кохезију и лојалност политичким ауторитетима, систему и режиму.“⁴⁹⁾

Исходи пропагандних стратегија, како показују истраживања, никада нису извесни, ма колико маркетиншке кампање биле вешто вођене, будући да је много чинилаца у игри. Релевантни чиниоци су уз степен отворености и оствареног вишегласја у медијској јавној сфери, а свакако и значај културних ресурса укључених у манипулативне стратегије, као и ауторитет и легитимност категорија везаних за пожељно вредновање од стране припадника медијске публике као политичке јавности.

* * *

Повећање медијске понуде, односно обима, доступности и брзине пријем информација, од несумњивог су значаја за демократију, али ништа мање важности су и њихов смисао и значење, расположивост концептуалних ресурса за формирање мњења, рационално заснованих ставова и уверења грађана, како би уопште постојала могућност да грађани као припадници (медијске) политичке пу-

48) Шибер, према Васовић, М., нав. дело, стр. 263-264.

49) Васовић, М., нав. дело, стр. 265.

блике учествују у функционисању демократске јавности као ин-
станце друштвене рационалности, контролисања, ограничавања и
легитимисања власти посредством критичког публицитета.⁵⁰⁾

Медијским произвођачима значења на располагању су бројне
могућности у конструисању медијских порука, што свакако пред-
ставља изазов за медијску сферу и демократско функционисање
друштва. У процесима медијског посредовања друштвене ствар-
ности, обликовањем медијских порука потенцијално је могуће
усмеравати токове сазнања и осећања, сугерисати жељени смисао
и форматирати значај информација о њој.⁵¹⁾

Када сагледавамо ефекте истраживања јавног мњења и поли-
тичког маркетинга у повезаности са сталним идеолошким радом
медија у форматирању јавних дискурса, увиђамо да се ту не ради о
средствима којима се идеали и уверења елите као туђи намећу ма-
совној публици, већ о својеврсном зачараном кругу „посредством
кога – кроз неку врсту система повратне спреге – оно што масе до-
бијају није ништа друго до одраз њихових сопствених, бучно иска-
заних потреба и захтева“.⁵²⁾ Ова теза имплицира важност проблема
утицаја који политички маркетинг има на избор политичких циље-
ва; јер „могућности успешног пропагирања одређених политичких
садржаја постају важан критеријум њиховог одабира“.⁵³⁾ Политич-
ки циљеви постају све више продукт политичког маркетинга, ро-
ба која се обликује према потребама политичког тржишта за што
боље продавање бирачима. Како истиче З. Славујевић, политички
маркетинг, производећи политичку робу постаје „сцијентократско-
технократска узурпација политике“, а „политичари и стручњаци за
маркетинг актери луткарског позоришта којима ‘систем краде ци-
љеве““. У том смислу политички маркетинг не може бити неиде-
ологизован и и неполитичан, ни по својим претпоставкама, ни по
својим ефектима, те стога свакако подлеже проценама етичности
система и политичких циљева којима служи, читујући се као „екс-
панзивна технологија политичке манипулације“.⁵⁴⁾

50) Пешић, М. Новаковић, А., нав. дело, стр. 126; Ђурић, Ж., Суботић, Д., *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

51) Тако заправо „читање медија“ од стране пубlike представља продукт прожимања двеју равни интерпретативних интенција: равни интенција медијског текста, као „програмираних значења“ и интенција когнитивних образаца медијског реципијента. (Бригс, А. Колби, П., *Увод у студију медија*, Слио, Београд, 2005, стр. 454-457, 465)

52) Васовић, М., нав. дело, стр. 268.

53) Славујевић, З., нав. дело, стр. 127.

54) Како истиче Славујевић, „теза да је политички маркетинг неидеологизован и неполитичан могла би да буде тачна само у мери у којој су садржаји који се маркетиншки уоб-

Посматране са становишта целине ефеката које производе, односно као чиниоци формирања јавних дискурса о релевантним проблемима друштвене/политичке стварности, манипулације структуром медијске поруке, разни облици „преоквиравања“ чињеница, односно њихово спиновање, дејствују у правцу репродуковања успостављеног система, циљева, вредности избора, па и политичке доминације. У маркетиншки обрађеној медијској поруци маскирани императив своди могућност избора на бирање између једне или друге политичке робе. Стварни задатак политичког маркетинга тако постаје „да заинтересује гласаче за унапред одређену политичку робу, увек представљену као израз општег интереса, или за одређеног лидера као његову персонификацију.“⁵⁵⁾

У овом контексту вреди подсетити се чињенице да се изборна воља грађана сматра основним и за функционисање демократије најважнијим обликом испољавања јавног мњења. За проблем којим се бавимо важно је схватање по коме карактер формирања јавног мњења у великој или пресудној мери одређује то да ли ће оно бити функционално за демократију, или системски манипулисано и као такво феномен који само омогућава одржавање њеног привида. Према овом схватању, зависно од карактера јавне/медијске комуникације односно степена присуства манипулативних стратегија у њој, мњења појединаца, чија би јавно изражена већина требало да представља јавно мњење, конституишу се у већој или мањој мери спонтано, или превасходно институционално, односно под медијским утицајима који теже некој врсти социјалног инжењеринга.⁵⁶⁾

По мишљењу Ф. Бала, савремена ситуација представља класични *circulus vitiosus* феномен: медијски примаоци, као носиоци јавног мњења, упућени су на медије у циљу информисања и формирања суда о појавама и политичким актерима у друштвеној

личавају и промовишу мање оптерећени идеологијом и 'великом' политиком, у мери у којој политички маркетинг функционише у етаблираним системима представничке демократије, са стабилним и широким базичним консензусом доминантних друштвених и политичких група, па се темељна идеолошка и политичка питања и не постављају.“ (Славујевић, З., нав. дело, стр. 128)

55) Славујевић, З., нав. дело, стр. 129.

56) Полазећи од базичне дистинкције између критичког и демонстративног публицитета, односно од доминантног типа друштвене комуникације, Јирген Хабермас разликује спонтано и институционално формирано јавно мњење, и с њима повезује карактер јавности, односно функционисање демократије. Опширније у Хабермас Ј., *Јавно мњење*, Београд, 1969, стр. 280, 308-313; Милс, Р., *Елита власти*, Београд, 1998, стр. 365; Ђорђевић Т., *Политичко јавно мњење*, Београд, 1989, стр. 224; Пешић М., Новаковић, А. нав. дело, стр. 119-120.

стварности; при том је јавно мњење у том смислу непрестано консултовано од стране агенција за његово истраживање, а медији настоје да му пружи стабилizовану слику света, уређену управо у складу с тим истраживања; сходно томе јавно мњење не може знати куда иде, „кад се истовремено нашло у улози и севера и игле на компасу“⁵⁷⁾.

Ако се имају у виду социјалнопсихолошки налази да већина појединаца не формира своја мњења о актуелним политичким проблемима/сукобима на основу својих општијих увида и уверења, већ преваходно сврставајући се на „стране“ у јавној медијској расправи која се о њима води,⁵⁸⁾ постаје јасно колико је дугорочни утицај јавних медијских дискурса значајан за функционисање демократске јавности, и колико су по њу корозивни манипулативни захвати у сфери јавне, медијске комуникације.

Milena Pesic

MEDIA MANIPULATION AND PUBLIC POLITICAL DISCOURSE

Summary

Media manipulation techniques and their potential mechanisms of action on media audiences are investigated in this paper as inevitable factors constituting public political discourse. First, review of «ideological work of the media» is presented as a kind of manipulation fon, to make it clearer how the propaganda and political marketing are situated into a social and political context. Through a review of basic principles and techniques of propaganda that demonstrate the ways in which the selection, organization and contextualization create the desired interpretation of the facts and realizing the effects of persuasion. During expansion of Culture of promotion /PR activities and public opinion polls, modern media in this way become the focal point of a vicious cycle in which the results of public opinion and political marketing govern the choice of political goals that are offered to the public. Long term, the effects of this state of things is to act as a serious threat to the development of democracy, on the one hand strengthen the illusion of democratic communication, and on the ot-

57) Бригс, А. Колби, П., Увод у студије медија Увод у студије медија, 119-120; Франсис Бал, Моћ медија, стр. 79.

58) Заговорник ове тезе Винсент Прајс истраживао је управо процесе структурирања медијске публике у јавност посредством јавне медијске расправе. Price, V, „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988.

her by creating apathic, confused, suspicious and/or apolitical public media.

Key words: media message, media manipulation, propaganda, political marketing, public relations, democracy, public discourse

ЛИТЕРАТУРА

- Арент, Х., *Истина и лаж у политици*, Филип Вишњић, Београд, 1994.
- Бал, Ф., *Моћ медија*, Clio, Београд, 1997.
- Бер, В., *Увод у социјални конструкционизам*, Zepter Book World, Београд, 2001.
- Бригс, А., Колби, П., *Увод у студије медија*, Clio, Београд, 2005.
- Васић, В., „Услови истинитости у медијском дискурсу“, у *Дискурс и дискурси: зборник у част Свенке Савић* (ур. Васић, В.), стр. 337-355, Филозофски факултет Нови Сад, 2010.
- Васовић, М., „Пропагандне (убеђивачке) технике у служби манипулације јавним мњењем“, *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. Вацић, З., ЦЛДС, стр. 249-271, Београд, 2004.
- Волков, В., *Дезинформација*, Наш дом, Београд, 2001.
- Ђорђевић, Т., *Политичко јавно мњење*, Удружење инжењера и техничара, Београд, 1989.
- Ђурић, Ж., Суботић, Д., *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Ивковић, М., „Фуко versus Хабермас, модерна као недовршени пројекат наспрам теорије моћи“, *Филозофија и друштво*, стр. 59-76, 2/2006.
- Канингам, Ф., *Теорије демократије*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Лакићевић, Д., „Значај образовања јавности за демократску и политичку културу“, *Етика јавне речи*, ур. З. Вацић, ЦЛДС, 249-271, Београд, 2004.
- Миливојевић, С., „Јавност и идеолошки ефекти медија“, *Реч 64.10*, 151-213, Београд, 2001.

- Миливојевић, С., „Идеолошки рад медија”, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 8,1-4, стр. 233-251, Београд, 2001.
- Миливојевић Ц., „Етика јавне речи и Public relations“, *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. З. Вацић, ЦЈДС, 135-153, Београд, 2004.
- Павићевић, Ђ., „Критички појмовник цивилног друштва (I)”, у *Јавност*, Група 484, Београд, 2003.
- Пешић, М., Новаковић, А., „Медијска производња значења: критика једног редуccionистичког поимања релације медији - порука – јавност“, *Српска политичка мисао*, стр: 115-137, 1/2011.
- Пешић, Ј., Пешић, М., „Унапређивање демократских капацитета медијске комуникације и критичка анализа дискурса“, *Политичка ревија*, стр. 467-490, 4/2011.
- Пешић, М., „Концептуалне основе истраживања релација дискурса, моћи, политике и демократије“, *Српска политичка мисао*, стр. 309-334, 4/2011.
- Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, Vol. 15, No. 6, 1988.
- Славујевић, З., Ђ., „Политички маркетинг и етика“ *Етика јавне речи у медијима и политици*, ур. Вацић, З., ЦЈДС, 115-135, Београд, 2004.
- Суботић, Д., Ђурић, Ж., *Односи с јавношћу*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Томић, З., *Комуникација и јавност*, Чигоја штампа, Београд, 2004.
- Танта, И., „Обликовање мнијења или нужност манипулације“, стр. 13-32, *Medianali* Vol. 1, No. 2, 2007.
- Фуко, М., *Археологија знања*, Плато, Београд, 1998.
- Фуко, М., *Поредок дискурса*, Карпос, Лозница, 2007.
- Хабермас, Ј., *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.

Resume

Exploring the phenomenon of media manipulation, their techniques and potential mechanisms of action of the media audience is taken in this paper by focusing on the long-term effects they may have on the constitution of pu-

blic policy discourse, whose influence on public opinion in science indisputable. Introducing a number of variables into the former equation of direct media effects, modern research insights challenged the idea of inducing immediate recipients of media views. The problem of the impact of media access to the long-term analysis of the ideological work of the media. The process of media production of meaning is considered to be the key to understanding the phenomenon of media mediation of social reality. After an introductory overview of the principal settings relations (factual) truth and delusion, and political importance of this equation is the public discourse, we have tried to explain what makes the "ideological work of the media," point out the importance of creating a media framework and initial definition of reality, or selection process information and their contextualisation, adjustments to the dominant "definitions of reality." This is the sort sketched of media manipulation and pointed to a process where specific strategies and techniques of propaganda and political marketing situated into the socio-political context and include the establishment of a system of governing discourse. By the overview of the basic principles and techniques of advertising, marketing and political relations with public, we have tried to show how the boundaries become blurred dividing the technical effect of deception, and to indicate the social importance of efforts to preserve it and its importance to democracy. Strategy and manipulation techniques that seek to influence the recipients of media messages have become increasingly sophisticated, and therefore more difficult to notice, as their possible effects seem even more problematic, especially since the various forms of manipulation of the message pretty easy to situate in a well-established systems mediating social media / political reality, that the constitution of the media discourse through which the public considers its priority issues. Relevant scientific research insights media influence on attitudes, beliefs and behaviors of individuals, show that their achievements are limited due to the short-term resistance to the effects of the recipients of media messages that do not fit into their world, and moreover, in effect, more or less, depending on the degree of democratic public sphere media, discourses opposite ideological / political orientation than those who favor the media messages. Actual degree of pluralism in the public discourse of communication proves to be so base as a counterweight to the tendency of continuous improvement "persuasive technology" and its system of branching in the public media

sphere, which is a threat to democracy, as long as the formula impact of media messages through a complex and full of unknowns. Vicious cycle where what gets the public media is nothing more than a reflection of the needs and demands of its increasingly effective. This theory leads us important problem of political influence on the choice of political marketing goals. Political marketing significant part in this election, because the possibility of successful advocacy of specific political content /ideas important criterion for their selection. As a product of political marketing, political objectives are becoming commodities were shaped by the political needs of the market for better and easier sell to voters. As a kind of final point, at the end of this paper were developed precisely the implications of the fact that during the expansion of the culture of promotion / PR activities and public opinion polls, modern media have become main point of the circle in which the results of public opinion and political marketing govern the choice of policy objectives that voters offer. In such circumstances, the order of media discourse is being subordinated to the dominant political discourse, acting in the direction of sustaining status quo, which is in direct contradiction to the democratic functioning of the public sphere.

Овај рад је примљен 2. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УДК:
316.774(470+571)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 185-196.

Александр Чернов
Череповецкий государственный университет, Российская Федерация

РОССИЙСКИЕ МЕДИАИССЛЕДОВАНИЯ: РЕГИОНАЛЬНАЯ ПАРАДИГМА¹⁾

Аннотация

Статья посвящена вопросу изучения региональной парадигмы российских медиаисследований. Автор выступает с данными пилотного исследования и предложениями по дальнейшей реализации проекта анализа систем региональных медиаисследований.

Ключевые слова: Исследования масс-медиа, российские региональных медиа-исследований, типология и классификация медиа исследований, Национальная ассоциация исследователей масс-медиа.

Инвентаризация научных работ, исследовательских усилий и данных исследователей, работающих в сфере массовых коммуникаций – одна из главных задач Национальной ассоциации исследователей масс-медиа. Локализации научных исследований, замкнутость их внутри университета, города, научной коалиции – серьезный барьер на пути формирования новых подходов и решения актуальных задач нашей науки. Одним из объяснений такого положения дел является то, что формируется существенно новая для нашей страны наука о массовых коммуникациях. И ее формирование происходит в условиях опережающей трансформации национальной медиареальности. В этой ситуации принципиально важным для профессионального исследовательского сообщества становится выработка тезауруса, классификаций и т.д., отражающих реальное положение дел в отрасли. Принципиально важно при этом исходить из имеющихся наработок, а не пытаться из од-

1) Научно-исследовательская работа выполнена в рамках государственного задания Министерства образования и науки Российской Федерации в 2012 году.

ного центра, одной «фабрики мыслей», давать рекомендации для всех исследователей, работающих в различных регионах, в различных условиях, с существенно разнящимся материалом и разным ресурсом. Конечно, так или иначе процесс унификации должен произойти и общие условия должны быть кем-то оформлены. Но они должны разделяться и приниматься профессиональным сообществом, быть легитимными в его глазах. Роль такой «фабрики мысли» («*Think Tank*») по нашему убеждению должна выполнять Национальная ассоциация исследователей масс-медиа. А для того, чтобы ее рекомендации разделялись сообществом, они должны базироваться на реальном материале, учитывать имеющиеся практики медиаисследований, развивающиеся в стране.

Эти соображения были поддержаны Правлением НАММИ и на одном из первых его заседаний был анонсирован проект «Атлас российских медиаисследований» [<http://nammi.ru/node/16>].

Первым шагом в реализации этого проекта стало пилотное исследование, результаты которого и легли в основу данной статьи. После обсуждения дизайн исследования выглядел так:

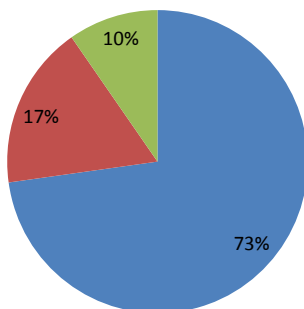
- формируется выборка университетов, в которых ведется подготовка журналистов и которые занимаются научными исследованиями в сфере масс-медиа;
- выборка включает в себя только региональные университеты, университеты Москвы и Санкт-Петербурга в нее не входят;
- в исследовании учитывается только университетская наука, поэтому не учитываются мониторинговые, аналитические, информационные центры, которые ведут медиаизмерения и т.д.;
- все эти ограничения носят чисто технический характер и вызваны зондажным характером проводимого исследования; в случае продолжения проекта университеты Москвы и Санкт-Петербурга, исследовательские центры также войдут в выборку;

Форма и методы исследования: анкетный опрос представителей университетов-членов Учебно-методического совета по журналистике при МГУ; выборочный анализ сайтов вузов; анализ государственной статистики в сфере журналистского образования и справочных указателей, изданных в последние годы.

Основная проблема, затрудняющая исследование на этом поле – отсутствие полной и достоверной статистики. Так, например, ответ на вопрос: сколько же университетов и филиалов готовят будущих журналистов, потребовал специальных разысканий. Справочник «Журналистское образование в России» дает 94 вуза, но в специальном приложении в нем перечислены 83 факультета журналистики [Журналистское образование..., 2007]. В публикациях на эту тему появляется число 120 вузов. Заявку на получение бюджетных мест в этом году по направлению журналистика подали 110 вузов... После анализа источников было принято решение в качестве наиболее авторитетного рассматривать базу Росаккредагентства – государственного органа (в составе Министерства образования и науки), уполномоченного вести контроль за соответствием качества подготовки государственным образовательным стандартам. Агентство взяло на себя функции информирования абитуриентов о наличии/отсутствии аккредитации по тем или иным специальностям всех российских вузов. В электронном справочнике «Все вузы России» представлены данные по университетам, ведущих подготовку журналистов по разным уровням (специалист, бакалавр, магистр) и имеющим государственную аккредитацию. Необходимо напомнить, что образовательная программа может получить государственную аккредитацию только после первого выпуска студентов, а сам процесс аккредитации идет на протяжении всего учебного года и потому данные в базе постоянно меняются. Так, на 1 июня подготовка журналистов осуществлялась в 149 вузах, на 10 июня – в 169. Это не значит, что увеличилось число вузов, ведущих подготовку журналистов, это означает, что увеличилось число аккредитованных образовательных программ. Соответственно, меняется и соотношение между вузами региональными и вузами Москвы и Санкт-Петербурга, готовящими журналистов. Эти данные специально не предоставляются, поэтому опираемся на собственные подсчеты. Итак, на 1 июня 2012 года из 149 вузов, ведущих подготовку журналистов, 15 учебных заведений находятся в Санкт-Петербурге, 25 – в Москве. Остальные 109 – в регионах (по состоянию на 01.06.2012).

География подготовки журналистов в вузах и филиалах,
имеющих госаккредитацию (149 вузов и филиалов)

■ Региональные вузы ■ Москва ■ Санкт-Петербург

Росаккредитация
«Все вузы страны»:
<http://abitur.nica.ru/>

2

При всей изменчивости реальных цифр, пропорции, в целом, отражают реальное положение дел в сфере журналистского образования.

На первом, пилотном этапе, исследование было сосредоточено на региональном сегменте. Была разработана небольшая анкета [Все вузы России]. В ней содержались такие позиции:

ФИО, ВУЗ, должность, контакты

- Полные названия структур, в рамках которых ведутся исследования масс-медиа в Вашем вузе (института, факультета, кафедры, лаборатории и т.д.).
- Назовите несколько, самых важных, по Вашему мнению, достижений в области исследований масс-медиа вуза (точные данные – точные названия, выходные данные изданий и т.д. - указывать не нужно, только то, что можно вспомнить и назвать сразу)
- Назовите наиболее авторитетных ученых Вашего вуза, занимающихся исследованиями в области масс-медиа.
- Укажите координаты (любой контактный телефон, e-mail) представителя вашего вуза, который мог бы подготовить

развернутую информацию о ведущихся в вузе исследованиях в сфере масс-медиа.

- Если в настоящий момент представить контакты затруднительно, укажите, пожалуйста, телефон или e-mail кафедры, деканата и т.д., где можно получить эти данные.

В феврале 2012 во время очередного заседания УМС по журналистике в МГУ было проведено анкетирование 50 участников, представляющих различные вузы страны. Конечно, данная выборка не является репрезентативной, да и вряд ли избранный предмет исследований позволит составить полностью репрезентативную выборку. Но он позволяет, как представляется, увидеть наиболее значимые тенденции. Собранные данные были обобщены (при помощи исполнительного директора НАММИ Ирины Жилавской), и сведены в единую базу. Однако, по значительному числу анкет потребовались дополнительные уточняющие поиски, для этого использовались сайты вузов – участников проекты, списки научных публикаций, защит научных диссертаций и т.д. В итоге зафиксированы по декларациям участников опроса 84 направления научных интересов и усилий. Стали очевидны и группы интересов, некие проблемные ядра, вокруг которых концентрировалась научная активность. Поскольку эти ядерные зоны по разному обозначались исследователями, пришлось взять на себя смелость и сгруппировать их по проблемно-тематическому принципу. После обсчета полученных данных получилось следующее распределение научных интересов региональных исследователей масс-медиа.

16 основных направлений, продекларированных представителями университетов, и сведенные в группы дают следующую картину:

1. Язык СМИ 5 (6,96%)
2. Жанры СМИ – 3 (3,57%)
3. Медиатексты: 1 (1,2%)
4. Дискурсология – 1 (1,2)
5. Региональные СМИ (изначальная декларация) – 31 (36,9%)
6. Медиаэкономика (медиаменеджмент, медиа маркетинг) 4 (4,7%)
7. Социология масс-медиа: 7 (8,3%)

8. Мультимедийная журналистика и проблемы конвергенции СМИ 5 (6,96%)
9. Интернет как медиаплатформа (трансформация медиаканалов): технологии, классификации, социально-экономические влияния 4 (4,7%)
10. Медифилософия (философия журнализма) 1 (1,2%)
11. Медиаобразы в социальных коммуникациях 3 (3,57%)
12. Медиаобразование в России: от медиаграмотности к профессионализму 7 (8,3%)
13. Журналистика, реклама, PR: типы взаимодействий и взаимовлияний – 4 (4,7%)
14. Журналистика и литература (фикшн и нонфикшн, включая публицистику, медиакритику) 4 (4,7%)
15. СМИ и право 2 (2,3%)
16. Мировая журналистика (Зарубежная журналистика) – 2 (2,3%)

Некоторые выводы.

1. *Филологоцентричность большой группы исследований.*
Подавляющее большинство центров подготовки журналистов аффилированы с филологическими факультетами. Например, сегмент исследований:

Язык СМИ (6,96%); Жанры СМИ – (3,57%); Медiateксты (1,2%); Дискурсология (1,2)

Он представлен в большинстве университетов: Самарский госуниверситет; Ставропольский госуниверситет; Марийский госуниверситет; Пермский государственный национальный исследовательский университет, Смоленский; Вятский; Новгородский; Алтайский; Белгородской; Орловский; Череповецкий и еще несколько университетов.

2. *Активная наработка методов и методологии медиаобразования:*

Медиаобразование в России: от медиаграмотности к профессионализму 7 (8,3%)

В качестве приоритетных их заявляют Южно-Уральский госуниверситет; Тюменский госуниверситет; Белгородский

госуниверситет; Пермский госинститут искусства и культуры, Оренбургский госпединститут...

3. *Серьезное внимание проблемам конвергенции СМИ и мультимедийности*: Мультимедийная журналистика и проблемы конвергенции СМИ 5 (6,96%)

Приоритетными эти направления обозначают Дальневосточный федеральный университет; Вятский госуниверситет; Алтайский государственный университет; Южно-Уральский университет и т.д.

4. *Очевидно недостаточно широко распространенное, но критически важное сегодня социологическое направление*: Социология масс-медиа: 7 (8,3%).

Приоритетным его считают Саратовский госуниверситет; Южно-Уральский госуниверситет; Самарский госуниверситет, Тольяттинский госуниверситет; Череповецкий госуниверситет; Новгородский университет; Смоленский государственный университет; и т.д.

5. Пока очень низка активность в такой критически важной сфере исследований как медиаэкономика (медиаменеджмент, медиамаркетинг) - 4 (4,7%). Такие вузы как Алтайский госуниверситет; Ставропольский госуниверситет и ко-свенно еще несколько заявляют о своем интересе к этой проблеме, но скорее это именно заявление о намерениях.

6. В столь же малом пока количестве представлена научная рефлексия в проблематике «Интернет как медиаплатформа (трансформация медиаканалов): технологии, классификации, социально-экономические влияния» - 4 (4,7%)

О специальном интересе к проблеме заявили Вятский госуниверситет; Ставропольский госуниверситет; Воронежский университет; Алтайский университет и т.д.

Но самой, пожалуй, серьезной проблемой является недифференцированность группы исследований, обозначенной респондентами как «Изучение региональных СМИ». Это самый большой сегмент научных исследований – 39%.

При обращении к сайтам вузов, заявивших это направление как основное, при анализе списка публикаций ведущих ученых и научных коллективов этих университетов стало очевидно, что здесь проявилась проблема неточности формулировок. Реально

исследования различаются и по предмету, и по научной проблеме. Можно выделить, как минимум, два основных тренда: первый - изучение общеотраслевых, общенациональных проблем на материале региональных СМИ; второй – исследование именно региональной специфики, механизмов и проявлений региональной идентичности, особенностей региональных медиарынков, типология региональных медиасистем и т.д.

Так, например, очевидны различия в постановке исследовательских задач двух групп. С одной стороны: «Особенности развития региональных СМИ Дальнего Востока» (Дальневосточный федеральный университет), «История телевидения национальных республик Поволжья», «История журналистики Чувашии» (Чувашский госуниверситет); «История региональной журналистики Пермского края» Пермский государственный университет; «Очерки истории Смоленской журналистики»; «Словарь справочник «Тамбовская журналистика», близкие проекты в Архангельске, Чувашии, Воронеже и т.д. а; пособия по истории журналистики края, региона... С другой: «Этно-национальные и межэтнические аспекты функционирования СМИ (русско-коми и финно-угорско-русские межэтнические культурные контексты)» Сыктывкарский госуниверситет; национальные СМИ или печать республик Поволжья, Северного Кавказа, Сибири, Дальнего Востока и т.д.

Попытка диверсифицировать большой сегмент научных исследований, который их авторы и участники обозначают как «Изучение региональных СМИ» путем обращения к конкретным работам и проектам, позволил, как представляется обоснованно, выделить по меньшей мере десять самостоятельных направлений научных исследований. Если взять за 100% всю группу исследований, то распределение по тематике и проблематике внутри нее будет выглядеть следующим образом:

1. Региональные медиасистемы России: Типология - 2 (6,5%)
2. Региональная медиасистема: описание и классификации – 11 (35,5%)
3. Региональная медиасистема: Специфика истории формирования 6 (19,3%)
4. Региональная медиасистема: Этно-национальная специфика – 4 (12,9%)

5. Региональная медиасистема: Культурные влияния - 7 (22,6%)
6. Региональная медисистема: Социально-экономические влияния - 2 (6,4%)
7. Региональные медиасистемы и социология их аудиторий - 6 (19,3%)
8. Региональные медиа: специфика типов СМК (ТВ, печать, издательское дело, радио и т.д.) - 4 (12,9%)
9. Локальные СМИ (университетское ТВ) – 1 (3,2%)
10. Региональное медиаобразование: среда, методики, технологии - 3 (9,6%).

Таким образом, при обращении к этому, самому значительному, сегменту исследований в регионах выделяются следующие проблемы

- Отсутствие терминологического и понятийного единообразия.
- Отсутствие единых параметров оценки степени научной активности.
- Отсутствие прозрачности, обеспечиваемой эффективными коммуникациями внутри национального профессионального сообщества.

Проведенный первичный, пилотный, этап Проекта позволил не только выявить данные проблемы, но и наметить пути их решения. На следующем этапе принципиальным является: формирование типологии научных исследований, принимаемой сообществом; разработка критериев оценки научной активности, приемлемой для большинства исследователей масс-медиа.

Что касается первого, то было бы логично вынести на обсуждение классификацию исследований, базирующуюся на предложении НАММИ и дополненную направлением «медиарегионалистика»:

1. масс-медиа как социальный институт
2. организации и процесс производства продуктов масс-медиа
3. аудитория масс-медиа
4. эффекты масс-медиа

5. профессиональный аспект масс-медиа в условиях цифровой среды и мультимедийности
6. тексты масс-медиа
7. медиарегионалистика

В отношении фиксации научной активности на обсуждение может быть вынесена матричная форма, где по вертикали – направления научных исследований, по горизонтали – конкретные проявления научной рефлексии – от полевых исследований до издания монографий.

уровень проблема	Изданная монография	Серийный сборник научных работ по проблеме	Отдельные публикации и ученых	Публикации в рецензируемых журналах в России	Публикации в рецензируемых журналах за рубежом	Проведение различных, в т.ч., полевых исследований	Проведение научных конференций по проблеме	Внедрение результатов исследований в практическую деятельность медиа
масс-медиа как социальный институт								
организации и процесс производства продуктов масс-медиа								
аудитория масс-медиа								
эффекты масс-медиа								

В заключение представляется уместным сделать следующие выводы и предложения:

1. Исследование в рамках проекта «Атлас российских медиаисследований» должно быть продолжено.
2. Необходимо создание более точного исследовательского инструмента и согласование исследовательских процедур.
3. Необходимы коммуникационные усилия по продвижению идеологии проекта и пропаганде его целей и задач.

Alexander Chernov

RUSSIAN MEDIA RESEARCHES: REGIONAL PARADIGM

Summary

Article is devoted to a question of studying of a regional paradigm of the Russian media researches. The author makes data of pilot research and offers on further implementation of the draft of the analysis of systems of regional media researches.

ЛИТЕРАТУРА

- Все вузы России: Справочник аккредитованных вузов // <http://abitur.nica.ru/> (Дата обращения 01.06.2012).
- Журналистское образование в России: Справочник. - М.:МедиаМир, 2007.
- Интервью о проекте на сайте НАММИ: <http://nammi.ru/node/16>
- Национальная ассоциация исследователей масс-медиа. Атлас российских медиаисследований // <http://nammi.ru/node/15>.

Resume

Article is devoted to a question of studying of a regional paradigm of the Russian media researches. The author makes data of pilot research and offers on further implementation of the draft of the analysis of systems of regional media researches.

Transformation of national system of mass media in Russia presses for development of adequate instruments of research and language of the description of this process. Traditional classifications of scientific researches in the field of the journalism, created in seven decades of high school practice, demand today serious correction and modernization. The clear understanding of structure and the contents, a current state of scientific activity in the country should become base of this process. Within this task recently created, at the initiative of deans of the largest national faculties of journalism – the Moscow State University and St. Petersburg State University the National association of researchers of mass media started implementation of the project the Atlas of the Russian media researches.

Carried out primary, pilot, the stage of the Project allowed not only to reveal these problems, but also to plan ways of their decision. At the following stage basic is: formation

of typology of the scientific researches accepted by community; development of criteria of an assessment of the scientific activity accepted for the majority of researchers of mass media.

Овај рад је примљен 7. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

Михајло П. Манић

ДЕМОКРАТСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ И ПОТЕНЦИЈАЛИ НОВИХ МЕДИЈСКИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Сажетак

Аутор у раду указује на перспективе и потенцијале нових медијских технологија у ери техничко-технолошких достигнућа. Савремени средства масовног комуницирања више нису потреба и неопходност, већ саставни део човекове свакодневице. Није грешка тврдити да је то данас начин живота. Због тога се поставља питање: Да ли је то нови правац друштвеног развоја или алијенација човека? Експанзија технолошких могућности представља масовног комуницирања крчи пут ка неограниченим могућностима. Сва та средства не треба посматрати као чудо, већ као оруђе чије домете треба обазриво и са посебном пажњом размотрити и сагледати ефекте и контраефекте њиховог коришћења.

Кључне речи: медиј, новине, радио, телевизија, интернет, компјутерска мрежа, кабловска телевизија, комуникације, концентрација власништва.

Друштвена кретања су све бржа и скоро „неухватљива“, посебно када се ради о технолошком напретку: развој компјутерске технологије и телекомуникација. Средства масовног комуницирања нису отпорна на иновације. Њихов циљ је што већа актуелност. Технологија омогућава да се о догађајима извештава уживо, са лица места, у тренутку самог збивања са било ког дела света. „Масовни медији су један од кључних инструмената који је омогућио прелазак различитих форми друштва, некада подељеног на локалне заједнице, преко кнежевина, краљевина, војводства, до вароши, градова, па и националних држава. Отуда јавне информације

чине субјективни исечак стварности чијим преношењем, разменом или прећуткивањем обликујемо јавну сферу, динамизирајући је и конструишући према селективним механизмима медијске моћи.^{“1)}

Телевизија, радио и интернет (електронски медији²⁾) имају велику предност у таквом извештавању, у односу на штампани медиј. Брзина преноса информација, као предност, са друге стране иде на уштрб пропустљивости велике количине информација и дубљој анализи теме која се обрађује. Медијски радници имају мање времена за квалитативну и квантитативну припрему, анализу садржаја, како техничке, тако и организационе службе медијске куће. Са таквим проблемима у пракси, сусрећу се сами новинари. Телевизија, компјутер, телефон, сателит, кабловска телевизија имају могућност међусобног умрежавања у један глобални информативни и комуникацијски систем. Штампани медиј своју шансу све више пронази у електронском издању посредством интернет мреже. „Мали рачунари су већ постали део наше стварности као телефон или колор телевизор, а новински издавачи ће моћи да уштеде и осамдесет процената трошкова јер ће све више испоручивати производе електронским путем.“^{“3)} Нове информационе и комуникационе мреже не подразумевају само употребу нових медијских технологија и постојање нових корисника, већ и сам приступ новинарском послу. Оловку, папир и куцаћу машину, заменили су терминали и тиме је олакшан проток и приступ информацијама. Интернет технологија омогућава сваком да себе и своје ставове представи целом свету. Ћ. Гоцини у свом делу *Историја новинарства* напомиње да се крајем XX века појављује четврта генерација: „генерација *глобалног новинарства* и светске комуникације“. Њено рођење се везује за 1983. годину када амерички часопис *Time* насловну страну додељује једној машини: *personal computer(PC)*... *Дигитализација* је прва основна карактеристика четврте фазе. Она подразумева пре-

1) Зоран Јевтовић, Татјана Вулић и Драгана Павловић, „Филозофија страха и (ре)конструисање медијске стварности“, *Култура*, Завод за проучавање културног развика, Београд, бр. 133/2011, стр. 77. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0023-51641133072J>

2) „Етимолошки, термин медиј води порекло од *medius* (лат), 1) средњи, онај који се налази у средини, 2) усред, наред, у средини. Ово порекло термина јасно указује на значење овог појма – ради се о посредницима, када је реч о комуницирању, онда о посредницима у комуницирању. (Урош Шуваковић, „Нови медији и култура новогодишњег честитања у Србији“ у зборнику: *Традиција, модернизација, идентитети*, (приредили: Љубинко Милосављевић, Бранислав Стевановић, Гордана Стојић), Филозофског факултета у Нишу, Ниш, 2012, стр. 357)

3) Штефан Рус-Мол, *Новинарство*, Clio, Београд, 2005, стр. 26-27.

ношење језика посредством бинарног кода који користе електронска кола информатичких машина... Другу основну карактеристику представља спајање телефонске мреже и персоналних компјутера, посредством *модема*, „инструмента способног да модулира и демодулира дигиталне сигнале рачунара у сигнале који се могу преносити телефонским путем или кроз етар“. *Минијатуризација* је трећа основна карактеристика која се огледа у производњи „ситних“ електронских кола као и све мања преносива технолошка средства (компјутери, телефони) неопходна за *телематику*. На крају, овакво тржиште постаје приватно када је реч о производњи и понуди технологија.⁴⁾ Свакидашње коришћење персоналног рачунара се не односи само на „класичну“ употребу. Данас то постаје начин живота. Гигантски централни компјутер, тзв. мејнфрејм, скоро је универзално замењен персоналним рачунарима... Али ту није крај... „Дигитална планета ће бити налик глави чиоде.“⁵⁾ Томас Хилан Ериксен у свом делу „Тиранија тренутка“, каже да „је бујица информација у нашем задиханом времену почела да затвара међупросторе, а резултат је да ризикујемо да живот постане хистеријична серија пренасељених тренутака, без неког 'пре' и неког 'после', без неког 'овде' и неког 'онде'. Да, у извесном смислу је чак и то 'сад и овде' угрожено, јер следећи тренутак долази тако нагло да је тешко проценити тренутни тренутак.“⁶⁾ Средства масовног комуницирања доживљавају велике технолошке трансформације. Сателитска дифузија радио и телевизијског⁷⁾ програма је реалност данашњице, део свакодневног живота. У великој мери утиче на превазилажење просторних и временских препрека у емитовању медијског садржаја, тежи ка редуковању друштвене диференцијације у свету, са жељом да понуди различите моделе решавања различитих проблема. Телекомуникацијска природа и карактеристике нових медија могу имати значајне ефекте у сфери културе. Развој и међусобно повезивање комуникацијских система омогућава двосмер-

4) Ђовани Гоцини, *Историја новинарства*, Clío, Београд, 2001, стр. 407-409.

5) Николас Негропонт, *Бити дигиталан*, Clío, Београд, 1998, стр. 12.

6) Томас Хилан Ериксен, *Тиранија тренутка*, Библиотека XX век, Београд, 2003, стр. 11.

7) „Када је реч о телевизији, ми заправо имамо посла са инструментом који теоријски пружа могућност да ступи у везу са сваким. Из те чињенице произилази извесан број питања и предуслова: да ли је то што ја имам да кажем намењено томе да се чује у целом свету? Да ли сам ја спреман да то учиним тако да мој говор, и својим садржајем и својом формом, заслужује да се чује свуда? Да ли је он вредан и достојан тога? Можемо ићи и много даље: да ли он уопште треба да се чује у целом свету?“ (Пјер Бурдије, *Нарцисово огледало*, Clío, Београд, 2000, стр. 29)

но комуницирање између оних који су физички удаљени чиме се превазилазе просторне, па и временске баријере. Са друге стране пред конзументом се поставља нови задатак: како и на који начин перципирати медијски садржај водећи рачуна да он буде у служби реципијента а при том имати апсолутну слободу информисања⁸⁾. Када декодира поруку и успешно тумачи и разуме презентоване симболе, човек прави искорак у простор једне нове културе. „Ту нову културу не стварају нови медији, исто као што традиционални нису створили масовну; они су само средство за њено ширење исто као што су традиционални медији обезбедили ширење и свеобухватност масовне културе.“⁹⁾ Традиционални медиј¹⁰⁾ још увек представља основни извор информација и рекреације за масовну публику. То значи да он још увек обликује процес који се често назива „културним коришћењем медија“. Незаустављиви развој нових медија омогућава публици да своје потребе задовољава комплексније. „У ери електронских и дигиталних медија симулира се идеал отворених тргова Атине и Рима јер појединци теоретски имају прилику да јавно изразе своје ставове, али се прећуткује да су они у мањини и да захваљујући контролисаним медијским каналима тешко могу утицати на социо'психолошке чиниоце.“¹¹⁾ Због тога се са правом темељни принцип Француске револуције „Слобода, једнакост, братство“, кроз медијски речник тумачи као: „Слобода, једнакост, конкуренција“.

- 8) „Слобода информисања у савременом друштву изражава се кроз могућност комуникационих центара и професионалних комуникатора у њима да посредством медија масовног комуницирања, без претходне и/или накнадне интервенције државе и других субјеката друштвене моћи у посредоване садржаје – цензуре, релативно аутономно и у једнаким друштвеним условима, посебно када је реч о приступу систему масовног комуницирања, дистрибуирају поруке из свих области друштвеног живота према масовној публици, имајући у виду јавни интерес, уважавајући мањинске интересе и поштујући друштвене (законске и етичке) норме масовног комуницирања, које су у складу са принципима аутономности, равноправности и одговорности комуникационих центара и професионалних комуникатора, као и професионалним стандардима. (Мирољуб Радојковић и Мирко Милетић, *Комуницирање, медији и друштво*, Стилос, Нови Сад, 2005, стр. 195)
- 9) Љиљана Баћевић, (2004), *Ин медија рес : ефекти медија*, Институт друштвених наука, Београд, 2004, стр. 29.
- 10) „Чиниеница, да су медији у Србији веома амбивалентни у презентирању, репродуковању и продукцији виђења стварности, указује пре на зависност неголи на слободу медија у демократском друштву. То се нарочито односи пре свега на медије који се сврставају као ‘државни’, али то се односи и на већину тзв. приватних медија. Њихово „креирање стварности“ је у великој мери проблематично а штета којом се том приликом наноси неслагљедива.“ (Ђорђевић 2011: 484)
- 11) Зоран Јевтовић и Љубиша Деспотовић, *Геополитика и медији*, Култура полиса, Нови Сад, 2010, стр. 150.

Мрежни систем који већ одавно узима све више маха јесте Интернет. „DIFFERENTIA SPECIFICA интернета јест интеракција – размјена информација између одашиљача и пријемника – слабија или јача, зависно од тога да ли тек прегледамо неки садржај на WE-BU или комуницирамо са другима у CHATU или FORUMU. Комуникатор бива и комуникант (реципијент), односно, онај који шаље информације спреман је информације и примати.“⁽¹²⁾ Интернет је нови вид комуникационе технологије, који представља симбиозу штампе, телефона, огласне табле, приватних и званичних писама, радија, телевизије, базе података, претраживача са великим бројем информација итд. Он „представља комуникативно поље у којем се остварују нови типови друштвених релација и тиме нови модели социјализације.“⁽¹³⁾ Компјутерска технологија омогућава размену поште и информација са корисницима из било ког дела света. WWW (World Wide Web) омогућава коришћење непресушног извора информација које се скоро сваке секунде мењају, допуњавају, укидају. Могуће је приступити подацима које неке институције бесплатно дају на располагање свима који су за то заинтересовани: библиотечки каталози, књижевни и научни текстови, књиге - стара и нова издања, музика, филмови, слике итд. „Његова разлика у односу на `класичне масовне медије` се огледа у: техничкој иновативној бази...; развијању шире информативности...; социјалној иновацији и промени социјеталне конфигурације...“⁽¹⁴⁾ Интернет могућности могу користити све друштвене структуре, без обзира на пол, боју коже, старост, националну припадност, друштвену свест, културни миље који утиче на појединца... Сви они међусобно имају могућност размене идеја, ставова, мишљења, интересовања, афинитета, потреба и жеља. Интернет је медиј који не познаје границе ни по којој основи. Различитост се „гаји“ као квалитет а не као недостатак. Наравно, ни интернет у неким сферама није ослобођен дискриминација и негативног утицаја на јавно мњење⁽¹⁵⁾.

12) Куртић, Н, Маловић, С, Нухић, М, Вељановски, Р, Радоњић, Ј, Дедовић, М., *Како писати за медије*, Media plan Институт, Сарајево, 2005, стр. 181.

13) Зорица Томић, „Сајбер демократија и јавност“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд бр. 1-2/2010, стр. 19-31.

14) Владимир Штамбук, „*Comunicio Ergo Sum* или интернет, како је настао и куда смера, Академска мисао, Београд, 2010, стр. 131.

15) „Јавно мњење представља „облик колективног расуђивања политичке јавности о актуелним друштвеним ситуацијама које попримају вид проблема битног за живот и праксу социјалних заједница. Дакле, ради се о расуђивању политичке јавности о таквој врсти друштвених питања која заправо представљају одређену врсту друштвеног проблема и у вези са којима припадници неке друштвене заједнице, уже или шире, заузимају по-

Апсолутна рестрикција таквих инсинуација није могућа ни у једном медију. Ствара се утисак да је интернет тога ослобођен, јер рецепијент поседује прегршт могућности за избор области и сфере његовог интересовања, без да му то комуникатор намеће. Важност интернет технологије се може потврдити кроз анализу процеса социјализације, истраживачког рада, образовног система, уметничког изражавања итд.

Медији¹⁶⁾ свој напредак усмеравају како на плану техничких могућности и институционалних облика, тако и на плану произведеног и емитованог садржаја. Они „не делују у социјалном и културном вакууму, већ су део мреже друштвених односа власништва и моћи (на локалном, регионалном, националном нивоу и у глобалном светском систему).¹⁷⁾ Све је нејаснија граница између штампе, радија и телевизије, а коришћење рачунарске технологије скоро да ту границу не препознаје. Сличност намеће теоријски став да ће уређивачка политика бити иста, да се ефекат медијског садржаја неће битније разликовати. У пракси је ипак другачије. Докле год постоје различити начини комуницирања и комуникациони модели нема бојазни од појаве униформности. За сада још увек постоје разлике у слободи рада и ограничења под утицајем културног и друштвеног миљеа. Осим њихове експанзије у квалитативном и квантитативном погледу, медији се дистанцирају и у погледу власништва, извора финансирања, начина организовања, производње, дистрибуције, садржаја итд. Тезу о демократској усмерености медија, „најчешће заступају сами медији односно, људи који у њима раде, полазе од тврдње да сама чињеница истовременог постојања више врста медија (штампе, радија, телевизије интернета) омогућава пружање више информација које су правремене и мање

литички став.“ (Урош Шуваковић, „Могућности коришћења интернета у спровођењу научног испитивања јавног мњења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, вол. 7, бр. 4/2008, стр. 1524. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1451-42810804523S>

- 16) „Медији су значајне друштвене институције које производе и шире разноврсна знања, информације и свакодневну забаву. Они битно утичу на квалитет живота преко културне и политичке комуникације у којој посредују између власти и грађана али не само преко пресликавања друштвених догађаја него и преко конструисања медијске стварности, медијске слике света о конкретним друштвима. (Вјекослав Бутиган, „Улога масовних медија у развоју демократског мултикултурног друштва и регионалне сарадње“, Дискусија са округлог стола, (приредили: Мирјана Кривошеј, Љубиша Митровић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2004, стр. 27.)
- 17) Љубиша Митровић, „Улога масовних медија у развоју демократског мултикултурног друштва и регионалне сарадње“, Дискусија са округлог стола, (приредили: Мирјана Кривошеј, Љубиша Митровић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2004, стр. 72.

компромисне, а могућност повратне спреге између извора информација и јавности је умногоме побољшана.¹⁸⁾

Компјутерске мреже се незаустављиво брзо шире у скоро свим друштвеним срединама, рушећи просторне и временске баријере. Велики део преносника информација укључен је у пренос компјутерских података: телефон, кабловска телевизија, сателити итд. Кључну улогу у друштвеној еволуцију заузима едукативни аспект комуникације човек – компјутер. Велики број образовних¹⁹⁾ институција тежи ка превођењу компјутерски неписмених у компјутерски писмена друштва. Ова функција је посебно важна када се ради о друштвима у развоју. Развој и коришћење компјутерске технологије доприносе њиховој економској и технолошкој независности. Образовање не само што омогућава лакше коришћење компјутерске технологије, већ помаже у прихватању рачунара у раду јавних служби. Персонални рачунари, појединцима омогућавају једноставан контакт са најбољим наставницима (у било ком делу света). У ту сврху се користе најбољи и најнапреднији аудио-визуелни садржаји. Овакав вид образовања смањује потребу за великим образовним институцијама. Учење се децентрализује и омогућава се велика уштеда приликом путовања од куће до школе и обрнуто. Поменута рационализација образовног система не подразумева укидање „класичног“ облика образовања нити укидање школа и наставног кадра. На овај начин се њихова улога мења. „Школа ће се вјеројатно концентrirати у већој мјери на увјежбавање група за друштвено комуницирање те на оспособљавање за тимски рад, док ће учитељи вјеројатно савјетовати и упућивати ученике, умјесто да као до сада буду преносиоци знања.“²⁰⁾

Компјутерска технологија делује и негативно на индивидуалност. Све је извеснији распон индивидуалних разлика у погледу знања и менталног здравља. Разлике у поседовању информација

18) Мирољуб Радојковић и Бранимир Стојковић, *Информационо – комуникациони систем*, Clío, Београд, 2004, стр. 16.

19) „У савременом друштву структурних неједанкости циљ неразвијених друштава је да изађу из периферне позиције а то могу да учине само јачањем својих образовних ресурса. Њихов је превасходни задатак да подижу образовни ниво (квалификације) свог становништва, или модерним језиком речено оне треба да афирмишу сопствени ‘људски капитал’.“ (Зоран Аврамовић, „Глобализација и дезинтеграција - културни, медијски и образовни аспекти“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010, стр. 275. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-59891001267AAврамовић 2010: 275>)

20) Х. Сакман, *Друштвеност комуникације*, Завод за културу Хрватске, Загреб, 1978, стр. 304.

богатих и информација сиромашних постају све веће, интензивирајући друштвене разлике. Човек све више времена проводи код куће посебно кад уз компјутер, из свог дома, може обављати и професионалне услуге. Особе повучене у себе, постају још више интровертне. Са друге стране екстравертне особе имају све више слободног времена јер им компјутерска технологија олакшава приватни и професионални живот. Човек уз рачунар више времена проведе у кући и то може бити позитиван аспект када се ради о породичном зближавању. Истовремено такав случај може бити и контрапродуктиван јер физичко присуство јесте у дому али уз машину којој човек посвећује велики део свог времена. Много је фактора који утичу на стабилност породичне заједнице те је тешко утврдити какве ефекте може изазвати коришћење рачунара.

Кабловска телевизија представља комуникациони систем који се не може сврстати у најновија технолошка достигнућа, али се убраја у системе који могу довести до промене у медијском садржају. Она омогућава неограничен број канала неограниченом броју корисника са великим бројем садржаја. Кабловска телевизија нуди гледаоцима избор и могућност да конзумирају програме који одговарају њиховим потребама, укусима, жељама и афинитетима. Многи критикују могућности овакве телевизије, позивајући се на штетан утицај на културни идентитет једног друштва. Неким земљама проблем је да својом продукцијом, квантитативно и квалитативно, парирају великим светским монополским медијским кућама. Иако овакве техничке могућности дозвољавају велики избор програма који задовољавају већину потреба појединца, такође има и могућност „разбијања“ националне публике. Упркос чињеници да је предност кабловске телевизије у томе да омогући велики избор канала, од ове предности нема велике користи уколико не постоји разноврсност програмског материјала. Кабловска телевизија нуди велики избор канала који садрже образовне програме и оне програме који су од интереса за друштво. Постоји услов да, друштвени или приватни кабловски системи, омогуће јавни приступ грађана каналу који задовољава локалне потребе. Велике су наде полагане у садржаје који се преносе коаксијалним каблом, како ће ти садржаји оплемењити живот друштва и да ће успоставити комуникацију између појединца и групе. Ове претпоставке би требало да олакшају дијалог између чланова друштва, комуникациону шему организација јавних служби и потрошача. Све ове

могућности на револуционаран начин су поздрављене као стимулативни импулс новим технологијама. Дат је значај електронском медију који има за циљ стварање осећања заједништва у урбаним срединама, које све више постају безличне. Кабловска телевизија није доживела такву експанзију каква се од ње очекивала. Бројни су проблеми који утичу на тај ефекат. Цена постављања километра кабла испод земље у претрпаним урбаним срединама расте, а не опада као у случају сателитских комуникација. Такође, удаљене и расејане сеоске заједнице нису покривене овим релативно новим средствима преношења и пријема. Један од најповољнијих видова кабловске телевизије је доступност канала за образовне програме. Употреба комуникационих средстава у образовању повезана је са (не)постојањем публике, садржајем таквих програма и потреба и средстава конзумента. Примена масовних средстава утиче на повећање публике; на квалитет и ефикасност поруке; на визуелни ефекат који појачава садржај поруке. “С обзиром на многоструку доступност медијума (филмови, плоче, аудио-визуелни програми, радио, телевизија, видео-касете, видео-тонски записи, портабл телевизори, компјутери, микро-процесори), на број образовних нивоа (описмењавање, образовање одраслих, развој на селу, предшколско образовање, основно и средње образовање), еластичност у примени (стална, редовна или повремена) и разноликост контекста (употреба у групи, са или без наставника и употреба за самообуку), могуће комбинације у читавом процесу образовања заиста су многоструке.”²¹⁾ Модерна технологија у образовне сврхе може се користити на различите начине: 1) употреба постојећег комуникационог система чији је циљ да пренесе информацију образовне вредности заинтересованој публици; 2) комуникациони системи могу утицати на увођење нових елемената у образовни систем; 3) коришћење модерне технологије као подршка традиционалном систему образовања; 4) дефинисање потпуно нових функција, које воде ка новим образовним процесима.

Средства комуницирања се не могу искључиво користити као посредници између информације као производа и корисника као његовог потрошача. Због тога није једноставно научно употребити нове комуникационе технологије у сврху истраживања јавног мње-

21) Танјуг, *Много гласова један свет*, Београд, 1980, стр. 101.

ња. „...неминовно се намеће закључак да ВС²²⁾ и СМСПР технике испитивања јавног мњења не могу као такве да буду употребљене у сврху његовог научног испитивања. Осим тога што оне и нису намењене сврси научног испитивања јавног мњења, већ првенствено комерцијалној сврси како би обезбедиле повратну реакцију аудиторијума који прати неки садржај који се емитује путем, пре свега, електронских средстава масовног комуницирања (телевизија, радио), при чему за задовољење те своје потребе за реакцијом појединац плаћа одређени износ, ове две технике садрже и бројне друге недостатке који их дисквалификују у примени у научним испитивањима јавног мњења.“²³⁾ Такође не могу ни као инструмент обуке за оне који желе да науче да рукују “лаком” опремом као што су компјутери или нека друга техничка средства за репродукцију. Комуникацијски медијуми се могу употребити као предмет проучавања у школама. На тај начин би се млади оспособили за будуће одлуке и закључке у намери да схвате и разликују истинито од измишљеног или лажног. У томе могу у великој мери помоћи филмови и телевизијски образовно-васпитни (наставни) садржај.

Све су заступљенија монополистичка удруживања, формирања конгломерата чији садржаји прелазе националне границе. Појава ових конгломерата, са разлогом, изазива пажњу и страх од ограничавања креативности и културне хетерогености. Због „свакодневних“ технолошких открића и начина организације, у друштвима изостаје консензус о томе шта би требало да буде приоритетна улога медија²⁴⁾. Развој медија захтева већу професионализацију, ши-

22) Vote system – „ВС се увек примењује у комбинацији телефона, као медија интерперсоналног комуницирања и неког од електронских медија масовног комуницирања (првенствено телевизије, ређе радија) или, најређе, штампе.” Ово важи и за СМС Премиум рате технику „изузев што овде постоји још једно додатно ограничење – одговарање на питање путем ове технике искључује, ..., употребу фиксне телефоније. (Урош Шуваковић, „‘Vote System’ i ‘SMS premium rate’, њихове карактеристике и могућности примене у научном испитивању јавног мњења - о научном методу, врстама и техникама испитивања уопште“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, бр. 37/2007, стр. 487-491. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-32930737479S>)

23) *Ибидем*, стр. 492.

24) “1) Значај медија садржан је управо у могућности обликовања мњења као и у наметању воље великој групи људи. 2) Масовни медији су важни због доприноса информисаности бирача и утицаја које могу имати на усмеравање демократске политике. 3) Значај медија је потцртан њиховим *персуасивним* (убеђивачким) функцијама. 4) Масовни медији су значајни као подстрекачи развоја и образовања (...), развијања свести о националној, верској или некој другој припадности. Овај концепт указује на утицаје које ТВ и уопште, медији, могу имати на традиционално понашање или промене ставова и уверења. 5) Медији масовног комуницирања могу бити значајан подстрек за различите типове културолошких анализа, из перспективе социологије уметности, социологије

рење медијског образовања, другачији и озбиљнији приступ одговорности. Компјутерска мрежа је све јачи катализатор у друштву, иако су друштвене последице ове технологије још увек недовољно јасне. „Нове технологије омогућиле су традиционално немирним младим људима широм света да смелије закораче у свет умреженог друштва, да се ослободе стега и без цензуре проговоре о ономе што их мучи и што на друге начине нису могли да разреше.“²⁵⁾

На развој комуникација утицале су многе промене: већа разноврсност изражавања, проширење њиховог домета, мноштво медијума, разноликост уређаја, што утиче на преображавање комуникација у сложене друштвене појаве, у једну нову моћну индустрију. Средства комуницирања, данас, представљају значајну индустрију која је важан елемент сваког друштва. Она обезбеђују неограничену количину информација са циљем популаризације широких културних активности и бољем учествовању сваког члана друштва у свакодневни живот, појачавајући њихову спремност за мењање, потврђивање и обликовање ставова. Приступ информацијама може бити неравноправан и неуједначен, како између града и села, тако и између различитих држава. Проток информација може бити једносмеран, културно пристрасан и садржински оскудан или обојен потребама туђих интересних сфера. „Индустрија“ комуникације је у већој или мањој мери иста код већине земаља: штампа; радио и телевизијске компаније; новинске²⁶⁾ и фото-агенције; фирме за оглашавање и пропаганду (public relations), синдикати и независне компаније које производе и дистрибуирају медијски садржај; државни/друштвени или приватни бирои за информације; банке података, произвођачи software; произвођачи техничке опреме и др. Комуникација обухвата производњу²⁷⁾ информација и дистрибуцију иако

културе, социологије рада или социологије доколице, истраживања структуре забаве, слободног времена итд.“ (Зорица Томић, *Комуникологија*, Чигоја, Београд, 2003, стр. 110).

- 25) Зоран Арачки, *Транзиција медија у ери глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 131.

- 26) „Данас у готово свим земљама света у којима се штампа сматра изразом и доказом грађанских слобода, испољавају са два гледишта: по једном, властодршци, политичка елита, држе у шади медије и манипулишу њима, утичући на смисао информисања; по другом, међутим, политичари (и променљива државна администрација) зависе од медија који су кадри да одређују њихово ангажовање, чак и у толикој мери да иду испред процеса политичког одлучивања.“ (Миодраг Илић, *Медијске империје*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 4)

- 27) „Да би постала популарна, роба коју производи културна индустрија мора бити не само полисемична) – односно способна за произвођење многоструких значења и задовољства; ту робу морају дистрибуирати медији чији су начини потрошње подједнако

оне немају исту заступљеност, јер су многа друштва предност дали дистрибуцији у односу на производњу. Због тога су таква друштва постала зависна од страних комуникацијских компанија. Зависе од информација које заступају стране организације, од забавних програма који су произведени у некој другој земљи. Већина земаља, данас поседује своје сопствене новинске агенције које имају ограничene могућности, што материјалне, што техничке и кадровске, те су принуђени да увозе страни информативни материјал. Због тога се средства масовног комуницирања у друштвима у развоју још увек ослањају на информације које емитују стране агенције. Забавни садржаји на радију и телевизији препуни су увезеног материјала, док у сфери пропагандног програма велики утицај имају међународне компаније. Ове компаније улажу велике инвестиције развијајући нездраву конкуренцију у индустрији комуникација која производи информацију. На тај начин долази до појаве националних и међународних монопола. Индустрија комуникације све више постаје културна индустрија. Она индустријском техником репродукције емитује производе култура и културна уметничка дела. Некада се приступ култури искључиво сводио само на библиотеке, музеје, позоришта и концертне дворане, да би се данас све више користили филмови²⁸⁾, тонски записи, телевизијске емисије. Овакво масовно ширење указује на велику популаризацију културе чији су производи до тада били већином привилегија елите и богатих. Постоје и они који критикују омасовљење културе, мада је много важније изразити позитивне културне и друштвене ефекте.

Велика сличност између средстава комуницирања и других индустрија доводи до убрзаног међусобног развоја који је усло-

отворени и прилагодљиви. Телевизија, књиге, новине, плоче и филмови, популарни су делом и због тога што њихова природа медија омогућава да се користе на начине на које људи желе да их користе.“ (Џон Фиск, *Популарна култура*, Clío, Београд, 2001, стр.181-182)

- 28) Могу се издвојити три суштинске разлике између телевизије и филма: 1. „*Квалитет и величина слике*: телевизијска слика, по резолуцији (видљивости детаља), лошијег је квалитета од филмске јер је сачињена од електронски произведених линија, а и ретко је већа од 75 cm у пречнику. Гледалац је физички већи од слике, што је у биоскопу обрнуто. Телевизија се обично гледа одозго, а не одоздо, као у биоскопу. 2. *Средина у којој се овај медиј доживљава*: телевизија се обично гледа у домаћем окружењу, код куће и уз нормално, собно осветљење. За разлику од биоскопа, не седи се у мраку, нема непознатих особа унаоколо, нема велике слике, омогућено је слободно кретање поред других гледалаца и далеко се мање пажње усмерава на екран. 3. *Степен концентрације*: телевизија захтева нижи степен концентрације (гледаоци се често баве и нечим другим, на пример, разговарају док је пријемник укључен), али су зато периоди гледања много дужи и чешћи него што је то у биоскопу.“ (Дејвид Мек Квин, *Телевизија*, Clío, Београд, 2000, стр. 19)

вљен високим инвестицијама, самим тим и високим профитом што у великој мери утиче на економски, политички и друштвени развој. Због тога индустријализација комуникације мора привући већу пажњу политике, планера и оних који користе и конзумирају медије. Такође, неуравнотеженост и недостатак адекватне везе између различитих грана комуникацијске индустрије, још један је од главних узрока зависности у подручју комуникација.

Индустријализација комуникација са собом повлачи и питање власништва над средствима масовног комуницирања. Сваки покушај да се одреде профили или модели власништва, контроле, руковођења и финансирања средстава масовног комуницирања је тежак и захтева опрезност. Власништво над медијима може имати двојструки карактер. Прво, услед намета технолошких “револуција”, концентрације производње и маркетинга и могућности комуникација, структура власништва и контрола над средствима комуницирања доживела је знатан преображај. Друго, модели власништва и контроле у великој мери зависе од политичког система сваког друштва, те се због тога модели власништва међусобно разликују.

Издавање новина може бити приватни и државни посао, комерцијалне или некомерцијалне природе, без обзира да ли се ради о дневницима или о посредној штампи чији власници могу бити политичке партије, невладине организације, удружења као што су синдикати, омладинске организације, фабрике, спортска удружења, установе образовања, појединци и др. Новине покушавају да свој опстанак одржавају као комерцијална предузећа – продајом рекламног простора – што, често, није довољно, терајући их на додатно финансирање или проналажење додатних активности. Комерцијална издања успевају да изађу на крај са финансијским и другим тешкоћама за разлику од специјализоване штампе које због смањеног тиража и специјалног садржаја губи комерцијалну битку са осталима. Оваква неравноправна конкуренција се донекле балансира давањем олакшица и помоћи, не би ли се такви тиражи и садржаји одржали у животу или покренули нови како би се сузбио монопол штампе, поспешило плурализам и разноврсност.

Са друге стране радио и телевизија имају другачије и много сложеније моделе власништва, јер постоји свесност о томе да ови медији имају много већу моћ уверавања него ли што то има штампа. Због тога је државном апарату²⁹⁾ много више стало до емито-

29) „Уобичајена гледишта виде постојећу државну власт као главну препреку слободи избора и информисања (...) или се, пак, ослањају на једнако сумњиву хипотезу да масов-

вања посредством таласа, те су због тога радио и телевизија биле директан предмет уплитања власти. У већини случајева власник радио-дифузног система јесте, држава, чија средства масовног комуницирања делују у облику јавног сервиса по одређеним законским основама, статутима, повељама и прописима. Држава је власник радио-дифузије, контролишући систем са много варијација у подели између централне власти и дневне одговорности руковођења. Финансирање је, најчешће, из три извора: државне субвенције, самостална продукција и дистрибуција другим телевизијама и оглашавање.

Индустрија филмова³⁰⁾ је, у већини случајева, у приватном власништву, мада постоји све веће интресовање државе за одређено учешће у филмској продукцији. Из културних и економских, све више и политичких разлога, постоји случај и код нас (филм “Професионалац” и неки други) у којем је Влада субвенционисала продуcente.

Концентрација власништва над средствима масовног комуницирања у многима земљама представља проблем и тему о којој треба расправљати. „Несумњиво је да су медији снажан фактор социјализације, чувари јавних интереса, али и извор политичке моћи, па питање медијског власништва и контроле над садржајима постаје кључно.“³¹⁾ Осим из политичких³²⁾ разлога као и из жеље да концентрација власти буде везана за подручја у којима је индустрија комуникација, жеља за влашћу је везана и за високе профите, проток капитала, технички развој на домаћем и светском тржишту као и због велике могућности манипулације. Вертикално интегри-

ни медији доприносе идеолошким односима у капиталистичком друштву суделујући у репродукцији темељних и свеприсутних класних подела; или, напokon, отворено заступају ‘независни’ сектор комуникација – мале, непрофитне, читалаштву окренуте издавачке куће, филмске задруге, локалне радиостанице – које се сматрају нормативним стандардом за све друге типове медија комуникације“ (Џон Кин, *Медији и деморатија*, Филип Вишњић, Београд, 1995, стр. 123)

- 30) „За многе филмске ствараоце пројекат би дакле био да актуализују један могући свет, да код гледаоца наглашавају утисак тренутности, илузију да је он ту, присутан, и да види како се ствари догађају.“ (Пол Вирило, *Машине визије*, Светови – Октоих, Нови Сад – Подгорица, 1988, стр. 81)
- 31) Зоран Јевтовић и Зоран Арачки, „Медијски утицаји, политичке елите и друштвена моћ у Србији на почетку 21. века“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/2010, стр. 76.
- 32) Улога медија у савременој политици приморава нас да питамо у каквом свету и каквој врсти друштва желимо да живимо, и посебно, који смисао има реч демократија у нашем демократском друштву? (Ноам Чомски, *Контрола медија: спектакуларна достигнућа пропаганде*, Рубикон, Нови Сад, Беокига, Београд, 2009, стр. 7)

сање зависи директно од развоја технологије, као што је случај са компјутерском технологијом у којој се индустрија не бави само проиводњом и продајом уређаја, већ и поседовањем, одржавањем и продукцијом софтверских система.

Концентрација власти је заступљена свуда у свету и у свим сферама друштвеног система при чему се интензитети и структуре власништва међусобно разликују, како у оквиру једног друштва, тако и међу друштвима. Чињеница је да је приватно власништво развијеније, заступљеније и изражајније у развијеним земљама. Такође, чињеница је и да држава у великој мери задржава власт и у развијенијим и земљама у развоју. С обзиром на то да је потреба за капиталом у индустрији комуникација све већа, крупна предузећа, која су у могућности да обезбеде капитал, у великој мери обезбеђују и контролишу средства финансирања. У развијеним земљама повећава се концентрација власништва над средствима масовног комуницирања између власника различитих организација масовних медијума и јачања мултисекторских конгломерата. Очигледно је и увећање обима појединачних предузећа када се ради о производњи новости, културних производа, производњи software-a, производњи опреме за комуникацијске системе. Све је актуелније ширење ланаца новина и концентрације не само дневних листова већ и различитих журнала као што су: дневници, недељници, месечници, специјализовани листови, научне и забавне публикације... Информатика, штампа, радио и телевизија, филм и забава имају заједничку технологију која зависи од великих капиталних средстава. Велике корпорације на различите начине, иза неких других фирми концентришу капитал и власт над средствима масовног комуницирања што све више утиче на појаву монополистичких механизма.

* * *

Традиционални начини комуникације још увек преовладавају у удаљеним руралним областима у којима се древни и културни догађаји преображавају у приче, песме или игре. Овакве форме служе циљу и у урбаним срединама, преносећи свој утицај на радио, телевизију и филмску продукцију. Трагови традиционалне комуникације, у урбаним срединама индустријских земаља, остају садржани у различитим активностима везаним за образовање, структуру и забаву. Постоје различити облици који успешно чу-

вају садржај традиционалне комуникације. Сценске уметности и позоришта имају јако упориште у свим друштвеним срединама. Музика, спорт, игра и гостовања су свуда веома популарни. Разлика постоји у начину на који се реализују, јер свако друштво има другачије економске ресурсе, другачија средства, другачији друштвени статус. Технолошка револуција, прекида традицију, мења друштвено – културну климу у градским и сеоским срединама, са циљем да се коришћењем комуникацијских система пронађу начини како да се сачува однос између традиционалних и савремених облика комуникације а да се не оштети изворност, односно да се не стаје на пут неопходном кретању ка савремености.

Појава телематике и микроинформатике, средином 70-их година, прошлог века, отвара нов приступ у области масовног ширења информације, стварајући нову еру – ера информатизовања комуникације. Компјутери, који су остварили знатан утицај у високо-развијеним друштвима, данас су све више доступни друштвима у развоју и у симбиози са телекомуникацијама (телематика) пружају несагледиве могућности. Ове две технологије, до недавно, нису имале међусобне контакте или су се кретале сасвим случајно. Из незамисливе самосталности спајају се у велике компјутерске системе и средства комуникације, стварајући нови комплекс технологија који се назива информатика. Данас се мали број људских активности може издвојити а да није повезан са електронском обрадом података, на посредан или непосредан начин, без обзира да ли је под утицајем компјутерске технологије или је у њу директно укључен. Експлозија информација која условљава ускладиштење, обраду, анализу и емитовање, као посредник између компјутера и телекомуникација утичу на потребу да човек рукује таквим подацима и да их слободно користи.

Границе, између оног што се назива комуникација и оног што представља обраду информација, све више се бришу и практично нестају. Овакви системи пружају све комплексније услуге са тенденцијом да постану мешавина различитих облика руковања информацијом. Данас су актуелне релације у процесу комуницирања: човек-човек по принципу прими-предај са потребом ускладиштења и коришћења информације, манипулисања информацијом, њеном обрадом и увећањем, дистрибуцијом, контролом и управљањем, комуникацијом човек-машина, машина-машина.

Све интензивније коришћење сателитске комуникације обезбедиће врло висок капацитет информација које обликују средства

комуникације. Више није потребно преносити поруке са сателита на земљу, а затим на други сателит; није потребно градити сопствене сателите. Могуће је користити сателите великих капацитета који имају вишеструку намену задовољавајући своје потребе у комуникацији. Оваква сарадња између земаља које у земљиној орбити поседују сателите и земаља које због техничких (не)могућности то не могу, спречава гужву у орбити, јер је тај простор ограничен а земљама треба омогућити приступ глобалној комуникацији.

Експанзија технолошких могућности крчи пут ка неограниченим могућностима. Сва та средства не треба посматрати као чудо, већ као оруђе чије домете треба обазриво и са посебном пажњом размотрити и сагледати ефекте и контраефекте њиховог коришћења. Свако од ових оруђа има свој сопствени потенцијал, ограничених могућности, а опет не представља изоловано средство, јер само као део неког другог система потврђује разлог свог постојања. У анализи техничких средстава треба имати у виду последице које се могу одразити на економском и друштвеном плану. Често је боље одложити увођење врхунске технологије него ли “лечити” друштво од новонасталих штетних утицаја, имајући у виду чињеницу да су комуникациони системи данас, још увек, у рукама малог броја транснационалних компанија.

Свако друштво поседује одређена правила за сваку врсту понашања, као и њихове механизме контроле и санкција. Такође, поседује и различите моделе и врсте комуникација које у великој мери утичу на свакодневни живот. Живот „модерног“ човека зависи од техничких средстава комуникације, од телефона, факсова, телевизора и радија, до оних, тренутно, најсавременијих као што су компјутери и разне електронске мреже. Да нема ових, и многих других, техничких могућности, данас, модерни градови – државе не би могли да функционишу. Управо од комуникационих средстава зависе многи начини међуљудског контакта, сарадње и размене; трговина и бизнис, размена роба и услуга, саобраћање превозних средстава, друштвено неопходне и потребне активности... Комуникација се не може схватити само као посредовање, већ се мора посматрати као систем друштвеног организовања.

Mihajlo P. Manic

DEMOCRATIC PERSPECTIVES AND POTENTIALS OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES

Summary

In his study, the author points out the perspectives and potentials of the new media technologies in the era of technological engineering developments. Modern means of mass communication are no longer a necessity but they represent an integral part of one's every day life. it is not a mistake to claim that today it is a way of life. therefore, a question arises: Is this a new direction in the social development or a type of alienation of man? The expansion of the technological possibilities of the means of mass communication paves the way to endless possibilities. This means should not be regarded as a miracle but as a kind of tool which range of use should be carefully considered as well as the effects and counter-effects of its use.

Key words: media, newspapers, radio, television, the Internet, computer network, cable television, communication, ownership concentration.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З., «Глобализација и дезинтеграција - културни, медијски и образовни аспекти», Београд, Српска политичка мисао, бр. 1/2010, стр. 267-280. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-59891001267A>
- Арацки, З., *Транзиција медија у ери глобализације*, Београд, Институт за политичке студије, 2010.
- Баћевић, Љ., *Ин медија рес : ефекти медија*, Београд, Институт друштвених наука, 2004.
- Бурдије, П., *Нарцисово огледало*, Београд, Clio, 2000.
- Бутиган, В., *Улога масовних медија у развоју демократског мулти-културног друштва и регионалне сарадње* (Зборник дискусија са округлог стола), приредили: Мирјана Кристовић, Љубиша Митровић, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, 2004.
- Вирило, П., *Машине визије*, Нови Сад - Подгорица: Светови – Октоих, 1988.
- Гоцини, Ђ., *Историја новинарства*, Београд, Clio, 2001

- Ђорђевић, Р. Д., «Однос медија према поткултурним изражавањима младих у граду», Косовска Митровица, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, бр. 41/2011, стр. 475-486. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-32931141475D>
- Ериксен, Х., *Тиранија тренутка*, Београд, Библиотека XX век, 2003.
- Илић, М., *Медијске империје*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Јевтовић, З, Арачки, З., „Медијски утицаји, политичке елите и друштвена моћ у Србији на почетку 21. века“, Београд, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2010, стр. 69-93.
- Јевтовић, З, Деспотовић Љ., *Геополитика и медији*, Нови Сад, Култура полиса, 2010.
- Јевтовић, З., Вулић, Т. & Павловић, Д., «Филозофија страха и (ре)конструисање медијске стварности», Београд, *Култура*, бр. 133/2011, стр. 72-91. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0023-51641133072J>
- Кин, Џ., *Медији и деморатија*, Београд, Филип Вишњић.
- Куртић, Н, Маловић, С, Нухић, М, Вељановски, Р, Радоњић, Ј, Дедовић, М. (2005), *Како писати за медије*, Сарајево, Media plan, Институт Сарајево, 1995.
- Мек Квин, Д. (2000), *Телевизија*, Београд, Clío.
- Митровић, Љ., *Улога масовних медија у развоју демократског мултикултурног друштва и регионалне сарадње* (Зборник дискусија са округлог стола), приредили: Мирјана Крстовић, Љубиша Митровић, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2004.
- Негропонт, Н., *Бити дигиталан*, Београд, Clío, 1998.
- Радојковић, М, Милетић М., *Комуницирање, медији и друштво*, Нови Сад, Стилос, 2005.
- Радојковић, М, Стојковић, Б., *Информационо – комуникациони систем*, Београд, Clío, 2004.
- Рус-Мол, Ш., *Новинарство*, Београд, Clío, 2005
- Сакман Х., *Друштвеност комуникације*, Загреб, Завод за културу Хрватске, 1978.

- Тањуг, *Много гласова један свет*, Београд, 1980.
- Томић, З., *Комуникологија*, Београд, Чигоја, 2003.
- Томић, З., „Сајбер демократија и јавност“, Београд, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2010, стр. 19-31.
- Фиск, Џ., *Популарна култура*, Београд, Слио, 2001
- Чомски, Н., *Контрола медија: спектакуларна достигнућа пропаганде*, Нови Сад, Рубикон, Београд: Беокњига, 2009.
- Штамбук, В., *Communico Ergo Sum или интернет, како је настао и куда смера*, Београд, Академска мисао, 2010.
- Шуваковић, У., „'Vote System' и 'SMS premium rate', њихове карактеристике и могућности примене у научном испитивању јавног мњења - о научном методу, врстама и техникама испитивања уопште“, Косовска Митровица, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, бр. 37, 2007, стр. 479-495. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-32930737479S>
- Шуваковић, У., «Могућности коришћења интернета у спровођењу научног испитивања јавног мњења», Београд: *Политичка ревија*, вол. 7, бр. 4/2008, стр. 1523-1545. Директан линк: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1451-42810804523S>
- Шуваковић, У., «Нови медији и култура новогодишњег честитања у Србији», Ниш, *Зборник Филозофског факултета у Нишу*, 2012, стр. 357-371.

Resume

The lines between communication and information processing are being more and more deleted and practically non-existent. These kind of systems offer more and more complex services with the tendency to become a mixture of different ways in processing the information. The expansion of the technological possibilities paves the way to endless possibilities. This means should not be regarded as a miracle but as a kind of tool which range of use should be carefully considered as well as the effects and counter-effects of its use. Each one of these tools has its own potential of limited possibilities, and yet does not represent an isolated means, because only as an integral part of some other system does it confirm the reason of its existence. When analysing technical means one should bear in mind the consequences which can affect economy and society. It

is often better to delay the presentation of high technology than to "treat" the society from the new harmful influences with regard to the fact that communication systems are still handled by a small number of international companies.

Овај рад је примљен 28. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

ВЕРА, НАЦИЈА, ГЕОПОЛИТИКА

221

Владан Станковић

ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ – УГАО ГЕОПОЛИТИЧКЕ
ЕСХАТОЛОГИЈЕ

241

Саша Марковић, Снежана Бесермењи

ИСКУШЕЊА ЕТНОФИЛЕТИЗМА У РЕЛИГИЈСКИМ
МОТИВИМА ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ КОД СРБА

267

Драган Траиловић

СОЦИЈАЛНИ РАСЦЕПИ И ЗАХТЕВИ ЗА СЕЦЕСИЈОМ
У НР КИНИ: СЛУЧАЈ СИНЋАНГ

*Владан Станковић**

Институт за политичке студије у Београду

ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ – УГАО ГЕОПОЛИТИЧКЕ ЕСХАТОЛОГИЈЕ**

Сажетак

Какве везе има геополитичка есхатологија са изградњом верског идентитета, нарочито ако се има у виду једна мала земља, каква је Србија, и један бројчано мали народ као што је српски? То је логично, али и проблемско питање овог научног рада на које ваља дати одговор. Из проблемског питања се назире и предмет истраживања у раду, а он се тиче контекстуализирања верског идентитета на основу спознаја из религијске геополитике. Овако дефинисан предмет истраживања узима у обзир верски идентитет који престаје да буде само дефанзивни чинилац и одбрамбени стуб надирућим (страним) идентитетима, већ постаје моћан офанзивни чинилац и мост сарадње и размене са другима – довољно снажан да се одржи и опстане. (Само)одрживост утиче да се верски идентитет мора сагледавати кроз спољнополитички контекст, а њега нема без сазнања из религијске и есхатолошке геополитике, које су најстабилнији параметри савремених, међународних и геополитичких односа. (Евро)интегративни процеси Србије утичу на актуалност теме, а значај рада се огледа у давању доприноса за прављење спољнополитичких приоритета земље. Приоритети би морали да имају јасну утемељеност у верском идентитету, али и обратно: да утичу на промене верског идентитета, како би читав систем био адаптивнији, а добити (спољне) политике успешније.

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Уз обиље примењених социолошких, политиколошких и логичких метода (посматрање, анализа садржаја, конкретизација, генерализација, упоредни метод, метод унакрсних култура и сл), овај рад ће покушати да пружи одговор на задато питање које гласи: каква је улога контекстуализирања есхатолошке геополитике на изградњу домаћег верског идентитета?

Кључне речи: геополитика, религија, идентитет, есхатологија, Србија

Рад који је пред нама позабавиће се питањем изградње верског идентитета из угла есхатолошке геополитике. Ова, и у светски размерама млада и још недовољно стасала, научна дисциплина ослања се на верску или сакралну геополитику, о којој код нас тек пропатрно има спознаје, понајвише кроз преводе радова руског геополитичара Александра Дугина. У страним изворима препознатљиве су научне студије на ову тему: Јована Риза (*John A. Rees*),¹⁾ Михајла Бонина, Абаса Аманта и Михајла Гаспера (*Michael Bonine, Abbas Amanat, Michael Gasper*),²⁾ Николе Диме (*Nicholas Dima*),³⁾ Муктедар Кана (*Muqtedar Khan*),⁴⁾ Андрије Новака (*Andrzej Nowak*)⁵⁾...

Да бисмо темељније проанализирали верски идентитет из угла есхатолошке геополитике, и поставили га у контекст српске спољне политике, ваљало би најпре разчланити појмовне садржаје операционализацијом сазнајног апарата, потом заћи у воде есхатолошког апокалиптичког милеаризма, да би се из ових концепција проанализирала есхатолошка и верска геополитика, и коначно у закључним разматрањима позиционирало место српске политике кроз оптику сакралне геополитике. На тај начин добили бисмо слику стања и основне поставке у којима би требало да се креће српска спољна политика у светској координатној равни међународних односа. Као повратна спрега овако конципираних препорука међународног позиционирања српске спољне политике могли би се учврстити и/или модификовати постојећи елементи верског

- 1) John A. Rees: *Religion in International Politics and Development* – The World Bank and Faith Institutions, Edward Elgar Publishing, 2011.
- 2) Michael Bonine, Abbas Amanat, Michael Gasper: *Is There a Middle East? – The Evolution of a Geopolitical Concept*, Stanford University Press, 2011.
- 3) Nicholas Dima: *Culture, Religion, and Geopolitics*, Xlibris Corporation, 2010.
- 4) M. A. Muqtedar Khan: *Debating moderate Islam – the geopolitics of Islam and the West*, University of Utah Press, 2007.
- 5) Andrzej Nowak: *History and Geopolitics – A Contest for Eastern Europe*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, 2008.

идентитета, како би читав систем могао са много мање потреса да апсорбује ударе међународних геополитичких фактора.

ПОЈМОВНА АПАРАТУРА

Овде ће бити речи о неколико основних појмова које је неопходно дефинисати како би се обрадио предмет истраживања. То су појмови: *верски идентитет*, *есхатологија*, и *геополитика*. Након дефинисања последња два појма доћи ћемо до спознаје термина *есхатолошка геополитика*.

1. *Верски идентитет* је само једна од врста идентитета, а идентитет се доживљава као «својство једнако само себи». ⁶⁾ Идентитет би био и начин истицања појединаца и колективитета спрам других појединаца и колективитета. ⁷⁾ За идентитет, а тиме и за верски идентитет могло би се рећи да означава “процес изградње симболичких модела који дају смисао свијету, нуде тумачење искуства и омогућавају људима да схвате стварност живота у свом садашњем, али и прошлом и будућем, облику.” ⁸⁾ Када је реч о утицају и значају верског идентитета ваља истаћи да је “конфесионална припадност понекад моћнији фактор обједињавања у исту заједницу него сама национална припадност” ⁹⁾ Отуда је важност ове теме немерљива.

2. *Есхатологија је наука о последњим данима*. Око тога да готово нема двојбе ни код једног од аутора који се бави појмовним одређењем ове именице. За професора Богословског факултета Српске православне цркве, Димитрија Калезића: «Есхатологија је теолошка наука о последњим данима (стварностима, збивањима), али не само у временском (мада то пре свега) него и у егзистенцијалистичком смислу, тј. учење о васпостављању вечног живота или Царства Божјег, које ће се збити на свршетку историје, Другим доласком Господа Исуса Христа.» ¹⁰⁾ Према Фергусону есхатологија

6) М. Суботић: “Српски национални идентитет – историјски и савремени изазови”, *Политичка ревија*, 3/2011: 1-34, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.2

7) J. Fearon, “What is Identity – as We now use the Word?”, *Mimeo*, Stanford University, San Francisco, 1999, p.4.

8) Z. Mach: “Religija i identitet u Srednjoj i Istočnoj Europi”, *Politička misao*, 4/1997, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1997, str.131.

9) Н. Радушки: “Демографске компоненте националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, 1/2011: 321-336, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр.327.

10) ур. Д. Калезић, *Енциклопедија православља*, Књига 1: А-З, Савремена администрација, Београд, 2002, стр.660.

је «нада у коначно решавање Божјих замисли».¹¹⁾ Виљем Риз ово сазнање продубљује, па је према њему есхатолошка спознаја: «Како јеврејско и рано хришћанско учење о последњим или коначним стварима, као што су смрт, васкрсење, бесмртност, крај доба, судњи дан, будуће стање и поновни долазак Христа.»¹²⁾ Ово тумачење је знатно прецизније, јер уводи и јудаизам у систем есхатолошких симбола, али је још увек недовољно, јер запоставља ислам и његову есхатолошку визију света. Проширено тумачење есхатона као миленаризма апокалиптичких садржаја уочавамо и код Париндера. За њега су хришћанске и јудаистичке идеје своје извориште о есхатону проналазиле у неисрпној интерпретацији зорастризма.¹³⁾

3. Са друге стране *геополитика* је наука која везује земљиште и политику, или много прецизније *разматра надметања и борбе за политички простор*. Геополитика је настала из каузалних покушаја да се укаже на везу простора схваћеног као земљишта и политичких акција.¹⁴⁾ Убрзо је ова концепција напуштена као недовољно атрактивна, па се већина геополитичара из подручја политичке географије, преселила на терен реалне геополитике, која је за предмет истраживања узела политички простор као истраживану категорију.¹⁵⁾ Због тога су и данас неуспели покушаји већине геополитичара да под геополитиком подразумевају утицај земљишта на политичке претензије.¹⁶⁾ Тако је за Рија геополитика: “однос

11) E. Ferguson, *Encyclopedia of Early Christianity*, Garland Publishing Inc, 1990, p.309-310: “Eschatology, in Christian terms, is theological reflection on the hope of believers: hope in God’s final resolution of the ambiguities of history and in the final salvation of the both individual and community from death and sin, rooted in the conviction that this final resolution and salvation have already begun in the resurrection of the crucified Jesus.”

12) V. Riz: *Filozofija i religija – istočna i zapadna misao*, Dereta, Beograd, 2004, str.211.

13) G. Parrinder, *Dictionary of Non-Christian Religions*, Hulton Educational Publications, 1981, p.93.

14) “(...) земљиште одређује политички развој друштва, s obzirom da postoji organska povezanost zemljišta sa narodom, odnosno državom. (...) Švedanin Rudolf Kjelen (Kjellén): “deo nauke o državi sa posebnom sadržinom, koja se sastoji u posmatranju zemljišta s gledišta njegove prožetosti političkom organizacijom.” (Grupa autora: *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str.197). Исто тако и у: M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977, str.194: “Ovaj je zavisao od geografskog prostora, na kojemu živi i čija veličina i sastav određuju politiku države.”

15) Grupa autora: *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str.197: “... tzv. teorija životnog prostora (*Lebensraum*).”

16) Мала енциклопедија дефинише геополитику као науку о «утицају природе једне земље (географског положаја, климе, тла, воде и др) и њене економско-друштвене, политичке и културне надградње на историјски развој једне нације, и на њен међународни положај...» (*Мала енциклопедија*, Просвета, Београд, 1978, стр.407)

између података о природном: географије, политике држава, међународних односа, напетости и сукоба.»¹⁷⁾

4. Уколико бисмо сада геополитику дефинисали као надметање или борбу за животни простор, а есхатологију као науку о последњим данима, онда бисмо есхатолошку геополитику могли дефинисати као борбу за животни простор на основу есхатолошких визија света. Из геополитичких координата које се темеље на есхатолошким концепцијама света могуће је онда нијансирати и верски идентитет тако да он постаје гипкији и пријемчивији по националне интересе једне земље и његовог друштва.

ЕСХАТОЛОГИЈА АПОКАЛИПТИЧНОГ МИЛЕАРИЗМА

Есхатолошка димензија краја света оличена у ишчекивању хиљадугодишњег периода мира и Другог доласка Месије, очитована је у све три монотеистичке религије, и свих шест верских конфесија кроз апокалиптичне визије. Ове визије се међусобно, понекад чак и веома, разликују. Оно што им је, међутим, заједничка особина јесте заокружена концептуалност у хомоген систем веровања, идеја, вредности и норми. Све три религије и свих шест конфесија наговештавају крај Старог доба, Страшни суд, и после тога миленијумски период мира и хармоније. Оно што их у великом разликује, и, на крају крајева, оно што доводи до непомирљивих раскола и разлаза, не само на пољу верске догматике, већ, показаше се то, и на плану геополитике која одређује међународне односе у светским размерама, јесте њихово различито тумачење појединих библијских спознаја. Овде ће дакле бити речи о јудаистичкој, хришћанској и исламској есхатологији ишчекивања Судњег дана, и свега онога што би том крунском есхатолошком моменту у оквиру све три религије требало да предходи. Истовремено и паралелно, есхатолошки апокалиптички милеаризам биће разматран кроз шест конфесија: три хришћанске (православну, католичку и протестантску), две исламске (сунитску и шиитску) и једну – јудаистичку. Па кренимо редом...

17) A. Rey, *Dictionnaire culturel en langue française*, Tome II, Dictionnaires le Robert-Sejer, Paris, 2005, p. 1330: "Geopolitique. Étude de rapports entre les données naturelles de la géographie, la politique des États, le relations internationales, les tensions et les conflits."

Јудаистичка есхатологија на много места у светим списима наговештава Крај света, и крај Старог Доба. Она говори о Апокалипси или Крају света, својеврсном прекиду у времену – изразу Божјег промисла – након кога се успоставља Божје царство на земљи. Рај ће наступити са вечном државом Израел, и са Храмом и Заветним ковчегом као њеним средиштем.¹⁸⁾ Ово рајско стање предпоставља долазак Месије који обзнањује хиљадугодишњи период трајног мира и благостања. Они који не признају есхатолошког цара биће уништени, а остали ће се обратити у јудаизам. Месија ће бити велики владар, небожанске природе, који ће донети коначни мир свима. Наступиће нови светски поредак (*Olam ha-baa*) – будући свет. Оснивач савремене државе Израел, Давид Бен Гурион, истакао је да ће *Савет дванаесторице мудраца*, у истисторији, управљати светом из Јерусалима. Биће то нови, *јудеоцентрични свет*, који већ сада полако настаје...¹⁹⁾ Тако је јудаизам увек остао одан поимању искупљења као догађаја које ће се извршити на историјској сцени, унутар саме заједнице – збиће се у видљивом свету, а огледа се у окупљању прогнаних и поновној изградњи Јерусалима што су два најважнија знака која наговештавају долазак световног цара Давидовог – Месије. Трећи, последњи и вечни Храм у Јерусалиму спустиће се с неба на место првог и другог Храма, сасвим довршен и савршен.²⁰⁾ Успостављање Храма на брду Сион на месту које су, по предању Јевреја, мухамеданци узурпирали, биће завршна етапа јудејске есхатологије.

Па ипак, пре тога, следи одсутна битка између Праведника Израилћана, и неправедних блудника окупљених у хетерогену коалицију коју ће предводити најјачи међу њима Велики кнез из народа Рош. Одсутну битку на пољу удолине Мегидо (библијски: Армагедон), призивају истовремено и јудејци и *протестантски хришћани*. Тек је последњи чин есхатолошке замисли између јудејаца и реформисаних протестаната супростављен. Наиме, према

18) R. H. Charles: *Eschatology – The Doctrine of a Future Life in Israel, Judaism and Christianity*, Schocken Books, New York, 1963, p.170: “Tobit... like in the Old Testament... Thus Jerusalem and the temple will be rebuilt with the gold and precious stones, the scattered tribes restored, and the hetahen, forsaking their idols, will worship the God of Israel (XIII, 10-18, XIV, 4-6)”

19) О овој јудаистичкој стихији у: Ј. Кацис: *Русская эсхатология и русская литература*, ОГИ, Москва, 2000, стр.109: «Израил хочет создать себе спасение своими собственными руками. Поэтому израильская стихия и лежит в основе новоевропейской культуры.»

20) В. Димитријевић: “Политика и мистика – блискоисточни сукоб и есхатологија монотеистичких религија”, <http://borbazaveru.info/content/view/4924/1/>

протестантским ционистима по окончању овога света (доба), сви ће се Јевреји преобратити у хришћане. Код јудејаца је обрнуто: сви ће се јудаизвати или ће нестати. Све остало у есхатологијама Јевреја и протестанта је више-мање слично. Тако произилази да су протестанти у сталном изчекивању краја света и другог Исусовог доласка. И не само то, они изчекују што брже заокруживање државе Израел, и владавину Јерусалима као светског центра моћи, те се због тога и назначавају синтагмом *хришћански фундаменталисти*, или још прецизније – *протестантски ционисти*.²¹⁾ Борба за Израел је и њихова борба, не само јеврејска, јер нема краја света без васпостављања Соломоновог храма, и владавине Синедриона, после кога ће доћи до коначног преображаја Јевреја.²²⁾

Већ есхатологија (римо)католичких хришћана је нешто по-све другачија, мада темељно подударна у основним поставкама са предходне две. У основи католичка есхатологија је истоветна са православном, дели исто првомиленијумско наслеђе, али са извесним модификацијама другомиленијумских тековина, које је приближавају, условно и само донекле, старозаветнима. За разлику од старозаветних (али и православних, прим. В. С), католици не одбацују Старо доба овога света, они се боре и за њега да га, такво какво је, обезгреховљено, оплемене, да му дају смисао,²³⁾ да у њему омогуће простор за бар одблесак вечности.²⁴⁾ Католичка бор-

21) М. Вранић-Митрић: *Хришћански ционизам – политика Апокалипсе*, ФПН, Београд, 2012, стр.3-4: «... неки од њих верују да постоји неопходан предуслов за тај догађај, а то је повратак Јевреја у *Ерец Израел*, односно *Палестину*. Ово схватање имплицира да је могуће убрзати поновни долазак Господа на земљу, уколико се оснажује, подржава и убрзава пресељење и о(п)станак Јевреја у Израелу. Теолошким схватањем о неопходности пресељења Јевреја у Израел, како би се испунили услови за финалну битку између добра и зла (*Апокалипса* или *Армагедон*) створен је чврст темељ за политичку подршку првобитно самом повратку Јевреја у Израел, а затим и стварању државе Израел. Ово уверење је тек у XX веку добило и своје садашње име *хришћански ционизам* и идеолошко-политичка је творевина америчких *протестаната*, тачније *хришћанских евангелиста*, а међу њима посебно ватрених *хришћанских фундаменталиста*.»

22) S. S. Montefiore, *Jerusalem*, Evro-Giunti, Београд, 2012, стр.626: “Ankete dosledno pokazuju da preko 40% Amerikanaca očekuje Drugi dolazak u Jerusalimu u nekom trenutku u budućnosti. Koliko god da to deluje preterano, američki hrišćanski cionisti svalili su svoj teret na pleća jevrejskog Jerusalima, a Izrael je bio zahvalan za to, iako je uloga Jevreja u njihovom scenariju Sudnjeg dana bila tragična.”

23) Z. Fahed: “How The Catholic Church views the political community”, Политикологија религије, 01/09: 99-110, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 101

24) “Tokom svoje istorije, a naročito u poslednjih sto godina, Crkva nikada nije prestajala – po rečima pape Lava XIII – da s pravom izražava svoj stav o pitanjima društvenog života.” (Из писма Државног секретара Папске столице кардинала Анђела Содана кардиналу Рафаелу Мартину председнику Папског већа за правду и мир, No.559.332, Città del Vaticano, Roma, 2004)

ба за ововременост превалила је дуг пут од бенедиктинског *ora et labora* (ради и моли!), преко клинијевског рада на *сјају склада*, цистерцитског (бернардинског) *преуређења спољашњег света*, доминиканског *спуштања Духа светог на земљу*, фрањевачког *опонашања Христа*, језуитске борбе за *што већу славу вере*, до *присутности Бога у свету* кроз *Opus Dei*.²⁵⁾ Католичка есхатологија тако је еволуирала од универзализма и хармонизма, преко активизма, до солидаризма и фундаментализма.²⁶⁾ На крају тог пута стоји изчекивање Есхатона, предармагедонског стања солидарности и светске љубави, који је ништа друго до идеал хришћанског преуређења света насликан бојама друштвеног и социјалног учења (Римо)католичке цркве.²⁷⁾ За разлику од јудаистичке и протестантске есхатологије које су осликане тамним колоритима непрестане борбе, ратова и несрећа, порођајних мука до поновног успостављања Израела као средишта света, католичка есхатологија је знатно оптимистичнија.

Са оваквим погледом, пуним загледаности у овај свет (истина само делимичне), слажу се и неки либерали, секуларисти, агонистици и либерални еманципаторски настројени протестанти (пре свега лутерани). Они верују у хуманизацију човека, еманципацију личности, социјализацију човечанства, и успостављање трајног мира са једном светском владом оличеном у Организацији уједињених народа (ОУН).²⁸⁾

Конечно ту је и ортодоксна или *православна верзија хришћанства* која се придржава сопствене есхатолошке слике света. Православна есхатологија држи се ортодоксног приступа који је хришћанство задржао у антрополошкој и психолошкој сфери солипсизма. Основни елементи православне есхатологије су следеће. (1) Многи ће обмањивати у име Христово; (2) Водиће се страшни

25) В. Станковић: *Утицај хришћанских конфесија на политику друштвеног развоја*, ФПН, Београд, 2011, стр.383-384.

26) В. Станковић: "Основи фундаментализма", *Политичка ревија*, 4/2010:109-126, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр.116.

27) Идентитет и позивање Цркве у свету, у складу са Божјим промислом оствареним кроз Исуса Христа, имају "spasonosni i eshatološki cilj koji samo u budućem veku može biti u potpunosti dosegнут. « (Drugi vatikanski sabor, Past. Konst. *Gaudium et spes*, 40:AAS 58(1966), p.1058)

„Na polju konkretnih istorijskih zbivanja, dolazak Carstva Božjeg ne može se, stoga, shvatiti kao konačno i savršeno društveno, ekonomsko i političko uređenje, već pre kao razvoj društvenosti...” (Papsko veće za pravdu i mir: *Osnove socijalnog učenja Katoličke crkve*, Konrad Adenauer-Beogradska nadbiskupija, Београд, 2006, стр.27)

28) Ваља истаћи да је овом учењу онајближа масонска есхатологија.

ратови; (3) Завладаће велике невоље: глади, помори, земљотреси, разна небеска знамења; (4) Православне ће прогањати и убијати, и многи ће их мрзети; (5) Људи ће се међусобно мрзети и убијати; (6) Завладаће безакоње и безљубавље;²⁹⁾ (7) После ратова и несрећа свет ће објединити сатанин лажни месија;³⁰⁾ (8) Месија ће спроводити терор, чиниће магијска чуда и овладаваће људима печатом звери (жигом); (9) Пред крај света јавиће се велики небески знаци: помрачење Сунца и Месеца, хука мора и океана (цунами?), пад великог броја звезда и комета; (10) Све ће навестити победоносни галоп Господа Бога Исуса Христа који ће се појавити у облику Крста на небу.³¹⁾ Бог ће сићи да суди живима и мртвима и надвиће се над Маслиновом гором и Кидронском долином. Према православној есхатологији, победи Христа у његовом Другом доласку међу људе предходе страшни ратови, и још страшнија страховлада новог универзалног поретка, и тек ће након тога преживели ортодоксни хришћани моћи да изчекују победу Праведног и миленијумски рај.

На самом крају набрајања есхатолошких концепција света ваља истаћи *исламску есхатологију*. Мада је највећи број есхатолошких учења у исламу јединствен, у неким приступима виђењу Краја света сунитска и шиитска есхатологија се разликују. Оно што је есхатолошки заједничко и за једну и за другу исламску конфесију јесте вера свих муслимана да ће након времена масовног стицаја греха, Добро малаксати што ће за последицу имати знаке упозорења: глад, суше, изливања мора и океана, земљотресе и друга разарања која ће долазити од Алаха, а преко природе, као знаци упозорења. Свет ће утонуту у мрак тоталитаризма, а на врху пирамиде уздићиће се лажни последњи пророк и месија, сотонин испљувак – *Даџал*. Он ће се «појавити после великих ратова и глади које ће људе навести да му се поклоне.»³²⁾ За муслимане он је

29) М. Томасовић, *АнтиХрист долази*, АртПринт, Нови Сад, 2007, стр.66: «Један од највећих и најзначајнијих знакова јесте умножавање безакоња уз појаву недостатка љубави чије ће место да заузме мржња.» Слично и у: Ј. А. Тихомиров, *Христианство и политика*, ОблИздат, Москва, 1999, стр.334: «...христианское эсхатологическое учение: Они видят в ней развитие тайны беззакония...»

30) “Скоро се сви истраживачи слажу у томе да ће свеопште признање Антихриста за светског монарха бити истовремено везано са свеопштим признањем Антихриста за јединог духовног поглавара свих религија.» (М. Томасовић, *АнтиХрист долази*, АртПринт, Нови Сад, 2007, стр.21)

31) В. Димитријевић: “Биће скоро пропаст света – Три монотеистичке религије у Армагедону”, Недељне новине *Печат*, бр.230, август 2012, стр.69.

32) *Ibidem*, стр.68.

антихрист, кога ће удруженим снагама победити *Иса*, син Мерјемин (Исус Христос), и *Махди*. Биће то одсутна армагедонска битка Добра и Зла.

Према *сунитској* есхатологији, Махди ће се појавити пре Дачала и пре спуштања Исе, сина Мерјеминог. Алах ће пре Судњег дана послати Махдија како би поправио стање међу људима. Махди ће своје деловање усмерити на успостављање правде и хармоније на Земљи, након периода у којем су на Земљи доминирали перед и неправда. Зваће се Мухамед, као и Алахов Посланик.

У *шиитском* исламу Махди је дуго очекивани дванаести, *скривени* имам, који долази пре Страшног суда да би спасао муслимане и обезбедио светску победу мухамеданаца.³³⁾ Он треба да припреми свет за ислам, који је ништа друго до идеал праведности на земљи.³⁴⁾ Код *шија*, Махди је познат. Он је изванредан: зна се и његов отац и деда. Код сунита, још увек се не зна ко је он – родиће се пред Судњи дан. Зато су у сунитском исламу многи кроз историју тврдили да су Махди, и узимали правду у своје руке. То је сунитском исламу периодично давало јачу дозу борбеног духа, па се у већој мери и разпростро...³⁵⁾

ЕСХАТОЛОШКА ГЕОПОЛИТИКА

Конкретизација есхатолошких концепција света поостварује се у борби Јевреја и муслимана за Брдо храма, централно место Јерусалима, и главну упоришну, али и гравитациону, тачку на коју се ослањају све важније политичке силе у свету када је реч о сакралној геополитици. Без ових сазнања нема ни разумевања међународне политике.³⁶⁾ Тако је тојнбијевски и хантингтоновски схваћен

33) Према шиитском исламу и у: "islamskoj soteriologiji on je Spasitelj, posebno za šiite. (...) on treba da se pojavi i povрати izgublјenu pravdu na zemlji, i na taj način pripremi други dolazak Hrista. Po islamskim verovanјima, lјudi se sve više udalјavaju od vere i јednoga dana Allah će od njih dići ruke. Taj dan je Sudnji dan, i после страшног суда (*kijam/et/a*), naći će se човек који će iznova uspostaviti islamsku veru." (R. Božović, V. Simić: *Rečnik islama*, Društvo srpsko-iranskog prijateljstva, Beograd, 2010, str.146)

34) A. Janulatos: *Ислам*, Хришћански културни центар, Београд, 2005, стр.17: «...реч *islam*... је договор, уговор, часну реч при закључивању неког посла.»

35) A. Sultana: "Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth", *Политикологија религије*, 1/08: 31-41, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2008, стр.32.

36) V. Avijucki: *Kontinentalne geopolitike*, Clio, Beograd, 2009, str.27: «Nakon 1991, sudar civilizacija је ostao najpoznatija metoda za tumačenje међународне политике...»

сукоб цивилизација постао еталона проучавања не само политикологије религије, већ и међународних односа.³⁷⁾

Два пута грађен и два пута разаран (од стране Вавилонаца у VI веку пре н.е и од стране Римљана у I веку н.е) јеврејски Свети храм са Заветним ковчегом дуго времена је био презрен и запустен од стране пагана и новозаветних, да би га крајем VII века нове ере обновио калиф Абделмалик, муслимански верски и световни вођа са једним јединим циљем: да би обезбедио монотеистички легитимитет и континуитет исламу.³⁸⁾ Наиме, на месту где су мухамеданци подигли Куполу на стени, по дубоком веровању (не само) Јевреја створен је праотац Адам, а Аврам је готово жртвовао Исака...³⁹⁾ Отуда Јевреји место на коме је направљена чудовишна Купола на Стени (која својим кубетом подсећа на византијску Аја Софију) држе за Светињу над светињама, неодустајући да на истом том месту саграде Трећи храм, најављујући тако Крај света, и испуњавајући есхатолошко пророчанство.⁴⁰⁾ У новом солмонском храму биће рукоположен нови краљ Давид, цар овога света, а Јерусалим би тиме постао центар тог новог света. Насупрот њима, муслимани такође верују у долазак цара Давида, али цара мрака и Новог световног поретка. Покушај рушења Куполе на стени, места са кога се Мухамед виноу са коња на небо, значио би почетак светског рата апокалиптичних размера. Код муслимана, нарочито шиита, постоји извесна нејасна представа о новом цару Давиду чак као отелотворењу Антихриста, и називају га Даџал. Њега ће победити Иса син Мерјемин и муслимански икупитељ Махди. И у пророштву православних, па и католика, нови цар Давид и Тре-

37) "Hantintgtonovo viđenje,... u definiciji civilizacije religiozni kriterijum je od ključnog značaja. (...) zapazio je da se veliki broj sukoba odvijao između naroda koji pripadaju različitim civilizacijama. Tačnije rečeno, ti su sukobi nastajali u zonama u kojima postoji civilizacijski jaz.» (*Ibidem*, str.24)

38) S. S. Montefjore, *Jerusalim*, Evro-Giunti, Beograd, 2012, str.241: "Omar je sledio Muhamedovu želju da nadmaši hrišćanstvo prisvajanjem tog mesta drevne svetosti, ne bi li muslimane načinio zakonitim naslednicima jevrejske svetosti i pretekao hrišćane."

39) О непрестаним настојањима муслимана да преузму легитимитет и успоставе континуитет монотеизма из јудаизма лепо пише Монтефјоре. За муслимане је Купола на стени новосаздани јеврејски Храм. (Видети у: S. S. Montefjore, *Jerusalim*, Evro-Giunti, Beograd, 2012, str.248: "Stena je bila mesto Adamovog raja, Avramovog oltara, mesto gde su David i Solomon planirali da izgrade svoj Hram koji je kasnije, tokom Noćnog putovanja, posetio Muhamed. Abdelmalik je ponovo izgradio jevrejski Hram za istinsko božje otkrovenje, islam.")

40) V. Avijucki: *Kontinentalne geopolitike*, Clio, Beograd, 2009, str.280: "U Starom gradu u Jerusalimu nalazi se jedno od tri sveta mesta islama – kompleks džamija sa Al Aksom i Kуполом над stenom. Jevreji smatraju da se taj kompleks nalazi tačno na mestu hrama koji su uništili Rimljani i to mesto zovu Brdo hrama..."

ћи храм су апокалиптични наговештаји појаве Антихриста. Други део хришћанства, који се временом под налетима калвинизма и анабаптизма јудаизовао, видеће у ционизму начин бржег доласка Краја света, па ће га подстицати. Историјску мисију у пропагирању ционизма након Реформације имаће пуритански покрет.⁴¹⁾ Део аутора сматра да је уплив илумината у Католичку цркву изкварио хришћанску традицију католика, нарочито са папом Павлом VI и “друговатиканцима”, и да је тек доласком папе Бенедикта XVI ово скретање Курије ка светском ционизму (унеколико) заустављено. И у разним агностичким есхатологијама либерала, секулариста и масона уочљива је вера у подизање Новог Соломоновог храма и синкретизам вера који би водио једној политичкој влади и једном центру духовне моћи...

На основу свега наведеног сакрална геополитика у свом разматрању неизоставно полази од есхатолошке геополитике, а она у пророченој армагедонској борби познаје само две стране: Израилђане и оне друге. Познаваоци сакралне геополитике изостављају парадигматичне структуре дугог трајања осталих геополитичких праваца (као нпр. таласократија – телурократија) и уводе нову парадигму око које граде матрицу: ционисти против осталих. У ционистички блок би ушли: Израел, САД и Велика Британија са Комонвелтом, а ту су и параструктуре моћи попут: Северно-атлантске алијансе (НАТО), чиновништва Европске уније (тзв. *бриселска бирократија*), глобални и глобалистички медији, припадници тајних друштава...⁴²⁾ Са друге стране стоји блок земаља исламског света предвођен Ираном који имају прећутну подршку Русије и Кине.⁴³⁾ Ствари у геополитичком смислу компликује неодређени однос католика према светском ционизму. Ватикан се још није одредио према ционистичком питању: и даље је на снази *Rach*

41) М. Вранић-Митрић: *Хришћански ционизам – политика Апокалипсе*, ФПН, Београд, 2012, стр.8.

42) Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 1999, str.28: “...američki globalni sistem insistirao je na tehnici kooptiranja...”

«Za međunarodni monetarni fond (MMF) i Svetsku banku može se reći da zastupaju globalne interese... u stvarnosti oni su pod jakom američkom dominacijom...» (Ibidem, str.31)

«Velika Britanija... je glavni pobornik Amerike, vrlo lojalan saveznik, vitalna vojna baza, i bliski partner u kritički važnim obaveštajnim aktivnostima. (Ibidem, str.44-45)

«NATO ne predstavlja samo osnovni mehanizam za sprovođenje američkog interesa u evropskim stvarima, već i osnovu za politički bitno američko vojno prisustvo u Evropi.» (Ibidem, str.50)

43) Ево шта о овоме мисли Збигњев Бжежински: “Potencijalno najopasniji scenario bi bila velika koalicija Kine, Rusije i možda Irana, jedna antihegemonistička koalicija koja ne bi bila napravljena na osnovu ideologije, već zbog zajedničke muke.” (Ibidem, str.55)

Americana из 1982. године између бившег предсеника САД Роналда Регана и папе Кароља Војтиле...⁴⁴⁾ Читав низ земаља Залива предвођених Сауди Арабијом (Катар, Емирати, Кувајт, Оман) али и Египат или нпр. “ослобођена” Либија неконфликтно следе спољну политику САД, мада у неком евентуалном светском верско-геополитичком сукобу, тешко да би активно подржали ционизам. То су земље у којима су на власти марионетски режими западних земаља, а у знатном броју њих нерасположење исламистичких маса је толико да се власти одржавају уз помоћ ауторитарних режима и путем (полу)војних управа. Земље Латинске Америке листом су већ сврстане у савез са Русијом, Кином и исламским светом. Један број земаља исламског света игра на најмање две карте. Тако су у многим од њих прозападни режими али су нпр. и чланице Покрета несврстаних, који се, бар до сада, јасно дистанцирао од светског ционизма, водећи проарапску политику од 1961. године наовамо. Сукоби око светих места у Палестини (нарочито у Светом граду), продор САД у тзв. *Hartland* Евроазије (Ирак, Авганистан, Узбекистан), насилно обарање антиционистичких режима (Либија, Сирија) убрзавају армагедонску причу...

ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ СРБА У КОНТЕКСТУ САКРАЛНЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

На самом крају рада, уместо закључних разматрања ваљало би контекстуализирати геополитичку позицију српског народа из угла једне сакралне, есхатолошке геополитике, како би се верски идентитет српског народа припремио за изазове које му доноси све већи утицај светских сила са непрестаним глобализацијским процесима на његов животни простор.⁴⁵⁾ У том циљу ваљало би дефинисати спољну политику имајући у виду геополитичке структуре дугог трајања како на глобалној, светској сцени, тако и на оној регионалној, а сходно хантингтоновим (гео)политичким поставкама.⁴⁶⁾

44) О (гео)политичким, стратешким нитима Ватикана од Павла VI до Бенедикта XVI са спољном политиком САД понешто налазимо у: S. Magister, “Vaticano contro America, la guerra delle parole”, *Civiltà cattolica*, 3621/2003, Città del Vaticano, Roma, 2003.

45) Глобализацију Александар Дугин дефинише као: “једнодимензионалну, једнопланску, векторску појаву која се састоји у универзализовању специфичног цивилизацијског прелаза.” (А. Дугин: *Геополитика постмодерне*, Никола Пашић, Београд, 2009, стр.121)

46) М. Јевтић: “Мултикултурно друштво и религија”, *Српска политичка мисао*, 3/2011: 245-265, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.248: «Хантингтон је супротно Фукујама тврдио да је тешко говорити о крају идеологија и тријумфу либерал-

Предвиђања иду за тим да би се српска политика могла у редефинисању својих спољнополитичких циљева, а тиме и делимичне ревизије сопственог верског идентитета (усклађивањем са сопственим спољнополитичким циљевима) у измењеним околностима мултиполарности поставити хантингтовским термином речено – очекивано – према свом цивилизацијском носачу или земљи-светионику православне цивилизацијске матрице.⁴⁷⁾ Утицај других сила она би могла да трпи као задату нужност до тренутка коначне армагедонске борбе светских геополитички супростављених снага.

Са друге стране регионална позиција Србије изискује знатно изнијансиранији приступ. Кохезивна и нагрizaјућа снага исламског фактора на југу Србије, али и у Црној Гори, и непрестани политички сукоби између српског и бошњачког фактора унутар државне заједнице БиХ, доводе до континуираних турбуленција између православног и исламског чиниоца на просторима Западног Балкана. Претензија на исти животни простор онемогућава озбиљније савезништво, и доводи до ефекта одвраћања. У игри на Западном Балкану појављују се чак три верске геополитике: доминантно преовлађујући турски сунитски суфизам, потенцијално надолazeћи саудијаски вахабизам, и изокола вребајући ирански шиизам. Сарадња би била могућа искључиво кроз уходане институционалне канале ширег геополитичког контекста, кроз светске и регионалне организације, какав је нпр. Покрет несврстаних, Светска трговачка организација и сл, и то нарочито са оним земљама које су исказале солидарност по питању територијалне целовитости Србије. Са друге стране територијално разграничење српског и хрватског фактора, омогућава не само примирје са хрватском страном, већ отвара простор ка лобирању српских интереса у католичком свету који је све сем монолитан. Наиме једном и коначно треба раздвојити тзв. хрватско питање од односа према више од милијарде католика у свету. Посебна осетљивост католичког света према хришћанским богомољама на Косову и Метохији могла би да, добро осмишљеном и вођеном кампањом, доведе до очекиваних резултата.⁴⁸⁾ Када је реч о носиоцима јудеопротестантизма (пре свега про-

не идеје, јер се у огромним деловима света народ инспирише цивилизацијским вредностима у чијим је основама религија.»

47) “Država-svetionik je središnja država koja ima... snažan kulturni uticaj na ostatak njene civilizacijske zone.» (V. Avijucki: *Kontinentalne geopolitike*, Clio, Beograd, 2009, str.25)

48) Српска средњовековна држава Немањина водила је осмишљену реалну спољну политику према Католичкој цркви, која је допринела учвршћивању државности, и одбрани

тестантским ционистима) тада би сакрална геополитика могла да искаже извесне облике сарадње у зауздавању исламског фактора, и то знатније у Републици Српској него што би то био случај са Србијом или Црном Гором.⁴⁹⁾

Максима коју је према предању изрекао Растко Немањић (покретач српске савремене писмености – Св. Сава) и данас има свој сакрални и геополитички значај. За очекивати је да у некој будућој армагедонској битци (ма шта она значила) Србија следи свој сакрално-геополитички светионик, али у регионалним размерама, данас, та политика мора бити танана, изнијансирана и спроводљива са доста умешности. На том путу помоћ сакралне и есхатолошке геополитике је немерљив. Геополитичка позиција, као безбедносна за-датост, која се тиче, између осталог, и националног опстанка, указује на *истуреност* српског православног простора дубоко до у Запад, али и на *рањивост* на агресивне утицаје компактног исламског фактора у додиру две цивилизације. Отуда би допринос геополитике на верски идентитет (који је важан интегрални чинилац) могао да се огледа у тражењу заједничких упоришних тачака са суседним верским идентитетима, како би се смањили потенцијални сакрални геополитички сукоби. Бар до доласка Судњег дана (Есхатона)...

У том светлу остају нам речи Просветитеља: Србија и српски народ – (н)и Исток (н)и Запад, као трајно опредељење за простор на расаду цивилизација.

Vladan Stankovic

RELIGIOUS IDENTITY – ANGLE OF GEOPOLITICAL ESCHATOLOGY

Summary

What geopolitical eschatology has with the construction of religious identity, especially if one takes into account a small country like Serbia, and a numerically small peo-

државе од византијских и грчких аспирација. (Видети о томе више у нпр: А. Trud, *Geopolitika Srbije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str.49-50)

- 49) Иако држава Израел није признала (очекивати је и да неће признати, прим. В.С) независност Косова и Метохије, и одржава више него добре односе са Републиком Српском, остали елементи јудео-протестантске коалиције су нам веома слабо наклоњени. (О томе више у: D. Petrović, «Srbija i savremeni geopolitički procesi na Balkanu»: 64-78, *Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, Ministarstvo odbrane Republike Srbije – IMP, Beograd, 2010, str.71: “Dok u slučajevima zajedničke države Srbija i Crna Gora, potom teritorijalnog integriteta Republike Srbije, pa i decentralizacije Makedonije podržavaju separatističke procese, po pitanju pozicije Republike Srpske u okviru BiH podržavaju umanjenje njenih ingerencija i centralizaciju BiH.»)

ple population like Serbian? It's logical, but also a problematic issue of this scientific work that must be answered. From the problematic issues are looming and the case studies in this research paper, and it concerns contextualizing religious identity based on religious knowledge in geopolitics. Thus defined object of research takes into account the religious identity that has ceased to be just a defensive element and penetrating defensive pillar (foreign) identity, it becomes powerful and most offensive element of co-operation and exchange with others – strong enough to sustain and survive. (Only) affect the viability of religious identity must be viewed in the context of foreign policy, and it is impossible without the knowledge of the religious and eschatological geopolitics, which are the most stable parameters of contemporary, international and geopolitical relations. (Euro)integrative processes in Serbia affecting the timeliness issues, and the importance of the work is reflected in contributing to the making of foreign policy priorities of the country. Priorities would have to have a clear foundation in religious identity, and vice versa: the influence of religious identity changes to the entire system was adaptive, and get a (foreign) policy more effective. With plenty of applied sociology, politicological and logical methods (observation, content analysis, concretization, generalization, comparative method, cross-culture, etc), this research paper will attempt to provide an answer to the given question which is: what is the role of contextualizing the construction of the eschatological geopolitics national religious identity?

Keywords: geopolitics, religion, identity, eschatology, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Avijucki, Vjačeslav: *Kontinentalne geopolitike*, Clio, Beograd, 2009.
- Bžežinski, Zbignjev: *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 1999.
- Božović Rade, Simić Vojislav: *Rečnik islama*, Društvo srpsko-iranskog prijateljstva, Beograd, 2010.
- Bonine Michael, Amanat Abbas, Gasper Michael: *Is There a Middle East? – The Evolution of a Geopolitical Concept*, Stanford University Press, 2011.

- Bosanac Milan, Mandić Oleg, Petković Stanko: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1977.
- Вранић-Митрић Маја: *Хришћански ционизам – политика Апокалипсе*, ФПН, Београд, 2012.
- Група аутора: *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
- Dima, Nicholas: *Culture, Religion, and Geopolitics*, Xlibris Corporation, 2010.
- Димитријевић, Владимир: "Биће скоро пропаст света – Три монотеистичке религије у Армагедону", *Недељне новине Печат*, бр.230, август 2012.
- Димитријевић, Владимир: "Политика и мистика – блискоисточни сукоб и есхатологија монотеистичких религија", <http://borbazaveru.info/content/view/4924/1/>
- Drugi vaticanski sabor, Past. Konst. *Gaudium et spes*, 40:AAS 58(1966)
- Дугин, Александар: *Геополитика постмодерне*, Никола Пашић, Београд, 2009.
- Јанулатос Анастасије: *Ислам*, Хришћански културни центар, Београд, 2005.
- Јевтић, Мирољуб: "Мултикултурно друштво и религија", *Српска политичка мисао*, 3/2011:245-265, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Калезић Димитрије (ур.): *Енциклопедија православља*, Књига 1: А-З, Савремена администрација, Београд, 2002.
- Кацис, Леонид Фридович: *Русская эсхатология и русская литература*, ОГИ, Москва, 2000.
- Khan, Muqtedar: *Debating moderate Islam – the geopolitics of Islam and the West*, University of Utah Press, 2007.
- Magister, Sandro: "Vaticano contro America, la guerra delle parole", *Civiltà cattolica*, 3621/2003, Città del Vaticano, Roma, 2003.
- *Мала енциклопедија*, Просвета, Београд, 1978.

- Mach, Zdzislaw: "Religija i identitet u Srednjoj i Istočnoj Europi", *Politička misao*, 4/1997, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1997.
- Montefjore Sajmon Sibag, *Jerusalim*, Evro-Giunti, Beograd, 2012.
- Nowak, Andrzej: *History and Geopolitics – A Contest for Eastern Europe*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, 2008.
- Parrinder, Geoffrey: *Dictionary of Non-Christian Religions*, Hulton Educational Publications, 1981.
- Papsko veće za pravdu i mir: *Osnove socijalnog učenja Katoličke crkve*, Konrad Adenauer-Beogradska nadbiskupija, Beograd, 2006.
- Petrović, Dragan: "Srbija i savremeni geopolitički procesi na Balkanu": 64-78, *Srbija u savremenom geostrateškom okruženju*, Ministarstvo odbrane Republike Srbije – IMPP, Beograd, 2010.
- Радушки, Нада: "Демографске компоненте националног идентитета", *Српска политичка мисао*, 1/2011: 321-336, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Rees, John: *Religion in International Politics and Development – The World Bank and Faith Institutions*, Edward Elgar Publishing, 2011.
- Rey, Alain: *Dictionnaire culturel en langue française*, Tome II, Dictionnaires le Robert-Sejer, Paris, 2005.
- Riz, Vilijem: *Filozofija i religija – istočna i zapadna misao*, Dereta, Beograd, 2004.
- Станковић, Владан: *Утицај хришћанских конфесија на политику друштвеног развоја*, ФПН, Београд, 2011.
- Станковић, Владан: "Основи фундаментализма", *Политичка ревија*, 4/2010:109-126, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Суботић, Момчило: "Српски национални идентитет – историјски и савремени изазови", *Политичка ревија*, 3/2011:1-34, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Sultana, Aneela: "Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth", *Политикологија религије*, 1/08: 31-41, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2008.
- Тихомиров Александрович, Льв: *Христианство и политика*, ОбИИ-здат, Москва, 1999.

- Томасовић, Марко: *АнтиХрист долази*, АртПринт, Нови Сад, 2007.
- Trud, Aleksis: *Geopolitika Srbije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Fahed, Ziad: "How The Catholic Church views the political community", *Политикологија религије*, 01/09: 99-110, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- Fearon, James: "What is Identity – as We now use the Word?", *Mimeo*, Stanford University, San Francisco, 1999.
- Ferguson, Everett: *Encyclopedia of Early Christianity*, Garland Publishing Inc, 1990.
- Charles, Robert Henry: *Eschatology – The Doctrine of a Future Life in Israel, Judaism and Christianity*, Schocken Books, New York, 1963.

Resume

In this scientific research work the author discusses the possibilities of formation of religious identity on the basis of religious knowledge in geopolitics. Relying on Huntington access to the Clash of civilizations, the author elaborates systems eschatological vision of the world. On the basis of eschatological interpretations opposing are three great monotheistic religions: Judaism, Islam and Christianity, and even six confessions: Judaism, Sunism, Shi'ism, Orthodoxy, Catholicism, and Protestantism. The battle for the Temple Mount in Jerusalem, became the eschatological geopolitics through which religious geopolitics contextualize contemporary international politics and international relations. In light of these findings, the author points out to the need to (re)definition of religious and national identity of the Serbs to the identity absorbed by the challenges brought about by globalization and the rise in influence of foreign factors on the formation of foreign policy. The choice between East and West, now the question is as a choice: for East and West.

Овај рад је примљен 16. септембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

Саша С. Марковић
Педагошки факултет, Сомбор

Снежана Бесермеџи
Природно-математички факултет, Нови Сад

ИСКУШЕЊА ЕТНОФИЛЕТИЗМА У РЕЛИГИЈСКИМ МОТИВИМА ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ КОД СРБА*

Сажетак

Савремено српско друштво опседнуто је вишеструким синдромима искључивости. Ова појава специфично је уочљива на политичкој сцени. Већ вишедеценијски је политика у Србији надмоћно попримите политикантске и идеолошке борбе, а маргинални је сусрет и дијалектика политичких теорија, стратешких анализа и идејних путоказа. У таквој констелацији вредности искључивост је интензивно присутна без обзира да ли је левичарских опредељења или десничарске провенијенције. Један од најважнијих сегмента у надметању политичких елита у Србији је и религија. Као једном препознат фактор у стварању и очувању националног идентитета, религија се користи као аргумент националистичке реторике али и анационалне демагогије. Оба приступа инструментализују становиште вере и стварају контраефекат од жељеног. Отуд проистиче пут патолошког патриотизма и шизофреног глобализма. У овом раду покушаћемо да представимо јасанији приступ религији. Она је активни састојак личности и део вредносне традиције српског народа. Етнофиле-

* Рад је настао као последица истраживања у оквиру пројекта "Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција", Министарства просвете и науке Републике Србије.

тизам је њено насилно прилепљено Јанусово лице које, пошто делује блиско, омаловажава хришћанске врлине. Управо таква представа најчешћа је злоупотреба религије у политичкој мисли код Срба. Овим радом желимо да скренемо пажњу на значај истраживања ове теме и противљење њеном неразумном избегавању. Рад показује да политичка елита Србије веру користи као средство манипулације а не као средство за достигнуће боље личности, друштва и државе.

Кључне речи: Религија, вера, Срби, политика, Бог.

МЕСТО РЕЛИГИЈЕ У ДРУШТВУ

Иако понекад условљено, ипак је готово уврежено мишљење о томе да је за модерна друштва цивилизацијска и демократска тековина секуларизација цркве и "припитомљавање" религијске потребе човека¹⁾ у оквиру индивидуалних потреба личности при чему је социјални домашај такве потребе занемарљив. Ово мишљење имало је своју еволутивну путању и њена савремена представа увелико се разликује од већ традиционалних поставки Огиста Конта и Макса Вебера о томе да је процес секуларизације иреверзибилан, односно да предпоставља нестанак религије на супрот које долази наука са својим објективним погледом на свет.

Обрт који друштвена историја Европе крајем 20. века, али и не само Европе, доноси у својој догађајној појави поново уздиже вредности чији су носиоци вера али и црква као институција. Тиме је постојећи појам секуларизације, уколико је трагао за смислом свог опстанка, морао да претрпи одредничка прилагођавања. Раслојавања која су се појавила кретала су се од одредишта да је секуларизам урушавање темељних начела хришћанске вере, преко идеје о његовом одређењу као процесу постепене слојевите супституције хришћанских вредности²⁾, до одредишта да је секуларизам специфичан израз државне контроле препознатих вредности хришћанства који су један од темеља европске културе, али је њихов изражајни домашај контролисан и профилисан.

У историји је препозната појава латентне напетости која пулсира у односима државе и цркве као институционалне организације несумњивих верских потреба људи. Оба субјекта, као више-

1) Ближе види: Мирча Елијаде, *Историја веровања и религиозних идеја*, Просвета, Београд, 1991.

2) Ближе види и: Малком Хамилтон, *Социологија религије*, Клио, Београд, 2002.

вековне и постојане тековине друштвене идеје Европе, су врло често доносила процену да је потребно маргинализовати утицај оног другог уз често међусобно декларативно максимално разумевање и уважавање улоге и једне и друге институције у савременом друштву. "...Хришћанство би требало да буде од 'помоћи' свету, а да истовремено остане уљуљкано у својој 'духовности' и топлини 'сакралног.'³⁾ Полигон за овај сензибилитет међусобног респекта уз тињајући мотив субверзије и контроле јесу како људи као личности или појединци тако и друштво у целини.

Отуд је модерна политичка елита, позивајући се на традицију у намери да је надомести и инструментализује, континуирано изражавала потребу за ставом у вези са верским потребама како становништва тако и државе. Са друге стране свештена лица, (не) свесна свог овоземаљског живота и грешничког усуда, нису избегавала да у бројним приликама изнесу свој друштвени став и изнова скрену пажњу на, за многе од њих, неприхватљиву улогу статисте у савременим политичким догађајима и са уверењем да тиме извлаче цркву из вртлога безизлазног "парадоксалног" оквира постојања. Ова врста специфичне међусобне упућености и "преливања надлежности" између друштвено одговорних са једне стране и мирјанских душебрижника са друге стране добија на значају и непредвидивом интензитету у тренуцима када актуелна догађања претендују на контекст историјски преломног тренутка. Тада, међу позванима и самопрозванима који траже излаз уз тенденцију да предводе, јавља се проблем сопствене неуравнотежености и амбивалентних ставова. Таква недоумица јавних личности прелама се у збуњеност и конфузију најширег дела становништва које опет, нажалост њиховог самореспекта, а на срећу проказане елите нуди ауторитет одабраног лидера чији је став без довољне провере презет као норма или катехизис, у зависности да ли га износи политичар или свештено лице, која се следи и поштује. Ови неспретни и арогантни подухвати уздрмали су темељно схватање вредности и традиције која их је обликовала.

3) Марко Јовановић, "Секуларизам и његови изазови", *Православни мисионар*, јануар, фебруар 2012, стр. 49.

ТРАДИЦИЈА САВРЕМЕНОГ ИЛИ САВРЕМЕНОСТ ТРАДИЦИЈЕ

Озбиљна истраживања, а понекад и летимичан поглед су у прошлости препознали многе "сусрете" или "сударе" традиције и савременог. Оно што би могло да се назове парадигмом оваквог искуства сведочи о деструкцији и намери надмоћности једног над другим. У том контексту традиција је заправо била друго име за поредак, правилност, верску опредељеност и постојеће стање у друштву, док је енергија савремености преточена најчешће у радикално-револуционарне захтеве желела да постојећи *status quo* замени. Искушење оваквог "обрачуна" огледало се у томе што је савремена пројекција, уколико би однела победу, временом, некада пре, а некада и још брже, постајала непомирљиви кодекс, апсолутизација уведеног, односно ригидна традиција скоројевића. Њена бестијалност била је увертира за реакцију незадовољног друштва. Отуд је друштво упало у спиралу активно-реактивних односа, чије су недоречености и ароганција онемогућавале икакав други генерацијски контакт до конфликтног. Свака нова елита, у намери да замени постојећу, исхитрено је желела да свој модалитет обликовања друштва наметне као аутохтону творевину.⁴⁾

То је произилазило из тумачења да традиција обезбеђује човеково трајање и омогућава његово одржање у сопствено обликованом друштву и културном обрасцу. На успостављање вредности традиције нису имуне, дакле ни долазеће нити друштвене елите у одласку. Она је прека потреба и једних и других, а људе, којима је намењена и који праве избор од понуђених елита, она у исти мах и ослобађа и заробљава. С тим у вези намеће се инсинуација ограничавајућег односа традиције према слободи. У одређеној мери традиционалне вредности које су се темељиле на религио-

4) Овакав став арогантне интонације о одлучујућим вредностима сопствене генерацијске интелектуалне способности био је често изложен критици, како у свету тако и код нас. "Савремени историцисти, међутим, као да нису свесни древности свог учења. Они верују..., да је тај њихов вид историцизма последње и најсмелије остварење људског духа, остварење тако зачуђујуће ново, да је само мало људи кадро да га појми...да је социјалну промену могуће непосредно испитати током само једног животног доба. Ова је прича, наравно, чиста митологија."; Карл Попер, *Беда историцизма*, Дерета, Београд, 2009, стр. 161, 162. "Пошто је раније потребно свему доцнијем и пошто ранијем не треба ништа доцније, то је све раније услов свега доцнијег...што је нешто раније, то има мање услова, што је нешто доцније, има их више...Све раније не завици ни од чега доцнијег; све доцније зависи од свега ранијег."; Божидар Кнежевић, *Принципи историје*, Досије, Београд, 2007, стр. 342.

ности, без обзира на удостојена изворна тумачења хришћанства, за велику већину становништва, постајале су ритуална обавеза чија је појавност заменила суштински значај. То време доминације ирационализма и катехизичке дословности постепено је, пред налетом развоја експерименталне науке, попуштало своје стеге у намери да очува свој идентитет.⁵⁾ Тада се и однос према постојећим верским нормама мењао и прилагођавао, појавио се еластичнији приступ који је напуштао задате опште културне обрасце предака. Ово је био почетак повоја традиције као конвенције.

Она, за разлику од увреженог, стимулише индивидуализам и слободнији приступ заузимању ставова. Вредност која је, у таквим оквирима претендовала да успостави свој континуитет постојања, односно идентитет традиционалности, морала је да се осведочи у практичној мудрости и примени и да издржи терет вишегенерацијског испитивања. На овај начин установљена традиција избегава напетост између постојаности и промене и ствара интерактивни однос међу њима, профилише поступност до граница прихватљиве идеологије⁶⁾, а њена је крајња последица консеквентност у компромису.⁷⁾ Савремено друштво, са тенденцијом глобализације и интегративним процесима, наметљивим постулатима и аргументацијом силе и, сходно томе, односа потчињености, онемогућује човеково остварење. Састав таквог друштва чини мноштво идентичних јединки које у сваком тренутку знају своје место у ситему врхунски организованог "мравињака."⁸⁾ Човеку, његовој личности, прети губитак сопствености. Он постаје нови тип човека, човек организације, "раздрагани робот."⁹⁾ Тако остварено друштво били је симулакрум смислене постојаности. Избегавају се онтолошка

5) "Ниједна друга светска религија није у свом ширењу изван места рођења прешла толики пут као хришћанска, нити је иједна друга показала такву способност прилагођавања у новим условима, као и толику снагу и жилавост истрајавања у томе.; Михаило Ђурић, *Србија и Европа*, Бигз, Београд, 2003, стр. 165.

6) "Еволутивна идеологија рачуна са оним што је у човеку и око човека на данашњем ступњу општег развића, и зато себи у задатак поставља ход вишем ступњу – свесним и вољним идејем у корак људских заједница, кога не може бити без уздизања вере човека у човека."; Милан Грол, *Искушења демократије*, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 141.

7) Ближе види: Михаило Ђурић, *Стихија савремености*, Службени гласник, сабрани списи, књига 5, Београд, 2009.

8) Види ближе: Никола Милошевић, *Достојевски као мислилац*, Београд, 1990.

9) Види ближе: Erich Fromm, *Escape from Freedom*, New Yor, 1941; Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд, 1989.

питања, а задовољавало се импровизацијом потрошачке знатижеље која није превазилазила оквире контролисаних калакурница.

ПРАГ СРПСКОГ ИСКУСТВА

Српско друштво, у времену свог модерног конституисања, почев од тзв. “српске револуције”, почетком 19. века, имало је континуирани проблем проналажења друштвеног консензуса у вези са вредностима које је српски народ, током своје историје, остварио. Сукоби, ратне катаклизме, надзирани парламентаризам, ауторитарни режими, идеолошка доктринираност, национална неуравнотеженост као и друштвена клаустрофобија онемогућили су постојан временски континуитет развоја који би омогућио артикулацију вредности. Последње три деценије, које карактерише покушај друштвеног реструктурирања од комунистичког једноумља, преко националистичког слепоумља до развратне транзиције, нису обезбедиле демократизацију и културализацију српског друштва већ су свели утемељење вредности на њихов примордијални крик. Он је, испоставља се, пресахли одјек традиције коју нисмо препознали, а на коју се најчешће наша политичка елита позива једино у намери да очува власт јер је она извор финансијског престижа. Последица тога је ригидна ритуалност, разврат над обичајима, инструментализовано хришћанство и параноични аутизам. Друштво је извитоперило своју сврсисходност. Неодмерено смо се удаљили од моралних и естетских темеља друштва које заузимају средишње место како у вери тако и у теорији и намеравању пракси друштва још од Платона па до савремених функционалиста.

Културни образац, на тај начин стваран, био је најважнији чинилац моралне равнотеже у друштву и духовног здравља појединца у њему.¹⁰⁾ Наше друштво, изузетно приметно, већ нако Другог светског рата, улази у својеврстан искључиви конфликт са постојећим вредностима. Есхатолошка визија, намера коначног задовољавајућег решења, увреженост одсудног светскоисторијског задатка који друштво треба да оствари, издигли су на површину реалног постојања револуционарни патос. Његова је усредсређена намера била да сломи дотаташњу традиционалну структуру мишљења и свакодневницу просечног човека.

10) Ближе види: Милош Ђурић, *Културна историја и рани философски списи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Последица тога је била захтевана апсолутна покорност, а појединац који евентуално не би разумео своју улогу, требало је принудити да чини оно што од њега држава очекује, односно оно што је нужно. Био је то процес стварања нових вредности које су биле на путу да омогуће тоталитаризацију друштва. Послушност није почивала на сталној бруталној сили, али се није либила ни одмазде нарочито према цркви.¹¹⁾ Последица таквог топло-хладног друштвеног притиска било је систематско ограничавање слободне људске делатности. Власт на тај начин устројена спроводила је трајно, тихо и отмено ропство.¹²⁾ Пад идеологије, етатизација федералних јединица и аутономних покрајина, осветољубиви национализми¹³⁾ и омраженост сопственог отуђења, довели су до разарајуће друштвене кризе. Рехабилитација вредности из прошлости, настала у околностима када је комунистички друштвени поредак губио свој идентитет и предвођена постојећом елитом која се прилагођавала, извитоперила је и провинцијализовала сваку изворну идеју.¹⁴⁾ Жеђ за доказивањем "потиснуте" истине обогатила је културну ширину и обичајно-образовну садржину, а од традиције створила бескрупулозни апарат инструментализован од политичке елите.

Са идентичном ситуацијом суочавала се "друштвено пожељна активност" повратка религиозности и националним вредностима. "Вишедеценијска комунистичка нетрпељивост, па и мржња према свему религијском у српском народу¹⁵⁾, као и неоправдано куђење свега националног у Срба, пре свега богатства српске традиције, несумњиво су допринели експлозији исте такве нетрпељивости и мржње, као и изрази дуго потискиване енергије у српском народу, овога пута испољене не према себи, већ према другим народима и њиховом верском опредељењу."¹⁶⁾ Политичка елита је користила ово духовно лутање интелигенције, а изазивала подозрење и сумњичавост посматрача са стране који су у препознавању негативних

11) Ближе види: Радмила Радић, *Вером против вере, држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Београд, 1995.

12) Ближе види: Алексис Токвил, *О Демократији у Америци*, Сремски Карловци, 2002.

13) "Народ који на геноцид не одговори геноцидом, осуђен је на нови геноцид.", Реченица која се могла чути током 90 -тих година прошлог века у ставовима политичке елите Србије. Владета Јеротић, *Вера и нација*, Арс либри, Београд, стр. 189.

14) Ближе види: Радомир Константиновић, *Филозофија паланке*, Нолит, Београд, 1991.

15) Ближе види: Саво Јовић, *Утамничена црква : страдање свештенства Српске православне цркве од 1945. до 1985. године*, Београд, 2001.

16) Владета Јеротић, *Вера и нација*, Арс либри, Београд стр. 188, 189.

карактеристика Балкана (читај доминантно Срба) стварали позитивни европски идентитет.¹⁷⁾ Немоћни и антагонистички настроје-ни, српски мислиоци, њихови водећи промотери, исцрпљивали су се у међусобним оптужбама у вези са повратком и потрагом изгубљеног националног идентитета. Док је за једне национализам био "израз екстремизма"¹⁸⁾ неподобан и деструктиван за српски народ, за друге је повратак националним идејама био незаобилазан. У том контексту национална идеја била је утемељена на тзв. "сељачкој Србији" и из ње протумаченој изворној моралности и синкретизму прихватљивих националних идеја, без грађанског садржаја и црквеног присуства.¹⁹⁾ Тако је настајао један нови културни садржај који је делом био умишљена ономатопеја пређашњег, а делом сопствени аутохтони ревизионизам доступних верско-културних садржаја.

Садржај савремених вредности није одговорио на комплексну стварност већ је био сопствена стереотипија еха из прошлости која се, без много анализе и промишљања, позивала на аналогije са прошлим. Управо је то био раскорак са стварношћу и пут ка фиктивној религиозности а тиме и пут ка националном илузионизму. "Културни процес човечанства, наравно, апстракција је вишег реда него што је развој појединца, зато је теже да се овај процес представи очигледно, па зато и не треба претеривати у трагању за аналогijама."²⁰⁾ Иако се прошлост величала, захтевани стереотип идентитета, није дозвољавао да се она и рационално докучи. Маргинализовани су достигнута хришћанска постигнућа и истраживања о националном идентитету.²¹⁾ Идеолошка уобразиља која их је хируршки одстранила, тиме је посредно и даље била друштвена форма која се користи иако су се готово сви ограђивали од ње. У таквој уврежености ставова идеолошка ирационалност је надоместила религиозност и стрпљење које из ње проистиче. Одсудни по-

17) "Балкан је послужио као складиште негативних карактеристика наспрам којих је конструисана позитивна и самохвалисава слика 'Европејца' и 'Запада'...Балкан је остао кмет Европе, антицивилизација, њен алтер-его, њена тамна страна."; Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, 20. Већ, Београд, 2006, стр. 356,357.

18) Ближе види: Оливера Милосављевић, *Чињенице и тумачења, два разговора са Латинком Перовић*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, сведочанства 37, Београд, 2010.

19) Ближе види: Добрица Ћосић, *У туђем веку*, Службени гласник, Београд, 2010.

20) *Одабрана дела Сигмунда Фројда*, пета књига, Матица српска, Нови Сад, 1970, стр. 351.

21) Ближе види: Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књига 3, *За време другог светског рата и после њега*, Београд, 2002.

духвати захтевани су одмах, једна генерација желела је да реши сва горућа питања. Тиме је постао доминантан концепт "моменталног и праскавог"²²⁾ у вези са досезањем циљева, а вредности које је народ стварао докона су традиција, уколико нису прагматичне у датом времену. Иако је на ту циљну "јурњаву" још почетком 20. века подсећао и књижевник Лаза Костић, она је након вишедеценијске изолације, међу савременицима, поново достигла непромишљеност до етнофилетизма.

ЗЛОУПОТРЕБА ВЕРСКЕ НАКЛОНОСТИ

Етнофилетизам је искључивост, политиканство, национална еуфоричност и супротно поимање Христовог учења. Оно је помањање вере, а истицање срџбе, оно је самољубивост и неумерена саможивост. "А баш је било све у нама и око нас пуно крцато Српства и братства! Али Српство више свега. Један се мој вршњак – чини ми се 'Душица' - у заносу тадашње србоманије или автоидолатрије обесмртио се чак и узвиком: Србин је Бог!"²³⁾. Становишта попут овог, која су критиковала занос етнофилетизма, била су мислећи талас²⁴⁾, који је доносио са собом синкретизам традиције и модерног јер је тражио место Срба у савременом свету а не у изолацији од њега. Његову енергију поспешивала је и религиозна мисао код Срба. "Хоћеш ли да дођеш до слободе ратом, онда поведи прво рат против себе самог, па ако овај рат успешно окончаш, увидећеш да су сви други ратови сувишни."²⁵⁾ Она се критички односила према етнофилетизму – ставу о предности нације над вером, у данашњем времену највећој опасности гордљивости српске идеје. Етнофилетизам је вредносна недореченост модерног друштва које хаотично трага за својим идентитетом инструментализујући традицију.

Протагонисти етнофилетизма, позивајући се на Бога заправо негирају Бога као основну човекову и народну вредност која се огледа у недокученом богатству и духовности. Људи су личности и непредвидива и најдубља створења. По тумачењу цркве њихов пад може да буде подједнако дубок као што је њихов успон према

22) Чланак "Наш национализам", *Слога*, бр. 42, 17. (30.) окотбар 1910

23) Лаза Костић, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 120-121.

24) Ближе види: Саша Марковић, Снежана Бесермењи, "Културни национализам" у политичкој мисли код Срба почектом 20. века", *Српска политичка мисао*, број 4/2011, стр. 377-394.

25) Епископ Николај, *Мисли о добру и злу*, Линц, 2000, стр. 67.

Богу. Та препозната опасност је људски егоцентризам – истрајан и арогантан.²⁶⁾ Многи истакнути писци, у свом времену а актуелни у садашњем, указивали су на искушења која поводљивост ка егоцентризму доноси са собом.²⁷⁾ Вапајни усклик је и до српских хришћана снажно одјекнуо. "Ужасно је бити човек."²⁸⁾

"Човек је суперлативно потцењиван и суперлативно прецењиван. Потцењиван је до очајања, прецењиван до ужаса. Прецењиван је толико, да је боготворен, но и потцењиван је толико, да је ђавотворен."²⁹⁾ Етнофилетизам је политички левијатан који изнова покушава да веру прилагоди својим ограниченим политичким циљевима при чему његове присталице упорно инсистирају на томе да је активан политички живот једини начин да се идеје хришћанства остваре у друштву које опет, без њих неминовно пропада.

У овом контексту пренебегавају се две основне тековине модерног друштва. Најпре та да политика одавно није "политичка филозофија" чија је основа свеобухватни мисаони систем о људском животу уопште, већ је "усмереност ка моћи."³⁰⁾ "Политика је најживотнији и најсвојственији израз човекове несавршености и недовршености, због тога што стално и свуда постоји могућност сукоба и борбе међу људима, што стално и свуд има појединаца и друштвених група који утичу или настоје да утичу на понашање других прилагођавајући се више или мање успешно ситуацији у којој се налазе и бирајући с мање или више промишљености и одговорности најподеснија средства за постизање жељених циљева."³¹⁾

САДРЖАЈ ВЕРЕ – ИНСПИРАЦИЈА ВРЕДНОСТИ

Друга битна карактеристика је да је хришћанство, без обзира на многобројне тренутне и изазове у прошлости, ширина која

26) "Православним подвигом вере човек васкрасава себе из гроба егоизма: егоцентризам свога разума, егоцентризам своје воље и срца побеђује христоцентризмом подвига вере." Јустин Поповић, *Филозофија и религија Ф. М. Достојевског, Достојевски о Европи и словенству*, Манастир Ћелије, Београд, 1999, стр. 114.

27) Многобројна искушења била су дело "проклетог проблема личности" како је Достојевски писао. М.Ф. Достојевски, *Дневник писатеља*, стр. 458.

28) Ава Јустин, *Филозофске урвине*, Београд, 2010, стр. 5.

29) Јустин Поповић, *Филозофија и религија Ф. М. Достојевског, Достојевски о Европи и словенству*, Манастир Ћелије, Београд, 1999, стр. 19

30) Констатација Макса Вебера – примедба С.М.

31) Михаило Ђурић, *Стихија савремености*, Службени гласник, сабрани списи, књига 5, Београд, 2009, стр. 182.

тешко може да стане у скучене оквиру политикантских интереса а да се при том, без обзира и на најискреније поштене намере, не деформише. "Православна филозофија је уметност над уметностима и наука над наукама."³²⁾ "Како је неизмерна мудрост Божја! И ништа јој није равно у неизмерности осим љубави Божје. Колико је велика мудрост и љубав Божја, показана у стварној природи!"³³⁾ "Дух Свети је Бог који је увек исти и не мења се. Он је Истина која је увек доследна себи. Као што су истине вере, догмати, од Бога и зато неизменљиви, тако је и са коанонским прописима и етичким правилима...Они се могу само поступно налагати, према духовном узрасту верних и приликама времена, могу се изнети и образложити савременим језиком, али се њихова суштина не може мењати."³⁴⁾

Вера је душевна потреба човека која има замах свеобухватности и изнад је домаћаја социјалних поставки и политикантских анахроности. Она намерава да утиче на људе као носиоце друштвених активности, али је врло уздржана према било каквом савременом тумачењу постулата вере без њеног свестраног познавања. С обзиром на то да се вера живи и спознаје током живота, тешко је преузети на себе одговорност о спознаји у потпуности и да, позивајући се на веру, појединац може друштвено да делује, а да то не буде препотентно и антихришћанско. Тим пре тежина непримерене политизације вере, на основу европског искуства у прошлом веку, уколико се укрести у "судару ставова" са другим идеолошким и ирационалним политикоманијама може довести до неслагљивих консеквенци. Неуравнотежена слобода исказана кроз тзв. максималну толеранцију, а коју најчешће упражњавају појединци и групе недорасли у вери, води ка искључивости ставова и политици без компромиса.³⁵⁾ Из алтруизма, уколико је *soliloquia* и само са призвуком хуманизма, а без самилости и искреног саосећања, подсећа теологија, врло лако може да се склизне у освету несхваћеног над недостојнима самилости.

32) Јустин Поповић, *Догматика православне цркве*, Манастир Ћелије, Београд, 2003, стр. 10.

33) Николај Жички, *Омилије*, Линц, 2001, стр. 48.

34) Патријарх Павле, *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*, Београд, 2007, књига II, стр. 64.

35) "Ако се сукоб рационалног и ирационалног и може толерисати, конфликт између две "ирирационалне стварности", какву је свет доживео за време Адолфа Хитлера, опомиње нас да се апсолутна толеранција изрођава у најпогубнију нетолеранцију и колективну несрећу."; Радомир Ђорђевић, "Религија, црква, држава – филозофски приступ", приређивачи: Владета Јеротић, Мирослав Ивановић, *Религија између истине и друштвене улоге*, Дерета, Београд, 2009, стр. 271.

Представници православне вере код Срба, и сами подложни искушењу могућности тријумфалног повратка, нису занемаривали овај проблем. Они су му посветили достојну пажњу у намери да очувају интегритет суштине вере, не бежећи и од изазова погрешног сопственог исказа. Овај изазов тумачења вере у човековој социјалној активизацији подсећа на питање доследности у хришћанском учењу и могућности његовог примеренијег представљања савременицима, а узимајући у обзир околности у којима се њихов живот одвија. То је однос акривије³⁶⁾ и икономије³⁷⁾. Акривија је доследност у Христу и цркви, традиција која траје више векова и устручава се неканосних пробоја. "Тражење од себе и од других пуно и тачно испуњавање заповести Божјих, датих у Светом писму и канонима Цркве, ради Царства небеског и спасења душе, ето то је принцип акривије."³⁸⁾ Са друге стране, иако има вишесмисла³⁹⁾, икономија је надзирани и опрезан покушај човека у вери да свој домет у вери пренесе, на примерен начин, онима који се вери тек окрећу или покушавају да у њој пронађу смисао за стварност из које долазе. Икономија је заправо проповед доследне и канонске вере окарактерисан еластичношћу потребном у историјском времену и изазовима које оно собом носи.⁴⁰⁾ "Свети Атанасије Синаит казује слично: 'Опет велим да кад се дође до употребе по икономији, не треба у свему да буде, него да буде по снисхођењу и у циљу спасења неких.'⁴¹⁾ Православна црква, једна од њих и Српска православна црква, на тај начин непрестано осавременује свој приступ и покушава да демантује оптужбе да је ригидна, окоштала и анти-модерна. Вера, у овом тумачењу, живи у времену а чувар је традиције. "У примени икономије никако не треба гледати покушај да се избегне вршење заповести Божјих, или канонских прописа, него обратно, њихово извршење....И један и други принцип, акри-

36) "Акривис" – тачан, брижљив, марљив, тачно поступање на делу.

37) Икономија (гр. оконовца, лат. dispensatio, домострој, промисао, управљање, руковођење, план, нацрт, разрешење), <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/recnik/I.htm>.

38) Патријарх Павле, *Православље у савременом свету*, Београд, 2010, стр. 25.

39) <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/recnik/I.htm>, Ближе види и Павле Евдокимов, *Православље*, Службени гласник, Београд, 2009.

40) Човекова гордљивост и саможивост опаснија је код умишљеног верујућег него код оног који је декларисани агностик и неверник. Позната је прича да када је један познати хришћански теолог дошао на једну трибину да прича о лажима код верујућих, његово прво питање упућено препуном аудиторијуму било је: Ко је прочитао моју књигу о греху ? Значај број присутних је подигао руку, а тада је предавач рекао (парафразирао): У реду је сада можемо да причамо о теми трибине – лажима, с обзиром на то да ја нисам написао књигу о греху и ви нисте могли да је прочитате."

41) Патријарх Павле, *Православље у савременом...*, стр. 30.

вије и иконоије, Црква примењује у истом циљу, спасења верних вршењем заповести Божјих, али узимајући у обзир њихове моћи и околности живота.”⁴²⁾ Границе икономије пренапрегнуте су и изложене су латентној напетости. Икономија у пренаглашеној ревности да помогне неупућенима и брзоплетости⁴³⁾ да им се омоли може да изађе ван оквира акривије, тада је она ништа друго до празнословље које трује а не сеје. Упућеност у веру не дешава се преко ноћи, а понекад не може да се запати нити након деценија, а камоли година искреног рада.⁴⁴⁾ Постоји својеврсна дијалектика између свештеника који проповеда и оног коме је поука упућена. До које мере попустљивост и прилагођавање свештеника ка човеку који жели да верује треба да иде, а како би је он канонски схватио упркос опасности да је у слободи свог површног или чак и продубљеног верског васпитања не злоупотреби, отоврено је питање и за проповедника и послушаника.⁴⁵⁾ Млади људи који су, често за разлику од својих индолентних родитеља али и старијих предака, спремни да свој национални идентитет осведоче кроз приврженост православљу труде се да поруке правилно разумеју. Ипак део њих, у осећају снаге и недостатку смерности, иритирани актуелним политичким постаментом⁴⁶⁾, уз привидни позив на Божју помоћ предпоставља

42) Исто, стр. 33.

43) “Божански промисао је непрекидно дејство мудрости, доброте, љубави и свемоћи Божје; дејство којом Бог надгледа, чува и одржава биће и силе својих створова, упућује их крајњем циљу, помаже свакоме добру, а обуздава или исправља зло не спутавајући слободу твари.”; Јустин Ћелијски, *Догматика православне цркве*, књига 1, Београд, 2003, стр. 339.

44) “О три предмета не жури да говориш: о Богу- док не утврдиш веру у Њега, о туђем греху – док се не сетиш свога и о сутрашњем дану – док не сване.”; Епископ Николај, *Мисли о добу и злу*, Линц, 2000, стр. 7.

45) Дијалектика таквог отвореног типа јесте савремена политизација покрета Двери који је 2009. године, за свој добротворни рад, добио Архијерејску грамату за дотадашњи целокупан рад и на коју се позива и данас, без обзира на новонастале околности.... “ Србија пропада не зато што је економско пропала, већ на првом месту зато што је морално посрнула. Сматрамо да вера помаже људима да сачувају свој образ и поштење, као и да схвате да и над њима има неко ко «од горе види све». Приметивши вишегодишњи рад Двери на културном, али и социјалном и хуманитарном плану (добитници смо и награде Вечерњих новости за хуманитарни подвиг године у акцији «Кад би хлеба било више» за народне кухиње на КиМ), блаженопочивши Патријарх српски Павле нам је 2009. године подарио Архијерејску грамату за целокупни рад. Свима нама у Дверима, то је најдраже и најдрагоценије признање. Својом скромношћу, љубављу и пожртвованосту, Патријарх Павле је свима нама оставио неписани завет да следимо његов пример. Дај Боже да бар делимично успемо у томе. Институционалне везе Двери са СПЦ не постоје, али одржавамо најважнији контакт са Црквом, а то је у Светој чаши када се причешћујемо”. <http://www.dverisrpske.com>.

46) “Догађања на нашој политичкој сцени су мучна. Нико није задовољан. И опозиција и власт су одраз општег нашег духа и менталитета. Ни институције у држави нису ништа боље. Али, будимо реални, све то представља слику свих нас...друштва у целини.”;

Христу нацију. Ту је приметак искључивости, девастирања, дискриминације, симулакрума и идеолошке уобразиље о друштву.⁴⁷⁾ Овако усвојен поглед на веру беспримерна је подршка у мотивацији национализма чији је основни набој шовинизам и искључивост. Такав став није поникао из вере нити њене институционалне представнице цркве. Он је позив на одмазду и реваншизам, вредности дубоко антиправославне, чак и ако наочиглед има разлога за такав чин. Црква је упозоравала на такав друштвени процес. "Чувати се треба у овом смутном времену икакве бесмислене и безумне одмазде, као што неразумни почеше да чине против ђамија, у Београду и Нишу. Да се бранимо од зла и злочинаца, али не на нељудски начин или да не да Бог, чињењем зла и нечовештвом на начин на који то злочинци чине."⁴⁸⁾ Ово је концепт идеолошког друштва на који су многи саврменици указивали, пре него што је било јасно да, у атмосфери искључивости, њихов концепт политичког компромиса није могао да заживи. "Строго контролирана информација се у исто вријеме исказује као сазнање што га намеће идеологије једне политике и као извор друштвене стабилности. Изједначавање слободе информације са прочишћеном информацијом представља сталну потребу идеолошког друштва."⁴⁹⁾

Таква постмодернистички и постсекуларни приступ са неотрадиционалним приступом вери позива се на Бога али у њему проналази лик идола коме се клања до идолопоклонства⁵⁰⁾, а не лик Богочовека којег свако од нас тражи не зато што је далек већ што је присутан али је једино доступан кроз верско саосећање. "Вера је

Интервју Радована Биговића, продекана на Богословском факултету у Београду. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/280418/Nema-preceg-posla---od-dobrih-odnosa-sa-susedima>.

- 47) У нашем пројекту погледа на науку вера није супротстављена мишљењу, шта више његова је осведочена подршка и заштитник човека и друштва од беспоговорне идеологије. "...Ако идеолошки говор уопште још заслужује да се назове мишљењем. Јер, његова је битна одлика управо настојање да се беспштедно сатре, да се беспоговорно ликвидира свако појмовно-дискурзивно мишљење.". Михаило Ђурић, *Изазов нихилизма, искуство разлике*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 169.
- 48) *Апел са ванредног, проширеног заседања Светог Архијереског Синода Српске православне цркве, поводом погрома на Косову и Метохији*, 18. Март 2004; http://www.spc.rs/old/Vesti-2004/03/18-3-04_c01.html.
- 49) Јован Рашковић, *Људа земља*, Београд, 1990, стр. 115. Види ближе: Саша Марковић, "Дискурс о националном идентитету Срба у Хрватској почетком 90-тиг година прошлог века", *Зборник радова Српско-Хрватски односи у 20 веку – двадесет година од почетка рата*, Нови Сад, 2011, стр. 57-75.
- 50) "Веруј и не истражуј" (парола непознатог порекла!). Вера је овде слепа. Апсолутно поштовање ауторитета. Таква вера је идејни темељ сваког тоталитаризма: идеолошког, политичког, религиозног."; Интервју протојереја ставрофора др Радована Биговића, "Вера у постмодерном и постсекуларном свету", Радио Светигора, 30. 10. 2011. <http://radiosvetigora.wordpress.com/2011/10/30/>.

'принос', даривање. Ко највише верује, тај највише даје."⁵¹⁾ Васпитавана ван милеа хришћанства, младост која и пронађе вредности вере види их у фрагменту оличеном у остварењу циљева своје нације. При том се заборавља суштина целоживотног хришћанског приступа у којем је васпитање битан сегмент стварања личности. "Овдје се не ради о малим стварима, овдје је ријеч о начину живљења цијеле васељене. Васпитавај га да даје предност млађем брату ако га има; ако нема њега онда – служи. Јер ово је пример највећег мудрољубља. На тај начин, дакле, укроћуј гнев да би у нама рађао смирене помисли. Јер, кад није низашта страшно везан, кад не наноси штету, кад не треба исцјељења, кад се не нервира када се другоме указује поштовање, одакле ће се онда гњев распалити."⁵²⁾

Ова хришћанска интенција појављује се и у морализму анти-религиозних друштвених постамената. У том случају, који је често препознат, појављује се ситуација у којој се савремена грађанска мисао секуларно орјентисана, наслађује моралном критиком национализма с обзиром на то да се овај не придржава хришћанског поимања човека. Парадоксалност овог концепта огледа се у међусобним оптужбама за неостварени хуманизам услед неприхватања хришћанске традиције од којег су оба стремљења подједнако удаљена. ""Проблем нашег народа је што није религиозан, да је религиозани тај би распоред вредности био другачији, цена људског живота би била виша и много би мање било насиља."⁵³⁾

Својим поступцима, на тај начин сасвим супротно од оног што желе или прихватају да желе, политички инструментализовани покрети данашње српске деснице имају тенденцију подршке још одавно препознатих ставова Димитрија Хоматијана, највећег критичара поступака Светог Саве. Хоматијан је Сави замерао да "превише воли род српски, више него Исуса Христа." Хришћанска традиција код Срба позната и као "Светосавље" управо је утемељена на хришћанској универзалности и боголикој човековој личности. "Као благодатни брат Христа, Сава је прилазио свима крштеним народима као браћи Христовој, а не као странац странцима. "Односно "творио је како је говорио" – како је писао Савин биограф Теодосије. Била је то "делатна љубав", како ју је тумачио Симеон

51) Исто.

52) Свети Јован Златоуст, *О сујети и како треба родитељи да васпитавају децу*, Манастир Острог, 2010, стр. 190, 191.

53) Оливера Милосављевић, *Чињенице и тумачења, два разговора са Латинком Перовић*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, сведочанства 37, Београд, 2010, стр. 125.

Нови Богослов.⁵⁴⁾ "Народи су то осећали и зато су Саву с љубављу примили, с поштовањем слушали и с тугом испраћали. О није хо-
дао по свету да прославља српски народ но да прославља Христа,
љубав над љубављу. Због тога је свет заволео њега и његов народ
због њега."⁵⁵⁾ Хришћанство није препознало нити један народ као
специфичан и ближи Христу од других. Како је истицао руски ре-
лигиозни мислилац Максим Тарејев "...нигде у сачуваним списима
Новог завета не стоји да је Он обећао спасење народима, већ само
оним појединцима у 'свима народима света' који се крсте у име
Оца, Сина и Светог Духа."⁵⁶⁾ У том смислу и одише проповед ре-
лигиозних српских мислилаца на које се десничарске организације
позивају често и не постављајући питање о томе где је суштина.
"Љубав је од Бога, и сваки који љуби од Бога је рођен и зна Бога.
А који не љуби не зна Бога: јер Бог је љубав... „Бог је љубав и ко
остаје у љубави у Богу остаје, и Бог остаје у њему "⁵⁷⁾

ИСКУШЕЊА НЕДОРЕЧЕНОСТИ И ОГРАНИЧЕНОСТ ТУМАЧЕЊА

Савремено српско друштво трпи и подстиче, више него што
превазилази дубоку кризу сопственог идентитета. У таквој ситуа-
цији евидентна је посвећена склоност епохализацији свакидашњи-
це и значаја сопствене интелектуалне перцепције. Разисторија⁵⁸⁾,
новооткривени термин, својом грандоманијом која је по неким
поистовећена са митском представом⁵⁹⁾ и одсудном пишчевом ин-
терпретацијом, нама најчешћим посматрачима или послушним
следбеницима редоследа догађаја, оставља врло сужен простор
могућег личног разумевања, а нуди потребу за следбеништвом.
Речник тумачења појава савременог промишљања српског иден-
титета допуњен је појмовима којима се приписује есхатолошка
одредница и одсудни каракрет. На тај начин креатори садашњице

54) Јарослав Пеликан, *Хришћанско предање, Историја развоја догмата*, 3. том, Службени гласник, 2010, стр. 319.

55) Николај Велимировић, *Живот Светог Саве*, Дерета, Београд, 1999.

56) Владета Јеротић, *Вера и нација* ...стр. 155.

57) Јеванђеље по Јовану, 4, 7-8.

58) Ближе види: Добрица Ћосић, *Босански рат*, Службени гласник, Београд, 2012.

59) "Мит је део ваше историјске свести, али да кроз два века српску средњовековну државу узимате као основу за текућу политику, то стварно води у једну, хајде да најблаже кажем, дубоку интелектуалну и моралну конфузију."; Оливера Милосављевић, *Чиње-нице и тумачења, два разговора са Латинком Перовић*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, сведочанства 37, Београд, 2010, стр. 125.

узурпирају прошлост јер, по њима, до њих у њој није ништа решавано и тиме ниподаштавају историјски континуитет и његову интерпретативну правилност. Ствара се слика да је блиска догађајна прошлост недоступнија и оптерећујућа за обичног човека и отвара се пут елитистичком предводништву од стране одабраних. Њихова улога, иако прокламовано патриотска, заправо је уподобљена "кафанском дивану" који има времена за саможиву слику и представу која уз њу следи, без потребе за крајем али уз умишљеност правдољубивости. Самозаводљивост проистекла из значаја сопствене улоге, речита је и не преза од упечатљивих термина и "великих речи", често међусобно конфронтираних и цинично апстрахованих из хришћанске традиције или њене митоманске представе. "Најтеже је бити веран осрамоћеном народу, као што је тешко бити веран осрамоћен сину и ћерки или осрамоћеним родитељима... Обманути смо дакле сви... Срби ће победити патњом. Патњом и трпљењем не памећу. ..." ⁽⁶⁰⁾ Конгломерат идеја које одишу конфузијом и дезорјентисаном поруком снажно су упориште да у земљи транзиционог кретања, каква је Србија, са бројним пропалим привредним и културним пројектима и изневерим надама о бољитку појави друштвена а тиме и политичка потреба ослонаца у вредности традиције читај уподобљавању вере. Противници оваквог девастирања вредности и вере требају да буду гласнији, али је њихов избор у складу са речитошћу сталоженог и прибраног интелектуалца који, свестан својих вредности, на мало тога претендује, а тиме на много тога утиче. ⁽⁶¹⁾

Анахрони историзам или рационални нихилизам ⁽⁶²⁾, довели су данашње српско друштво до раскрснице са које не зна куда да крене јер не зна откуда је и дошло. Омладина је у приметном безнађу и поприлично је збуњена непостојећим утабаним стазама традиционалних вредности. У таквој ситуацији она је склона крајностима

60) Добрица Ћосић, *Босански рат*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 60, 150, 172.

61) "...Онда сам прочитао и фамозни *Дневник о Косову*. Погрешнију политику не можете смислити ни спровести. И тада сам се поново уверио: ако хоћеш да се бавиш добром политиком, ради све супротно од Добрице"; "Давитељ из круга двојке", интервју са Видосавом Стевановићем, НИН, број 3195, 22. март, 2012.

62) "У вртлогу нихилистичког кретања пропада читава традиционална култура захваљујући којој је човек живео у уверењу да постоји неко надземаљско или наднебеско царство смисла, да постоји један уређени смисаони поредак, да постоји један трансцендентни свет, свет идеалних ликовал или вечних суштина на коме се, у крајњој линији, држи и оснива овоземаљски свет несавршених, променљивих и пролазних ствари и појава."; Михајло Ђурић, *Иззов нихилизма, искуство разлике*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 169.

уско националистичкој у оквиру које је вера идеологија или синкретистичко интернационалној у оквиру које доминира атеизам. Тумачење вере, у оба случаја, је супротно хришћанској традицији и учењу. У националистичкој уобразиљи религија је беспоговорно идолопоклонство⁶³⁾, а у анационалном интернационализму доминира вера у безверје. И једна и друга алтернатива подједнако су деструктивне и озбиљна претња опстанку друштва у модерном времену.

Повратак препознатом, присутном по позиву али не и по суштини, културном националном и вредносном обрасцу треба да је пут друштва које је изневерило себе и своје претке. "Кад је реч о култури једног народа, морају се узети у обзир све гране његовог духовног живота: не само његова наука него исто тако његова вера и морал, његова књижевност и уметност, његова политика и право, његова војска и привреда, његови обичаји и забаве."⁶⁴⁾ За човека у тако одређеном друштву хуманост је највиша вредност и огледа се у холистичком приступу. "Човечност човека није његова природна одређеност, већ његов културни задатак, његово духовно одређење."⁶⁵⁾ Улога цркве, као институционалног носиоца вере, у потрази за друштвом културе, незаобилазна је. Међутим, политизација цркве је крајње опасна. Једини начин да се то избегне а при том да се адекватно социјализује улога цркве у друштву јесу њене хуманитарне активности које друштво препознаје као сопствену стратегију изласка из кризе идентитета.⁶⁶⁾

Мозаик друштвених вредности једино је могуће открити путем традиције као предуслова савременог, при чему је вера саставни сегмент традиционалног упоришта идентитета друштва. И савремена светска истраживања указују на религиозни постамент

63) "Национализам, попут сваке религије, уводи у игру не само вољу, већ и интелект, имажинацију и емоције. Интелект конструише једну спекулативну теологију или митологију национализма. Имагинација је изградила невиђен свијет око вјечне прошлости и никад прекинуте будућности властите нације...пошто је национализам, опет попут сваке друге религије социјалан, и његови ритуали су јавни, а изводе се у име и за спас заједнице."; Душан Кеџмановић, *Рационално и ирационално у национализму*, 20. век, Београд, 2004, стр. 126.

64) Слободан Јовановић, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 42.

65) Михајло Ђурић, *Хуманизам као политички идеал*, Службени гласник, књига 2, Београд, 2009, стр. 351.

66) У том контексту треба посматрати Потписан Меморандум о сарадњи Српске Православне Цркве и Министарства унутрашњих послова Републике Србије на спровођењу стратегије за борбу против дроге у Републици Србији, 19. марта 2012. године. http://www.spc.rs/sr/potpisan_memorandum_o_saradnji_srpske_pravoslavne_crkve_ministarstva_unutrasnjih_poslova_republike.

културног национализма народа⁶⁷⁾ и у тако откривеном национализму траже могућност суживота⁶⁸⁾, одлучни у покушају да проникну у његове карактеристике.⁶⁹⁾ Без њега пројекат јединствене Европе може да доживи националистички атак као политички провизоријум из којег прети да проистекне неочекивани исход оличен у тријумфу друштвене, верске, државне и људске искључивости. Последице такве хипотезе, хтели ми то или не, морају да нас врате на ново преиспитивање адекватне улоге вере у друштву.

Sasa S. Markovic, Snezana Besermenji

TEMPTATIONS OF ETHNOPHYLETISM IN RELIGIOUS MOTIVES WITHIN SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Summary

Modern Serbian society has been experiencing a strong influence of extreme political movements. The effect of their political power has been equally destructive regardless of whether it originates from the left or right wing party ideas. Despite declarative democracy and parliamentarism, due to the fact that these ideas are present, the political scene of Serbia rather resembles a battlefield with confronted ideologies than it represents a meeting place and dialectics of political ideas. One of the most important segments in the contest of political elites in Serbia is the religion. As a recognized factor for the creation and preservation of national identity, religion is used as an argument in nationalist rhetoric and in anti-national demagoguery, too. Both approaches instrumentalized the pedestal of religion and created the opposite affect from the desired. This paved the path of patriotism and the path of pathological schizophrenic globalism. It is particularly young people who tend to accept extremes. Their so-called Orthodox fanaticism turns religion into an unquestioningly believed ideology which does not allow for reconsideration. This road is very much in contradiction with true religious teaching on search for God. Therefore church as an institution and its priests as officials have a very difficult

67) Elias Baumgarten, "In search of a morally acceptable nationalism", *Journal of Ecumenical Studies*, 42:3, Summer 2001

68) Ближе види: Хаген Шулице, *Држава и нација у европској историји*, Београд, 2002; Ортега и Гасет, Хорсе, *Европа и идеја нације*, Београд, 2003; Брубејкер Роџес, "Национализам у новом контексту: феномен националног и национално питање у новој Европи"; *Реч*, бр. 72, 2003, стр. 283-336.

69) "Човек не може да искорачи из света нација нити да се ослободи претпоставки и уврежених навика мишљења које проистичу из тог што живи у том свету."; Мајкл Билиг, *Банални национализам*, 20. век, Београд, 2009, стр. 73.

and responsible task. They must persist in the true defence of religious dogma and also ensure that the Orthodox doctrine reaches the targeted ones. Such situations hide great temptations for priests to deviate from open thinking and tolerance. However, this can be overcome. Although the Serbian people have been undergoing the period of history decomposition as some would call it, the faith has been consistent and true to Christ, therefore anyone who wanted to listen could hear the true faith. Quasi-Orthodox religion and Ethnophyletism out-cried the call for peace, tolerance, coexistence and reconciliation. A message saying that in looking for a better world we should first start from ourselves is still present and directed towards a happier Serbia. Europe too believes religion to be the source of cultural nationalism that could provide coexistence of the multi-national union. The escape from this idea is but the escape from oneself. This paper shows that the political scene in Serbia uses faith as a means of manipulation and not as a means to become a better person, and to achieve a better society and a better state.

Key Words: religion, faith, the Serbs, politics, God.

ЛИТЕРАТУРА

- Ава Јустин, *философске урвине*, Београд, 2010.
- Билиг, Мајкл, *Банални национализам*, 20. век, Београд, 2009.
- Велимировић, Николај, *Живот Светог Саве*, Манастир Жича, 2008.
- Велимировић, Николај, *Пролог*, Сабрана дела, Графика, Шабац, 2001.
- Велимировић, Николај, *Мисионарска писма*, Сабрана дела, Графика, Шабац, 2001.
- Велимировић, Николај, *Омилије*, Сабрана дела, Графика, Шабац, 2001.
- Велимировић, Николај, *Мисли о добру и злу*, Верзал, Зрењанин, 2009.
- Велимировић, Николај, *Мисионарска писма*, Верзал, Зрењанин, 2009.
- Велимировић, Николај, *Молитве на језеру*, српска књига, Рума, 2006.

- Велимировић, Николај, *Српски народ као теодул*, Београд, 2010.
- Николај Жички, *Омилије*, Линц, 2001
- Грол, Милан, *Искушења демократије*, Службени гласник, Београд, 2005.
- Данилевски, Николај, *Русија и Европа*, Службени лист СРЈ, 1994.
- Достојејевски, М.Ф, *Дневник писатеља; Дневник писца 1876*, Београд, Партизанска књига, 1981,
- Епископ Николај, *Мисли о добру и злу*, Линц, 2000.
- Ћосић, Добрица, *Српско питање у 20. веку*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Ћосић, Добрица, *У туђем веку*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Ћосић, Добрица, *Босански рат*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Ђурић, Милош, *Културна историја и рани филозофски списи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Ђурић, Михаило, *Србија и Европа*, Бигз, Београд, 2003, стр. 165.
- Ђурић, Михаило, *Хуманизам као политички идеал*, Службени гласник, сабрани списи, књига 2, Београд, 2009.
- Ђурић, Михаило, *Стихија савремености*, Службени гласник, сабрани списи, књига 5, Београд, 2009.
- Ђурић, Михаило, *Утопија измене света, мит, наука, идеологија*, Службени гласник, сабрани списи, књига 6, Београд, 2009.
- Ђурић, Михаило, *Изазов нихилизма, искуство разлике*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997
- Евдокимов, Павле 2009, *Православље*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Елијаде, Мирча *Историја веровања и религиозних идеја*, Просвета, Београд, 1991.

- Елијаде, Мирча, Свето и профано, Нови Сад, Сремски Карловци, 2004.
- Хамилтон, Малком, *Социологија религије*, Клио, Београд, 2002.
- Fromm, Erich, *Escape from Freedom*, New Yor, 1941; Ерих Фром, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд, 1989.
- Јеротић, Владета, Мирослав Ивановић, *Религија између истине и друштвене улоге*, Дерета, Београд, 2009
- Јеротић, Владета, *Вера и нација*, Бесједа, Арс либри, Београд, 2004.
- Јеротић, Владета, Есеји, психолошке и религијске теме, Матица српска, Нови Сад, 2009.
- Јеротић, Владета, Човек и његов идентитет, Феникс либрис, Београд, 2011.
- Јеротић, Владета, Изазови хришћанству у 21. веку, Драспар партнер, Београд, 2011.
- Јеротић, Владета, Хришћанство и психолошки проблеми човека, Будућност, Нови Сад, 2011.
- Јеротић, Владета, Индивидуација и (или) обожење Хришћанство и психолошки проблеми човека, Будућност, Нови Сад, 2011.
- Јеротић, Владета, Између националног и религијског идентитета и глобализма, Луча, бр. 2/3, Београд, 16-20.
- Јовановић, Слободан *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Јовановић, Слободан, Из историје политичких доктрина, Геца Кон, Београд, 1990.
- Јовић, Саво, *Утамничена црква : страдање свештенства Српске православне цркве од 1945. до 1985. године*, Београд, 2001.
- Кецмановић, Душан, *Рационално и ирационално у национализму*, 20. век, Београд, 2004.

- Кнежевић, Божидар, Принципи историје, Досије, Београд, 2007.
- Костић, Лаза, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Константиновић, Радомир, *Филозофија паланке*, Нолит, Београд, 1991.
- Милосављевић, Оливера, *Чињенице и тумачења, два разговора са Латинком Перовић*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, сведочанства 37, Београд, 2010.
- Милошевић, Никола, *Достојевски као мислилац*, Белетра, Београд, 1990.
- *Национални идентитет и суверенитет у југоисточној Европи*, Зборник радова, Историјски институт САНУ, Београд, 2002.
- Одабрана дела Сигмунда Фројда, пета књига, Матица српска, Нови Сад, 1970.
- Ортега и Гасет, Хорсе, *Европа и идеја нације*, Београд, 2003.
- Пеликан, Јарослав, *Хришћанско предање, Историја развоја догмата*, 3. том, Службени гласник, 2010.
- Попер, Карл, *Беда историцизма*, Дерета, Београд, 2009.
- Поповић, Јустин, *Филозофија и религија Ф. М. Достојевског, Достојевски о Европи и словенству*, Манастир Ћелије, Београд, 1999.
- Поповић, Јустин, *Догматика православне цркве*, Манастир Ћелије, Београд, 2003.
- Патријарх Павле, *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*, Београд, 2007.
- Патријарх Павле, *Православље у савременом свету*, Београд, 2010.
- Радић, Радмила, *Вером против вере, држава и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Београд, 1995.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, књига 3, *За време другог светског рата и после њега*, Београд, 2002.

- Рашковић, Јован , *Луда земља*, Београд, 1990.
- Свети Јован Златоуст, *О сујети и како треба родитељи да васпитавају децу*, Манастир Острог, 2010.
- Тодорова, Марија, *Имагинарни Балкан*, 20. Век, Београд, 2006.
- Тојнби, Арнолд, *Истраживања историје*, Просвета, Београд, 1970.
- Токвил, Алексис, *О Демократији у Америци*, Сремски Карловци, 2002.
- Шулце, Хаген, *Држава и нација у европској историји*, Београд, 2002.
- Шпенглер, Освалд, *Пропаст Запада*, Књижевне новине, Београд, 1989.

- Фром, Ерих, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд, 1989.

Чланци:

- Брубејкер Роцес, "Национализам у новом контексту: феномен националног и национално питање у новој Европи"; *Реч*, бр. 72, 2003, стр. 283-336.
- Baumgarten, Elias, "In search of a morally acceptable nationalism", *Journal of Ecumenical Studies*, 42:3, Summer 2001.
- Бодрожих, Ђуро, "Идеологија и религија", Институт за политичке студије, Политичка ревија, број 2/2011, стр. 147-157.
- Владимирнова, Анастасија Митрофанова, "Интеграција православног света", Институт за политичке студије, Национални интерес, број 2/2010, стр. 69-88.
- Јовановић, Марко "Секуларизам и његови изазови", *Православни мисионар*, јануар, фебруар 2012, стр. 46-52.
- Марковић, Саша, "Дискурс о националном идентитету Срба у Хрватској почетком 90-тиг година прошлог века", *Зборник радова Српско-Хрватски односи у 20 веку – двадесет година од почетка рата*, Нови Сад, 2011, стр. 57-75.
- Марковић, Саша, Бесермеџи, Снежана, "Културни национализам" у политичкој мисли код Срба почетком 20. Века, Институт за политичке студије, Српска политичка мисао, број 4, 2011. стр. 377-394.

- Марковић, Саша, "Хоризонти Слободана Јовановића", Зборник радова *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*, Друштво за античке студије Србије, Службени гласник, Београд 2008.
- Милошевић, Зоран, "Религија и национални идентитет – од прозелитизма до модерних социјалних технологија", Институт за политичке студије, Српска политичка мисао, број 4, 2011. стр. 355-375.
- Стојадиновић, Миша, Изазови формирања идентитета у савременом друштву, Институт за политичке студије, Политичка ревија, број 3/2001, стр. 69-83.
- Стојановић, Љубивоје, "Екуменизам и етнофилетизам, православни поглед", <http://www.scribd.com/doc/>.
- Суботић, Момчило, "Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови", Институт за политичке студије, Политичка ревија, број 3/2001, стр. 1-35.

Штампа:

- Слога, 1910.
- Блиц, 2011.
- НИН, 2012.

Линк:

- <http://radiosvetigora.wordpress.com>.
- <http://www.dverisrpske.com>.
- <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/280418/Nema-preceg-posla---od-dobrih-odnosa-sa-susedima>.
- <http://www.svetosavlje.org>.
- <http://www.spc.rs>.

Resume

Modern Serbian society is obsessed with multiple syndromes of exclusiveness of thought. This phenomenon is particularly obvious in the field of politics. For several decades the politics in Serbia has been an exalted field of politicking and ideological battles and at the same time it has been a marginalized encounter of dialectics of po-

litical theories, strategic analysis and notional guidances. In such constellation of values the exclusiveness of thinking is intensively present regardless of left-wing or right-wing preferances. One of most important segments in the competition of political elites in Serbia is also religion. Having been once recognized as a factor in creation and preservation of national identity, religion has been used as an argument in both nationalist rethorics and anational demagogy. Both approaches have instrumentalized a standpoint of faith and created the opposite effect from the desired one. From this source there originates a path of pathological patriotism and schizophrenic globalism. In this paper author tried to present a clearer approach to the issue of religion. It is an active ingredient of a personality and a part of tradition of values of Serbian people. Ethnophiletism is its forcibly glued face of Janus which, looking familiar, humiliates Christian values. It is exactly such presentation which is most often a misuse of religion in political thought in Serbia. In this paper author tried to draw attention to the importance of research of this issue while expressing opposition to unreasonable avoiding of elaboration of this issue. This papers shows also that in Serbia political elite uses the religion as a tool of manipulation and not as a tool for accomplishment of better personality, society and state.

*Драган Траиловић**
Институт за политичке студије, Београд

СОЦИЈАЛНИ РАСЦЕПИ И ЗАХТЕВИ ЗА СЕЦЕСИЈОМ У НР КИНИ: СЛУЧАЈ СИНЋАНГА**

Сажетак

Етнички сукоби су једна од најозбиљнијих претњи по мир и стабилност једне државе, па и претња за међународни мир и безбедност, стога је бављење природом и узроцима етничких конфликта веома битно са становишта њихове превенције. У складу са тим, у овом раду бавићемо се облашћу етничких сукоба и то на конкретном примеру етничког конфликта између ханске популације и ујгурске етничке мањине у Аутономној области Синђанг у Народној Републици Кини. Основно (средишње) истраживачко питање, проблем који настојимо да истражимо јесте: како, на који начин, су из државног центра инициране промене друштвено-политичког уређења кинеске државе од формирања Народне Републике Кине 1949. године до данас, утицале на избијање етничког сукоба Хана и Ујгура. У овом истраживању ћемо настојати да покажемо на који начин су промене које су изазване новим обликом организације власти у Кини у процесу изградње националне државе довеле до друштвених расцепа и јачања национализма и сепаратизма код Ујгура и напослетку произвеле етнички конфликт. Рад је организован тако да ћемо после увода у коме ћемо одредити проблем којим се бавимо дати најпре основне податке о самој Аутономној области Синђанг, а затим и дати кратак историјски преглед дешавања на

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

овом простору пре оснивања НР Кине. Други део рада ће се бавити социјалним расцепима који карактеришу кинеско друштво на овом делу територије Кине.

Кључне речи: социјални расцепи, етнички конфликт, сецесија, Синђанг, Кина

Последњих неколико година, нарочито после терористичког напада на САД, 11. септембра 2001. године, а у светлу борбе против глобалног тероризма, актуелизује се и интернационализује питање сепаратизма ујгурске мањине у кинеској Аутономној области Синђанг, који се често повезује са тероризмом и исламским екстремизмом заступљеним на простору Централне Азије. Поред великог значаја који ова аутономна област има за кинеску државу, пре свега у економском, политичком и безбедносном смислу, она је доминантно настањена бројном етнички турском популацијом, муслиманске вероисповести, где се као најбројнији издвајају Ујгури. Последњих двадесет година ујгурски национализам и сепаратизам, као и верски екстремизам у знатној мери нарастају. Наводећи као разлоге за то политику кинеске државе према муслиманима у Синђангу, по њима садржаној у „етничкој и верској дискриминацији, колонизацији (досељавањем Хана), неједнакој расподели економских добара, експлоатацији и асимилацији“ региона, они постављају озбиљан безбедносни изазов пред Народну Републику Кину, док као свој крајњи резултат имају отцепљење Синђанга и стварање независне државе „Источни Туркестан“. Са друге стране, НР Кина настоји да свим расположивим средствима одговори на овакве изазове. Дајући аутономни статус овој регији, уз законодавство које подразумева гарантовање основних права националних мањина и улагање у економски развој региона Народна Република Кина покушава да сачува свој територијални интегритет и јединство кинеске нације.

Полазећи од тога циљ овог рада је да опише и објасни околности и разлоге који битно одређују начине деловања двеју супротстављених страна у овом сукобу, преко основних раседних линија кинеског друштва на простору Синђанга. Истраживање ћемо усмерити ка начину на који институције утичу на понашање актера (Ујгура и Хана) обликујући њихове интересе. Поћићемо од тога да су промене институција до којих је дошло после 1949. године у НР

Кини и на простору Синђанга, који добија аутономни статус, утицале на промену понашања и деловања појединаца и група, посебно Ујгура. У складу са тим основна теза од које у раду полазимо је да се на овом делу своје територије НР Кина суочава са дубоким етничким, верским, културолошким, социо-економским и другим социјалним расцепима између двеју етничких група (Ујгура и Хана) и да су основни разлози за овакве поделе политике НР Кине према овој аутономној области, на које се са једне стране (ујгурске) гледа као на политике принудне асимилације, верске, етничке и социјалне дискриминације, а са друге (државне) стране, као на политике очувања етничке, верске и културолошке разноликости јединствене кинеске нације у оквирима међународно признатих граница.

Према томе, основни ниво анализе, као што је већ речено, се бави социјалним расцепима који постоје у кинеском друштву и то на територији Синђанга. За потребе ове анализе користићемо теоријске моделе социјалних расцепа Липсета и Рокана, Херберта Кичелта и Ненада Закошека.¹⁾ У складу са тим, први је расцеп *центар-периферија*, који се одређује као територијално-културни расцеп који настаје током процеса формирања националних држава, а заснован је на расцепу око начина унутрашње организације државе и њених установа. На конкретном примеру Кине показаћемо да се овај расцеп манифестује кроз супротности: унитарна држава (Хани) - индипендисти (Ујгури) и кроз супротности: центар (Пекинг, Урумћи-Хани) – периферија (Кашгар-Ујгури). Други модел друштвених расцепа је заснован на *идеолошко-културном расцепу*, а који почива на различитим замислима социокултурних идентитета. Када то преведемо на кинеску државу показаћемо да је кинеско друштво на овом делу своје територије подељено по линијама: доминантна култура (ханска) – субкултура (ујгурска) и модернистичко (Хани) – традиционално (Ујгури), и по линијама секуларно (Хани) – религијско (ислам-Ујгури). Трећи модел је одређен *социо-економским расцепом* који се заснива на борби око ресурса. Како ћемо показати на примеру кинеског друштва то би био расцеп: тржишна алокација (Ујгури) – државна редистрибуција (Хани).

1 Видети о томе: Славиша Орловић, „Партијски систем Србије“, у *Партије и избори у Србији, 20 година* (Приредио: Славиша Орловић), Фондација Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука-Центар за демократију, Београд 2011, стр. 13-15. и Зоран Стојиљковић, „Социјални расцепи и поље политике“, у *Партије и избори у Србији, 20 година* (Приредио: Славиша Орловић), Фондација Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука-Центар за демократију, Београд 2011, стр. 71-78.

АУТОНОМНА ОБЛАСТ СИНЋАНГ – ОПШТИ ПОДАЦИ

Аутономна област Синђанг Ујгур је област која се налази на северозападу НР Кине и обухвата површину од 1.646.900 квадратних километара, што је једна шестина од укупне територије НР Кине. Синђанг дели границе са Русијом, Монголијом, Казахстаном, Киргистаном, Тацикистаном, Авганистаном, Пакистаном и Индијом и то у дужини од 5.600 километара.

Табела 1. Етничка структура Аутономне области Синђанг

Етничка група	Популација	%
Ујгури	9.651.000	46,05
Хани	8.239.000	40,00
Казаки	1.484.839	7,08
Хуи	943.000	4,5
Киргизи	182.000	0,87
Монголи	177.000	0,86
Тацици	45.000	0,22
Сибе	42.000	0,21
Манџури	26.000	0,12
Узбеци	16.000	0,07
Руси	12.000	0,06
Дури	6.700	0,03
Татари	4.700	0,02
Остали	124.500	0,59

Извор: Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, V. Upholding Ethnic Equality and Unity*, September 21, 2009, Beijing, /12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm

Ову област настањује око 20 милиона становника са око 55 етничких група. Најбројнију етничку групацију чине Ујгури са приближно девет и по милиона припадника, док се на другом месту по бројности налазе Хан Кинези са популацијом од 8.239.000.²⁾ Доминантно Хан Кинези насељавају главни град Урумђи и област око њега, односно северне делове Синђанга, док у већем броју Ујгури настањују јужне делове Синђанга. Сматра се да главни град

2) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, V. Upholding Ethnic Equality and Unity*, Beijing, 2009, /12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm

Урумћи насељава скоро 80% Хан Кинеза,³⁾ док се као веома битан део Синђанга за Ујгуре издваја град Кашгар и област око овог града. Ову област и сам град, дакле, претежно насељава ујгурска национална мањина. Процена је да град Кашгар настанује преко 70% ујгурског становништва, док остатак отпада на Хан Кинезе и друге. То наравно не значи да ни једни ни други не живе у другим деловима Синђанга.

С обзиром на висок степен мултиетничности Синђанг карактерише и мултиконфесионалност. Пре доласка ислама, на овим просторима био је заступљен зороастризам, будизам, таоизам као и друге религије и учења. Од краја 9. века, када продира на ово подручје, до 16. века, ислам постаје најраспрострањенија религија. Данас, главне религије у Синђангу су ислам, будизам, протестантизам, православље, католицизам и таоизам. Број исламских верника у овој области креће се око једанаест милиона. Највећи проценат од тога су Ујгури, док муслиманску религију на овим просторима практикују још и Казази, Киргизи, Хуи и други.⁴⁾

Синђанг унутар административне организације НР Кине има статус аутономне области, поред још четири таквих области, које имају одређен степен самоуправе. Аутономне области су настале у оним деловима земље где претежно живе етничке мањине, као што је то случај са Синђангом у којој доминира ујгурска етничка мањина.⁵⁾ Статус аутономне области стиче 1955. године. Аутономна област Синђанг се даље састоји из седам префектура, пет аутономних префектура и два града, где се даље свако од њих додатно састоји од нижих нивоа административних јединица. Такође, за сваку аутономну област предвиђено је и постојање органа самоуправе као што су народни конгреси и владе. Предвиђено је да се на челу ових органа налазе припадници оне етничке групе по којој је и аутономна регија добила тај статус, односно она која чини већину. Наравно, и припадници других мањинских група морају бити

3) Minority Rights Group International, *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples - China : Uyghurs*, July 2008, /03/01/2011/, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49749d3c4b.html>

4) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, V. Upholding Ethnic Equality and Unity*, September 21, 2009, Beijing, /12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm

5) Драгана Митровић, „Опште одлике савременог политичког система НР Кине“, у *Политички системи азијских земаља*, (приредила: Митровић, Д.), Регионалне студије Азије, Факултет политичких наука, Београд, 2009.

представљени у органима аутономне области.⁶⁾ Многи критичари политичког и друштвеног система Кине сматрају да је без обзира на овакав степен аутономије одлучујућу реч о битним питањима везаним за аутономну област, ипак има Комунистичка партија и њени органи. Пракса показује да је секретар комитета Комунистичке партије у Синђангу готово увек Хан Кинез.

Име Синђанг ова област добија за време владавине Ђинг династије и значи “нова граница“. Пре тога, сматра се, да су Кинези за ову област користили назив „Западне области“.

Географски, али и у сваком другом смислу посматрано ова област се састоји од два одвојена дела, два басена, који су окружени и подељени великим планинским венцима. Оба ова дела имају доста различитих историјских искуства и бројне културолошке разлике.⁷⁾ Таримски басен, који је и највећи у Кини, је једна од тих целина, која се налази на југу ове области и тако формира тзв. Јужни Синђанг. Други део је Северни Синђанг, односно басен Џунгарија.

Главна одлика Синђанга, када су у питању природни ресурси јесу нафта и природни гас. Око 25 процената од укупних резерви кинеске државе налазе се у Синђангу. Синђанг је четврти највећи регион за производњу нафте у Кини,⁸⁾ а издваја се као први по производњи природног гаса.⁹⁾ У Синђангу се налазе и завидне резерве угља.

КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ – СИНЃАНГ ПРЕ ОСНИВАЊА НР КИНЕ

Полазећи од тога да обе стране у овом сукобу аргуменете за потврду свог становишта највише траже у прошлости како би потврдили своје историјско право на ову територију, управо се објашњење појединих историјских околности показује веома битним.

6) Драгана Митровић, „Опште одлике савременог политичког система НР Кине“, *op. cit.*

7) Michael Dillon, *Xinjiang – China's Muslim far NorthWest*, RoutledgeCurzon, London, 2004, pp. 3-7.

8) James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A history of Xinjiang*, Columbia University Press, New York, 2007, p. 301.

9) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, I. Swift economic Development*, September 21, 2009, Beijing, /12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm

Како званична кинеска историографија, тако и ујгурски извори сматрају да су Хан Кинези, односно Ујгури, народ који је први насељавао ове просторе и да стога има историјско право да на њему организују своју државу. Због свог географског положаја, ово је била територија на којој су се „ломила копља“ многих владара и завојевача. Ова област је одувек представљала копнену спону Европе и Азије, и као таква налазила се и на чувеном „Путу свиле“. На овом простору се сусретао, ратовао али и међусобно коегзистирао велики број различитих племена и народа. То је уједно представљало и додир њихових култура, језика и веровања. И дан данас ова област је разнолика по културама, веровањима и обичајима људи који на њеној територији живе. Главна карактеристика Синђанга кроз векове јесте да је ово била област интеракције између номадских сила, пре свега оних које су настајале на просторима Монголије, са једне стране и локалних аграрних држава које су настајале у његовим оазама са друге, и Кине са треће. Према томе, „историја Синђанга није историја само једне нације већ је историја многих интерактујућих народа, култура и држава“.¹⁰⁾ Пре доласка Хана, турска племена чија је прапостојбина највероватније била на простору данашње Монголије, доминирала су на овом простору. У сукобу са њима, кинеске династије су постепено успевале да део по део територије Синђанга ставе под своју државну власт. Танг династија (618-906.) успева оно што Хан династија (206. п.н.е. до 220. н.е.) није, а то је да поред јужних делова, под свој директни утицај подведе и северне делове Синђанга - Џунгарију. Коначно династија Ћинг (1644-1912) успева да Синђанг у целини укључи у своју државу као провинцију. Тада Синђанг и добија овај назив који значи „нове границе“.¹¹⁾

Услед политичких промена у Кини, односно падом Ћинг династије и успостављањем републике долази до политичких промена и у самом Синђангу. Током овог периода од 1912-1949. регион је био под управом војних заповедника који су се смењивали на власти. Такође, овај регион је трпео и политичке утицаје споља, пре свега у виду комунизма највише из Совјетског Савеза, док је истовремено јачао и национализам код народа који су ту живели, посебно код Ујгура. Све ово је утицало на то да овај период ка-

10) James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A history of Xinjiang*, Columbia University Press, New York, 2007, p. xiv

11) Детаљније о овом периоду историје Синђанга видети: James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A history of Xinjiang*, Columbia University Press, New York, 2007.

рактиришу сукоби између муслимана (Ујгура, Казака и других) и ханских власти, што је резултирало и формирањем двеју „муслиманских“ република – прва која је трајала од 1933-1934. и друга република Источни Туркестан, која је трајала од 1944-1949. године. Победом у грађанском рату, Комунистичка партија Кине 1949. године успоставља Народну републику Кину и своју власт на целој њеној територији укључујући и Синђанг.¹²⁾

СОЦИЈАЛНИ РАСЦЕПИ И ЗАХТЕВИ ЗА СЕЦЕСИЈОМ У СИНЋАНГУ ОД ОСНИВАЊА НР КИНЕ

Неколико је битних тачака спорења сепаратистичких организација и њихових присталица у Синђангу и централних државних власти. Гледано са једне стране, ујгурских сепаратиста, то су разлози незадовољства кинеском влашћу, са друге стране, кинеских централних власти, то је званична политика по којој све што се чини у Синђангу представља настојање очувања културолошке и етничке разноликости и богатства јединствене мултиетничке Кине, као и економског развоја и прогреса самог региона. Те тачке би биле:

- имиграција Хана у регион – „колонизација“ или право слободе кретања и настањивања,
- „експлоатација ресурса Синђанга“ или покушај економског развоја и напретка
- „верска дискриминација, рушење културног идентитета, асимилација“ или поштовање права мањина и очување етничке разноликости јединствене кинеске нације и
- „борба за слободу“ или сепаратизам, екстремизам и тероризам.

РАСЦЕП ЦЕНТАР-ПЕРИФЕРИЈА

Политичке и економске реформе које су се догодиле у Кини после 1949. године, одвијале су се и у Синђангу као саставном делу кинеске државе. Неколико је битних процеса који се одвијају у то време, а који су били усмерени ка консолидацији власти Комунистичке партије Кине у Синђангу, и који су у неколико, јача-

12) Детаљније о овом периоду историје Синђанга видети: Michael E. Clarke, *Xinjiang and China's Rise in Central Asia: A History*, Routledge, New York, 2011.

ле социјалне расцепе између Хана и Ујгура. То би били: процес формирања нових локалних административних и партијских органа, имиграција Хана у регион, регрутовање партијских чланова из редова неханског становништва, елиминација турских лидера из периода друге Републике Источни Туркестан, кампање против контрареволуционарних активности, земљишна реформа, увођење статуса аутономне области, а касније, у току Културне револуције и кампање у сузбијању локалног национализма, сузбијање религије и ограничавање права националних мањина на многе друге начине. Битна карактеристика ових промена јесте и премештање центра економске, политичке моће и других друштвених активности из Кашгара, и других градова у којима је традиционално ова моћ била сконцентрисана ка Урумђију, што надаље изазива промене у демографији и укупном животу у Синђангу.¹³⁾ Процес имиграције Хана у регион, и не само Хана него и припадника других етничких група, било да је од државе организован, било да је спонтан, изазивао је низ промена у демографској и етничкој слици Синђанга. Под оваквим околностима, дошло је до неколико битних промена које одређују односе двеју највећих етничких група у Синђангу – Ујгура и Хана. Прва промена јесте повећање укупног броја становника Синђанга и то по просечној годишњој стопи од око 2,9% у периоду од 1945. године до 2008. године.¹⁴⁾ Наиме, у Синђангу је 1945. године живело око 3,6 милиона становника док данас ову територију насељава око 20 милиона људи, што није последица само досељавања Хана у регион већ и раст популације мањинских етничких група (о расту укупне популације Аутономне области Синђанг од 1945-2008. године видети графикон 1).

13) Stanley Toops, „Demographics and Development in Xinjiang after 1949“, *East-West Center*, Washington 2004.

14) Anthony Howell, C. Cindy Fan, „Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi“, *Eurasian Geography and Economics*, No. 1, 2011, p. 125.

Графикон 1. Раст укупне популације Аутономне области Синђанга

Извор: Anthony Howell, C. Cindy Fan, *Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi*, Eurasian Geography and Economics, No.1, 2011, p. 123

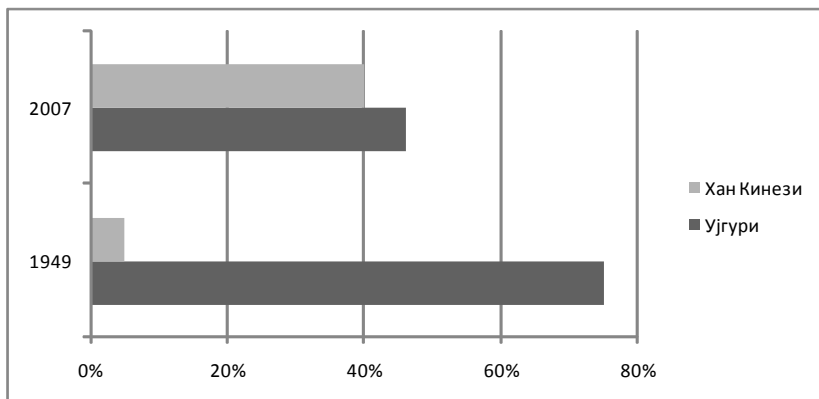
Друга од тих промена јесте повећања укупног броја етничких група на овом простору. У документу кинеске владе „*Историја и развој Синђанга*„ из 2003. године наводи се да у Синђангу живи 47 различитих етничких група¹⁵⁾, док се у документу „*Бела књига о развоју и прогресу у Синђангу*“ из 2009. године наводи да Синђанг сада насељава 55 етничких група.¹⁶⁾ Најбројније, њих тринаест, наведене су у табели 1 у првој глави рада. Поред тога и број припадника сваке етничке групе појединачно се увећава, а као још једна од промена које настају у демографској и етничкој структури јесте и то да се удео етничких група у њиховим традиционалним срединама којима су чинили већину, смањује (то је карактеристично за јужне делове Синђанга, коју традиционално већински насељавају Ујгури). Добитних промена дошло је и када је реч о бројчаном односу двеју највећих етничких група, Ујгура и Хан Кинеза. Ујгурска популација је 1949. године чинила преко 75% становништва Синђанга, да би данас сачињавала мање од 50%, док је Хана било мање од 5%, да би данас њихов удео у укупном становништву Син-

15) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *History and Development of Xinjiang, Foreword*, May 2003, Beijing, 09/11/2010/, <http://www.china.org.cn/e-white/20030526/index.htm>

16) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, V. Upholding Ethnic Equality and Unity*, September 21, 2009, Beijing, 12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm

ђанга достигао скоро 40%.¹⁷⁾, као што се може видети на графико-ну 2.

Графикон 2. Ханска и ујгурска популација у Синђангу
1949. и 2007. године

Извор: Information Office of the State Council of the People's Republic of China, Beijing, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, V. Upholding Ethnic Equality and Unity*, September 21, 2009, /12/10/2010/http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm

У територијалом распореду Ујгура и Хана, битна одлика је и та да Хани претежно насељавају северне делове Синђага и урбане области, док Ујгури већину чине у јужним деловима Синђага и руралним областима.

Све ове промене у демографској и етничкој структури Синђанга, заправо, изазивају и промене у многим другим областима, а оно што се може одредити као њихова најбитнија последица је то, као што се и раније догађало, промена социо-економске структуре. Основно питање које се овде поставља јесте да ли је овај процес миграције Хана у регион, њега стабилизовао, што је и била идеја централних власти, или се десило сасвим супротно. Ујгури, углавном присталице веће аутономије или пак сецесије, сматрају да је овакав прилив Хана главни разлог дестабилизације региона и незадовољства код Ујгура, пре свега због утицаја које он има на читав друштвени живот Синђанга.¹⁸⁾

17) Michael Dillon, *Xinjiang – China's Muslim far NorthWest*, RoutledgeCurzon, London, 2004, p. 75.

18) Yuhui Li, „Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang“, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 7, No. 4, Washington, 2009, pp. 11-15.

Према званичним кинеским изворима овај систем регионалне аутономије за етничке мањине представља основу политичког система државе и привилегованих права мањинских етничких заједница.¹⁹⁾ Према томе неки од главних принципа кинеске политике према националним мањинама би били:

- принцип једнакости и јединства свих националних мањина у држави,
- принцип регионалне аутономије за националне мањине,
- принцип економског и социјалног развоја региона у којима живе националне мањине,
- принцип едукације и запошљавања државних кадрова из редова припадника националних мањина,
- принцип планирања породице по коме је националним мањинама дозвољено да имају више од једног детета и други.

Полазећи од ставова кинеских власти изнетих још 1949. године и од првог Устава НР Кине 1954. године, а који су у својој основи садржали гаранције о једнакости свих националних група у Кини, као и успостављање аутономног статуса у оним областима у којима већински живи неханско становништво, 1955. године, постепено, од нижих ка вишим степенима административне организације формирана је и Аутономна област Синђанг Ујгур. На чело регионалне владе поставља се Ујгур, Сајфидин Азиз (*Sayfidin Azizi*), док Хан Кинези заузимају позиције на челу Комунистичке партије и војске у Синђангу. Кинеска политика према националим мањинама, у својим почетним фазама, по појединим схватањима, почива на сличним принципима политике Совјетског Савеза према овом питању, а у чијој се основи налази принцип давања одређеног степена аутономије мањинским народима, одржавајући тако њихове обичаје, језик и религију чиме би се области у којима они живе пацификовале и јаче интегрисале у државу као целину.²⁰⁾ Међутим, док је Совјетски Савез прихватио модел федералне државе, Кина то није учинила. Области које су предмет ове политике нису добиле статус републике, како је то било у Совјетском Савезу. Органи

19) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *Regional Autonomy for Ethnic Minorities in China, II The Political Status of Regional Autonomy for Ethnic Minorities and the Establishment of Ethnic Autonomous Areas*, (1) *The Political Status of Regional Autonomy for Ethnic Minorities*, February 2005, Beijing, 27/12/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-08/12/content_8559271.htm

20) Видети о томе: Matthew Moneyhon, „Controlling Xinjiang: Autonomy on China's "New Frontier", *Asian-Pacific Law&Policy Journal*, Vol. 3, 2002.

аутономне области су у односу субординације са централним органима власти.²¹⁾ По присталицама веће аутономије, овакав начин самоуправе, као и његове практичне импликације представљају један од елемената да се захтева промена аутономног статуса Синђанга ка већим надлежностима и правима националних мањина, која су у оваквим околностима наводно угрожена. Основа овог социјалног расцепа између Хана и Ујгура у Синђангу јесте расцеп центар-периферија. Ово није новина која настаје формирањем НР Кине већ је и карактеристика кинеске државе и у ранијим периодима њеног историјског постојања. Стејн Рокан истиче да процес изградње једне политичке заједнице карактерише демаркација њених спољних граница као један процес и њено унутрашње структурирање као други.²²⁾ Ово се лако запажа, као што смо раније у раду видели, на примеру консолидације власти у НР Кини после 1945. године. Према томе, ова два процеса су одлике „центра“ у нашем случају централних власти у Пекингу. Полазећи од тога на овом месту потребно је одредити шта се подразумева под термином „центар“, а шта под термином „периферија“. Стејн Рокан дефинише да је центар она „привилегована локација која има контролу над главним токовима трансакција (у ширем смислу речи - прим.аутора) и информација унутар једне територије.“²³⁾ Дакле, по Рокану, а како наводи Трулс Винје (Truls Winje), можемо говорити о три типа центара, стим да постоји могућност да се сва три налазе у једном, као што је случај у нашем примеру. Реч је о економском центру, културном центру и војно-административном центру.²⁴⁾ У нашем случају то је Пекинг у ширем смислу, односно Урумћи у ужем. Урумћи је временом постао главни административно- културни и индустријски центар овог дела Кине, али је уједно и највећи град у Синђангу где доминантно живе Хани. По неким мишљењима ово је за Синђанг заправо значило његову „реоријентацију ка Пекингу“, уз истовремено слабљење Кашгара као центра моћи у коме пак доминантно

21) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *Regional Autonomy for Ethnic Minorities in China, III. The Right of Self-Government of Ethnic Autonomous Area*, February 2005, Beijing, /27/12/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-08/12/content_8559271.htm

22) Наведено према: Truls Winje, *Xinjiang: A centre-periphery conflict in display: An analysis of the Chinese state- and nation-building machinery in Xinjiang and the mobilization of Uyghur counter-cultures*, Master thesis, Department of Political Science, University of Oslo, 2007, доступно на: <http://www.duo.uio.no/publ/statsvitenskap/2007/65150/oppgiven.pdf>, стр. 31.

23) Truls Winje, op. cit., стр. 33.

24) Исто

живе Ујгури²⁵⁾, који сада постаје периферија. Периферију по Рокану одликују следеће одредбе: зависност од центра (економска најчешће), дистанца (најчешће у географском смислу) и разликовање (постојање осећаја одвојеног и посебног идентитета у односу на центар).²⁶⁾

У основи овог расцепа стоји и суштинско размимоилажење у погледу начина организације државе на овом простору. НР Кина у процесу изградње своје националне државе настоји да овај регион интегрише у њу као саставни део, а овај процес је заснован на два принципа. Један јесте централизована и јака државна администрација и паралелно са тим добро организована Комунистичка партија на овом простору, као и у целој Кини, док је други принцип изградња јединствене кинеске нације кроз концепт *зонгхуа минцу* (*Zhonghua minzu*). Овај појам у модерном смислу означава кинеску нацију као целину, дакле Кинезе неvezано за етничке разлике. Са друге стране стоји онај део ујгурске етничке групе који се противи овоме и који је усмерен на отцепљење од Кине и формирање сопствене државе. У основи овог приступа јесте да се ујгурски идентитет, језик и култура могу сачувати једино сецесијом од Кине и оснивањем самосталне државе. Међутим, ни међу заговорницима сецесије и стварања независне ујгурске државе не постоји јединствен приступ остварењу овог циља. Основна разлика је у начинима, односно средствима његовог остварења. Док једни заговарају наизглед само мирна и политичка средства, други пак заговарају насилна средства и примену оружане силе. Такође, битна линија поделе код сепаратиста огледа се у томе да су једни секуларисти,²⁷⁾ док су други религиозни активисти који настоје да се у Синђангу оствари одређен степен исламске власти. Често је уочљиво да милитантне ујгурске групе имају негативан однос према ујгурским аутономашима, према заговорницима интеграције и асимилације исто као и према ханским властима. У складу са тим често се догађало да жртве ујгурског милитаризма буду и сами Ујгури.²⁸⁾

25) Stanley Toops, „Demographics and Development in Xinjiang after 1949“, *East-West Center*, No. 1, Washington, 2004, p. 7.

26) Truls Winje, op. cit., стр. 34.

27) На пример, Народна партија Источног Туркестана, основана је 1968. године и своје политичке идеје заснивала је на марксистичким основама.

28) Graham E. Fuller, S Frederick Starr, „The Xinjiang Problem“, Central Asia-Caucasus Institute, 2003, /05/01/2011/, http://www.silkroadstudies.org/docs/publications/OLD/xinjiang_final.pdf

ИДЕОЛОШКО-КУЛТУРНИ РАСЦЕП

Једна од главних тачака политике Кине према аутономној области Синђанг и проблема ујгурског национализма и сепаратизма огледа се у настојању да се, како законски, тако и практично, промовишу и штите права националних мањина. Према званичним кинеским изворима основни принцип одношења према проблемима мањинских етничких група, јесте препознавање постојања сваке етничке групе и гарантовање једнаких права свакој од њих у сваком погледу, што свакако има велики значај с обзиром на огромну демографску доминацију Хан Кинеза. У том правцу, основно средство за остварење ових права Кина види у систему регионалне аутономије. Са друге стране, припадници појединих етничких мањина, међу њима и Ујгури, у оваквој политици Кине виде претњу по свој етнички идентитет јер сматрају да је резултат у пракси усмерен или барем да води ка све већој интеграцији и асимилацији са ханским елементима. Поред контроле религије и други аспекти ујгурског идентитета, по ујгурским националистима, трпе утицаје, наводне, рестриктивне и дискриминаторне кинеске политике. Реч је пре свега о ујгурској култури и језику. Значајна основа овог сукоба ујгурских националиста и централних власти јесте супротстављање ујгурског традиционализма и конзервативизма кинеском модернизму и савременом начину живота. Постоје схватања по којима је у Синђангу код Кинеза наводно одувек владало убеђење да су ујгурска култура и језик „инфериорни“ и да их је стога потребно довести на веће нивое развоја на којима је ханска култура²⁹⁾ Често се истиче да модернизам, индустријализација и економски развој региона на којима је ангажована кинеска држава, које занемарују важност ујгурске културе и традиције. Као најчешће навођен пример за то истиче се рушење ујгурских четврти које су изграђене у традиционалном стилу у градовима, као што је то случај у Кашгару, да би се направили нови и модерни стамбени и пословни објекти.³⁰⁾ Иако се ово чини широм земље, многи Ујгури ово одређују као директну претњу по опстанак њихове архитектуре, па и културе уопште. Међутим, не може а да се не примети и то да се потпуно иста ствар дешава и са старим деловима Пекинга,

29) ----- „Ethnic strife in Xinjiang: Cracks exposed in China's minorities policy“, *The International Institute for Strategic Studies*, Vol. 15, Issue 06, 2009.

30) Ibid.

где се свакога дана руше стари квартави, састављени од традиционалних *хутонга*, за многе симболе традиционалне архитектуре, културе, али и начина живота, а подижу облакодери.

Са друге стране, ново политичко уређење кинеске државе често због принципа на којима функционише онемогућава практиковање најбитнијих елемената ујгурског идентитета као што су вера и језик. Практиковање исламских норми понашања често се супротставља нормама понашања које важе у секуларном кинеском друштву и држави, па државне власти Кине доносе и прописе који се односе на ограничавање појединих облика верског понашања, посебно у јавном сектору. На пример, то су ограничавање или гашење појединих за муслимане битних установа, као што је на пример *мешреб* (традиционално окупљање ради дискусије око актуелних проблема у заједници и вођење послова), али и ограничавање окупљања на молитву петком или увођење правила којим се забрањује посета џамији млађима од 18 година. Због свега тога у Синђангу је дошло до конфликта између два различита културна идентитета, односно сукоба доминантне ханске културе са етничким, верским и језичким мањинама у периферним областима кинеске државе.

СОЦИО-ЕКОНОМСКИ РАСЦЕП

У циљу стабилизације региона, а као главна одлика политике НР Кине која је и део њеног одговора ујгурском национализму и формама његовог испољавања јесте улагање у економски развој овог региона. Улагање у економски развој ове аутономне области и њен привредни напредак чини окосницу политике НР Кине према проблему Синђанга. У основи ове политике лежи став да се са економским развојем и прогресом региона Синђанг пацификује. Као главни узрок ујгурског незадовољства кинеска држава одређује лошу економску ситуацију и сиромаштво. Овде се пре свега има у виду чињеница да су упоришта политичког и верског екстремизма најјача управо у сиромашним и економски маргинализованим деловима Синђанга. По схватињима појединих експерата за ову тему, оваква политика Кине заправо је усмерена на то да се Синђанг боље и јаче integriше у кинеску државу као целину.

Без обзира што велики део инвестиција у Синђангу потиче од приватног сектора, ипак већи проценат економије Синђанга оста-

је у државном власништву, преко 60%. Такође, највећи проценат инвестиција за изградњу капиталних објеката долази од централних власти. Због овога су, привреда ове аутономне области и њен локални буџет значајно зависни од субвенција и помоћи државе.³¹⁾ Ово је такође један од фактора који доводи до расцепа центар – периферија. Кинеска држава истиче да су све ове мере које она спроводи у Синђангу значајно побољшале услове живота у овом региону, те да се куповна моћ грађана знатно повећала у односу на раније године. Наводи се, на пример, податак да је *per capita* нето приход пољопривредних произвођача у 2008. години 28 пута већи него онај 1978. године.³²⁾ По ранијим проценама локалних власти Синђанга стопа економског раста ове аутономне области у 2010. години би требало да достигне 10,5%.³³⁾

Према званичној статистици локалних органа власти у Синђангу има око 60.000 незапослених лица са високим образовањем. Од овог броја око 80% је припадника етничких мањина, док су 60% жене. Како би се смањила незапосленост кинеска држава у 2011. години започиње посебан програм обуке и оспособљавања припадника националних мањина, посебно Ујгура, за обављање појединих врста послова. Овај програм обуке обавља се бесплатно у компанијама у развијенијим кинеским провинцијама.³⁴⁾

Критичари кинеске политике у Синђангу, заговорници већег степена аутономије, истичу да њена главна карактеристика јесте да кинеска држава црпи природне ресурсе са њихове територије, а да заузврат мањински народи немају од тога никаквих користи. Истиче се да постоји велики диспарат између расподеле економског богатства између Хан Кинеза и осталих етничких група.³⁵⁾ По неким мишљењима у Синђангу је лако уочљив образац „што је већа турска популација у једној области, то је њен БДП мањи“. ³⁶⁾ Хан

31) Ibid. p. 302

32) Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, II. Remarkable Improvement in People's Life*, September 21, Beijing, 2009, 12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461_4.htm

33) „Xinjiang economy likely to expand 10.5% in 2010“, *China Daily*, /29/12/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-12/24/content_11753154.htm

34) „Training Program to boost employment in Xinjiang“, *China Daily*, 2011, /12/04/2011/, http://www.china.org.cn/china/2011-03/26/content_22226533.htm

35) Calla Wiemer, „The Economy in Xinjiang“, in *Xinjiang: China's Muslim borderland*, (Editor S. Frederick Starr), Central Asia-Caucasus Institute, 2004, p. 177.

36) James A. Millward, *Eurasian Crossroads: A history of Xinjiang*, op. cit., pp. 304-305.

Кинези су углавном настањени у областима где је економски развој на вишем нивоу као и у областима које су високо индустријализоване, као што су већи градови, почев од Урумђија, на пример, док је туркофоно становништво углавном настањено у сиромашним и руралним областима. То наравно не значи да Ујгура нема у већим градовима. Постоје подаци који показују да се на пример у Урумђију постепено формира средња класа код Ујгура која живи урбаним начином живота.³⁷⁾ Пракса показује да се Хан Кинези запошљавају на плаћенијим пословима, као што су на пример послови у државним институцијама, док се Ујгури већински баве пољопривредом и сточарством. Уз ограничења као што су непознавање мандаринског језика, низак степен образовања и слично, Ујгури без обзира на економски развој региона остају сиромашнији у односу на Хан Кинезе, јер се теже запошљавају у областима које су под државном контролом, на пример у јавном сектору, као и у областима у којима је потребна висока стручност, а који су плаћенији.³⁸⁾ Такође, за Ујгуре је веома тешко да се запосле и у приватном сектору уколико не познају добро кинески језик, јер овим сектором такође доминирају Хан Кинези.

Политичке, економске и укупне друштвене промене које су се догодиле у Кини после 1949. године, несумњиво су утицале и на Синђанг, који сада постаје саставни део Народне Републике Кине. Од овог момента долази до великих промена у друштвено-политичкој, економској и укупној социјалној структури Синђанга. Оне су изазване новим устројством централних државних власти и формирањем новог политичког и административног уређења у Синђангу. Једна од најбитнијих промена јесте имиграција великог броја припадника ханске етничке групе. У почетку, овакве миграције ханског становништва ка Синђангу биле су организоване од стране државе и то најчешће преко такозваних бингтуан организација, док се касније оне одвијају спонтано, изазване потрагом за бољим животним условима. Временом Хани постају друга највећа етничка група са скоро једнаким бројем припадника као и Ујгу-

37) Ibid. p. 304.

38) Fuller Graham, Jonathan N. Lipman, "Islam in Xinjiang", in *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, (Editor S. Frederick Starr), Central Asia-Caucasus Institute, 2004, pp. 320-352.

ри, који су раније били у великој мери доминантно становништво Синђанга. Овакве промене у демографској структури, показало се, довеле су и до промена у осталим сферама живота утичући на традиционалне обрасце живљења и привређивања на овом простору изазивајући дубоке расцепа у друштву на овом простору. Те и такве промене највише утицаја имале су, видели смо, на муслиманско становништво, а пре свега Ујгуре. Позивајући се на разлике у култури, вери, језику и целокупном начину живота у односу на ханско становништво, као и на то да политичко уређење кинеске државе онемогућава практиковање најбитнијих елемената ујгурског идентитета као што су вера и језик, део ујгурског становништва организује сепаратистичке, а касније и терористичке групе ради остварења својих националистичких циљева. Главни циљ свих ових група јесте одвајање Синђанга од Кине и успостављање независне ујгурске државе Источни Туркестан. Већина овако организованих група позива се на периоде, када су по њиховом виђењу, Ујгури имали своју државу – Прву и Другу Источнотуркестанску републику. Део ујгурског становништва сматра да се ујгурски идентитет једино може сачувати у оквирима независне ујгурске државе засноване на исламским нормама у којима виде алтернативу секуларном уређењу Кине. Овде је потребно поменути да постоје и они припадници ујгурске етничке групе који сматрају да су сецесија и независност једино решење, али да се ујгурска држава мора градити на секуларним основама.

Видели смо у раду да ујгурска етничка група, још увек у већини, живи по традиционалним нормама понашања, најчешће заснованим на исламу и углавном у руралним срединама и да као таква има јак отпор према модернизацији коју настоје да спроведу централне власти Народне Републике Кине. Закључује се да у основи овог сукоба заправо лежи супротстављање два културолошка обрасца, две етничке групе и као најбитније - сукоб традиционалног и модерног. Видело се у раду да су Ујгури сконцентрисани у јужним деловима Синђанга и да у областима, градовима и насељима у којима су Хани већина они живе у одвојеним групама по квартовима и да настоје да не долазе у контакт са Хан Кинезима. Такође, непознавање мандаринског језика, који је званични језик кинеске државе, код већине Ујгура представља отежавајућу околност. Показало се такође да вера, односно ислам игра веома велику улогу у начину живота и нормама понашања Ујгура и да он чини окосницу ујгурског идентитета. Иако су централне власти успеле да економски и

у сваком другом смислу развију регион Синђанга, односно регион је индустријализован, осавремењена пољопривредна производња, побољшани су услови живота, како Хана тако и Ујгура, изграђена је нова путна и железничка инфраструктура и цела се област убрзано урбанизује, незадовољство код дела ујгурског становништва и даље остаје актуелно, а чак се и са годинама повећава и манифестује кроз напуштање мирних средстава за превазилажење оваквих социјалних расцепа и окреће се примени силе.

Dragan Trailovic

SOCIAL CLEAVAGES AND DEMANDS FOR SECESSION IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA – A CASE OF XINJIANG

Summary

Ethnic conflicts are one of the most serious threats for peace and stability of a state and they even pose a threat for international peace and security. Therefore, from the standpoint of their prevention it is very important to research the nature and causes of ethnic conflicts. Accordingly, in this paper the field of ethnic conflicts is elaborated on a concrete example of an ethnic conflict between Han population and Uyghur ethnic minority in Xinjiang Uyghur Autonomous Region in the People's Republic of China. In this paper a basic (central) research question is: how and in what way the changes in socio-political structure, which had been initiated by the state centre since the time of formation of the People's Republic of China in 1949, have influenced the outbreak of ethnic conflict between the Hans and Uyghurs. Author attempted to present in what way the changes, which had been caused by a new model of organization of the government in China in the process of nation-state building, have lead to the outbreak of social cleavages and strengthening of Uyghur nationalism and separatism and in the end resulted in the outbreak of the ethnic conflict. The paper is structured in the way that after the introductory part regarding the topic of the paper, we will present basic data on the Xinjiang Uyghur Autonomous Region and then we will present a short historical overview of this region in the period before the formation of the People's Republic of China. The second part of this paper will deal with the social cleavages that characterize Chinese society in this part of territory of China.

Key Words: social cleavages, ethnic conflicts, secession, Xinjiang, China

ЛИТЕРАТУРА

- Dillon Michael, *Xinjiang – China's Muslim far NorthWest*, Routledge, London, 2004.
- Fuller Graham, Lipman N. Jonathan, "Islam in Xinjiang", in *Xinjiang: China's Muslim Borderland*, (Ed. S. Frederick Starr), Central Asia-Caucasus Institute, 2004.
- Fuller Graham, Starr Frederick, "The Xinjiang Problem", *Central Asia-Caucasus Institute*, 2003, /05/01/2011/, http://www.silkroadstudies.org/docs/publications/OLD/xinjiang_final.pdf.
- Horowitz Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, London, 1985.
- Howell Anthony, Fan Cindy, „Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi“, *Eurasian Geography and Economics*, No.1, 2011, p. 125.
- Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, II. Remarkable Improvement in People's Life*, September 21, Beijing, 2009, 12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461_4.htm.
- Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *Regional Autonomy for Ethnic Minorities in China, III. The Right of Self-Government of Ethnic Autonomous Area*, February 2005, Beijing, /27/12/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-08/12/content_8559271.htm.
- Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, V. Upholding Ethnic Equality and Unity*, Beijing, 2009, /12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm.
- Information Office of the State Council of the People's Republic of China, *White Paper on Development and Progress in Xinjiang, I. Swift economic Development*, September 21, 2009, Beijing, /12/10/2010/, http://www.chinadaily.com.cn/ethnic/2009-09/21/content_8717461.htm.
- Јевтић Мирољуб, „Исламски екстремизам као облик угрожавања Кине“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр.1/2011, стр. 293-304
- Millward James A., *Eurasian Crossroads: A history of Xinjiang*, Columbia University Press, New York, 2007.

- Minority Rights Group International, *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples - China: Uyghurs*, 2008, /03/01/2011/, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49749d3c4b.html>
- Митровић Драгана, „Опште одлике савременог политичког система НР Кине“, у *Политички системи азијских земаља*, (приредила Митровић, Д.), Регионалне студије Азије, Факултет политичких наука, Београд, 2009.
- Митровић Драгана, „Шангајска организација за сарадњу-настанак циљеви и домети нове безбедносно-економске структуре (централне) Азије (II)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3-4/2007, стр. 113-130.
- Moneyhon Matthew, “Controlling Xinjiang: Autonomy on China’s “New Frontier”, *Asian-Pacific Law&Policy Journal*, Vol. 3, 2002.
- Орловић Славиша, „Партијски систем Србије“, у *Партије и избори у Србији, 20 година* (Приредио Славиша Орловић), Фондација Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука-Центар за демократију, Београд, 2011.
- Стојиљковић Зоран, „Социјални расцепи и поље политике“, у *Партије и избори у Србији, 20 година* (Приредио Славиша Орловић), Фондација Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука-Центар за демократију, Београд, 2011.
- “Ethnic strife in Xinjiang: Cracks exposed in China’s minorities policy”, *The International Institute for Strategic Studies*, Vol. 15, Issue 06, 2009.
- Toops Stanley, *Demographics and Development in Xinjiang after 1949*, East-West Center, No. 1, May Washington, 2004.
- Траиловић Драган, „Централна Азија и нова Велика игра - главни геополитички актери“, *Национални интерес - часопис за национална и државна питања*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2011, стр. 363-386.
- Wiemer Calla, „The Economy in Xinjiang“, in *Xinjiang: China’s Muslim borderland*, (Editor S. Frederick Starr), Central Asia-Caucasus Institute, 2004.
- Winje Truls, *Xinjiang: A centre-periphery conflict in display: An analysis of the Chinese state- and nation-building machinery in Xinjiang and the mobilization of Uyghur counter-cultures*, Master thesis, Department of Political Science, University of Oslo, 2007, доступно на: <http://www.duo.uio.no/publ/statsvitenskap/2007/65150/Oppgaven.pdf>.
- Yuhui Li, „Notes on the Chinese Government’s Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang“, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Volume 7, No. 4, Washington, 2009, pp.11-15.

Resume

Political, economic and general social changes which had occurred in China after 1949 undubitably have also influenced Xinjiang, which became an integral part of the People's Republic of China at the time. From this moment there occurred great changes in socio-political, economic and social structure in general in Xinjiang. The changes were caused by new organization of central government and formation of a new political and administrative system in Xinjiang. One of the most important changes was immigration of a huge number of members of Han Chinese. In the beginning these migrations of the Han population toward Xinjiang were organized by the State, and most often that was done by so-called bingtuan organizations. Later the migrations occurred spontaneously, caused by the search for better living conditions. As time went by the Han became the second largest ethnic group with almost equal number of members as the Uyghurs, who before that had been largely dominant population of Xinjiang. As it turned out these changes in demographic structure lead also to the changes in other spheres of life, influencing traditional living patterns and forms of economy and causing deep cleavages in society of this region. As presented in the paper, these and such changes have mostly influenced Muslim population and primarily the Uyghurs. Referring to differences in culture, religion, language and general way of life in regard to the Han population, and also claiming that political organization of Chinese state prevented the practice of most essential elements of the Uyghur identity such as the religion and language, a part of the Uyghur population organized separatist and later even terrorist groups for purpose of accomplishment of their nationalistic objectives. A main objective for all of these groups is a secession of Xinjiang from China and establishment of an independent Uyghur state East Turkestan. Majority of the groups organized in such way referred to periods when, according to their opinion, the Uyghurs had their own state – First and Second East Turkestan Republic. A part of the Uyghur population claims that the Uyghur identity could be preserved only within the borders of an independent Uyghur state based on Islamic norms in which they see an alternative to China's secular order. Regarding this it is necessary to mention that there are also members of the Uyghur ethnic group who claim that the secession and independence are the only one solution, but that the Uyghur state must be established on secular grounds.

As it could be seen in the paper, the Uyghur ethnic group, being still the majority, lives by traditional norms of behavior, most often based on Islam and it lives largely in rural environment, and as such it holds strong resistance toward modernization which the central government of the People's Republic of China has tried to implement there. The conclusion of the paper is that in fact the basis of this conflict is confrontation of two cultural forms, of the two ethnic groups, and most importantly - the conflict between traditional and modern. As it could be seen in the paper, the Uyghurs are largely concentrated in southern parts of Xinjiang and in the areas, cities and neighborhoods in which the Hans are majority the Uyghurs live in separate groups in the districts and they try not to come in contact with the Han Chinese. Also an obstacle for majority of the Uyghurs is the lack of knowledge of Mandarin language, which is the official language of the Chinese state. It also became obvious that the religion, namely Islam, has a very great role in the way of life and norms of behavior of the Uyghurs and that it makes a core of the Uyghur identity. Although the central government has succeeded to develop the region of Xinjiang in economic and every other way, or in other words the region has been industrialized, agricultural production has been modernized, living conditions of both the Hans and the Uyghurs have been improved, new traffic and railway infrastructure has been built and the whole region has been rapidly urbanized, a feeling of dissatisfaction of a part of the Uyghur population has still remained. As the years go by such feeling has increased even more and has manifested itself in the form of abandonment of peaceful means for overcoming of such social cleavages and has turned in direction of the use of force.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

293

Дејан Мировић

СМИСАО И ПОСЛЕДИЦЕ „МАСТРИХТА“,
НЕМАЧКА И СРБИЈА У КОНТЕКСТУ ПРИМЕНЕ
МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

303

Миле Ракић

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ИЗГРАДЊИ
ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ КАПАЦИТЕТА
СРБИЈЕ

329

Жељко Ћ. Бјелајац; Милован Б. Јовановић

ГЛОБАЛНИ ТЕРОРИЗАМ КАО ЕКСТРЕМАН ОБЛИК
ДЕГРАДАЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

351

Ана Јовашевић

ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ
И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ

377

Жарко Анђелковић

ПОЈАМ, ЦИЉЕВИ И НАЧЕЛА ЕКОЛОШКОГ ПРАВА

*Дејан Мировић
Београд*

СМИСАО И ПОСЛЕДИЦЕ „МАСТРИХТА“, НЕМАЧКА И СРБИЈА У КОНТЕКСТУ ПРИМЕНЕ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Сажетак

Пре двадесет година је донет Уговор из Мاستрихта (или Уговор о Европској унији). Уговор из Мастрихта је утицао на распад СФРЈ, сецесију Хрватске и Словеније али и на нови, доминантан положај СР Немачке у Европи. Ипак, СР Немачка никада у потпуности није усвојила одредбе Уговора из Мастрихта. Напротив, пресуде Савезног уставног суда СР Немачке су јасно одредиле да немачко национално право има првенство у односу на право ЕУ. У том контексту, Република Србија мора да извуче поуке и поступи слично као и СР Немачка приликом имплементације права ЕУ, али и међународног права када се ради о преговорима у вези са КиМ.

Кључне речи: Уговор из Мастрихта, ЕУ, Република Србија, СР Немачка, међународно право.

КОНТЕКСТ ДОНОШЕЊА УГОВОРА ИЗ МАСТРИХТА

Пре више од двадесет година у фебруару 1992. године је потписан Уговор из Мастрихта (или Уговор о Европској унији). Уговор из Мастрихта је ступио на снагу у новембру 1993. године. Овај Уговор је имао велики утицај на економске односе у Европској заједници, на тадашњу СФРЈ, али и на успостављање нових односа у Европи. Експерт Уједињених нација Мирослав Н. Јовановић тврди да је Уговор из Мастрихта настао у контексту доминације СР Немачке као водеће силе у ЕЕЗ: “Оно што је било од првенственог

значаја у Мастрихту била је чињеница да је то заправо било ‘гласање’ 11 земаља ЕЗ о следећем питању: да ли оне признају Немачку као велику Европску силу, потенцијалног лидера ЕУ, или не? Одговор у Мастрихту је био ‘да’. Након периода активне дипломатије, жестоких преговора и давања уступака, Европски савет, на свом састанку у Мастрихту 9. и 10. децембра 1991. године, постигао је споразум о стварању Европске уније”.¹⁾ Такође, и професор Дезмон Динан пише: “Потенцијални дипломатски утицај је подлегао унутрашњим ограничењима када је Немачка почела са притиском да признају Хрватску у јесен 1991. године. Друге чланице су се забринуле због новопронађене међународне заинтересованости Немачке и плашиле су се да би дипломатско признање сепаратистичких република погоршало ситуацију. Ствари су дошле до усијања на састанку Савета средином децембра. Након десет сати оште расправе, министри спољних послова су се сложили да сачине критеријуме за признавање нових држава насталих из Југославије и Совјетског Савеза, које су биле у процесу растакања. Друге државе су се повиновале немачком притиску и признале Хрватску и Словенију, јануара 1992. године”.²⁾ Ипак, није само Немачка била та која је настојала да се закључи Уговор из Мастрихта. Основни циљ Француске је био стварање чврстог европског валутног система. О томе пише и проф. др Ранко Петковић: “Најамбициознију, и без сумње најспорнију, а можда и најтеже спроводиву одлуку у досадашњем развоју Европске уније, који у целини и није био присут само ружама, представља одлука о успостављању Европске монетарне уније (ЕМУ), односно о увођењу јединствене европске валуте-евро. Инцијатори њеног доношења били су Французи, желећи у суштини да њихов франак искочи из вечитог процепа између америчког долара и немачке марке, премда се не може занемарити ни њихова стварна тежња да економска интеграција Европе буде доведена до логичног краја успостављањем јединствене европске валуте. Француску идеју су без превеликог ентузијазма, али као лојални савезници Француза и доследни Европејци, подржали Немци, што је фактички значило да ће она, пре или касније, бити спроведена”.³⁾ Дакле, Уговор из Мастрихта је донет у контексту

1) Јовановић М. *Европска економска интеграција*, Економски факултет, Београд, 2006, стр. 26.

2) Динан Д. *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 128-129.

3) *Уговор о Европској унији - Рим-Мастрихт-Амстердам*, приредио Лопандић Д., Међународна политика, Београд, 1999, стр. 7. О Уговору из Мастрихта пишу и: Craig P., De Burca G. *EU Law*, Oxford University Press, 2008, p. 14.

настајања новог европског економског система, али и политичких и економских интереса Француске и Немачке. Зато сматрам да је Уговор из Мастрихта утицао на СФРЈ и Србију много више од Уговора о оснивању ЕЗЗ или Римских уговора из 1957. године. Уосталом, доношење Уговора из Мастрихта је омогућило завршни чин сецесије Хрватске и Словеније.

ПРЕСУДЕ СУС СР НЕМАЧКЕ ПОВОДОМ ПРИМЕНЕ УГОВОРА ИЗ МАСТРИХТА

Иако је Уговор из Мастрихта имао такав судбоносни утицај на СФРЈ и Србију, СР Немачка га, ипак, није безусловно прихватила. Напротив, искуство показује да је Уговор из Мастрихта селективно примењиван у СР Немачкој у задњих двадесет година. За српског законодавца веома је поучно искуство Савезне Републике Немачке поводом примене Уговора из Мастрихта у тој земљи. Управо је Савезна Република Немачка у свој правни систем уградила начела која деградирају важност Уговора из Мастрихта. Савезни уставни суд Савезне Републике Немачке је у потпуности деградирао члан 6, став 4 Уговора из Мастрихта. Тачније, деградирао је, према старој нумерацији, члан Ф Уговора из Мастрихта (који је према новој нумерацији у Уговору из Амстердама из 1997. године постао члан 6). "Уставни суд Савезне Републике Немачке се у својој пресуди 'Мастрихт' изјаснио и о значењу става 4, члана 6 Уговора о Европској унији. Према мишљењу овог суда, члан 6, став 4 Уговора не представља Kompetenz/Kompetenz ('надлежност надлежности') Уније и не овлашћује је да на основу властите моћи обезбеђује финансијска и друга неопходна средства за постизање својих циљева и вођења својих политика. Стога, овај члан 6 Уговора о Европској унији треба разумети као политичко-програмску изјаву држава чланица Уније да ће обезбедити неопходна финансијска и друга средства за остваривање утврђених циљева и политика Европске уније".⁴⁾ Дакле, Савезни уставни суд Савезне Републике Немачке је члан 6 Уговора из Мастрихта свео на политичку изјаву и тако ограничио важење аки комунитера и надлежности ЕУ. У вези са овим, Савезни уставни суд СРН је у јуну 2009. године у пресуди поводом случаја "Лисабон" (или ратификовања Лисабонског уговора и његове усклађености са Основним законом)

4) Коштутић Б., *Основи права Европске уније*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 83.

додатно разрадио претходно помињане појмове утврђене у случају "Мастрихт". Наиме, након ратификовања Лисабонског уговора у Бундестагу поднет је низ уставних жалби (укључујући и жалбе 50 посланика). Правни истраживачи мр Дејан Гајић и мр Жаклина Новичић истичу које су главне оцене из пресуде СУС поводом тих жалби: "ЕУ је и даље заједница суверених националних држава (Staatenverbund). Немачки СУС је овај појам увео још 1993. године у пресуди о Уговору из Мастрихта (Maastricht Case), а овом приликом га даље разрађује... Ни у погледу свог састава, нити у погледу места у европској структури надлежности, Европски парламент није довољно опремљен да предузме главне одлуке у политичком смеру Уније... Како се даље буду повећавале надлежности и независност институција Уније, биће нужне гаранције заштите фундаменталног принципа преноса надлежности који се спроводи на рестриктиван и контролисан начин од стране држава. Народи држава чланица су, дакле, носиоци уставотворене моћи како у својим државама, тако и у оквиру ЕУ који је секундарни правни поредак... У циљу поштовања бирачких права и очувања демократског самоопредељења народа, Савезни уставни суд мора да надгледа, у оквиру својих надлежности, да власт Уније својим сувереним актима не повреди уставни идентитет и да не чини очигледна прекорачења надлежности која су јој додељена. Због тога, пренос надлежности који је Лисабонским уговором још једном повећан, и независност поступака доношња одлука, захтевају ефикасну *ultra vires* контролу (надзор прекорачења надлежности) и контролу идентитета (Identitätskontrolle). Уставни идентитет је неotuђиви елемент демократског самоопредељења народа, а он се посебно односи на очување оних области деловања које су суштинске за развој демократски формираног мишљења (Willensbildung, opinion/formation). Те посебне осетљиве области обухватају: кривично право, цивилни и војни монопол на употребу силе, фундаменталне фискалне одлуке о јавним приходима и расходима, одлуке о обликовању услова живота у социјалној држави, одлуке које посебно зависе од претходног разумевања културе, историје и језика (породично право, образовање, медији, верске заједнице и слично)".⁵⁾ Дакле, Савезни

5) Новчић Ж., Гајић Д., "Уставни идентитет као ограничење европске интеграције - Случај 'Лисабон' пред немачким Савезним уставним судом", зборник *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније*, приредили Димитријевић Д., и Миљуш Б., Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 161-162.

уставни суд СРН је у пресуди "Лисабон" (која разрађују пресуду из случаја "Мастрихт") закључио следеће: Европски парламент је другоразредна институција ЕУ; Надлежности ЕУ на немачкој територији ће бити контролисане од стране Савезног уставног суда, тј. примениће се *ultra vires* контрола прекорачења надлежности ЕУ; Немачко национално право ће бити доминатно у односу на право ЕУ у областима кривичног права, одбране, пореза и субвенција (и буџета), социјалних давања, образовања; Коначно, према пресуди Савезног уставног суда СР Немачке у случају "Лисабон", аки комунитер је другоразредно право у односу на немачко национално право.

ОДНОС НАЦИОНАЛНОГ И ПРАВА ЕУ

Дакле, када се узме у обзир значење доктрине *ultra vires* у правној теорији, онда се долази до закључка да су правни акти ЕУ који нису у сагласности са немачким правом, незаконити и ништави. Проф. др Мирко Васиљевић наводи да установа *ultra vires* у праву има више значења. У ширем смислу, под овим термином се подразумева контрола аката који су незаконити и ништави.⁶⁾ Дакле, пресуде СУС СР Немачке у случајевима "Мастрихт" и "Лисабон" су у потпуности деградирале аки комунитер на територији ове државе, посебно у области кривичног, пореског, безбедоносног и социјалног права, као и областима просвете и информисања. Мр Дејан Гајић и мр Жаклина Новичић истичу, поводом пресуде у случају "Лисабон", и следеће ставове немачког Савезног уставног суда: "СУС сматра да ЕП, као представништво држава чланица, само индиректно представља расподелу моћи у државама. То је и разлог због кога се тврди да није европски народ тај који је представљен у оквиру значења Лисабонског уговора, него су то народи Европе организовани у својим државама..." Затим аутори наводе повезаност са пресудом у случају "Мастрихт" и истичу: "ЕУ је секундарни, изведени поредак, и то је основа пресуде немачког суда... Још у пресуди о Уговору из Мастрихта 1993. године суд је отворио могућност за *ultra vires* контролу која се спроводи када европске институције прекораче границе надлежности... *ultra vires* контрола, као и контрола идентитета, могу да доведу до проглашења кому-

6) Васиљевић М., *Компанијско право: Право привредних друштава Србије и ЕУ*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 133.

нитарног закона неприменљивим у СР Немачкој. СУС иде и даље када каже да нема потребе да посебно одређује тип процедуре за заснивање своје јурисдикције, и наводи да се могу користити и постојећи типови процедура (тзв. апстрактне и конкретне контроле закона, затим уставна жалба или *Organstreit*), а оставља могућност да законодавац створи додатни тип процедуре пред СУС који би био посебно прилагођен *ultra vires* контроли и контроли идентитета, да би се заштитила обавеза немачких уставних органа да не примењују, у индивидуалним случајевима, правне инструменте ЕУ који прекорачују или крше уставни идентитет". На основу оваквих ставова Савезног уставног суда СР Немачке, у случајевима "Мастрихт" и "Лисабон", године 2010. СУС је, поводом пресуде суда правде ЕУ у вези са тумачењем Оквирне директиве ЕУ о једнаком третману из 2000. године, употребио (физичко лице Манголд је поднео тужбу поводом немачког Закона о раду) *ultra vires* контролу: "Наиме 26. августа 2010. године, немачки СУС је први пут од пресуде за 'Мастрихт' од када је увео могућност за *ultra vires* контролу аката европског суда, *de facto* и искористио ту могућност у пресуди у предмету 'Mangold'.⁷⁾ Дакле, иако је СР Немачка "мотор" ЕУ интеграција, и без обзира што је стајала иза доношења Уговора из Мастрихта, она даје јасну предност националном праву у односу на континентално. На такав закључак нас упућују пресуде СУС-а у случајевима "Мастрихт" и "Лисабон".

* * *

Из свега изнетог може се закључити следеће. Најјача земља ЕУ, СР Немачка, ставља своје националне интересе и право изнад права ЕУ. Нема разлога да тако не поступи и Република Србија која има само статус кандидата за ЕУ (тренутно је неизвесно и када ће Србија добити датум за отпочињање преговора о чланству). Иако је Уговор из Мастрихта донет на инсистирање СР Немачке пре скоро двадесет година, ова држава никада у том периоду није стављала своје националне интересе и право изнад права ЕУ када је примењивала одредбе Уговора из Мастрихта. То се посебно од-

7) Новчић Ж., Гајић Д., "Уставни идентитет као ограничење европске интеграције - Слукај 'Лисабон' пред немачким Савезним уставним судом", зборник *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније*, приредили Димитријевић Д., и Миљаш Б., Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 171-179.

носи на области кривичног, пореског, безбедоносног и социјалног права, као и области просвете и информисања. На такав закључак упућују пресуде СУС-а СР Немачке у случајевима “Мастрихт” и “Лисабон”. Република Србија мора имати ту чињеницу у виду при усвајању права ЕУ и, нарочито, приликом преговора о Косову и Метохији који се воде под покровитељством високог представника за спољну политику и безбедност ЕУ. У супротном се може поновити негативно искуство из 1992. године када су Хрватска и Словенија признате од свих држава тадашње ЕЗ.

Dejan Mirovic

**THE MEANING AND CONSEQUENCES OF
THE MAASTRICHT TREATY, GERMANY AND SERBIA
IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION
OF INTERNATIONAL LAW**

Summary

The Maastricht Treaty (or Treaty on the European Union) has been adopted twenty years ago. The Maastricht Treaty has affected the collapse of the SFR Yugoslavia, the secession of Croatia and Slovenia, as well as new dominant position of Germany in Europe. However, West Germany has never completely adopted the Maastricht Treaty provisions. On the contrary, the Federal Constitutional Court of Germany judgments have clearly determined that the German national law has precedence over the EU law. In this context, Serbia has to draw lessons and to act similarly to FR Germany in the implementation of EU law, but also international law, when it comes to negotiations regarding Kosovo and Metohija.

Keywords: The Maastricht Treaty, EU, European Union, Republic of Serbia Federal Republic of Germany, international law.

ЛИТЕРАТУРА

- Craig P., De Burka G., *The Evolution of EU Law*, Oxford University Press, 2011.
- Кошутин Б., *Основи права Европске уније*, Правни факултет, Београд, 2009.
- Новчић Ж., Гајић Д., “Уставни идентитет као ограничење европске интеграције - Случај ‘Лисабон’ пред немачким Савезним уставним

судом”, зборник *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније*, приредили Димитријевић Д., и Миљуш Б., Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.

- Васиљевић М., *Компанијско право: Право привредних друштава Србије и ЕУ*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Јовановић М., *Европска економска интеграција*, Економски факултет, Београд, 2006.
- Динан Д., *Мењање Европе - Историја Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Динан Д., *Све ближе Унија*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Лопандић Д., *Оснивачки уговори Европске уније*, Канцеларија за придруживање Србије и Црне Горе Европској унији, Београд, 2003.
- Лопандић Д., Јањевић М., *Уговор о Европској унији, од Рима до Мастрихта*, Београд, 1995.

Resume

It's been over twenty years since the adoption of the Maastricht Treaty. Under the influence of Germany as a dominant power in what was then the European Community, The Maastricht Treaty had a huge impact not only in economic terms, but also in political terms when it came to the European continent. This political impact was particularly visible in the former Yugoslavia. Croatia and Slovenia declared their independence after the signing of The Maastricht Treaty. In economic terms, the Maastricht Treaty meant the beginning of the creation of a common European currency. Although the Maastricht Treaty had a fateful impact on SFRY and Serbia, the FR Germany did not accept it unconditionally. On the contrary, it has been shown that the Maastricht Treaty was selectively enforced in Germany in the last twenty years. Specifically, the Federal Republic of Germany has adopted a number of limitations to its legal system, when dealing with immediate implementation of the Maastricht Treaty. These limitations were clearly defined primarily in the areas of criminal, tax, security and social rights, as well as in the areas of education and information. The restrictions are based on judgments of the Federal Constitutional Court of Germany in the cases "Maastricht" and "Lisbon". More specifically, it can be concluded that the European Parli-

ament is a second-class EU institution; EU competence on the German territory will be controlled by the Federal Constitutional Court, i.e. the ultra vires control would be applied regarding exceeding EU competence; German national law will be dominant in comparison to EU law in the areas of criminal law, defense, taxation and subsidies (and budget), social welfare and education; and finally, according to the judgment of the Federal Constitutional Court of Germany in the case "Lisbon", aki communautaire is secondary in relation to the German national law. On the other hand, by signing the Stabilization and Association Agreement, Serbia has committed itself to harmonize Serbian legislation with the EU legislation within 6 years. Therefore, the FR Germany experience is more than instructive for the Republic of Serbia. Specifically, if the national legislation has a priority over the EU legislation in the strongest of the EU members, there is no reason why this legal position should not be applied in Serbia as well. Republic of Serbia has to have that in mind while adopting the EU legislation, and in particular, during the dialogue on Kosovo and Metohija, which is conducted under the auspices of the High Representative for the EU Foreign and Security Policy. Otherwise, a negative experience can be repeated, when Croatia and Slovenia were recognized by all members of the former European Community in 1992.

Овај рад је примљен 4. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УДК:
316.344.4:316.334.3(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 303-328.

*Миле М. Ракић**
Институт за политичке студије

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА У ИЗГРАДЊИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИХ КАПАЦИТЕТА СРБИЈЕ**

Сажетак

Рад се бави развојем и улогом политичких партија, а нарочито питањем има ли Србија данас стварно вредне, пре свега политичке капацитете и капацитете тзв. политичке елите. Може ли се, када је реч о политичкој елити код нас, говорити само као о квази елитама? Обзиром на квантитет и квалитет егзистирајуће политичке елите, односно њиховог капацитета, евидентно је да у Србији постоји њен запажен утицај, нарочито политичке елите, који треба има веома велики утицај на будући развој безбедан развој Србије. У раду се разматра и проблематика умрежености данашње елите у неколико области значајних за евроинтеграције Србије уз чињеницу да је садашња елита, добрим делом, резултат демократских промена у Србији у последње две деценије. Нарочито се анализира положај и утицај политичке елите са аспекта безбедности која представља једну од најзначајнијих области за целокупно стање у Републици Србији данас и њен будући развој. Коришћена је метода анализе садржаја као и методе индукције и дедуције.

Кључне речи: капацитети, политичке елите, Република Србија, евроинтеграције

У свакој модерној и демократској држави данас, политичке партије (странке) представљају значајан ако не и значајнији капа-

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

цитет државе. Политичке партије представљају значајан капацитет који држави и њеним грађанима омогућава да утичу на доношење најзначајнијих, пре свега, политичких одлука. Осим тога данас се уопште за настанак политичких партија може казати да представљају најзначајнији догађај у целокупној друштвеној структури и достигнућа класне свести напетости и супротности у држави и међудржавним односима. Дакле, „где год је бирачко право дато народној маси, јавиле су се политичке странке“.¹⁾ Овај феномен се најсажетије може објаснити хипотезом да „уколико се обилније и слободније развија политички живот, утолико се одсутније јављају политичке партије“.²⁾

Политичке партије су веома флексибилне без обзира на проблеме који настају у најразличитијим областима друштвеног живота и без обзира што се ти проблеми некада знатно умножавају. Ово је нарочито индикативно у условима трансформације друштвеног (државног) система из једног у други облик својинског система на пример. Дакле, политичке партије прате ово преструктурирање и прилагођавају се новонасталим условима тј. „оне су врло флексибилан елемент друштвене надградње“.³⁾ За политичке партије се данас може казати да су оне постале нужне појаве. Политичке партије данас делују у свим савременим друштвима, економски развијеним и неразвијеним, а посебно у друштвима са дугом демократском традицијом и модерном политичком традицијом. Интересантан је у том смислу податак да широм света данас постоји око 1700 партија, не рачунајући мале и патуљасте са близу 170 милиона чланова и свакако знатно већим бројем симпатизера и гласача. Мада има и оних који сматрају да су политичке партије настале још у робовласничком друштву и да су речи политичке партије само нови термини за стару појаву, као и да су Римљани развили сасвим модерну идеју партија те да су у средњем веку удружења немачких сељака представљали партије. Сам назив партија (странка) настала је од латинске именице „парс“ (део) или глагола „партире“ (изделити); енглеске полицал партиес, немаке политисхе партициен, француске партис политикуес. Политичка партија представља део

1) Слободан Јовановић, *О држави*, Г. Кон, Београд, 1922, стр. 10.

2) Блунчли Ј.К., *Карактер и дух политичких партија*, Чупићева задужбина, Београд, 1980, стр. 2.

3) Рајко Кузмановић, *Упоредни политички системи*, Нови глас, Бања Лука, 1991, стр. 77.

политички активног народа, односно становништва или држављана. То намеће мисао да тзв. „једнопартијски“ системи представљају контрадицију ин адицто, пошто постојање једне партије представља барем још једну партију или остали део становништва чини неку другу, ако не супротну, онда свакако различиту партију.

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ЊИХОВА УЛОГА

Први класични облици политичких партија формирани су у Енглеској – виговци и торијевци, као групе унутар енглеског парламента у другој половини деветнаестог века, а у источноевропским државама су настале углавном у другој половини 19. века. У Србији, зачеци политичких партија се уочавају почетком 40-тих година 19. Века.⁴⁾ Међутим, чини се да је настанак политичких партија и њихов развој исправније везати за период раслојавања феудалног друштва као и за појаву парламентарне демократије у условима дефинитивног конституисања институција капитализма.⁵⁾ Важност политичких партија је значајна што оне своју улогу у представничким телима остварују преко својих чланова који су истовремено и чланови представничких тела у чијем избору они имају пресудну улогу. Политичке партије су углавном настале:

- груписањем и повезивањем посланика у представничком телу с циљем заједничког и организованог деловања,
- образовањем развијених политичких група, удружења, клубова ради лакшег остваривања утицаја на вршење власти

Несумњиво је да се од почетка друге половине 19-тог века у политичке партије у грађанским демократијама стављају између бирача и представничког тела. Оне, одређујући не само кандидате већ и пропагандом утичући на бираче, трансформишу избор представника у избор странке која ће сама или у коалицији с другим странкама, кроз одређено време вршити политичку власт. Један од основних задатака политичких партија се огледа кроз идејно и политичко оспособљавање чланова и њихових симпатизера. Овај „задатак“ је нужан код свих партија у циљу подизања нивоа (тео-

4) *Енциклопедија политике и културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр 849-858 и *Лексикон темељних појмова политичке културе*, Школска књига, Загреб, 1990, стр 150-155.

5) Рајко Кузмановић, исто, стр. 78.

ријског) чланства и одржавања реда у чланству као и због њиховог оспособљавања да исти делују према члановима других партија или неопредељених. Ово је нарочито значајно за тзв. партије усмерења (кадровске). Политичке партије се у суштини свим силама морају борити да се властите идеје укорене у свест чланова, али и у свест маса.

Објективно се може закључити да политичке партије данас, у великом проценту, представљају снажан центар моћи у систему државе, односно ради се о организацијама које неретко манипулишу политику. У суштини из постојећих ставова, схватања, мишљења о политичким партијама може се закључити да „основни смисао егзистенције и деловања политичких партија им је усмерен на реализацију њихових политичких тежњи, идеја, програма. Њих може у највећем обиму провести у живот она политичка странка која освоји државну власт. Дакле, борба за освајање државне власти постаје задатак коме се сви остали подређују. По тој усмерености на освајање и одржавање државне власти пошто је освојена, одређује се суштина политичких партија“.⁶⁾ Дакле, уместо владе народа успоставља се влада партија, практично страначких форума и уских група и појединаца – лидера, које намећу народу вољу. Ово доводи до стварања пристрасности, искључивости и себичности у политичком животу. Долази до регрутовања професионалних политичара чиме се слаби демократија, а такође и безбедност државе. У том смислу јасно се уочава да је нпр. Србија одувек имала капацитете (нарочито политичких) елита које су у мањој или већој мери одлучивале о њеном унутрашњем развоју, унутрашњој и спољној политици, односима са суседним државама итд. Међутим, у анализи тих елита могло би се недвосмислено закључити да су оне све до наших дана имале променљиву улогу, односно мањи или већи утицај и уопште значај. Тако се данас недвосмислено може приметити да политичке елите имају велику улогу у вођењу Србије ка интеграцији у Европску унију. С друге стране, остале елите, чини се да никад мању улогу нису имале на укупна дешавања у Републици Србији, али и на дешавања изван њених граница. Дакле, намеће се питање, шта у ствари представља капацитет, односно ко чини структуру елита у Републици Србији данас?

6) Стјепан Пулешелић, *Хрестоматија политичке знаности*, Напријед, Загреб 1946-1971, стр. 14.

Примера ради, у најширем спектру тих елита може се лако закључити да наши грађани углавном немају поверења у резултате рада нарочито политичких елита.⁷⁾ Осим тога није занемарљива ни чињеница да грађани данас све мање имају поверења и у институције које такве политичке елите воде. Такође, немају поверења у њихова дела па тако уосталом ни у резултате њиховог рада, односно резултате рада тих институција. Међутим, ово није проблем само у Србији већ исти постоји и у другим државама, а нарочито је то израженији проблем постсоцијалистичких држава у региону. Једна од значајних и лако уочљивих лоших особина, пре свега, политичких елита је да су оне елите које искључују, које не интегришу и не умрежавају друге учеснике у земљи. Уз наведено свакако стоји и чињеница да су то елите које су углавном израсле под капом бивших (квази)елита и да су се у таквим оквирима редовно (по правилу) развили различити клијентелистички односи, као и њихова умреженост (повезаност), која је грађанима Србије углавном невидљива и поред чињенице да грађани све радње и поступке те елите са интересовањем прате или чак и истражују. Најбоље се садашња заинтересованост шире јавности тј. грађана у Србији препознаје кроз актуелизацију разних старих и нових афера. Дакле, у Србији се кроз многобројне афере у различитим сферама значајним за развој Србије јасно може уочити како су те елите међусобно умрежене, како су оне радиле на извесним пројектима који су у суштини били анационални пројекти, пројекти против привреденог развоја земље, пројекти против представљања Србије на међународној политичкој сцени..... итд. Дакле, то су политичке елите које, у суштини, нису водиле, али ни данас такође не воде рачуна о веома важним националним питањима, интересима и проблемима Србије и њених грађана и које не воде рачуна о општем добру, те које не промовишу идеју општег добра. То су елите које не уживају поверење својих грађана који су их на најдемократичнији начин изабрали и који их следе и којима они верују. У суштини, ради се не ретко о политичким елитама, и неким од

7) Корен речи „елита“ налази се у латинском и француском језику са значењем изабрани, оно што је најодабраније - цвет нечега (нарочито друштва), језгро (нарочито војске). У раној фази развоја капитализма појмом елита означавала се роба изванредног квалитета, којој нису могле конкурисати друге робе, без обзира на цену. Данас се појам елита употребљава у ширем значењу и заузима једно од централних места у савременим теоријама о структури и динамици друштва, па су се развиле и тзв. елитистичке теорије о друштву (Рајт Милс, Елита власти). Овде се појам елита употребљава да се њиме означи врхушка друштва - група људи која доноси значајне одлуке, или пропушта да их донесе, што задире у интересе свих припадника тог друштва...

њихових лидера, које су углавном учествовале у подели финансијског и другог плена након смене власти у земљи уназад двадесетак година. Управо ова чињеница у многоме је имала мањи или већи допринос утицаја одређених политичких елита и политичких лидера и на њихову улогу (перцепцију) за њихов опстанак и учешће у вођењу земље, односно на њихов опстанак на политичкој сцени у земљи. Уосталом, политичке партије и слободни избори су одувек представљали суштину савремене демократије којој тежи и Србија. Ово између осталог укључује и подразумева принципе политичке репрезентације тј. представништва, али и одговорне и сменљиве власти итд. Међутим „историјски посматрано, за разлику од класичне политичке теорије према којој је постојала тесна веза између етике и политике и где је темељни појам политике била правда као средишња етичка категорија, нововековна политичка мисао уноси битну промену по којој темељни појмови политике постају власт и моћ“⁸⁾. Осим тога „данас, политичке партије често препознајемо по имену лидера. Такође, „већина вођа по Михелсу делује и наступа у духу пароле „партија то сам ја“.⁹⁾ Политичке партије на челу са својим лидерима имају изузетно значајну улогу у вођењу државе и чине најзначајнији део политичког капацитета државе. Тако, партије чине главне носиоце изборног процеса, а оне обликују владу и парламент и уопште државу у целини, коју уређују и воде у краћем или дужем временском периоду њеног развоја. Међутим, много је примера кроз историју у државама света где појединци без моралног интегритета и уопште сумњиве прошлости и намера, траже своје „прочишћење“ управо у политичким партијама, а не ретко успевају и да се наметну тј. постану лидери тих партија. С друге стране, таквим недемократским поступцима се најчешће супротстављају „непослушни“, „недемократски настројени“ грађани итд. што недвосмислено изазива конфликтне ситуације у земљи. На овом месту чини се оправданим поставити питање да ли су недостатак поверења угледа итд. основни разлози израженог проблема вођства и лидерства у Србији? Како дефинисати елите код нас данас? Да ли се ради о привилегованим појединцима или групама који имају апсолутну моћ одлучивања о нашим судбинама или имају новац или су то људи који су надпросечно способни и имају утицај на јавност итд. Такође, да ли се ради о људима који

8) Орловић Славиша, *Политичке партије и моћ*, Библиотека АГОРА, Београд 2002, стр. 11-12

9) Исто стр. 14

критички промишљају реалност или су заиста визионари, реалисти и људи моралног интегритета који је за свако поштовање?

Када се говори о елитама код нас данас уочава се да грађани Србије виде некога ко одлучује о њему, у његово име или с њим господари. Ово пре свега јер се сматра (веома основано) да политичке елите, између осталих елита, имају велику финансијску моћ па тако и утицај. Међутим, када су у питању лидерства онда на грађане велики утисак изазива управо визионарство, способност, стручност, углед, морални интегритет, људи који промишљају о реалности и људи који трансформативно делују у јавности утицањем на исту. У том смислу, очигледно је да имамо политичаре опште праксе, егоисте и похлепнике, који нас често само умарају од мандата до мандата јер обећаваног бољег живота једноставно нема чак ни у ближој будућности. Уосталом и до сада је на позицију нпр. вође партије (лидера) и њихових најближих сарадника у партијама код нас значајно утицао и карактер пропорционалног изборног система. Он је омогућавао партијском руководству да саставља листе и утиче на редослед кандидата, при чему је значајно утицао на структуру парламента као и на његов рад. Осим тога у интерним обрачунима са унутарпартијским неистомишљеницима, лидери су углавном успевали да наметну своју вољу и изађу као победници. Срби представљају народ заинтересован за политику, односно ми смо у ствари политичан народ, али бисмо могли казати да још увек имамо неразвијену демократију. Дакле, чини се да смо данас политички народ само онда када треба изаћи на изборе. Међутим, на изборима ми не бирамо најспособније људе (вође, лидере) већ се ради о бирању (опредељењу) за неку од политичких партија у оквиру које се изаберу лидери или су они најчешће већ унапред познати. Партијски лидери имају велику моћ унутар партије. Они већ према послушности и подобности напредују вертикално – „ка горе“, или ређе „ка доле“. Ово се делимично може објаснити кроз став Московисија који примећује да су масе заљубљене или у неки идеал или у неког човека. Њих покрећу две ствари: страст и веровања. Он каже: „Кад масе наступе, задатак политике је да их организује“.¹⁰⁾ Због тога произилази да у Скупштину, како на локалном тако и на нивоу Републике, улазе у великој мери нестручни и неспособни људи. Они се тамо веома често и веома дуго задржавају (мандат

10) Serge Moskvici, *L'age des foules*, prvi deo, preveo sa francuskog Nikola Bertolino. 1997, стр. 60.

5 година). За своја (не)дела често и не одговарају никоме јер их штити управо тај мандат. Због своје променљиве функције (нпр. са места једног министра на друго или треће министарско место и свог (не)рада долази се у ситуацију да је производња медио-критика у националном интересу, а тако испада и у интересу општег добра. Међутим, оваква реалност се објективно не може прихватити. Ово из простог разлога што то није у националном интересу. Међутим, изгледа да у Србији немамо довољно способности, визије, храбрости критике јавности. Такође, нема притиска „одоздо“, а нарочито је индикативно сазнање да тог „притиска“ нема ни из редова академске заједнице која би у нашој ситуацији морала да има остварив концепт за спровођење суштинске реформе, пре свега, изборног система, а такође и за измену постојећег система. Само под тим условима (промена) могла би се остварити идеја и потреба да политичке елите заиста одговарају својим бирачима тј. народу. Међутим, оно што је релевантно казати о политичким елитама код нас је да проблем политичких елита није само на националном нивоу. Проблем политичких елита у Србији је и на регионалном и локалном нивоу. Чини се да би данас неопходно било установити, због озбиљности овог проблема, на ком нивоу је он већи тј. на локалном или на националном нивоу. Нама се данас, обзиром на актуелно стање у земљи, чини да је веома озбиљан проблем политичких елита, пре свега, на локалном нивоу. Ово због објективне чињенице да је данас изражена запостављеност локалне средине и тамошњих политичких елита. У Србији је тако сасвим очигледно да политичка елита на локалном нивоу гледа у Београд.

Од лидера политичких партија се очекује решење за сваки проблем на свим нивоима. Ништа мање се не очекује ни од људи у академској заједници. Сматра се (очекује се) од њих нека врста помоћи у смислу подршке оних људи који имају свој идентитет, поштење, допринос итд. Дакле, очекује се конкретна помоћ са циљем превазилажења (игнорисања) утицаја и улоге локалних политичких моћника. У том смислу много је практичних примера широм Србије. Тако, на пример, на локалном нивоу неретко се може приметити да у различитим управним одборима, социјалних, здравствених установа итд. седе људи који су „политичари опште праксе“, уместо стручњака, визионара, предузимљивих лица итд. Чини се да ову жељу останка на власти тј. на „позицији сталног делегата“ најбоље објашњава Михелс јер се ради о тежњи да се моћ

и власт осигура и учврсти и јер је она „демократски леп гест који само лоше покрива ауторитарни дух из којег је настала“.¹¹⁾ Међутим уз жељу за стварним променама у Србији и уз жељу за њеним бржим и бољим развојем ову садашњу објективну ситуацију бисмо могли оценити (назвати) као предмодерност наших политичких елита.

ПОЛИТИЧКА ЕЛИТА У СРБИЈИ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

Очигледно да је на сцени „терор“ својеврсних политичких елита, највише на локалном нивоу (терор политике). Истина, није подједнако наглашен у свим деловима тј. локалним срединама у Србији. Тако на пример, у урбанијим деловима Србије се слабије осећа директан утицај политике тј. политичко једноумље. Нарочито младе и образоване особе не падају тако лако и наивно под утицај локалних моћника. С друге стране, на њих се врши притисак при запошљавању, добијању одређене помоћи и сл. обавезним учлањењем или подржавањем одређених политичких партија и њихових „програма“ и елита. Таква ситуација је израженија на Косову и Метохији, данас све чешће и у Војводини, Рашкој области, а нарочито у сиромашнијим тј. слабије развијеним деловима Србије. Академска елита у Србији је данас, чини се, духовно и интелектуално успавана и то више него икада у односу на потребу и могућност њеног доприноса развоју Србије. У Србији данас постоји релативно задовољавајући број универзитета и високошколских установа али и велики број универзитетских наставника. Међутим, очигледно се не примећује тако јасно и значајно њихов утицај у јавности. Најчешће су у масмедијима заступљени па тако и уважавани, ставови и мишљења наставника и научника припадника тзв. странака на власати. Осим тога, чини се значајним и чињеница да изузев спорадичних случајева учешћа наставника и научника из тзв. опозиционих партија у Србији не постоји ни критичка јавност. У Србији је, објективно говорећи, релативно мало правих интелектуалаца. Данас се у Србији продукују стручњаци који се баве својим уским научним областима, а што потврђује и успешност одређених факултета. Међутим, чини се ипак да постоји већи број факултета, универзитета, научних института..., чији се рад (допринос)

11) Џ.С. Мил, *Изабрани политички списи, Расправа о представничкој владавини*, стр. 13.

не уочава у задовољавајућој мери. Ово пре свега у смислу критике постојећег стања и предлагања алтернатива за решење одређених проблема у Србији (привреда, безбедност итд.), а за које академска заједница има веома велики капацитет. Ако се упореде наши универзитети са универзитетима у свету онда се може казати да је ранг наших универзитета испод средине. Академска заједница није на задовољавајући начин присутна ни у политичком животу Србије. Дакле, и не суделује у креирању политике земље у довољној мери, али ни на адекватан начин. Иста само школује кадрове па се може поставити питање да ли она школује кадрове који ће чинити будућу политичку елиту која треба у будућности да мења реалности и која ће бити способна аналитички проценити где смо данас као и дати конкретне смернице за будућност. Интересантно је да Министарство за просвету и науку нема сопствене модераторе који би стручно и научно представљали земљу, већ то данас чине научници у име својих партија.¹²⁾ На тај начин се објективно говорећи, може нанети штета целој земљи, а не само академској заједници. Такође, није редак случај да ови научници и на својим радним местима (универзитетима, факултетима, научним институтима итд.) „рекламирају“ своју политичку партију, па чак и напредују захваљујући припадности тзв. партијама на власти. Све ово, у суштини, неминовно утиче на младе људе и научнике, да, у крајњем случају, постану цинични.

Ипак академске елите је немогуће, а то је данас и крајње неталентовано радити, амнестирати од јавности. Ово и поред са знања да многи научници и када изађу у јавност са неком идејом или конкретним предлогом итд. не ретко буду извргнути најчешће неаргументованим критикама управо када износе научне ставове (истину). Ово исте не ретко одвраћа од активнијег учешћа у политичком животу у земљи и у решавању егзистирајућих проблема. С друге стране, не ретко у јавним медијима постоји тзв. „дежурни медијски интелектуалци“ који се разумеју у све и у моменту понуде (проналазе) „решења“ за било коју проблематику. Због такве праксе други академски грађани не могу да се појаве у медијима. Дакле, могло би се казати да постоји у извесној мери медијска цензура одређених академских интелектуалаца. У овим случајевима може се говорити чак и о тзв. медијском рекету. Очигледно је да

12) Неопходно истаћи да је недавно Министарство за науку остало без свог министра тј. министарство за науку је припојено Министарству просвете, а што је урађено без сагласности научних институција и запослених у њима.

постоји велика спрега медија и политичких партија. Отуда нема сумње да су одређени академски грађани добро плаћени од стране истих за изношење разних стручних (најчешће наручених) ставова (решења) која одговарају једнима или другима, из ових или оних разлога итд. Међутим, истине ради, данас се све чешће јављају тзв. независни, бескомпромисни млади академски грађани од струке и науке који често износе одређене ставове (најчешће реалне и практичне) који не одговарају неким политичарима или политичким елитама. Због тога се исти игноришу тј, њихов рад код нас нема подршку. Било би у том контексту индикативно проверити колико нпр. људи који су завршили факултете у Србији ради у државним јавним службама на различитим нивоима, али и колико се њих образује, односно, колико код нас јавне установе, градови итд. троше средстава за (до)образовање тих људи. Чињенице указују на занимљиве, али и забрињавајуће стање. Све је мање младих особа код нас (25- 28 година) које се одлучују на даље образовање и уопште усавршавање. Међутим, управо жеља и потреба за стално образовање представља значајан потенцијал сваког друштва. Србија је суочена са чињеницом да људи из политике не желе да шаљу људе на докторске студије и не само на њих него и на друга усавршавања и едукацију што представља значајну разлику у односу на неке од суседних држава, нпр. Словенију, Хрватску и др државе из нашег ширег окружења. Ово из разлога што наша политичка елита у извесном смислу презире знање, образовање, своје запослене који су спремни сопственим средствима да се школују.¹³⁾ Такође, неки због своје високо-стручне образованости на својим радним местима трпе различите притиске у виду њиховог представљања као неспособних, незналица до непотребних са том струком итд. управо од стране лидера чији однос према њима се може означити као презир. Ништа боља ситуација није и када је реч о политичким партијама јер се и у њима, у мањој или већој мери, осећа доминантност улоге самог лидера. Уосталом како је организација

13) Недавно су масмедији објавили да је један доктор економских наука из Крагујевца нашао посао као таксиста. Такође, код нас је пракса да када се говори о незапосленима мисли се на оне који уопште немају посао, а занемарују се (из сасвим неоправданих разлога) и они који не раде у својој струци или они који раде на пословима са неадекватном стручном спремом. С друге стране, велики је број запослених пензионера (углавном војних лица, полицајаца, возача...оних који су имали бенефициран радни стаж, који примају пензије и плату и без којих се очигледно „не може“, а којих према неким подацима има између 30000 и 150000. Најчешће исти не плаћају доприносе, порезе... На појединим факултетима има више запослених пензионера него младих научника, а ти факултети се претварају у пензионерске рекреационе центре.

основ друштвеног вођења масе, она нужно сваку партију раздваја на водећу мањину и вођену већину односно „слободе, повластице, као и партиципација у целини уживају најпре само неки.“¹⁴⁾ У Србији, с једне стране, постоје они који имају моћ и који презиру те младе школоване и талентоване особе. С друге стране, проблем је шире друштвене климе. Код нас очигледно треба мењати менталитет код грађана. Чини се да је код нас у великој мери још увек антиинтелектуално, антипрофесионално расположење у становништву. Ми се дивимо способнима, снажљивима због чега се многи нарочито из кругова политичке елите настоје домоћи диплома, знања итд. (не ретко на недозвољен начин) па онда ти исти не дају младим школованим особама да се пробијају на поштен начин својим радом. Тако долази до нагомилавања „школованих политичких елита“ у различитим областима и секторима јавног деловања. Довољно је у том смислу само поћи од стручности појединих министара за одређене области којима су исти задужени и све постаје јасно само по себи (један политичар може бити министар одбране, спорта и ПТТ-а; министар правосуђа постаје министар пољопривреде; ортопед по професији, постаје министар животне средине и грађевине итд.) Дакле, може се говорити чак и о лошим узорима оваквих капацитета Србије за младе особе, нарочито ако се зна да све ово представља једну од претпоставки полазних основа за стварање наших политичких елита.

Млади људи који су недвосмислено најзначајнији потенцијал за будућност Србије, немају стимулацију тј. сами се сналазе и за финансирање и за посао и напредовање у послу итд.. С друге стране, они који одлучују о њиховом запошљавању, боје се тих младих школованих и талентованих особа јер сматрају да су и сами угрожени. Верске елите код нас данас заузимају значајно место у животу друштва па и земље. Међутим, сасвим је очигледно да су се верске елите помало, чини се, изгубиле у овом времену. После периода социјализма где је њихова улога била готово маргинализована данас се исте настоје изборити за своје место у хијерархији при чему и даље наилазе на извесне проблеме од стране политичке власти у Србији, а свакако највише због утицаја других вера и религија

14) Михелс Р., *Социологија партија у сувременој демократији*, Информатор, ФПН, Загреб, 1990. стр. 21

У суштини наши грађани перципирају да се црква данас мање заузима за социјалне проблеме и да се мање заузима за опште добро као што је то радила раније доласком ДОС-а на власт. Дакле, црква губи на свом угледу. Вероватно је да је и ту дошло до одређене селекције под дејством политичких елита. С друге стране црква је морална инстанца и као таква треба да буде у извесном смислу етички коректор. Чешће би требало да се укључује у свакодневни живот, по узору на њену улогу у другим развијеним демократским државама. Међутим, данас црква очигледно има своје унутрашње проблеме, а очигледно је да се маргинализује њен утицај управо од стране политичких елита. Ово веће или мање респектовање цркве код нас од стране политичких елита у великој мери зависи од тзв. мешања цркве у државне послове. У том смислу индикативни су ставови цркве по питању решавања одређених проблема на Косову и Метохији или око ставова према уласку Србије у НАТО и др. а који нису сваки пут били идентични са ставовима политичке власти нпр. У сфери науке и образовања - нема сумње да у Србији капацитете елита чине и оне елите које остварују запажене резултате, али које нису довољно препознате јер се често више цени рад странаца који су актуелној политичкој власти више од интереса. Па чак и када се ради о домаћим стручњацима може се уочити разлика у њиховом статусу, односу према њима итд. Ово се најједноставније може сагледавати кроз начин њиховог финансирања. Они који су на „државним јаслама“ Министарства за просвету и науку имају монопол на школовање, развијање итд.. а други морају да се сналазе на разне (теже) начине остварују материјалну добит за свој даљи развој. Нема сумње да се ради о перцепцији демократског развоја Србије и њених институционалних капацитета на „нов“ начин и у „новим“ условима. Уопштено говорећи школовање до стицања доктората је веома скупо за нас тј. нашу државу.¹⁵⁾ Због тога, не ретко наше младе и често најталентованије особе одлазе у иностранство на школовање па се тек тамо уочи да међу њима има изузетно талентованих особа. Нема сумње да ће у иностранству настојати да задрже такве особе кроз понуду услова за рад и даље усавршавање, какве у Србији не могу да имају. Због тога недвосмислено долази до духовне и интелектуалне девастације. Београдски или други већи универзитети у Србији попуњавају

15) У зависности од факултета докторат на Универзитету у Београду кошта око 5000 евра док нпр. у Француској на Универзитету у Нанту исти кошта 150 евра по години студија тј. око 300 евра.

кадрове са других мање запажених универзитета због чега објективно долази до духовног и интелектуалног сиромашења. У Србији просек научноистраживачког кадра на свим универзитетима и научним институтима данас је око 57 година. Ово недвосмислено указује да нећемо имати капацитет кадра за обнављање научног потенцијала јер за око 10-так година тих научника неће бити на сцени (пензија....). Везано за ову информацију је и чињеница о подмлађивању научног кадра, коју је неопходно посматрати кроз реално стање код нас по питању образовања. Тако је нпр. 1/3, односно око 33 % петнаестогодишњака код нас функционално неписмено, око 20 % грађана је без основне школе, 50 % нације је функционално неписмено итд. Око 800 школа је укључено у неки од пројеката као и око 90 општина. У вези изнетог рекли бисмо да је неопходно што пре донети закон о обавезном средњем образовању. Не може се пренебрегнути ни податак да су данас 4,5 % средстава која се издвајају из буџета за потребе образовања и науке, што објективно није довољно. Дакле, како онда очекивати подмлађивање научног кадра који нас и сада у међународној заједници недвосмислено афирмише. Уопштено говорећи о односу демократски изабраних политичара према научним капацитетима у Србији, може се закључити да је природа политичара да они буду површни и да се боре само за гласове па и оне које им дају научници. У том смислу према нпр. Карлу Поперу, демократија је отворено и плуралистичко друштво у коме је могуће изражавати супротне погледе и борити се за постизање конфликтних циљева. „Овде је свако слободан да истражује проблемску ситуацију и предлаже своја решења. Свако је слободан да критикује предлоге других. Политика владе се мења под утицајем критике.“¹⁶⁾ Међутим, наше Министарство за просвету и науку и поред очигледне потребе, молби и жеља тешко издваја средства да се на страни језик преведу нпр. књиге наших научника, а научници сами немају средства за то. Очигледно је да интереси иступају као нови квалитет у понашању човека и људи, односно као механизам подстицаја да се човек упозна са новим чињеницама, идејама, погледима, теоријама, и могућности преображаја а све у сагласности са својим представама, потребама, циљевима итд. Другим речима, интереси подстичу да човек прихвати или не прихвати одређене политичке идеологије. Рекли би-

16) Милошевић Зоран, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 44.

смо да многи релевантни показатељи указују да Србија полако „то-не“, а глас универзитета, али и других значајних (релевантних) демократских институција се чује слабо или се уопште не чује поводом тога. Несумњиво је да Србија и Срби уопште припадају надпросечно интелигентном становништву, али се данас осећа тј. треба истаћи проблем система школовања код нас. Пре 15-так година наш систем образовања је давао изузетне резултате у сфери едукације, али који је модификован тзв. болоњским моделом који има много мањкавости. Неке државе траже начин како да избаце тај болоњски модел школовања и да се успостави сопствени модел школовања. Политичари су схватили да они који заврше школовање по болоњском моделу имају могућност да се школују у иностранству. Међутим, у иностранству траже највеће таленте за рад у сфери науке, а запошљавање у другим областима је остало исто као и пре. За нас је сада једно од приоритетних питања (проблема) како те талентоване научнике који су отишли и остали да раде у иностранству вратити и оставити да раде код нас, за наше потребе. Ово уопште није једноставан проблем који се да решити само повећањем плата истима, као што се најчешће мисли, већ и због не постојања програма запошљавања таквих особа у Србији. Овом проблематиком се политичари тј. актуелна власт уопште не бави. У другим државама, на пример, има много грађана који су спремни уложити своја средства у те таленте, али их држава онемогућава у томе. Ово између осталог што ови грађани, инвеститори имају потребу за вођством. Они траже поверење (гаранцију) за уложени новац тј. да ће њихов уложени новац бити враћен кроз нешто што ће бити прихваћено од државе, а такође и бити корисно и за њих саме. У том смислу ништа мање није од значаја чињеница да у развијеним државама постоји приватна државна издавачка делатност, а сви фондови Републике Србије су у надлежности државе. Међутим, у развијеним и демократским државама овај фонд је основан као приватни фонд где је држава само један од сувласника. У ствари, ради се о новој умрежености која је изузетно потребна Србији на путу ка евроинтеграцији, а која јој стално измиче. Осим тога актуелна власт и не ствара простор за дијалог на ову тему. Од елита се очекује да се сви потруде да управо допринесу покретању дијалога на ову тему око које би се окупио знатан круг релевантних научника чиме би се допринело расту поверења у Србију међу земљама Европске уније. За сада, раст поверења у Србију је, на неки начин довео до тога да управо академски део елита за сада слабо

учествује у стварању поверења у Србију. Због неукључености академске елите чак се може говорити о врсти цинизма. Цинизам је у ствари одговор на неповерење тј. суптилну агресију људи из политичких елита према њима. Поставља се питање ко ће и ко може у таквим условима водити дијалог о релевантним темама код нас кад постоји тзв. медијска елита, елита рекетирања итд., али и неизграђена свест јавности. Кад се говори о потенцијалним донаторима, одсуству конкуренције фондова итд. рекли бисмо да се ради о погрешном размишљању. Код нас се иде по систему „дајте новац ја ћу саставити програм, а после ће се нешто направити“. Међутим, новац (улагање) треба да следи визију. Код нас се релативно лако може закључити да је на сцени управо недостатак визије код демократски изабране политичке елите. Малобројни су они актуелни политичари који имају визију, који ће осмислити праве и пракси примерене програме који ће привући улагаче (финансијере). Због тога се код нас много тога мора променити и у легислативи. Примарно би требало да се конкуренција и плурализам унутар високог школства и научних института стимулише, а не обесхрабрује, тако да држава остане без монопола на науку и школство на пример.

Питање поверења политичким, спортским, синдикалним, правосудним и другим елитама данас је веома актуелно. Ово, пре свега, јер се јасно примећује велики уплив корупције у Србији која је добрим делом производ актуелног државног система. У том смислу индикативна су сазнања да се веома тешко долази до одређених резултата истраживања у областима у којима се корупција највише испољава (привреда, здравство, правосуђе....) јер се резултати истраживања о размерама корупције искривљују или фингирају итд. Ипак, и поред овог сазнања, на том пољу рада се не одустаје из више разлога међу којима је и „притисак“ који по том питању врши ЕУ. По питању сузбијања корупције, од стране актуелне власти и уз подршку политичара спроводе се реформе у одређеним областима државе. Резултати су тешко уочљиви или их уопште нема. На пример, у сфери правосуђа, велики број лица након спроведене „лустрације“ је остало незадовољно, а по многим та реформа није успела. У круговима политичких елита ипак многи нису остали сасвим мирни. У ствари, она политичка елита која је била умрежена у коруптивне радње и која се огрешила о закон и која је стекла део имовине на незаконит начин и незаконитим радњама, мирна је само за кратко време. Осим тога на спроведене реформе у систему правосуђа све чешће стижу примедбе из иностранства. У том сми-

слу веома је тешко претпоставити да ће обични грађанин веровати и неким политичарима –лидерима, или њиховим партијама који добро живе, а немају значајне резултате и обрнуто. У пракси се данас од стране појединих политичких лидера нпр. траже средства за изградњу савремених хотела, а капацитети постојећих хотела нису попуњени. С друге стране здравствене установе имају велике проблеме са смештајним капацитетима, опремом итд. Због тога лидери и политичке партије имају озбиљне проблеме пред сваке изборе. У супротном би се могло закључити да су лидери партија на власти веома добро радили или се јавност не интересује у довољној мери за ову проблематику јер је научена на филозофију „хлеба и игара“. Можда и зато што имамо искуства са демократијом у „њеној колонијалној варијанти“.¹⁷⁾ Дакле, мало је вероватно да ће се у Србији променити став грађана о оваквим питањима док велики део грађана не постане завидан због свог инфериорног положаја (готово потчињеног) у односу на политичке партије и њихове лидере и вође, и док не схвате да се ове политичке елите понашају тако јер су им управо грађани то дозволили.

У суштини познато је да појавама лидерских партија погодују „друштвене кризе, ратни сукоби и сви велики социјални потреси, односно стања социјалног, политичког и идеолошког вакуума, која их прате.“¹⁸⁾ Тек када грађани схвате да ће се опраштање садашњој елити неминовно одразити на живот њихове деце, онда ће се тек они окренути против те елите. Они ће морати изабрати и другачије лидере, а нарочито нпр. синдикалне лидере који данас немају довољно кредибилитета или не знају (не смеју) организовати протесте који би стварно уздрмали политичке елите тј. оне који имају моћ. У суштини капацитети синдикалних организација су данас по капацитету највећи и требали би да буду и најутицајнији у заштити радника и као критичари актуелне власти. То тако данас очигледно није. Вероватно је то због тога што грађани Србије још увек нису дошли до дна своје беде. Отуда се и намеће питање како пробудити свест, како грађанима помоћи да се не мире са судбином и да схвате да они који њима владају у ствари треба њима да служе. Између грађана и државе јављају се политичке партије и њихови лидери који у демократији немају легитимитета да владају ако аутентично не служе народу.¹⁹⁾ Сада је очигледно да политичка елита служи

17) Зиновијев А., *Запад, Феномен западњаштва*, Наш дом, Београд, 2002, стр. 310.

18) Стоилковић Зоран, *Речник демократије*, Београд, 1998, стр. 92.

19) Од 167 земаља Србија је на 64-ом месту скале демократичности

себи и за остварење сопствених привилегија – олигарси у политичким партијама. Идентификовање индикатора олигархијске моћи у политичким партијама могуће је кроз неколико питања:²⁰⁾ 1. како се врши и редистрибуира моћ и ко је врши у партијама? 2. Ко води кадровску политику? 3. Ко је овлашћени тумач партијског програма и ставова? 4. Да ли неуспех партије на изборима подразумева и одговорност лидера? 5. Са каквим процедуралним покрићима одлука органа своје партије се улази у коалиције и доноси одлуке о тим питањима? 6. Да ли „због потреба политичке борбе“ лидери партија имају бланко мандат да одлучују о свему? 7. Како се врше унутар партијски избори и како се попуњавају упражњена места? 8. Да ли постоји могућност изношења другачијих ставова и мишљења или не? 9. У којој мери постоји осмоза државних и партијских интереса? 10. Каква је структура непосредног окружења (првих сарадника) партијског лидера? У Србији немамо адекватних установа кроз које се може утицати на елите. Не постоји или је веома мали број оних који својим примером показују како и шта радити. Власт у Србији даје много средстава за тзв. невладине организације (приближно као за науку). Познато је дакле да су то управо владине организације осим изузетака па би се могло упростићено закључити да влада плаћа своје критичаре, односно да се ради о нарученој критици. Ово знатно поједностављује (диригује) критике упућене владајућој елити чинећи њен укупан рад знатно успешнијим ако је реч о афирмативним критикама.

Једна од значајних карактеристика наше елите јесте да су се наше елите углавном саме образовале и најчешће (изворно) код нас, у Србији, па се у извесном смислу може говорити да код нас постоје аутохтоне елите. Међутим, ако желимо у Европску унију, аутохтоне елите су недовољне, односно неопходно је имати елите које ће нас заступати у иностранству а нарочито у ЕУ. Очигледно је да је у последњих 20-так година елита чији је рад суштински био знатно утицајнији на заступању и промовисању Србије у међународној заједници постепено маргинализована из различитих разлога. Међутим, без адекватне и јаке промоције Србије се данас једноставно не може замислити њено приближавање Европској унији и уопште међународној заједници. Ипак, Србија је одувек била позната у свету по научној елити и њеним доприносима, спортистима и њиховим резултатима итд. Данас, као и пре постоји добар

20) Орловић С., *Политичке партије и моћ*, Југословенско удружење за политичке науке, Београд, 2002, стр. 326-327.

део младе елите образоване у иностранству која постиже запажене резултате на свим пољима и која у доброј мери може допринети промоцији Србије и њеним интеграцијама. При томе се не сме заборавити и онај део елита у Србији који се овде школовао и који такође има изузетних резултата познатих целокупној међународној заједници, али који такође имају доста добрих аргумената против интеграције у Европску унију или на пример у НАТО. Због тога су предстојећи избори веома значајни јер би требали довести до смене генерације па тако у извесном смислу и саме елите. При томе се очекује, по логици ствари, да та смена генерације у Србији пробуди нове капацитете (елите) које постоје међу нашим грађанима и које треба да отворе нове видике, ново светло, трасирају пут за још бржи прогрес итд. Ово је у суштини за Србију прилично велики проблем јер у њој није већ 20-так година промењена политичка елита. Осим тога, егзистира и проблем запостављености Србије из региона па и света јер нас перципирају као оне који треба да буду вође у региону по многим питањима. Међутим, ми још увек нисмо прошли тај процес усклађивања за интеграцију у Европску унију, а по некима се чак у последње време и удаљавамо од Европске уније без обзира на недавне догађаје по питању пријема Србије у ЕУ. Због тога је неопходна што већа сарадња са суседним државама и државама из ширег региона без обзира на улазак у Европску унију. Међутим, као што смо то већ назначили у том процесу интеграције постоји огроман проблем неумрежености елита. Не могу привредне елите остварити никакав интерес ако немају заиста партнерство тј. партнерске односе, а не клијентелизам политичких елита. Наша је будућност и нада у младим и образованим кадровима како оних у Србији тако и оних изван њених граница јер без стручности и моралног интегритета ми сасвим сигурно немамо будућности. Дакле, постоји велика потреба за међународним умрежавањем Србије што ће несумњиво довести до подизања критеријума код нас. Нашим младима треба омогућити да се школују и у иностранству, али да се врате и овде код нас осигурају квалитетна радна места тј. квалитет живота те да код нас наставе усавршавање. По том питању академска заједница је могла знатно више учинити кроз међународно удруживање. Међутим, код нас постоји „системска кочница“ која напосто не дозвољава знатнији уплив академске заједнице у послове државе, али и развој те академске заједнице. Не тако давно су нпр. изједначаване војне дипломе са цивилним, научна звања нису призната у просвети иако многи научници раде као наставници на универзитетима али и обрнуто, издвајања за на-

учне установе и институте су минималне итд. Ово изједначавање звања никада није доведено до краја, а министри су то стално обављали итд. Свакако да све ово доводи до знатно споријег умрежавања наше академске јавности са оном у иностранству, при чему од стране власти нема ни плана и програма тих интеграција итд. Научници се сналазе сами за себе због чега често рад настављају у иностранству. Међутим, да би се дошло до тих етичких научних и др. интеграција неопходно је променити и наше друштво. Поставља се питање, ко то може урадити, јер је очигледно да је наше друштво до сржи корумпирано, друштво без визије, готово опседнуто лажним вредностима. Сада нам се чини да су то једино у могућности млади и образовани људи који теже променама и који очигледно много тога успешно раде на том повезивању (интеграцији) и који остварују промене (напредак) као нпр. у спорту, култури, науци итд. Дакле, пажњу треба усмерити на углед наше земље у Европи и свету уопште преко младих људи који познају дешавања на светској сцени, али и који имају угледа у свету. Очигледно је да садашњи наши представници државе немају ту моћ и знање, бар већина њих. Пре свега немају увид у ситуацију и расположење наших грађана односно шта они очекују од светских интеграција итд. Чињеница је да је Србија бременита многобројним проблемима, али ти проблеми свакако нису нерешиви и захтевају системске промене али и младе неискомпромитоване људе на челу. Слична ситуација код нас је била и деведесетих година када је Србији нането много штете од стране појединаца (тадашње елите) и које је требало сменити, али ни данашња елита након 5-то октобарских дешавања није довела до значајних промена у Србији што указује на потребу смена елите јер само под тим условима може доћи до напретка Србије. Неспорно је да су млади флексибилнији и мање искомпромитовани. Но, чињеница је да смо ми ипак један мање образован народ.

Према истраживањима 2001. Године, подаци показују да је око 20 % наше популације било без завршене основне школе; око 25 % има завршену само основну школу; око 50 % становништва Србије је полуписмено. Високообразованих је било око 9 % итд. Поређења ради у Мађарској је 27 %, Пољској 18 %, Великој Британији 36 %, Шпанији 26 %, Ирској 25 % високообразованих итд. Ми имамо око 17 000 научних радника, а само око 1000 их је присутно у најселективнијим базама података. Од око 0,25 % међународне научне заједнице колико ми представљамо у светски релевантној

науци ми дајемо допринос свега око 0,15 %. Значи да је продуктивност научника Србије скоро дупло нижа у односу на светски просек. Израелски научници су 10-так пута продуктивнији од наших, уосталом као и Норвешки, Дански... У Србији има само око 29 % научника који раде у привреди. У САД је 70 – 80 % научника директно повезано (њихов рад и истраживања) са привредом државе итд. Несумњиво је да нама треба значајнији привредни развој, међутим, сасвим сигурно њега не може бити без стручних и образованих кадрова, без помоћи науке и елите у тим областима. Капацитета елите, а нарочито оне у сфери науке код нас има. Међутим, један велики контингент наше младе генерације је данас у невољи јер не завршава средњу школу тј. „испадају“ из средњошколског образовања. Ово данас представља веома озбиљан политички, социјални и привредни проблем у земљи. Имамо релативно велики број младих и организација младих које не нуде никаква решења по питању њиховог школовања и уопште решавања њихових проблема. Могли бисмо закључити да се млади често гурају на маргине друштва због чега они постају социјално искључени што производи многобројне социјалне ризике па и проблеме. Проблем Србије је такође што млади након завршетка факултета најчешће престају са даљим образовањем и усавршавањем, а управо се ту налази највећи потенцијал и капацитети за умрежавање, за креирање нових идеја за промену у нашем друштву и земљи. Данас највећи проблем представља отуђена „новчана елита“ (ловаторска елита...) веома блиска политичкој власти или су део ње. Ова елита се упркос постојања научног и другог потенцијала младих особа, убацује у државне институције, комисије итд. углавном по партијској линији²¹⁾ са циљем да буду не само активни учесници у раду истих већ и да постану вође.²²⁾ На тај начин у доброј мери и управљају земљом (привредом). Такав случај је био и у Мађарској, Македонији, Хрватској, још увек се ово дешава у БиХ, Црној Гори, Румунији... За преко потребне промене у Србији неопходни су свежи кадрови, неискомпромитовани, неповезани са криминалом итд. Због тога подједнако треба образовати и развијати све слојеве друштва односно, развијати критичку свест код становништва. Притисак тј. промене морају почети „одоздо“ против тих елита(чињеница је да се не мо-

21) У интерним обрачунима са унутарпартијским неистомишљеницима, лидери углавном успевају да наметну своју вољу и изађу као победници.

22) Између вођства и чланства постоје значајне разлике. Оне нису само разлике у положају у партијској хијерархији већ и у нивоу образовања, социјалном статусу, а често и генерацијске и друге разлике.

же купити углед али могу привилегије, па се ради о квази елитама код нас). У том послу велику улогу имају медији који су углавном у приватном власништву и у којима власници „кроје“ програм, односно „кроје“ програм своје ТВ. С друге стране, на место директора појединих медија постављају се људи који нису школовани тј. немају везе са медијима и који само слушају шта политичка партија (лидер) тражи од њих. Чињеница је да се ради о јавним добрима Србије који имају огроман утицај на ставове становништва па тако и младих према Србији и њеној унутрашњој и спољној политици, уређењу итд., али и на стварању политичке елите. Такође, у приватним медијским кућама се преко разних одбора може утицати на популарисање одређене политичке партије и стварање политичких елита, а ово се најчешће дешава уочи избора.

Mile M. Rakic

THE ROLE OF POLITICAL ELITES IN BUILDING OF INSTITUTIONAL CAPACITIES OF SERBIA

Summary

In this paper there is analyzed development and role of political parties and in particular there is posed a question whether in Serbia of today there are really valuable, first of all, political capacities and the capacities of so-called political elites. When talking about the domestic political elites, is it possible to talk only about quasi-elites? Taking into account quantity and quality of current political elite or their capacities in that sense, it is obvious that on the scene in Serbia there is significant impact of the political elite, in particular, of the political elite that is also supposed to have a great impact on future development of security in Serbia. In this paper there are also analyzed problems of networking of current elite in several fields which are significant for Eurointegrations of Serbia, along with a fact that a great part of the current elite is a product of democratic changes in Serbia which have taken place in last two decades. Special part of the analysis is dedicated to consideration of the status and impact of the political elite from the point of security, which is one of most significant fields determining the state of affairs in the Republic of Serbia today and its future development. In the paper the author used methods of analysis of content and the methods of induction and deduction.

Key Words: capacities, political elites, Republic of Serbia, Eurointegrations

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Зоран, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Вукомановић Дијана, *Идеологија политичких партија у Србији и Црној Гори крајем 20. века*, ИПС, Београд, 2012.
- Вукомановић Дијана, *Обнова партијског плурализма у Србији крајем 19. века*, ИПС, Београд 2010.
- Ђурић Ж., Јовашевић Д., Ракић М., *Корупција изазов демократији*, ИПС, Београд, 2007.
- *Енциклопедија политике и културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Зиновјев А., *Запад, Феномен западњаинства*, Наш дом, Београд, 2002.
- Јовановић Милан, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Кузмановић Рајко, *Упоредни политички системи*, Нови глас, Бања Лука, 1991.
- *Лексикон темељних појмова политичке културе*, Школска књига, Загреб, 1990.
- Лукић Д. Радомир, *Политичка теорија државе*, Савез удружења правника Југославије, Београд 1962.
- Марковић Драган, *Демократија и партократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Милошевић Зоран, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Михелс Р., *Социологија партија у сувременој демократији*, Информатор, ФПН, Загреб, 1990.
- Serge Moskovici, *L'age des foules*, I i II deo, preveo sa francuskog, Nikola Bertolino, Beograd, 1997.

- Наградић Слободан, *Опструкција демократије*, Чигоја, Београд, 1998.
- Орловић Славиша, *Политичке партије и моћ*, Библиотека АГОРА, Београд 2002.
- Павловић Вукашин, *Савремено друштво и политика*, Радничка штампа, Београд, 1984.
- Пулешелић Стјепан, *Хрестоматија политичке знаности*, Напријед, Загреб 1946-1971.
- Ракић Миле, Јовашевић Драган, *Изазови демократије безбедносно-политички и правни аспекти*, ИПС, Београд, 2011.
- Ракић Миле, Јовашевић Драган, *Насиље и демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Роберт Дал, *Демократија и њени критичари*, Подгорица, 1999.
- Стајић Дубравка, *Заблуде о социјалној држави*, ИПС, Београд, 10.
- Стоиљковић Зоран, *Речник демократије*, Београд, 1998.
- Турен Ален, *Нова парадигма за боље разумевање савременог друштва*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Џон Стјуарт Мил, *Изабрани политички списи, Расправа о представничкој владавини*, Информатор, Загреб, ФПН, 1989.

Resume

Throughout history up to our days political organizations, associations and groups of various kinds, mainly political parties, had a significant role in parliamentary democracies. Modern democratic state cannot be envisioned without these organizations which really put the state in motion and determine the politics for it, its „spirit“ and direction of functioning. Political parties make framework of organization of representative democracy, and they make, above all, the framework of organization of electoral campaigns and propaganda. Therefore the political parties are closely related with the government and without them

it is not possible to envision existence and functioning of a state. Considering capacities, above all the capacities of political elites, it is possible to notice that the capacity is remarkable, that it has always had its place and role in Serbia and that in particular nowadays the role of the capacity is in the focus, however, considerably lacking in morality. It is possible to say that on the scene in Serbia, to much extent, there is present so-called „quasi-elite“ in many fields of importance for a quicker and better development of Serbia. This fact is obvious and reflected in the lack or the presence of very few good ideas for getting out of the crisis and poverty prevailing in Serbia of today. This in particular is obvious in comparison of elaboration of various issues with other states. An individual (a businessman, scientist, doctor, artist...) cannot do much if she/he is not related to some political party or if not a member or closely related to other elite, whose functioning again more or less directly or indirectly is determined by the party leadership. Besides this, during last fifteen years citizens of Serbia have been obsessed with unitary ideas, because the left-wing elite has been emitting a story on necessity of European integrations, the right-wing elite a story on preservation of Kosovo and Metohija, and majority of the citizens who don't belong to the elite has had to fit into such standards and this contributed to losing feeling for general social interest. Therefore it is necessary to pay attention to a great significance of parliamentary and other democratic elections, because only through such elections (as that is the most democratic way) it is possible to reach the way out of the state of poverty or gain the way to better state of affairs in the field of security in Serbia. In this sense it is necessary to hold direct elections on all levels and take into consideration opinions of the citizens on important issues by the way of referendum (f.e. regarding the issue of Serbia enrolling into the EU, the membership to NATO, etc.). Nowadays common people notice well the activities of various lobbies and networking of the capital and politics and politicians and it is hard to believe that the common people will bring decisions against their own selves despite existence of significant capacities of „the elite of saviours“. Optimism and hope provides for an opportunity that instead of the capacity of the „quasi-elite“ the state will be lead by citizens who proved themselves to be most capable to do it and who do not have to be members of some political party. Besides

this, it is very important that the citizens of Serbia must believe in the possibility and capability of real (true) elite in all fields, and they above all have to have faith in the need and possibility of the change.

Овај рад је примљен 25. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УДК:
327.88:342.7

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=34
Бр. 4 / 2012.
стр. 329-350.

*Жељко Ђ. Бјелајац**

Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду,

*Милован Б. Јовановић***

ГЛОБАЛНИ ТЕРОРИЗАМ КАО ЕКСТРЕМАН ОБЛИК ДЕГРАДАЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Сажетак

Тежња за заштитом људског достојанства свих људи чини суштину појма људских права. Она ставља људску личност у средиште пажње. Људска права су недељива и међузависна. Утицај глобалног тероризма на сферу људских права може бити различит. Пре свега, теško да постоји и једно међународно признато људско право на које терористичко дело не утиче. С друге стране, држава приликом реаговања на терористичке акте постојећа права може ограничити формалним законским активностима, рестриктивним тумачењем законских одредби, а страх и паника могу утицати и на саме институције које спроводе законе. Закључак је да се савремени тероризам одражава вишеструко на сферу људских права, што на директан начин, што индиректно. И сама борба против специфичних терористичких активности по себи носи нове ризике за традиционално схваћене људске слободе и права које смо навикли да доживљавамо као неотуђиве елементе демократије. С обзиром да се ради о сложеној материји, у раду смо размотрили појам и

* ванредни професор

** дипл. политиколог

природу људских права, као и стандарде на општем и регионалном – европском нивоу. Поред тога, осврнули смо се на неке опште одреднице везане за сам тероризам, као и на особености и значај његове повезаности са транснационалним организованим криминалом.

Кључне речи: глобални тероризам, људска права, Уни-верзалне декларације о људским правима, деградација људских права

Глобални тероризам као један од видова политичког насиља постао је најзначајнији изазов како за државе појединачно, тако и за међународну заједницу уопште. Глобализација је данас омогућила брзу и лаку размену информација, комуникација, механизма процеса доношења одлука и контроле. Ово, између осталог, омогућава терористима да лакше изаберу своје циљеве и спроведу своје планиране активности. У том смислу, глобални тероризам је прерастао у облик комуникацијског феномена, базиран на модерним технологијама, са свим импликацијама по безбедност друштвене заједнице и људска права њених чланова. Са друге стране, присуство тероризма у неком региону знак је кризе поретка, а самим тим и препрека за неометано одвијање процеса у вези са глобализацијским тенденцијама.

Појам тероризма не може се лако дефинисати. У стању смо да га препознамо као појаву и да схватимо да заслужије осуду, али је врло тешко одредити свеопшту дефиницију тероризма као појаве која је последњих година достигла експанзивне размере на наднационалном нивоу. Терористички акти ма како драстични били, садрже један битан елемент, а то је неконвенционалност. Он одудара од свих норми; њега нико не очекује и он занемарује сва правила коректног политичког деловања, поштене игре у оном сасвим елементарном значењу речи.

Да би били драматични и непредвидљиви, терористички акти морају константно кршити сва правила. Зато неки велики терористички подухвати из XIX века изгледају готово безазлено у поређењу с атентатима и разарањима у XX столећу.

Веома актуелно и значајно питање у овој области јесте објаснити утицај глобалног тероризма на деградацију људских права, с обзиром да је неспорна чињеница да терористички акт покренут или спроведен из било којих разлога оставља за собом негативне последице у односу на кршење људских права. С обзиром да се ради о изузетно сложеној материји, у раду ћемо детаљније размотри-

ти појам и природу људских права, као и стандарде на општем и регионалном – европском нивоу, а који се односе на сферу људских права. Поред тога, осврнућемо се на неке опште одреднице везане за сам тероризам, као и на особености и значај његове повезаности са компјутерским криминалом и транснационалним организованим криминалом.

*Људска права – појам, природа
и стандарди на општем нивоу*

Тежња за заштитом људског достојанства свих људи чини срж појма људских права. Она ставља људску личност у средиште пажње. Заснива се на заједничком општем вредносном систему посвећеном неповредивости живота и представља оквир за изградњу система људских права заштићених нормама и стандардима који су прихваћени на међународном нивоу. Током 20. века, људска права обликовала су се као морални, политички и правни оквир, те смерница за развој света ослобођеног страха и немаштине.¹⁾

Данас појам људских права ужива опште признање, што се може видети из Декларације прихваћене на Светској конференцији о људским правима одржаној у Бечу 1993. године и из резолуција Уједињених нација донетих 1998. године поводом педесете годишњице Универзалне декларације о људским правима. Извориште појма људских права је појам „урођеног достојанства свих чланова људске породице“ који је потврђен Универзалном декларацијом и међународним пактовима из 1966. године. Ти документи такође потврђују идеал слободних људских бића која уживају слободу од страха и немаштине и која имају једнака и неotuђива права. Сходно томе, људска права су општа и неotuђива, што значи да се примењују свугде и не могу бити одузета људској личности чак ни уз њен пристанак.²⁾

Новија историја утврђивања стандарда људских права на глобалном нивоу започела је Универзалном декларацијом о људским правима (UDHR) коју је Генерална скупштина УН усвојила 10. децембра 1948. године. Да би начела садржана у Универзалној де-

1) Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 18

2) Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, оп. цит., стр. 24

кларацији о људским правима учинила правно обавезујућим, Канцеларија Високог представника за људска права УН развила је два пакта: Пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR) и Пакт о економским, социјалним и културним правима (ICESCR). Због утицаја хладног рата, они су усвојени тек 1966, а на снагу су ступили 1976. године. У шездесетим годинама у првом плану била је борба против расне дискриминације и апартеида, што је резултирало двома конвенцијама: против расне дискриминације и о спречавању злочина апартеида. Потом су усвојене Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена; Конвенција против мучења и другог окрутног, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, као и Конвенција о правима детета. У тим конвенцијама појашњавају се и детаљније разрађују одредбе двају пактова или посвећује се посебна пажња људским потребама посебних циљних група.

Израда Универзалне декларације о људским правима била је подстакнута најстрашнијом повредом људског достојанства, посебно искуством холокауста током Другог светског рата. Декларација је усредсређена на људску личност. У њеној преамбули спомиње се „слобода од страха и немаштине”. Члан 1 Универзалне декларације о људским правима односи се на главна упоришта система људских права: слободу, једнакост и солидарност и гласи „Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима. Она су обдарена разумом и свешћу и треба једни према другима да поступају у духу братства”. Људска права, дакле, подразумевају слободу, као што су слобода мисли, савести и вероисповести, затим слобода мишљења и изражавања. Даље, људска права обезбеђују једнакост, на пример, једнаку заштиту против свих облика дискриминације у уживању свих људских права, укључујући пуну равноправност жена и мушкараца. Солидарност се односи на економска и социјална права, попут права на социјалну сигурност, поштену накнаду за рад, одговарајући стандард живота и здравља и доступност образовања, који су саставни део система људских права.

Људска права су недељива и међузависна. Између осталог, обухватају: право на живот, право на слободу и безбедност личности, слободу кретања и избор места боравка, забрану мучења, свирепих и нечовечних поступања и казни, право на здравље, права детета, право на образовање, развој, верске слободе, демократију, слободу

медија, људско достојанство, владавину права, правично суђење, слободу изражавања, недискриминацију, право на рад, ограничено радно време и заштиту на раду, као и право на социјално обезбеђење.³⁾ Разврстана су у пет категорија: политичка, грађанска, економска, социјална и културна, и правно су уређена, као што је већ речено, у два пакта који заједно са Универзалном декларацијом о људским правима чине Повељу људских права.

У прошлости су одређене државе или групе држава, на пример, социјалистичке, давале предност економским, социјалним и културним правима *vis-à-vis* грађанских и политичких права, док су Сједињене Америчке Државе и државе чланице Савета Европе извесну предност давале грађанским и политичким правима. Међутим, барем на Светској конференцији о људским правима одржаној у Бечу 1993. године, ако не већ и на Светској конференцији о људским правима одржаној у Техерану 1968. године, та непродуктивна расправа закључена је потврђивањем да обе категорије, односно димензије људских права имају једнаку важност. Већ су у Техерану 1968. године оне проглашене недељивим и међузависним, јер је пуно уживање економских, социјалних и културних права скоро немогуће без грађанских и политичких права, и обрнуто. У осамдесетим годинама 20. века још једна категорија људских права стекла је признање: право на мир, право на развој и право на здраву околину. Та права пружају оквир који је нужен за пуно уживање свих других права. Па ипак, не постоји условљеност у смислу да је једна категорија људских права предуслов за другу категорију. Ту нову категорију најбоље је одредити као права солидарности, јер она више од других траже међународну сарадњу и теже изградњи заједнице. Док људска права припадају свим лицима, без обзира на то јесу ли или нису грађани неке државе, права грађана су она права која су зајемчена искључиво грађанима одређене државе, на пример, право гласа, право да се буде биран или право приступа јавним службама одређене земље. Људска права такође треба разликовати од права мањина, тј. права одређене групе која има посебне етничке, верске или језичке особи не. Лица која припадају мањини, појединачно или у заједници са осталим припадницима те мањине, имају право да негују властиту културу, проповедају или практикују властиту религију и да користе свој матерњи језик (члан 27 Међународног пакта о грађанским и поли-

3) „Људска права“, http://www.astra.org.rs/?page_id=21 (преузето: 31.01.2012.)

тичким правима). Посебна пажња поклања се људским правима староседелачког становништва. Од 1982. године Радна група УН за староседелачко становништво разматра начине ширења и заштите њихових људских права, посебно у погледу њиховог односа према земљи. Данас је појам људских права прихваћен глобално и као такав представља темељ међународне заједнице држава, међународних организација и друштвених покрета, који се сви сматрају припадницима међународне заједнице. Светске конференције о женама и Конвенција УН о укидању свих облика дискриминације жена допринеле су, уз остало, родно осетљивом приступу људским правима жена, што се такође одражава у Декларацији УН о насиљу над женама и у нацрту Протокола о правима жена уз Афричку повељу о људским правима и правима народа. Важно је приметити да инструменти о људским правима представљају нови друштвени и политички концепт тиме што правно потврђују жене као потпуна и равноправна људска бића.⁴⁾

Људска права оснажују појединце и заједнице за напоре које улажу на преображењу друштва према пуном остварењу свих људских права. Спорове треба решавати мирним путем на основу владавине права и у духу људских права. Међутим, људска права могу бити у сукобу једна с другима; она су ограничена правима и слободама других или захтевима морала, јавног реда и општег благостања у демократском друштву (члан 29. Универзалне декларације о људским правима). Људска права других треба поштовати, а не тек толерисати. Људска права не смеју се користити за кршење других људских права (члан 30. Универзалне декларације); стога се сви сукоби морају решавати у складу с људским правима, иако су у време ванредног стања или у изузетним случајевима допуштена извесна ограничења права.⁵⁾

У случају ванредног стања које прети опстанку нације, држава може да дерогира своје обавезе ако је ванредно стање службено објављено и у обиму који је строго одређен ванредним околностима. Мере не смеју подстаћи дискриминацију (члан 4, став 1. Пакта о грађанским и политичким правима), а при том треба поштовати прописани поступак. Наиме, посредством генералног секретара УН, о томе треба обавестити остале државе које су стране уговор-

4) Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, оп. цит., стр. 24-25

5) Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, оп. цит., стр. 18

нице Пакта. Међутим, неки чланови се не могу дерогирати, на пример, право на живот, забрана мучења и ропства, неретроактивност казних дела или право на слободу мисли, савести и вероисповести (члан 4, став 2. Пакта о грађанским и политичким правима). Та права се стога називају недерогативним правима. Одредбе о ванредном стању добиле су већу важност због борбе против тероризма. Сличне одредбе постоје и у Европској конвенцији о људским правима (члан 15.). Комитет УН за грађанска и политичка права разјаснио је обавезе држава у Општем коментару (бр. 29, 2001.) о „ванредним стањима“ (члан 4.), а Интерамеричка комисија за људска права и Главни комитет за људска права при Савету Европе усвојили су извештај и смернице под називом „Тероризам и људска права“. Нека права могу садржати „*claw back* клаузулу“ којом се допушта њихово ограничавање ако је то нужно за националну безбедност, јавни ред, јавно здравље или права и слободе других итд. Таква могућност постоји нарочито у односу на слободу кретања; слободу напуштања сваке земље, укључујући и властиту земљу; слободу мисли, савести и вероисповести, укључујући изражавање вере или уверења; слободу изражавања и информисања, слободу окупљања и удруживања. Ограничења морају бити утврђена законом, што значи да их мора изгласати парламент. Тела која тумаче правне инструменте дужна су да надзиру сваку злоупотребу тих одредби. У вези с тим, Европски суд за људска права и Интерамеричка комисија и Суд разматрали су неколико спорова у вези с применом овлашћења у случају ванредног стања, односно одредбе о одустајању.⁶⁾

У контексту реченог, државе имају дужност да поштују, штите и испуњавају људска права. Још један правац развоја односи се на све веће наглашавање превенције кршења људских права Људска права најпре треба спроводити на националном нивоу. Како би се обезбедило да држава испуњава своје обавезе, за већину међународних конвенција о људским правима успостављен је међународни надзор над деловањем државе. Међутим, ширење људских права представља знатно већи задатак, који не могу извршити саме међународне установе и тела. Ширење људских права, пре свега, значи освешћивање и информисање људи о њиховим правима и поучавање људи начину на који могу најбоље користити своја људска права. У ту сврху могуће је укључити различите учеснике,

6) Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, оп. цит., стр. 27

као што су факултети, образовни сектор уопште, али и невладине организације. На националном нивоу Уједињене нације препоручују успостављање „националних установа“ за ширење и заштиту људских права, као што су народни правобранилац (омбудсман) или националне комисије за људска права. У ту сврху Генерална скупштина УН усвојила је низ начела о овлашћењима и одговорностима којима се гарантује независност и плурализам (Националне институције за ширење и заштиту људских права, *UN GA-Res. 48/134* од 20. децембра 1993).

У табели која следи дат је преглед најважнијих конвенција о људским правима УН:

Табела 1.: Преглед најважнијих конвенција о људским правима УН:

Р. бр.	Назив Конвенције:	Година усвајања:
1	Универзална декларација о људским правима	1948. година
2	Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима	1966. година
3	Међународни пакт о грађанским и политичким правима	1966. година
4	Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида	1948. година
5	Конвенција против мучења и другог окрутног, нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања	1984. година
6	Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације	1965. година
7	Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена	1979. година
8	Конвенција о правима детета	1989. година

Извор: Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, Издавач: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 27

Европски систем људских права

Уз опште инструменте заштите људских права развили су се и регионални системи људских права који обично обезбеђују више стандарде права и њихове примене. Европски систем људских права има три слоја: систем Савета Европе (тренутно 45 земаља

чланица), систем Организације за европску безбедност и сарадњу (55 земаља чланица) и систем Европске уније (тренутно 25 земаља чланица).

Европски систем људских права најразвијенији је регионални систем. Настао је као реакција на масовна кршења људских права током Другог светског рата. Људска права, владавина права и плуралистичка демократија су камени темељци европског правног поретка.

У табели која следи дат је преглед европских инструмената људских права.

Табела 2.: Преглед европских инструмената људских права

Р. бр.	Назив Конвенције:	Година усвајања:
1	Конвенција за заштиту људских права и основних слобода и 13 додатних протокола	1950. година
2	Европска социјална повеља (допуњена 1991. и 1996. године) и додатни протоколи из 1988. и 1995.	1961. година
3	Европска конвенција за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања	1987. година
4	Хелсиншки завршни акт и потоњи процес Конференције за европску безбедност и сарадњу /Организације за европску безбедност и сарадњу, укључујући и Париску повељу за Нову Европу (1990)	1975. година
5	Европска повеља о регионалним језицима и језицима мањина	1992. година
6	Оквирна конвенција о заштити националних мањина	1994. година
7	Повеља основних права Европске уније	2000. година

Извор: Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, Издавач: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 31

Главни инструмент је Европска конвенција о људским правима из 1950. године и њених 13 додатних протокола. Од посебне важности су Протокол бр. 6, Протокол бр. 13 о укидању смртне казне, по чему се европски приступ људским правима разликује од

приступа Сједињених Америчких Држава и Протокол бр. 11 којим се замењује Европска комисија за људска права и Европски суд за људска права јединственим Европским судом за људска права. Европска конвенција углавном садржи грађанска и политичка права. Европска социјална повеља из 1961. године настала је са идејом да се систем заштите допуни економским и социјалним правима, али она досада није стекла једнаку важност као Европска конвенција. Од почетка пати од слабог и неефикасног система спровођења. Па ипак, због све већег значаја који се даје економским и социјалним правима на глобалном нивоу од касних осамдесетих, већи значај се такође придаје и Европској социјалној повељи, која је два пута измењена, 1988. и 1995. године, па сада укључује систем колективних тужби према додатном протоколу.

Главна иновација је Европска конвенција за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања из 1987. године, којом је успостављен Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Комитет шаље делегације у све државе уговорнице Конвенције ради редовних или посебних прегледа свих места лишавања слободе. Сходно томе, логика система је у превентивном деловању, насупрот *ex post* заштите коју и даље обезбеђује Европска конвенција о људским правима и њен Суд. У децембру 2002. године Генерална скупштина УН усвојила је додатни протокол уз Конвенцију УН против мучења, којим се предвиђа сличан механизам и на глобалном нивоу.

Европска оквирна конвенција о заштити националних мањина (1995) израђена је након састанка на врху Савета Европе одржаног у Бечу 1993. године као одговор на све веће проблеме у области права мањина у Европи. Ти проблеми појавили су се као последица распада Совјетског Савеза и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и уопште процеса самоопредељења у Европи током деведесетих година 20. века.

Године 1999. Савет Европе успоставио је Комесара за људска права који извештаје о својим делатностима подноси једном годишње. Потом, постоји и поверљив систем надзора над деловањем земаља чланица у различитим областима људских права, о коме

одлуку доноси Комитет министара на основу извештаја који припрема Секретаријат.⁷⁾

У табели која следи дат је преглед европских институција и тела за људска права.

Табела 3.: Преглед европских институција и тела за људска права

Савет Европе:	OSCE:	Европска унија:
Европски суд за људска права (јединствени суд од 1998)	Канцеларија за демократске институције и људска права (<i>ODI-HR</i> , 1990)	Европски суд правде
Европски комитет за социјална права (измењен 1999)	Високи представник за националне мањине (<i>OSCE</i> , 1992)	Европски центар за праћење расизма и ксенофобије (<i>EUMC</i> , 1998)
Европски комитет за спречавање мучења (<i>CPT</i> , 1989)	Представник за слободу медија (<i>OSCE</i> , 1997)	Повеља о основним правима у ЕУ (2000)
Саветодавни комитет Оквирне конвенције о заштити националних мањина (1998)		
Европска комисија за расизам и нетолеранцију (<i>ECRI</i> , 1993)		
Европски комесар за људска права (1999)		
Комитет министара Савета Европе		

Извор: Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, Издавач: Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 32

7) Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“, оп. цит., стр. 31-32

ОСОБЕНОСТИ ТЕРОРИСТИЧКИХ АКТА

Анализирајући досадашње ставове научне јавности везане за тероризам, јасно се уочавају елементи појма тероризма и то насиље, страх, циљ и мотив. Многобројне дефиниције тероризма потврђују да су најчешћи елементи дефиниције тероризма насиље као метод, грађани и влада као мете, изазивање страха и изнуђивање политичких или социјалних промена као циљеви, а велики број жртава коме теже терористи указује на спектакуларност као дефинициони елемент тероризма. Уочава се такође поистовећивање тероризма и организованог криминала, о чијем ће односу нешто касније бити више речи.

Да би се тероризам могао ближе објаснити, потребно је осврнути се на нека од његових обележја. Као прво, већина аутора сматра да је терористички напад по својој природи политички чин. Дакле, политички мотив извршиоца, је услов да би се нека радња означила као терористичка, јер је то једина дефиницијска компонента која раздваја тероризам од обичног криминала и његових организованих облика.

Највећи број аутора који су изучавали феномен тероризма сматра да је политичка компонента један од битних елемената тероризма.⁸⁾ Затим, веома је битна природа циља терористичког акта.

За разлику од "чистог" политичког убиства, чији починилац жели да уклони жртву с политичке сцене и да тако доведе до политичке промене, код типичног терористичког акта конкретна жртва је мање-више неважна. Циљ је ту много шири: то су сви они који су блиски жртви и који ће, тако се бар очекује, после напада променити своје политичко понашање. Оно што повезује конкретну жртву и шири циљ јесте страх (што и јесте изворно значење латинске речи *terror*). Зато конкретна жртва, примарни циљ терористичког чина, по правилу има велик симболички значај. Угрожавањем тог симбола треба заплашити све и сваког ко је повезан с њим, сваког ко се поистовећује с њим. Најпогоднија жртва терористичких напада увек су била униформисана лица, јер она симболизују државу, власт или организацију за коју раде. Жртва у униформи може да остане без имена, без лица, а тако је и медији представљају: "један војник, дванаест полицајаца, посада хеликоптера",... итд. Такође и

8) Радослав Гађиновић, „Правно организациони аспекти антитерористичког деловања“, *Страни правни живот*, 3/2008, Београд, стр. 30

неживе ствари, објекти, попут споменика или важних здања, могу постати мете политички мотивисаних терористичких напада.⁹⁾

Један од битнијих, али веома споран елемент јесте морална прихватљивост, односно неприхватљивост терористичког чина. Наиме, имајући у виду моралну страну оваквог акта, многи аутори сматрају да терористички чин заслучује сваку осуду зато што је морално неприхватљив. Другим речима, он погађа невинне људе, било да их терористи свесно бирају као циљ напада, било да их просто прихватају као узгредне жртве.

На основу претходно изнетих особености, можемо закључити да су карактеристике савременог тероризма врло сложене, међусобно испреплетане и као такве представљају значајну претњу не само људским правима већ и елементарним правима друштвене заједнице.

Шта је у глави терористе и каквим се резултатима он нада, то можемо само да нагађамо. Терористи су углавном ирационални људи. Многи од њих рачунају и с тим да ће систем реаговати веома жестоко. Терористи често умеју да кажу да им је циљ био да раскринкају државу, да је нагнају да покаже своје право лице.¹⁰⁾

УТИЦАЈ ГЛОБАЛНОГ ТЕРОРИЗМА НА ДЕГРАДАЦИЈУ ЉУДСКИХ ПРАВА

Принципи и смернице које препоручују УН, о људским правима, увек почињу са насловом „Примат људских права“. ¹¹⁾ Познато је да тероризам крши права својих директних и својих секундарних жртава. Тешко да постоји и једно међународно признато људско право на које дело окарактерисано као терористичко не утиче: право на живот, право на физички интегритет (забрана мучења, нељудског опхођења и понижавања), слобода и безбедност личности, право на приватност, слобода мишљења, савести и вероисповести, слобода изражавања, слобода окупљања и удруживање, право на мирно уживање имовине.

9) Војин Димитријевић, „Тероризам и људска права после једанаестог септембра 2001. године“, *Реч*, часопис за књижевност и културу и друштвена питања, Радио В92, бр 69/15. март 2003, стр. 86

10) Војин Димитријевић, „Тероризам и људска права после једанаестог септембра 2001. године“, оп. цит., стр. 87

11) Жељко Бјелајац, *Трговина људима, узроци и последице*, Београд, 2005, стр. 127

Управо због тога тероризам и јесте морално неприхватљив. Баш због тога је правно гоњење и кажњавање починилаца терористичких дела оправдано. Тероризам сведочи о моралној отупелости људи који му прибегавају, о њиховом циничном уверењу да "невиност" није важна кад је у питању остварење терористичких циљева или да терористи заправо воде рат против смртних непријатеља, рат у ком су сва средства дозвољена.¹²⁾

Политички став да циљ оправдава средство облежио је целокупну историју, са ужасним последицама за човечанство. Нажалост, од свог постанка до данас, тај принцип није нестао, у суштини се није променио, само су се мењале форме и модалитети његовог испољавања. Дакле, његова антихумана суштина је и даље присутна, усмерена против основних људских права и грађанских слобода човека, зато што је он сведен на објекат и употребљен за остваривање политичког циља.¹³⁾

Драматичне терористичке нападе или систематске терористичке кампање увек је пратило осећање страха, па је јавност увек вршила притисак на своје политичаре и очекивала од њих да реагују одлучно, да предузму ефикасне мере контроле како би спречили сличне терористичке нападе, да суде људима за које се претпоставља да су повезани с терористичким круговима и да их казне како би одвратили потенцијалне терористе, или просто да се освете.¹⁴⁾

Држава је приликом реаговања на терористичке акте оријентисана на домен (полицијске) превенције или репресије путем законских санкција. Све то може да угрози људска права, и то на три начина.

Пре свега, постојећа права могу се ограничити формалним законским активностима: рецимо, допуњују се постојећи закони, уводе се нови који ограничавају права и слободе које су терористи "злоупотребили", а све с циљем да се терористима ограничи простор за делање и да се олакша њихово привођење и кажњавање. Друго, постојећи закони могу се протумачити и у нешто рестриктивнијем духу, понекад и у дискриминаторном, што ће утицати како на људе склоне терористичком насиљу тако и на ширу јавност.

12) Војин Димитријевић, „Тероризам и људска права после једанаестог септембра 2001. године“, оп. цит., стр. 96

13) Mikel Dufrenne, *За човека*, Нолит, Београд, 1972, стр. 340

14) Војин Димитријевић, „Тероризам и људска права после једанаестог септембра 2001. године“, оп. цит., стр. 97

И треће, општа атмосфера страха, панике и подозривости утиче и на институције које спроводе законе, утиче на њихову моћ расуђивања и понашање у ситуацијама у којима користе своја дискрециона права.¹⁵⁾

Питање права данас се поставља у контексту потреба за наглашено консензуалном безбедносном политиком, утолико пре што и безбедносна политика постаје сегмент у међународној институционалној интеграцији, попут заједничке спољне и безбедносне политике у ЕУ. Безбедност је изразито наглашен аспект интеграција, па у том смислу и безбедносна пракса, протоколи и права која их одређују и/или ограничавају морају бити у све већој мери глобално стандардизовани. Процес стандардизације води таксативном одређивању садржаја права, који се одражава не само на законодавство него и на рад безбедносних институција. Док у неким областима, које нису директно повезане са безбедношћу, савремени јавни дискурс укључује све више нових права, поготово када је реч о различитим маргиналним групама, по низу основа, када је реч о безбедности, листа традиционалних права поста је краћа него раније. Пре свега, ту је реч о постепеном, али одлучном искључењу категоричких права у вези са приватношћу која су била традиционално повезана са либералном демократијом од њених теоријских зачетака. Право на приватност је у уској вези са правом на индивидуалност, које је у корену саме либералне политичке свести.¹⁶⁾

С обзиром да активности терористичких организација у великој мери угрожавају велики број установљених људских права, у наредном одељку рада укратко ћемо се осврнути на корелације тероризма са транснационалним организованим криминалом, с обзиром да управо однос са овим феноменом и јесте допринео експанзији савременог тероризма и његовим утицајима.

ВЕЗЕ ТЕРОРИЗМА И ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Чини се да наша свакидашњица обилује низом контрадикторности, зато што с једне стране имамо огроман напредак у научно-технолошком и цивилизацијском погледу до неслућених размера,

15) Војин Димитријевић, „Тероризам и људска права после једанаестог септембра 2001. године“, оп. цит., стр. 97-98

16) Мина Зиројевић, „Међународнополитички аспект тероризма“, *Ревуја за безбедност*, Центар за безбедносне студије, (5-21), бр. 11/09, год. III, стр. 17

а са друге стране имамо најмрачније и најбизарније појаве као продукт организованог криминала, превасходно из економских разлога.¹⁷⁾

У последње време, губи се граница између тероризма и организованог криминала. Тешко је разграничити докле сеже тероризам и одакле почињу криминалне активности. Разлог је прост – тамо где се развија тероризам, постоји одлична подлога за организовање систематског, планираног и организованог криминала јер се те две делатности изванредно допуњавају.

Наиме, ради се о томе да је кључна карактеристика терористичких организација, дугорочна потреба да заштите своје постојање у настојању да реализују своје задатке. На самом почетку, ниједна терористичка организација не би опстала без подршке једне или више држава или актера који не представљају државу, у форми политичке, економске или психолошке подршке, тајне или отворене. Временом, како су се активности многих терористичких организација шириле, а конекције са првобитним изворима подршке варирале, модификовале или гасиле, јавља се потреба за додатном стимулацијом у области финансирања активности организација. Из тих разлога, постепено се су градили односи и својеврсни облици сарадње са криминалним организацијама.

Жеља за стицањем профита основни је мотив највећег броја почињених криминалних дела из области организованог криминала.¹⁸⁾ Имајући у виду да су активности организованих криминалних организација углавном фокусиране на шверц људи, наоружања, дроге и нуклеарних материјала, започиње и деловање паралелног система. Тако две врсте организација потпомажу једна другу, и креирају структуре, осигуравајући људске ресурсе, комуникације, транспортна средства и заштитне мреже, циљајући да задовоље логистичке захтеве терористичких организација.¹⁹⁾

Организовани криминал се може посматрати као својеврсна политичка стратегија, као средство путем кога терористичке орга-

17) Жељко Бјелајац, *Организовани криминал vs. Србија*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду и ДТА Београд, Београд, 2008, стр. 9

18) Јелена Матијашевић: „Прање новца, актуелни облик организованог криминала – манифестације, методи и последице“, *Право – теорија и пракса*, бр. 5-6/2010, стр. 119, год. XXVII, Право ”ДОО” и Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

19) Џемал Најетовић: „Глобални тероризам и његове импликације на међународне односе“, *Анали Правног факултета у Зеници*, стр. 220; http://prf.unze.ba/v2/docs/anali/10_Najetovic.pdf (преузето: 17.01.2012.)

низације долазе до неопходних финансијских и других средстава за деловање и начин на који терористичке групе систематски слабе државу.²⁰⁾

У овом контексту, у први план се фактички истичу активности транснационалног организованог криминала.

Транснационални организовани криминалитет је организовани криминалитет чија се криминална делатност одвија на просторима двеју или више држава или је по било ком основу повезана са више држава. Организовани криминалитет се све више интернационализује, ширећи свој утицај у економској и политичкој сфери на територијама више земаља.²¹⁾

Анализирајући однос транснационалног организованог криминала и тероризма, уочили смо битне карактеристике тероризма од значаја за упоређивање са транснационалним организованим криминалом. То су: плански и мотивисани политички циљ, примена различитих облика насиља и изазивање и стварање кризе праћене страхом и другим психичким реакцијама.²²⁾

Постоје две врсте односа транснационалног организованог криминалитета и тероризма: прва врста, где сама терористичка делатност представља вид транснационалног организованог криминалитета и друга врста, која се манифестује кроз вршење разноврсних тежих кривичних дела од стране терористичких организација, најчешће ради сопственог финансирања или остваривања одређених политичких циљева, па ако та кривична дела имају елемент иностраности, говори се о виду транснационалног организованог криминалитета. Чињеница је да се тероризам све више испољава као облик организованог и транснационалног организованог криминалитета и да тежи остваривању одређених политичких, финансијских и других циљева.²³⁾

20) Зоран Драгишић, "Терористичке активности организованих криминалних група", *Ревиија за безбедност*, Центар за безбедносне студије, (15-17), бр. 2/2007, год I, стр. 16

21) Јелена Матијашевић и Зоран Павловић, "Организовани криминалитет", *Право – теорија и пракса*, бр. 5-6/2009, стр. 61, год: XXVI, Право "ДОО" и Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

22) Маслеша, Р.: „Теорије и системи сигурности“, Магистрат, Сарајево, 2001; Цитирано према: Јелена Матијашевић: „Организовани криминалитет – Транснационални организовани криминалитет“, *Право – теорија и пракса*, бр. 1-2/2008, стр. 87, год: XXV, Право "ДОО" и Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

23) Јелена Матијашевић: „Организовани криминалитет – Транснационални организовани криминалитет“, *Право – теорија и пракса*, бр. 1-2/2008, стр. 87, год: XXV, Право "ДОО" и Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

Одређена држава може подржати терористичке организације у својој криминалној делатности уколико се терористичке активности планирају и реализују према некој другој држави. Међутим, постоји могућност да тероризам добије подршку државе на чијој територији спроводи терористичке активности, уколико је под заштитом неке легалне политичке партије или странке. И овај вид тероризма представља врсту транснационалног организованог криминалитета, јер таква терористичка делатност тешко може да опстане у једној држави, уколико није под заштитом неке стране државе. Поред наведеног, битно је истаћи и то да тероризам као облик организованог криминалитета користи исте методе заштите као и организовани и транснационални организовани криминалитет. Ако је реч о тероризму, онда су то насиље и застрашивање, као и подршка појединих политичких партија, а ако је у питању тероризам као вид транснационалног организованог криминалитета, поред претходних метода, присутна је и заштита страних земаља.²⁴⁾

* * *

Данас појам људских права ужива опште признање. Људска права су недељива и међузависна. Тежња за заштитом људског достојанства свих људи чини срж појма људских права. Утицај глобалног тероризма може бити различит. Пре свега, тешко да постоји и једно међународно признато људско право на које дело окарактерисано као терористичко не утиче. Управо због тога тероризам и јесте морално неприхватљив. С друге стране, терористичке нападе увек прати осећање страха, па јавност увек врши притисак политичко руководство државе очекујући да реагује одлучно и предузме ефикасне мере контроле како би спречили сличне терористичке нападе. Држава приликом реаговања на терористичке акте постојећа права може ограничити формалним законским активностима. Друго, постојећи закони могу се протумачити и у нешто рестриктивнијем духу, понекад и у дискриминаторном, што утиче како на људе склоне терористичком насиљу тако и на ширу јавност. И треће, општа атмосфера страха, панике и подозривости утиче и на институције које спроводе законе, утиче на њихову моћ расуђивања и понашање у ситуацијама у којима користе своја дискрециона права.

24) Ibid

Видимо да се глобални тероризам одражава вишеструко на сферу људских права, што на директан начин, што индиректно. И сама борба против специфичних терористичких активности по себи носи нове и до сада недовољно истражене ризике за традиционално схваћене људске слободе и права које смо навикли да доживљавамо као неутуђиве елементе демократије. Па ипак, основни услов за успех је одлучна опредељеност јавног мњења за супротстављање савременом тероризму.

Zeljko Dj. Bjelajac, Milovan Jovanovic

GLOBAL TERRORISM AS AN EXTREME FORM OF DEGRADATION OF HUMAN RIGHTS

Summary

The desire to protect the human dignity of all people is the essence of the concept of human rights. It puts the human person in the spotlight. Human rights are indivisible and interdependent. The influence of global terrorism in the sphere of human rights may be different. First of all, there is hardly one and internationally recognized human right that terrorist act is not affected. On the other hand, states in response to the terrorist acts of existing rights may be limited to formal legal actions, restrictive interpretation of legal provisions, and the fear and panic can affect the institutions that enforce the law. The conclusion is that modern terrorism is reflected many times on the sphere of human rights, which directly, or indirectly. Even the fight against specific terrorist activities entails new risks for the traditionally understood human freedom and rights that we used to experience as inalienable elements of democracy. Since this is a complex matter, in this paper, we discuss the concept and nature of human rights and standards in general and regional - European level. In addition, we concentrated on some general guidelines related to terrorism itself, as well as the characteristics and importance of its relationship with computer crime and transnational organized crime.

Keywords: global terrorism, human rights, the Universal Declaration of Human Rights, the degradation of human rights

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелајац, Жељко, *Организовани криминал vs. Србија*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду и ДТА Београд, Београд, 2008.
- Гађиновић, Радослав, „Правно организациони аспекти антитерористичког деловања“, *Страни правни живот*, 3/2008, Београд.
- Димитријевић, Војин, „Тероризам и људска права после једанаестог септембра 2001. године“, *Реч, часопис за књижевност и културу и друштвена питања*, Радио Б92, бр 69/15. март 2003
- Драгишић, Зоран, „Терористичке активности организованих криминалних група“, *Ревизија за безбедност, стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, Центар за безбедносне студије, стр. 15-17, бр. 2/2007, год. I
- Dufrenne, Mikel, *За човека*, Нолит, Београд, 1972.
- Зиројевић, Мина, „Међународнополитички аспект тероризма“, *Ревизија за безбедност, стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, Центар за безбедносне студије, стр. 5-21, бр. 11/2009, год. III
- „Људска права“, http://www.astra.org.rs/?page_id=21
- Матијашевић, Јелена, „Организовани криминалитет – Транснационални организовани криминалитет“, *Право – теорија и пракса*, бр. 1-2/2008, стр. 80-89, год. XXV, *Pravo "DOO"* и Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
- Матијашевић, Јелена и Павловић, Зоран, „Организовани криминалитет“, *Право – теорија и пракса*, бр. 5-6/2009, стр. 57-65, год. XXVI, *Право "DOO"* и Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
- Матијашевић, Јелена, „Праће новца, актуелни облик организованог криминала – манифестације, медоти и последице“, *Право – теорија и пракса*, бр. 5-6/2010, стр. 118-131, год.: XXVII, *Pravo "DOO"* и Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
- Proceedings, http://www.icestconf.org/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=98.
- Најетовић, Цемал, „Глобални тероризам и његове импликације на међународне односе“, *Анали Правног факултета у Зеници*, <http://prf.unze.ba/v2/docs/anali/10Najetovic.pdf>
- *Приручник о образовању за људска права „Разумевање људских права“*, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.

Resume

Global terrorism as one of the forms of political violence has become a major challenge for individual countries and for the international community in general. Global terrorism has evolved into a form of communication phenomenon, based on modern technologies. On the other hand, the presence of terrorism in the region is a sign of a crisis of order, and therefore an obstacle to the smooth progress in the process of globalization trends. If we look at the sphere of human rights, it is clear that the desire to protect the human dignity of all people is the essence of human rights concept. Today, the concept of human rights enjoys general recognition. Recent history of establishing human rights standards at the global level began with the Universal Declaration of Human Rights. Specifically, human rights are indivisible and interdependent. They are classified into five categories: political, civil, economic, social and cultural, and legal are arranged in two parts which, together with the Universal Declaration of Human Rights are Human Rights Charter. The human rights of others should be respected, not just tolerated. Therefore, all conflicts must be resolved in accordance with human rights. In the context of the said, the states have a duty to respect, protect and fulfill human rights. In addition to general human rights instruments, it is developed regional human rights systems that typically provide higher standards of law and their application. European human rights system is the most developed regional system. The main instrument is the European Convention on Human Rights and its 13 additional protocols. If you look at the sphere of terrorism, many definitions of terrorism confirms that the most common elements of this concept as a method of violence, citizens and government as a target, causing fear and extortion political or social changes as goals. A large number of victims points to a spectacular element of the definition of terrorism. Terrorist activities affect almost at all internationally recognized human rights: the right to life, right to physical integrity (prohibition of torture, inhuman treatment and humiliation), liberty and personal security, right to privacy, freedom of thought, conscience and religion, freedom of expression, freedom of assembly and association, right to peaceful enjoyment of property. This is why terrorism is morally unacceptable. The state is in response to the terrorist acts on the domain-oriented (police) prevention or repression through legal sanctions. All that can endanger human rights and this in three ways. First, existing rights can be limited to formal legal acti-

vities: complement existing laws, introduced a new legal text, all with the aim to limit the space for terrorist actions and to facilitate their arrest and punishment. Second, existing laws can be interpreted in a somewhat more restrictive spirit, sometimes in a discriminatory, which affect will how people prone to terrorist violence and the general public. And third, the general atmosphere of fear, panic and suspicion affect the institutions that enforce the law, affect their judgment and behavior in situations in which use their discretion. Since the activities of terrorist organizations greatly endanger a large number of established human rights, we should not neglect the relations with computer crime, terrorism and transnational organized crime, given that these relations did contribute to the expansion of modern terrorism and its impacts. There are two types of relations between transnational organized crime and terrorism: the first type, where terrorist activity is a form of transnational organized crime and other species, which is manifested through the performance of various serious crimes by terrorist organizations, often with self-financing or achieve certain political aims. So, if these offenses have an international element, it talks about the form of transnational organized crime. The fact is that terrorism is increasingly manifested as a form of organized and transnational organized crime and seeks to achieve certain political, financial and other goals. Finally, we see that global terrorism is reflected many times on the sphere of human rights, directly, or indirectly. Even the fight against specific terrorist activities entail a new and so far insufficiently explored risks for traditionally understood human freedom and rights that we used to experience as inalienable elements of democracy. However, the basic condition for success is determined commitment of public opinion to counter modern terrorism.

Ана Јовашевић
Institut für Kultur- und Medienmanagement Freie Universität, Berlin

ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ

- улога UNESCO-а и стање у Србији -

Сажетак

У току 2009. године Народна скупштина Републике Србије је ратификовала Конвенцију ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза из 2005. године. При томе су дефинисани појам, садржина, карактеристике и улога културне разноликости, културних садржаја, односно културних израза, као и начела, мере и поступак примене културне политике сваке поједине државе, те основи међународне сарадње у заштити, очувању, обезбеђењу и промоцији разноликости културних израза. На тај начин је постављена обавеза за наше државне органе да доношењем одговарајућих законских прописа што пре имплементирају међународне стандарде у овој области у правни и друштвени систем Републике Србије. У раду се говори о значају ове Конвенције, о њеним појединим решењима, као и о систему међународноправне и унутрашњој правне заштите разноликости културних израза и мултикултуралности.

Кључне речи: међународна заједница, конвенција, разноликост културних израза, заштита, очување, унапређење, органи

Током 2009. године Република Србија је испуњавајући своје међународне обавезе универзалног, глобалног карактера учинила даљи корак у области обезбеђења ефикасне, квалитетне и законите заштите и очувања културног наслеђа и културне разноликости. Наиме, Народна скупштина Републике Србије је ратификовала Конвенцију ОУН о о заштити и унапређењу разноликости култур-

них израза коју је усвојила Генерална конференција UNESCO¹⁾ у Паризу октобра 2005. године на свом тридесет трећем заседању²⁾.

Прокламовани циљеви ове Конвенције са универзалним значењем и применом јесу следећи : 1) да се заштити и унапреди разноликост културних израза, 2) да се створе услове за напредак и слободну интеракцију култура на узајамно користан начин, 3) да се подстакне дијалог међу културама ради обезбеђивања интензивније и уравнотеженије културне размене у свету у прилог поштовања међу културама и културе мира, 4) да се негује интеркултуралност ради развоја културне интеракције у духу изградње мостова међу народима, 5) да се унапреди поштовање разноликости културних израза и ширење свести о њеној вредности на локалном, државном и међународном нивоу, 6) да се потврди важност повезаности културе и развоја у свим земљама, нарочито у земљама у развоју, и да се охрабре напоре предузети на државном и међународном плану ради препознавања истинске вредности те повезаности, 7) да се ода признање посебној улози културних делатности, добара и услуга као носиоцима идентитета, вредности и смисла, 8) да се изнова потврди суверено право држава да се придржавају, усвајају и спроводе политике и мере које сматрају прикладним за заштиту и промоцију разноликости културних израза на својим територијама и 10) да се ојача међународна сарадња и солидарност у духу партнерства, нарочито ради увећања способности земаља у развоју у погледу заштите и промовисања разноликости културних израза³⁾.

На овај начин у основи заштите, обезбеђења и унапређења разноликости културних израза и мултикултуралности уопште потврђује се став да је културна разноликост својствена човечанству⁴⁾, те да његов специфичан квалитет представља управо културна разноликост која обликује заједничко културно наслеђе човечанства које треба неговати и чувати за добробит свих. То другим речима значи да културна разноликост представља солидну основу на којој се ствара богат и разноврстан свет, чиме се повећавају могућности избора и негују људске способности и вредности што у крајњој

1) О организацији и деловању UNESCO-а више: З. Павловић, *Међународне невладине организације и UNESCO*, Сремски Карловци, 1993; И. Јанев, *Односи Југославије са UNESCO-ом*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

2) *Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 42/2009.

3) С. Новић, *UNESCO конвенције из области културе*, Бесједа, Бања Лука, 2010.

4) Г. Гретић, *Филозофија и идеја Европе*, Наклада Бреза, Загреб, 2008, стр. 45-59.

линији представља главни покретач одрживог развоја заједница, народа и нација.

С друге стране културна разноликост⁵⁾, која доживљава процват управо данас, на крају 20. века у оквирима демократије, толеранције, социјалне правде и узајамног поштовања међу народима и различитим културама постаје неопходан услов за успоставу мира и безбедности на локалном, државном и међународном нивоу. То такође указује на значај културне разноликости за пуно остварење људских права и основних слобода прокламованих у Универзалној декларацији о људским правима из 1948. године, односно у Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода из 1950. године, али и другим универзално признатим документима (од стране ОУН) или актима регионалног карактера (у првом реду у оквиру Савета Европе). На тај начин се наглашава потреба укључивања културе као стратешког елемента у државне и међународне развојне политике, као и у међународну сарадњу у области развоја, узимајући у обзир и Миленијумску декларацију Уједињених нација из 2000. године са посебним нагласком на смањење сиромаштва.

Посебан значај културе данас на почетку трећег миленијума се огледа и у чињеници да култура све више поприма различите облике у времену и простору. Та разноликост културе и културних израза постаје отелотворена у јединствености и мноштву идентитета и културних израза друштава, заједница, народа и нација који сачињавају човечанство. У тако схваћеној улози културе посебно је наглашена важност традиционалних знања као извора нематеријалног и материјалног богатства, а нарочито система знања аутохтоних народа и њиховог позитивног доприноса одрживом развоју, као и потребу за њиховом адекватном заштитом и унапређењем. Стога је управо у циљу да се препозна потреба да се предузме широка лепеза различитих мера заштите разноликости културних израза, укључујући њихове садржаје, нарочито у околностима где прети могућност да они нестану или озбиљно ослабе и донета Конвенција ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза 2005. године⁶⁾.

Тиме је стављен акценат на важност културе за друштвену кохезију уопште, а посебно њен потенцијал за унапређење положаја и улоге жена у друштву што се може обезбедити на следећи начин:

5) *World Heritage: Challenges for the Millenium*, UNESCO, Paris, 2007, стр. 13-27.

6) W.E. Williams, *Across the frontiers: a story of UNESCO*, London, 1948, стр. 32-38.

1) свешћу да се културна разноликост учвршћује слободним про-
током идеја и да се обогаћује сталном разменом и интеракцијом
међу културама, 2) потврдом да слобода мишљења, изражавања и
информисања, као и разноликост медија, омогућавају процват кул-
турних израза у оквиру друштава, 3) препознавањем да разноли-
кост културних израза који укључују и традиционалне културне
изразе представља значајан фактор који дозвољава појединцима и
народима да изразе и поделе са другима своје идеје и вредности, 4)
подсећањем да је језичка разноликост темељан чинилац културне
разноликости, и реafirмацијом кључне улоге образовања у зашти-
ти и унапређењу културних израза, 5) узимањем у обзир важности
виталности култура, посебно за особе које припадају мањинама и
аутохтоним народима, која се манифестује у њиховој слободи ства-
рања, дифузији и дистрибуцији традиционалних културних израза,
као и такав начин приступа који би фаворизовао њихов сопстве-
ни развој, 6) наглашавањем виталне улоге културне интеракци-
је и стваралаштва, које поткрепљују и обнављају културне изразе,
и јачају улогу оних који раде на развоју културе у сврху општег
друштвеног напретка, 7) препознавањем важности права на интелектуалну својину ради подршке онима који учествују у култур-
ном стваралаштву и 8) уверењем да културне активности, добра и
услуге имају двоструку природу, како економску тако и културну,
пошто су носиоци идентитета, вредности и значења, и да се не сме-
ју третирати као да имају једино комерцијалну вредност.

Међународна заједница је одавно уочила да процеси глобализа-
ције, олакшани брзим развојем информационих и комуникационих
технолозија, стварају повољне услове за развијенију интеракцију
међу различитим културама и различитим народима, односно гео-
графским подручјима. Све то данас представља изазов за културну
разноликост⁷⁾, нарочито у погледу опасности стварања неравноте-
же између богатих и сиромашних земаља. Будући да је UNESCO-у
као универзалној међународној организацији у области образова-
ња, науке и културе у оквиру и под окриљем Организације уједи-
њених нација⁸⁾ додељен посебан мандат да осигура поштовање
разноликости култура и препоручи такве међународне споразуме
какви би могли бити неопходни за унапређење слободног прото-

7) А. Dietz, „Значење моралних права за културну баштину и разноликост“, *Зборник Хрватског друштва за ауторско право*, Загреб, бр. 9/2008, стр. 71-81.

8) Ј. Божовић, *Нормативни документи UNESCO-а*, Завод за културу, Сарајево, 1991, стр. 45-58.

ка идеја путем речи и слике, то је под њеним покровитељством у оквиру система међународних инструмената који се односе на културну разноликост и на остваривање људских права, а нарочито на Универзалну декларацију о културној различитости из 2001. године и донета Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза коју је Република Србија прихватила 2009. године ратификујући њене одредбе у националном парламенту. Тиме је и наша држава преузела обавезу да одредбе овог међународног документа имплементира у националном законодавству омогућајући културној разноликости његово пуно поштовање и заштиту не само путем правних аката (прописа), већ и у свакодневним животним ситуацијама на ширем плану.

НАЧЕЛА ПОЛИТИКЕ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ

Конвенцијом ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза коју је усвојила Генерална конференција ОУН – UNESCO у Паризу још октобра 2005. године утврђена су основна начела (или руководни принципи) на којима се мора заснивати систем заштите, обезбеђења и унапређења разноликости културних израза⁹⁾, како у међународним и регионалним оквирима, тако и у оквиру сваке поједине државе, као потписнице ове Конвенције. То значи да се политика и мере које усвајају поједине државе - стране потписнице Конвенције, а које се односе на заштиту и промоцију разноликости културних израза морају заснивати на следећим начелима као што су¹⁰⁾ :

1) начело поштовања људских права и основних слобода - културна разноликост може бити заштићена и унапређена само уколико су загарантована људска права и основне слободе, као што су слобода изражавања, информисања и размене информација, као и могућност да појединци бирају одговарајуће културне изразе¹¹⁾. Нико се не може позивати на одредбе ове Конвенције да би кршио или ограничавао људска права и основне слободе одређене у Уни-

9) М. Рубић, „Интегрирана заштита културног наслеђа“, *Хрватска правна ревија*, Загреб, бр. 1/2010, стр. 88-91.

10) F. Francioni, F. Lenzerini, *The 1972. World heritage convention: a commentary*, Oxford, 2008.

11) И. Глиха, „Заштита ауторског права и културне баштине – усклађеност домаћег законодавства са европским“, *Информатор*, Загреб, бр. 56/2008, стр. 1-20.

верзалној декларацији о људским правима или загарантоване међународним правом,

2) начело суверенитета – у складу са Повељом Уједињених нација и принципима међународног права, државе имају суверено право да усвајају мере и политику за заштиту и унапређење разноликости културних израза на својој територији,

3) начело једнаког достојанства и поштовања свих култура - заштита и унапређење разноликости културних израза претпостављају признавање једнаког достојанства и поштовања свих култура, укључујући и оне које припадају мањинама и аутохтоним народима,

4) начело међународне солидарности и сарадње - међународна сарадња и солидарност треба да буду усмерене на пружање могућности свим земљама, а посебно земљама у развоју, да стварају и јачају своја средства културног израза, укључујући ту и њихове културне индустрије, било да су у зачетку или су већ утемељене, на локалном, националном и међународном нивоу,

5) начело комплементарности економских и културних аспеката развоја - будући да је култура један од основних покретача развоја, културни аспекти развоја једнако су важни колико и економски, у којима појединци и народи имају основно право да учествују и уживају,

6) начело одрживог развоја - културна разноликост је велико богатство за појединце и друштва. Заштита, промоција и одржавање културне различитости суштински су услов одрживог развоја у корист садашњих и будућих генерација,

7) начело равноправног приступа значи да равномеран приступ богатом и разноликом низу културних израза из целог света и приступ култура средствима изражавања и дифузији, чине важне елементе у вредновању културне разноликости и подстицању на међусобно разумевање и

8) начело отворености и равнотеже значи да државе када усвајају мере како би помогле разноликост културних израза, треба да настоје да, на одговарајући начин, унапреде отвореност према другим културама света и да осигурају да ове мере буду усмерене на циљеве постављене овом Конвенцијом.

МЕРЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

Одредбе Конвенције ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза утврђују систем мера и активности које су дужни да примењују надлежни државни органи у свакој појединој држави, односно мере и радње које се предузимају у оквиру различитих облика и видова међународне и регионалне сарадње и помоћи између појединих држава¹²⁾. Културна политика и мере подразумевају скуп политика и мера које су у вези с културом, било на локалном, националном, регионалном или међународном нивоу, које су усредсређене на културу као такву или им је намена да утичу на културне изразе појединаца, група или друштава, укључујући стварање, продукцију, дистрибуцију, дифузију и приступ културним делатностима, добрима и услугама. Све то треба да омогући услове и неопходне претпоставке за интеркултуралност. Интеркултуралност се тако односи на постојање и равноправну интеракцију различитих култура, као и на могућност стварања заједничких, али не јединствених културних израза, кроз дијалог и узајамно поштовање¹³⁾.

Те различите мере, заправо, реализују утврђени систем и политику које се односе на заштиту и промоцију разноликости културних израза. При томе се културна разноликост¹⁴⁾ одређује као мноштво начина на које културе група и друштва налазе свој израз. Ови изрази се преносе унутар и између група и друштава. Културна разноликост се тако манифестује не само кроз различите начине којима се културно наслеђе човечанства изражава, увећава и преноси као разноликост културних израза, већ и кроз различите начине уметничког стваралаштва, продукције, дифузије и дистрибуције и уживања у културним изразима, без обзира на коришћена средства и технологије¹⁵⁾.

12) С. Цветнић, „Између завичајног и еуропског идентитета“, *Хрватска ревија*, Загреб, бр. 2/2009, стр. 4-18.

13) М. Fiscor, „UNESCO конвенција о заштити и промицању разноликости културних изрицаја“, *Зборник Хрватског друштва за ауторско право*, Загреб, бр. 9/2008, стр. 37-46.

14) И. Цифрић, „Разноликост култура као вриједност“, *Социјална екологија*, Загреб, бр. 2-3/2007, стр. 185-204.

15) В. Катунарић, „Културни пут одрживог развитка“, *Зборник радова, Глобализација и њене рефлексије у Хрватској*, Загреб, 2001, стр. 253-271.

У вези са културном разноликошћу су и “културни садржаји” и “културни изрази”¹⁶⁾. Културни садржај се, наиме, односи на симболично значење, уметничку димензију и културне вредности које произлазе из или изражавају културне идентитете, док се као културни израз сматрају они изрази који су резултат креативности појединаца, група и друштава и који имају културни садржај. Остварењу културних садржаја, односно културних израза доприносе културне делатности, добра и услуге. Они обухватају различите делатности, добра и услуге које, онда када се сматра да имају одређени квалитет, употребу или сврху, садрже или преносе културне изразе, без обзира на комерцијалну вредност коју могу да имају. Културне делатности могу да буду саме по себи циљ, или могу да доприносе продукцији културних добара и услуга. Насупрот њима се налазе културне индустрије. То су такве индустрије које производе и дистрибуирају културна добра и услуге.

КАРАКТЕРИСТИКЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ

У циљу обезбеђења услова за ефикасну, квалитетну и закониту заштиту, очување, обезбеђење, унапређење и промоцију разноликости културних израза и мултикултуралности, све поједине државе на бази прихваћених међународних стандарда усвојених у оквиру и под окриљем UNESCO-а утврђују систем мера у оквиру културне политике државе. Таква културна политика подразумева скуп политика и мера које су у вези с културом, било на локалном, националном, регионалном или међународном нивоу, које су усредсређене на културу као такву или им је намена да утичу на културне изразе појединаца, група или друштава, укључујући стварање, продукцију, дистрибуцију, дифузију и приступ културним делатностима, добрима и услугама¹⁷⁾.

Наиме, свака поједина држава, па тако и наша почев од 2009. године када је ратификовала ову Конвенцију ОУН, је преузела обавезу да у складу с Повељом Уједињених нација, начелима међународног права и универзално признатим инструментима из области људских права : 1) потврди своје суверено право да формулише и спроводи своју културну политику, 2) усвоји мере за заштиту и унапређење разноликости културних израза и 3) ојача међународ-

16) Више: В. Вујчић, *Култура и политика*, Политичка култура, Загреб, 2008.

17) Више: Ј. Чачић Кумпрес, *Култура, етничност, идентитет*, Јеленски-Турк, Загреб, 1999.

ну сарадњу ради остварења циљева ове конвенције. То значи да када држава као страна потписница спроводи културну политику¹⁸⁾ и мере за заштиту и унапређење разноликости културних израза на својој територији, њена политика и мере морају бити у складу са одредбама ове конвенције. У оквиру својих културних политика и мера и узимајући у обзир сопствене потребе и специфичне околности, свака држава може да усвоји и посебан, специфичан скуп (систем) мера које су намењене заштити и унапређењу разноликости културних израза на својој територији¹⁹⁾.

Систем мера у оквиру културне политике државе²⁰⁾ у националним оквирима обухвате следеће мере :

- 1) регулаторне мере чији је циљ заштита и унапређење разноликости културних израза,
- 2) мере које, на прикладан начин, пружају могућност домаћим културним делатностима, добрима и услугама, на државној територији за стварање, продукцију, дифузију, дистрибуцију и уживање у њима,
- 3) мере чији је циљ да обезбеде ефективан приступ средствима продукције, дифузије и дистрибуције културних делатности, добара и услуга независним домаћим културним индустријама и активностима цивилног друштва,
- 4) мере чији је циљ обезбеђивање јавног финансирања,
- 5) мере чији је циљ да подстакну непрофитне организације, јавне и приватне институције, уметнике и припаднике других професија на пољу културе, да развијају и унапређују слободну размену и проток идеја и културних израза, као и културних делатности, добара и услуга, и да стимулишу стваралачки и предузетнички дух у својим активностима,
- 6) мере чији је циљ да успоставе и подрже, на прикладан начин, институције од јавног значаја,
- 7) мере чији је циљ да подстакну и подрже уметнике, као и све учеснике у процесу стварања културних израза и

18) М. Кукоч, „Филозофија и културни плурализам у доба глобализације“, *Филозофска испитраживања*, Загреб, бр. 1/2006, стр. 13-22.

19) Т. Гречичак, „Културна баштина и господарски развитак Републике Хрватске“, *Економски преглед*, Загреб, бр. 3-4/2009, стр. 196-208.

20) G. Tohme, *Cultural development and environment*, UNESCO, Paris, 1992, str.65-78.

8) мере чији је циљ да подстичу разноликост медија, укључујући ту и разноликост унутар јавног радиодифузног сервиса.

У оквиру мера културне политике, свака држава је у обавези да утврди систем посебних мера за унапређење културних израза. Тиме, заправо, свака држава преузима обавезу да уложи напоре да на својој територији створи окружење које подстиче појединце и друштвене групе : 1) на стварање, продукцију, дифузију и дистрибуцију, те да имају приступ сопственим културним изразима, посвећујући дужну пажњу посебним околностима и потребама жена и различитих друштвених група, укључујући ту и особе које припадају мањинама, као и аутохтоне народе и 2) да имају приступ разноликим културним изразима са своје територије, као и са територија других земаља. У вези са овим је и обавеза државе да предузме мере којима је циљ да препозна важност доприноса уметника и свих оних који су укључени у стваралачке процесе, културних заједница и организација које подржавају њихов рад, као и њихову кључну улогу у неговању разноликости културних израза.

Мере за заштиту културних израза представљају посебан систем мера у оквиру културне политике сваке државе²¹⁾. Наиме, државе су обавезне да утврде постојање посебних ситуација у којима су културни изрази на њеној територији изложени ризику од нестајања, односно када су озбиљно угрожени или их је из неког другог разлога потребно хитно обезбедити и да обезбеди ефикасне мере за заштиту и очување таквих културних израза. Да би се обезбедила примена оваквих мера, на међународном нивоу је успостављен ефикасан механизам контроле у утврђивању и примени ових мера од стране појединих држава. Тако су државе у обавези да подносе извештај Међувладином комитету о свим мерама које су предузеле на својој територији како би се задовољила хитност ситуације. У сваком случају овај Комитет може да на основу добијених информација предложи и примену одговарајућих препорука.

Ефикасности и квалитетној примени културне политике²²⁾ треба да допринесе и успостављен систем размене информација и транспарентност. Тако су државе (као стране потписнице Конвенције ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза) обавезне да : 1) сваке четири године, у својим извештајима међународној организацији – UNESCO-у пружа одговарајуће информа-

21) Више: U.H. Meinhof, A.Triandafyllidou, *Транскултурална Европа – увод у културну политику у Европи која се мења*, Clio, Београд, 2008.

22) B. Hoffman, *Art and culture heritage : law, policy and practice*, Cambridge, 2006, str.87-97.

ције о предузетим мерама за заштиту и унапређење разноликости културних израза, како на својој територији, тако и на међународном нивоу, 2) одреде контакт тачку за размену информација које се односе на примену ове Конвенције и 3) заједно деле и размењују информације које се односе на заштиту и унапређење разноликости културних израза.

Истом циљу и резултатима треба да допринесе и обавеза државе да ради на образовању и подизању свести код јавности. Стога су државе обавезане да : 1) подстичу и унапређују разумевање о значају заштите и унапређења разноликости културних израза, нарочито путем програма образовања и подизања свести јавности, 2) сарађују са другим државама, међународним и регионалним организацијама и 3) настоје да подстакну стваралаштво и ојачају производне капацитете установљаванем програма образовања, обуке и размене у области културних индустрија. Ове мере треба да буду спроведене на начин који нема негативан утицај на традиционалне облике стварања. У сваком случају у остваривању наведених мера и активности, државе су у великој мери ослоњене и на деловање цивилног друштва (невладиног сектора). Зато државе признају кључну улогу цивилног друштва у заштити и унапређењу разноликости културних израза, те подстичу различитим мерама активно учешће цивилног друштва у својим напорима на успостављању, заштити, очувању и промоцији културне разноликости и промоцији мултикултуралности.

Од посебног значаја је за сваку државу, као и уопште за људску цивилизацију процес укључивања културе у одрживи развој²³⁾. Наиме, државе су преузеле обавезу да укључе културу у своју развојну политику на свим нивоима у циљу стварања погодних услова за одрживи развој, и да у склопу тога, негују различите аспекте који су везани за заштиту, очување, унапређење и промоцију разноликости културних израза. У том циљу се оне обавезују да подрже сарадњу у циљу одрживог развоја и смањења сиромаштва, посебно у односу на специфичне потребе земаља у развоју, у циљу развијања динамичног културног сектора, између осталог, и следећим средствима :

1) јачањем културних индустрија у земљама у развоју путем:
а) стварања и јачања капацитета културне продукције и дистрибуције у земљама у развоју, б) олакшавања ширег приступа свет-

23) Više: H. Bowe, M. Kylie, *Communication across cultures : mutual understanding in a global world*, Cambridge, 2007.

ском тржишту и међународним дистрибуционим мрежама, њиховим културним делатностима, добрима и услугама, в) омогућавања стварања одрживог локалног и регионалног тржишта, г) усвајања прикладних мера у развијеним земљама у циљу повећања доступности њихове територије за културне делатности, добра и услуге земаља у развоју, д) пружања подршке стваралачком раду и олакшавања веће мобилности уметника из земаља у развоју и ђ) подстицања одговарајуће сарадње међу развијеним земљама и земљама у развоју, нарочито у области музике и филма,

2) подизањем капацитета путем размене информација, искустава и стручних знања, обучавањем људских ресурса у јавном и приватном сектору у земљама у развоју, нарочито путем ширења стратешких капацитета и капацитета управе, развојем и спровођењем у дело културне политике, унапређењем и ширењем културних израза, развојем средњих, малих и микро предузећа, коришћењем технологија, као и развојем и преношењем вештина,

3) увођењем одговарајућих стимулативних мера за трансфер технологија, знања и искуства, нарочито у домену културних индустрија и предузетништва,

4) финансијском подршком путем : а) оснивања Међународног фонда за културну разноликост, б) обезбеђивања званичне развојне помоћи, према потреби, укључујући и техничку помоћ, ради подстицања и подршке стваралаштву и в) других облика финансијске помоћи, као што су нискокаматни кредити, бесповратна помоћ и други механизми финансирања.

МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

Будући да је заштита, очување и обезбеђење разноликости културних израза и промоција мултикултуралности²⁴⁾ од општецивилizacionијског значаја, то је логично да нема ефикасне културне политике и примењених мера којима се штите ове људске и друштвене вредности на националном нивоу, без међународне сарадње у том циљу²⁵⁾. То је разумљиво када се има у виду потреба : 1) да се обезбеди ефикасна заштита и унапређење разноликости културних

24) M.I. Lichbach, A.S. Zuckerman, *Comparative politics : rationality, culture and structure*, Cambridge, 2006, str.113-134.

25) W. Arts, J. Hagenaars, L. Halman, *The cultural diversity of European Unity : finding, explanations and reflections from European values study*, Leiden, Boston, 2003, str. 87-95.

израза, 2) да се створе услови за напредак и слободну интеракцију култура на узајамно користан начин, 3) да се подстакне дијалог међу културама ради обезбеђивања интензивније и уравнотеженије културне размене у свету у прилог поштовања међу културама и културе мира, 4) да се негује интеркултуралност ради развоја културне интеракције у духу изградње мостова међу народима, 5) да се унапреди поштовање разноликости културних израза и ширење свести о њеној вредности на локалном, државном и међународном нивоу, као и 6) да се потврди важност повезаности културе и развоја у свим земљама, нарочито у земљама у развоју, и да охрабрују напори предузети на државном и међународном плану ради препознавања истинске вредности те повезаности.

У том циљу све државе као стране потписнице Конвенције ОУН настоје да ојачају своју билатералну, регионалну и међународну сарадњу ради стварања услова који су погодни за унапређење разноликости културних израза, а нарочито ради : 1) олакшавања међусобног дијалога о културној политици, 2) унапређења стратешких капацитета и капацитета управе јавног сектора у институцијама културе од јавног значаја, кроз стручну и међународну културну размену и узајамно коришћење примера најбоље праксе, 3) јачања партнерства с цивилним друштвом, невладиним организацијама и приватним сектором, и сарадње међу њима у циљу подршке и унапређења разноликости културних израза, 4) промовисања употребе нових технологија и подстицања партнерства ради унапређења размене и коришћења информација и разумевања културе и неговања разноликости културних израза и 5) подстицања закључивања уговора о копродукцији и кодистрибуцији.

У оквиру међународне и регионалне сарадње на заштити, промоцији, обезбеђењу и унапређењу разноликости културних израза државе подстичу развој партнерстава између и унутар јавног и приватног сектора и непрофитних организација, у циљу сарадње са земљама у развоју, као и ради јачања њихових капацитета за заштиту и унапређење разноликости културних израза. На темељу конкретних потреба земаља у развоју, ова иновативна партнерства стављају акценат на даљи развој инфраструктуре, људских ресурса и политика, као и на размену културних делатности, добара и услуга. Шта више, развијене земље су преузеле на себе обавезу да олакшају културну размену са земљама у развоју одобравајући, кроз одговарајуће институционалне и правне оквире, повлашћени

третман уметницима и другим стручњацима и запосленима у области културе, као и за културна добра и услуге из земаља у развоју.

Поред непосредне међународне и регионалне сарадње између појединих држава непосредно, све више се у међународној заједници истиче потреба за посредним видовима сарадње и помоћи у заштити, промоцији и обезбеђењу културне разноликости. Та посредна међународна сарадња се одвија путем посебно установљеног Међународног фонда за културну разноликост. Овај Фонд се састоји од повереничких фондова успостављених у складу са финансијским прописима UNESCO-а. Средства овог Фонда чине : 1) добровољни прилози држава – страна потписница Конвенције, 2) средства опредељена за ову сврху од стране Генералне конференције UNESCO-а, 3) прилози, поклони или легати других држава, организација и програма у систему Организације Уједињених нација, других регионалних или међународних организација и јавних или приватних тела/организација или појединаца, 4) камате на средства Фонда која се налазе код пословних банака, 5) средства добијена прикупљањем прихода и финансијска добит од манифестација организованих у корист Фонда и 6) остала средства одобрена правилником Фонда. О коришћењу средстава Фонда одлучује Међувладин комитет на основу смерница које се утврђују на конференцији држава - страна потписница Конвенције. Међувладин комитет може да прихвати прилоге и друге облике помоћи, за опште или посебне намене, који се односе на јасно дефинисане пројекте, под условом да је претходно већ дао одобрење за те пројекте. При томе прилози Фонду не могу бити условљени никаквим политичким, економским или било каквим другим условима који нису у складу са циљевима ове конвенције.

Важан сегмент међународних напора у правцу заштите, очувања, обезбеђења и унапређења разноликости културних израза чини и размена, анализа и ширење потребних информација. Тако су државе сагласне да размењују све расположиве информације и стручна знања која се односе на прикупљање података и статистику везану за културне изразе, као и за проналажење најбољих примера из праксе за њихову заштиту и унапређење. У тој делатности државе могу да рачунају и на помоћ UNESCO-а. Тако UNESCO олакшава путем постојећих механизма у Секретаријату прикупљање, анализу и ширење свих релевантних информација, статистика и најбољих примера из праксе. Такође, UNESCO је оформио и ажурирао базу података о различитим секторима и

владиним, приватним и непрофитним организацијама које делују у овом домену. У циљу олакшања прикупљања података, UNESCO је посебну пажњу посветио јачању капацитета и стручних знања у државама које поднесу захтев за помоћ у тој области.

МЕЂУНАРОДНИ ОРГАНИ ЗА ЗАШТИТУ КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ

Поред непосредне међународне и регионалне сарадње²⁶⁾ између појединих држава, све више се у међународној заједници истиче потреба за посредним видовима сарадње и помоћи у заштити, промоцији и обезбеђењу културне разноликости. Та посредна међународна сарадња се одвија и путем низа органа у оквиру UNESCO организације.

Највиши орган у оквиру система Организације уједињених нација у области заштите разноликости културних израза и промоције мултикултуралности јесте скупштина држава - страна потписница Конвенције. Скупштина страна потписница је врховни пленарни орган ове конвенције. Ова Скупштина се састаје на редовној седници сваке две године, уколико је могуће у временском оквиру када заседа и Генерална конференција UNESCO-а. Она се може састајати и на ванредној седници уколико је тако одлучено или уколико је за то поднет захтев Међувладином комитету од стране најмање једне трећине Страна потписница.

Скупштина држава – страна потписница обавља следеће послове и задатке. То су : 1) бира чланове Међувладиног комитета, 2) прима и разматра извештаје Страна потписница о конвенцији које им проследи Међувладин комитет, 3) одобрава оперативне смернице припремљене на њен захтев од стране Међувладиног комитета, 4) предузме било коју другу меру, коју сматра неопходном, да би се унапредили циљеви ове конвенције и 5) усваја Пословник о раду.

Поред скупштине држава, значајну надлежност у области заштите, очувања и унапређења разноликости културних израза има и посебно формирани Међувладин комитет. Наиме, у оквиру UNESCO-а оснива се Међувладин комитет за заштиту и унапређење разноликости културних израза. Њега чине представници осамнаест држава - страна потписница Конвенције који су изабрани на период од четири године од стране Конференције страна потписница.

26) F. Rigaux, *EEC competence in the cultural field*, Deventer, Kluwer, 1992, str.127-136.

Међувладин комитет се састаје једном годишње. Оај Комитет ради под надлежношћу и у складу са директивама Конференције страна потписница и њој одговара за свој рад. Број чланова Међувладиног комитета повећава се када број страна потписница Конвенције достигне педесет. Избор чланова Међувладиног комитета заснива се на принципима уједначене географске заступљености, као и на принципу ротације.

У надлежност Међувладиног комитета спадају следећи послови и задаци: 1) унапређивање циљева ове конвенције и подстицање и праћење њеног спровођења, 2) припремање и подношење на одобрење Скупштини Страна потписница, на њен захтев, оперативних смерница за спровођење и примену одредаба ове конвенције, 3) прослеђивање Скупштини страна потписница извештаја појединих држава о конвенцији и њеној примени, заједно са својим коментарима и кратким приказом њихових садржаја, 4) давање одговарајућих препорука у ситуацијама које су предочиле Стране потписнице конвенције у складу са релевантним одредбама конвенције, 5) установљивање процедура и других механизма консултација ради представљања циљева и начела ове конвенције на другим међународним форумима и 6) обављање других задатака које затражи Скупштина Страна потписница.

Међувладин комитет, у складу са својим пословником, може у сваком тренутку да позове јавне или приватне организације или физичка лица да присуствују његовим састанцима, ради консултација о одређеним питањима. Овај Комитет такође припрема и подноси Скупштини Страна потписница, на одобрење, сопствени пословник.

И на крају, у оквиру међународне заједнице, у области заштите и очувања културне разноликости, као орган са посебним надлежностима издваја се Секретаријат UNESCO-а. Овај орган помаже другим органима UNESCO-а, а нарочито припрема документацију за Скупштину држава- страна потписница и Међувладин комитет, као и дневни ред њихових састанака, пружа помоћ овим органима, те подноси извештај о спровођењу њихових одлука.

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ И МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ

У току 2009. године у Републици Србији је усвојен нови Закон о култури²⁷⁾. Овим законом се утврђује општи интерес у култури, начин остваривања општег интереса у култури и обављање културних делатности, права, обавезе и одговорности Републике Србије, аутономних покрајина и општина, градова и града Београда (дакле јединица локалне самоуправе) у култури, као и услови за деловање свих субјеката у култури. Република Србија се, према овим законским решењима, стара о остваривању општег друштвеног интереса у области културе, као и о начину и поступку спровођења културне политике у смислу скупа циљева и мера подстицања културног развоја, па тиме и културне разноликости.

Тако успостављена правна основа за остварење културне политике²⁸⁾ у Србији се заснива на следећим начелима. То су : 1) слобода изражавања у културном и уметничком стваралаштву, 2) аутономија субјеката у култури, 3) отвореност и доступност културних садржаја јавности и грађанима, 4) уважавање културних и демократских вредности европске и националне традиције и разноликости културног израза, 5) интегрисање културног развоја у социо-економски и политички дугорочни развој демократског друштва, 6) демократичност културне политике, 7) равноправност субјеката у оснивању установа и других правних лица у култури и равноправност у раду свих установа и других субјеката у култури, 8) децентрализација у одлучивању, организовању и финансирању културних делатности, 9) подстицање културног и уметничког стваралаштва и очување културног и историјског наслеђа и 10) подстицање одрживог развоја културне средине као интегралног дела животне средине²⁹⁾.

Поред Републике, у остваривању улоге и задатака културне политике, одређену улогу и значај има и аутономна покрајина. Она се стара о спровођењу културне политике на својој територији и уређује питања од покрајинског значаја у области културе, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом. Такође у одређеној

27) Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2009.

28) Више: М. Драгићевић Шешић, *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.

29) Више: С. Манди, *Културна политика – кратак водич*, Вега медиа, Нови Сад, 2002.

мери и јединице локалне самоуправе се старају о задовољавању потреба грађана у култури на својој територији и уређује поједина питања од интереса за своје грађане, као и начин њиховог остваривања, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом. И на крају, национални савети националних мањина старају се о спровођењу културне политике националне мањине и, у складу са законом, учествују у процесу одлучивања или сами одлучују о појединим питањима везаним за своју културу, оснивају установе културе и друга правна лица у култури³⁰⁾.

Општи интерес у култури (који се тежи у потпуности, ефикасно и квалитетно остварити путем културне политике³¹⁾ државе и њених организационих облика обухвата следећа поља деловања. То су у смислу члана 6. Закона о култури : 1) стварање могућности за интензиван и усклађен културни развој, 2) стварање услова за подстицање културног и уметничког стваралаштва, 3) истраживање, заштита и коришћење културних добара, 4) финансирање текућих расхода и издатака и остваривање програма установа културе чији је оснивач Република Србија, 5) реализација програма и пројеката установа културе, удружења у култури и других субјеката у култури који својим квалитетом доприносе развоју културе и уметности, 6) откривање, стварање, проучавање, очување и представљање српске културе и културе националних мањина у Републици Србији, 7) обезбеђивање услова за доступност културног наслеђа јавности, 8) истраживање, очување и коришћење добара од посебног значаја за културу и историју српског народа, која се налазе ван територије Републике Србије, 9) подстицање и помагање културних израза који су резултат креативности појединаца, група и друштава Срба у иностранству, 10) подстицање међународне културне сарадње, 11) подстицање стручних и научних истраживања у култури, 12) ширење и унапређивање едукације у области културе, 13) подстицање примене нових технологија у култури, нарочито информационих технологија и дигитализације, 14) изградња јединственог библиотечко-информационог система и матичне функције у библиотечкој делатности, 15) изградња јединственог информационог система у области заштите културних добара, 16) подстицање младих талената у области културног и

30) О деловању државних органа у остваривању циљева културне политике више: В. Ђукић, *Држава и култура, Студије савремене културне политике*, Факултет драмских уметности, Београд, 2010.

31) В. Ђукић Дојчиновић, *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003, стр. 54-61.

уметничког стваралаштва, 17) стварање услова за подстицање самосталног културног и уметничког стваралаштва, 18) подстицање аматерског културног и уметничког стваралаштва, 19) подстицање дечијег стваралаштва и стваралаштва за децу и младе у култури, 20) подстицање културног и уметничког стваралаштва особа са инвалидитетом и доступности свих културних садржаја особама са инвалидитетом, 21) подстицање тржишта уметничких дела, спонзорисања, меценарства и донаторства у култури и 22) друга питања утврђена законом као општи интерес у области културе. Средства за остваривање општег интереса у култури обезбеђују се у буџету Републике Србије.

Аутономна покрајина, у циљу спровођења културне политике на својој територији, у оквиру права и обавеза утврђених Уставом и законом, а у складу са Стратегијом развоја културе Републике Србије, доноси програм развоја културе за који се средства за финансирање обезбеђују у буџету аутономне покрајине. И јединице локалне самоуправе, у циљу старања о задовољавању потреба грађана у култури на својој територији, доносе планове развоја културе у складу са законом и Стратегијом, а за који се средства за финансирање обезбеђују у буџету јединице локалне самоуправе³²⁾.

Културном делатношћу (члан 8. Закона о култури) сматрају се послови нарочито у следећим областима као што су : 1) истраживање, заштита и коришћење културног наслеђа, 2) библиотечко-информационе делатности, 3) књиге и књижевност (стваралаштво, издаваштво, књижарство, преводилаштво), 4) музика (стваралаштво, продукција, интерпретација), 5) ликовне и примењене уметности, визуелне уметности и архитектура, 6) сценско стваралаштво и интерпретација (драма, опера, балет и плес), 7) кинематографија и аудио-визуелно стваралаштво, 8) уметничка фотографија, 9) дигитално стваралаштво и мултимедији, 10) научноистраживачке и едукативне делатности у култури и 11) остала музичка, говорна, артистичка и сценска извођења културних програма. Тако одређену културну делатност у целини или у појединим областима културног деловања могу да обављају домаћа и страна физичка и правна лица, на начин и под условима прописаним законом. Свакако да посебно значајан сегмент културне делатности представљају мере и радње које имају за циљ заштиту, очување, обезбеђење и

32) В. Ђукић Дојчиновић, „За регионализацију културне политике у Србији“, *Зборник Факултета драмских уметности*, Београд, бр. 4/2000, стр. 369-385.

унапређење разноликости културних израза, односно за промоцију мултикултуралности.

Средства за финансирање или суфинансирање културних програма и пројеката, као и уметничких, односно стручних и научних истраживања у појединим областима културне делатности³³⁾, обезбеђују се у буџету Републике Србије, буџету аутономне покрајине и буџету јединице локалне самоуправе, у складу са законом. Културни програми и пројекти установа културе и других субјеката у култури финансирају се и из прихода остварених обављањем делатности, од накнада за услуге, продајом производа, уступањем ауторских и сродних права, од легата, донација, спонзорстава и на други начин, у складу са законом. Финансирање или суфинансирање културних програма и пројеката, као и уметничких, односно стручних и научних истраживања у култури, врши се на основу јавног конкурса, ако законом није друкчије одређено. Но, ова се средства за финансирање културних делатности могу такође обезбеђивати и оснивањем и деловањем задужбина и фондација, у складу са законом.

У остваривању културне политике³⁴⁾ Србије од посебног је значаја улога и деловање Националног савета за културу. Он је образован као стручно-саветодавно тело, ради обезбеђивања сталне стручне подршке у очувању, развоју и ширењу културе. Чланови Савета бирају се из реда угледних и афирмисаних уметника и стручњака у култури, на период од пет година. Савет има деветнаест чланова које бира Народна скупштина.

У надлежност Националног савета за културу спадају следећи послови и задаци као што су да: 1) анализира и даје мишљење о стању у култури у Републици Србији, 2) даје сугестије у креирању културне политике, 3) даје предлоге за развој и унапређење културних делатности, 4) учествује у изради предлога стратегије развоја културе и даје оцену њеног извршења, 5) предлаже критеријуме за стицање статуса истакнутог уметника, односно истакнутог стручњака у култури, 6) утврђује статус истакнутог уметника, односно истакнутог стручњака у култури, 7) даје сугестије и предлоге за уређење других питања у области културе, као и међуресорне сарадње (наука, образовање, урбанизам, међународна сарадња, итд.)

33) С. Кошутин, Д. Вујадиновић, *Зелена књига о културној политици локалних и регионалних власти у Европи*, Балканкулт, Београд, 2004, стр. 45-68.

34) Б. Прњат, *Културна политика и културни развој*, Савремена администрација, Београд, 1986, стр. 67-71.

и 8) обавља и друге послове у складу са овим законом. Но, поред Закона о култури, као правног основа за деловање свих државних и других друштвених органа и организација, као и правних и физичких лица, на културну политику уопште, њену садржину, правце деловања и носиоце активности свакако да је од највећег значаја докуменат који носи назив : “ Стратегија развоја културе Републике Србије”.

Овај плански акт највишег ранга доноси Народна скупштина, на предлог Владе за период од десет година. Ова Стратегија у смислу члана 20. Закона о култури нарочито садржи: 1) анализу постојећег стања културне делатности и стваралаштва у Србији, 2) основне поставке културног развоја као што су: а) циљеви културног развоја, б) приоритетна подручја културног развоја и в) приоритети међуресорне сарадње (научноистраживачки рад, едукација, равномерни регионални развој, међународна сарадња, креативна индустрија, културни туризам итд.), 3) стратешке правце и инструменте културног развоја, а нарочито : а) истраживање, заштиту и коришћење културних добара, б) заштиту српских културних вредности ван територије Републике Србије, в) подстицање културног стваралаштва и продукције, г) унапређивање културног стваралаштва и културног израза припадника националних мањина³⁵⁾, д) рад установа културе и других субјеката у култури, ђ) капиталне инвестиције у изградњи, обнови, опремању и унапређењу услова рада установа културе, е) планирање потреба кадрова у култури, њихову едукацију и професионално усавршавање, ж) научноистраживачки рад у култури и з) аматерске делатности у култури, и) међуресорну сарадњу (мере и инструменте за стимулативну пореску политику у култури, програми билатералне и мултилатералне сарадње, мере подстицања предузетништва у култури итд.), 4) план реализације, и то: а) дефинисање активности везаних за реализацију приоритетних програма и пројеката и стратешких задатака за сваку делатност у култури и сва међуресорна подручја предвиђена Стратегијом, б) динамику његовог спровођења и в) одређивање субјеката реализације појединих активности и 5) критеријуме, индикаторе и поступке евалуације.

35) Више: Б. Стојковић, М. Радојковић, *Трансверзална студија : културна политика и културна разноврсност*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 2004.

* * *

Доношењем Закона о култури у Републици Србији 2009. године су створени правни и институционални оквири за успостављање и ефикасну заштиту и уређење деловања културе, културних делатности и институција културе. У оквиру културне политике државе, од посебног су значаја активности које имају за циљ свеобухватну заштиту, очување, обезбеђење, унапређење и промоцију разноликости културних израза и мултикултуралности. При томе су јасно дефинисани послови и делатности који спадају у надлежност Републике (и њених државних органа и других друштвених институција), односно у надлежност аутономне покрајине, јединица локалне самоуправе и националних савета мањина. Но, основу за јединствено деловање свих културних институција у Србији чини Стратегија развоја културе коју Народна скупштина доноси на период од десет година.

Ратификацијом Конвенције ОУН о заштити и унапређењу разноликости културних израза коју је 2005. године усвојила Организација уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO) у току 2009. године стварају се услови да се и у Републици Србији међународни стандарди инаугурисани одредбама ове универзалне конвенције имплементирају и у домаћем законодавству. На тај начин би је испунио још један од услова у правцу интеграције нашег правног, привредног, политичког и културног система европским интеграцијама којима тежимо. На овај начин би се омогућило да се брже, лакше и једноставније успостави међународна и регионална сарадња државних органа наше и других држава, било непосредно, било преко органа UNESCO-а у области заштите, поштовања, чувања и унапређења разноликости културних израза и мултикултуралности. Деловање посебног Међувладиног комитета, као и посебног Фонда у овој универзалној организацији при ОУН се у овом погледу показује као незаобилазан фактор у обезбеђењу, одржавању, чувању и заштити, односно унапређењу културне разноликости.

Ana Jovasevic

PROTECTION OF CULTURAL DIVERSITY AND MULTICULTURALISM

- role of the UNESCO and situation in Serbia -

Summary

During the course of 2009, National Assembly of the Republic of Serbia has ratified the UN Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions adopted in 2005. Furthermore, the term, the content, the characteristics and the role of cultural diversity, cultural contents i.e. cultural expressions were defined, as well as the principles, the measures and the process of the application of each individual country's cultural policy and the grounds of international cooperation in the sphere of protection, preservation, maintenance (conservation) and promotion of the diversity of cultural expressions. This established an obligation for our state bodies to implement international standards in this field in the legal and the social system of the Republic of Serbia as soon as possible by adopting appropriate legal provisions. The significance of the Convention, its particular solutions and the system of international and national legal protection of the diversity of cultural expressions and multiculturalism are discussed in this paper.

Key Words : international community, convention, intangible cultural heritage, preserve, protection, organs

ЛИТЕРАТУРА

- Arts, W., Hagenaaars, J., Halman, L., *The cultural diversity of European Unity : finding, explanations and reflections from European values study*, Leiden, Boston, 2003.
- Bowe, H., Kylie, M., *Communication across cultures : mutual understanding in a global world*, Cambridge, 2007.
- Божовић, Ј., *Нормативни документи UNESCO*, Сарајево, Завод за културу, 1991.
- *Catalogue of documents and publications*, UNESCO, Paris, 2005.
- Cattaneo, M., Trifoni, J., *Velika knjiga UNESCO svjetske baštine*, Varaždin, Stanek, 2006.

- *Change in continuity : concept and tools for a cultural approach to development*, Pres UNESCO, Paris, 2000.
- Чачић Кумпрес, Ј., *Култура, етничност, идентитет*, Јеленски-Турк, Загреб, 1999.
- Драгићевић Шешић, М., *Јавна и културна политика, социо-културолошки аспекти*, Магна агенда, Београд, 2002.
- Драгићевић Шешић, М., Стојковић, Б., *Култура – менаџмент – аниација – маркетинг*, Слио, Београд, 2000.
- Dromgoole, S., *The protection of the underwater culture heritage : national perspectives on light of the UNESCO convention*, Leiden, Boston, 2006.
- Ђукић Дојчиновић, Б., *Транзиционе културне политике - конфузије и дилеме*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
- Ђукић, В., *Држава и култура, Студије савремене културне политике*, Факултет драмских уметности, Београд, 2010.
- Francioni, F., Lenzerini, F., *The 1972. World heritage convention : a commentary*, Oxford, 2008.
- Гретић, Г., *Филозофија и идеја Европе*, Наклада Брежа, Загреб, 2008.
- Hoffman, B., *Art and culture heritage : law, policy and practice*, Cambridge, 2006.
- Јанев, И., *Статутарно уређење међународних организација*, Београд, Институт за политичке студије, 2009.
- Јанев, И., *Односи Југославије са UNESCO-ом*, Београд, Институт за политичке студије, 2010.
- Кошутић, С., Вујадиновић, Д., *Зелена књига о културној политици локалних и регионалних власти у Европи*, Балканкулт, Београд, 2004.
- Курчиновић, Ф., *Конвенције UNESCO-а из области заштите културног и природног наслеђа*, Арс, Цетиње, 1986.
- Lichbach, M.I., Zuckerman, A.S., *Comparative politics : rationality, culture and structure*, Cambridge, 2006.

- Meinhof, U.H., Triandafyllidou, M., *Транскултурална Европа – увод у културну политику у Европи која се мења*, Clío, Београд, 2008.
- Мунди, С., *Културна политика – кратки водич*, Савет Европе, Балканкулт, Београд, 2001.
- Новић, С., *UNESCO конвенције из области културе*, Бања Лука, Бесједа, 2010.
- Pol, H. van der, Riviere, F., *The 2009. UNESCO framework for cultural statistics*, Paris, UNESCO, 2009.
- Павловић, З., *Међународне невладине организације и UNESCO*, Сремски Карловци, 1993.
- Прњат, Б., *Културна политика и културни развој*, Савремена администрација, Београд, 1986.
- Rigaux, F., *EEC competence in the cultural field*, Deventer, Kluwer, 1992.
- Семперини, А., *Мултикултурализам*, Clío, Београд, 1999.
- Стојковић, Б., Радојковић, М., *Трансверзална студија : културна политика и културна разноврсност*, Завод за проучавање културног развојка, Београд, 2004.
- Tohme, V., *Cultural development and environment*, UNESCO, Paris, 1992.
- *UNESCO Yearbook on peace and conflict studies*, Greenwood Press, Paris, 1986.
- Вујчић, В., *Култура и политика*, Политичка култура, Загреб, 2008.
- Williams, W.E., *Across the frontiers : a story of UNESCO*, London, 1948.
- *World Heritage : Challenges for the Millenium*, UNESCO, Paris, 2007.

Resume

By adopting the Law on Culture in 2009, the Republic of Serbia created legal and institutional frameworks for the establishment and the efficient protection and regulation of culture, cultural activities and cultural institutions. Within

one state's cultural policy, the activities dedicated to overall protection, preservation, conservation, improvement and promotion of the diversity of cultural expressions and multiculturalism, are of special importance. Additionally, it is clearly defined which activities are included under the jurisdiction of the Republic (and its state bodies and other social/public) institutions) or the autonomous province, local self-government units and national councils of national minorities. But, the foundation of the synchronized action of all cultural institutions in Serbia consists of the Strategy of the Development of Culture, adopted by the National Assembly for a 10 years' period.

The ratification of the UN Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression, adopted by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) in 2005, formed the conditions for the implementation of international standards inaugurated by the provisions of this universal convention through the course of 2009 in the national legislation of the Republic of Serbia as well. Thus, another requirement would be accomplished when it comes to the approach of our legal, economic, political and cultural system to European integrations. That would enable faster, easier and less complicated establishment of international and regional cooperation among the state bodies of our country and other countries, either directly or through UNESCO's organizations, in the sphere of protection, respect, conservation and improvement of the diversity of cultural expressions and multiculturalism. The work of a special Intergovernmental Committee, as well as of a special Fund in this universal organization within the UN, appears to be an inevitable factor when it comes to the safeguard, maintenance, protection, preservation and promotion of cultural diversity.

Жарко Анђелковић
Београд

ПОЈАМ, ЦИЉЕВИ И НАЧЕЛА ЕКОЛОШКОГ ПРАВА

Сажетак

Предмет проучавања заштите животне средине представља научно сложен и комплексан процес, који обухвата све друштвене сфере. Поред екологије која се бави проучавањем односа између живих организама и околине, еколошки проблеми су постали предмет проучавања великог броја наука: социологије, права, економије, психологије, при чему ћемо у овом раду посебну пажњу посветити еколошком праву. Правни аспекти заштите животне средине изучавају се у оквиру Еколошког права под којим подразумевамо скуп правних прописа којима се регулише заштита животне средине у друштву и држави.

Кључне речи: екологија, еколошко право, заштита животне средине, Србије.

Први сусрет са заштитом животне средине је лична хигијена, одлагање кућног смећа, а потом шири додир јесте наш излазак на улицу и у природу, поред реке или одласци на море или у бање. Ту би први пут чули да је забрањено бацати папириће или друге отпатке мимо корпе. То је први спонтани додир.

Међутим, први организовани начин за комуникацију са заштитом околине је, тамо 60-тих, чланство у Покрет горана. То је покрет који данас кореспондира са еколошким патролама.

Ту је, дакако, садња првог дрвета и зарицање да ћемо сваке године бар у пролеће, ако не и ујесен, засадити бар једно дрво, садницу уопште. Потом, 70-тих прве секције за уређење градова и других

пространстава и простора. То уређење је у ствари прва организована заштита животне средине у друштвеном смислу.

Дакле, заштита животне средине је скопчана и то врло тесно с појмом „чистоћа“ па отуда прве и акције предузећа „Градска чистоћа“, с пролећа за рашчишћавање градских, а данас и сеоских двљих депонија, сада већ традиционално.

Данас, је предмет заштите животне средине сложеније природе-од садње дрвета до саме научне области заштите човекове околине. Дакле, научне анализе и експертизе које разуме се чине предмет екологије. Екологија се може одредити као наука чији је предмет проучавања однос живих бића према њиховој средини, њихов међусобни однос у средини и утицај средине на жива бића.¹⁾

Осамдесетих смо имали акције, као што је нпр. акција 88 садница за Друга Тита. То је најшира тада акција која је изведена на побољшању животне средине, зелене оазе и чистији ваздух.

Дакле, предмет заштите животне средине постаје научно сложен и комплексан. Екологија као заштита животне средине је и философија и делатност. Она се налази и у привреди и економији уопште, у култури, дабоме у законодавству и праву уопште. Она је у етици и политици. Она је у животу, у намирницама и исхрани/еко налепнице независних тела/, али и колективној стамбеној згради која је „велика фабрика смећа“ које треба рециклирати. Све поре живота и рада су прожете екологијом. Она је подједнако заступљена под земљом, на њој, али и изнад ње. Она је скопчана и са безбедношћу и са хемијом, али и медицином. Дакле, поред екологије која се бави проучавањем односа између живих организама и околине, еколошки проблеми су постали предмет проучавања великог броја наука: социологије, права, економије, психологије...²⁾ У овом раду ће посебна пажња бити посвећена еколошком праву.

Заштита животне средине је све присутнија у предшколским и школским клупама и двориштима, и на факултетима, али и у медијима и породицама.

Правни аспекти заштите животне средине изучавају се у оквиру Еколошког права. А под тим подразумевамо скуп правних про-

1) Данило Ж. Марковић, *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, стр. 14.

2) Исто, стр. 31.

писа којима се регулише заштита животне средине у друштву и држави.

„Само значење речи „околина“ и историјат њене употребе у правне сврхе, разликује се веома много у упоредном праву. За потребе овог приказа, пратићу употребу речи „околина у Француској и Немачкој, као и историјат њене употребе у датим националним правима.

Појам „окоLINE“ за употребу у праву дефинисао је у Немачкој Buchwald. Околина је јединство спољашних животних услова који утичу на једну одређену животну јединицу, била то индивидуа, било то друштво. Каснији развој учења о појму „окоLINE“ показује склоност ка развијању дефиниција које не теже да буду опште, него, посматрајући појам „окоLINE“ из разних углова, настоје да дефинишу уже појмове да би тако допрле до појма „окоLINE“ који је примерен употреби у праву. Посебно су таква настојања развијена код Kloepfer-а, свакако најзначајнијег немачког аутора у области правне околине.

Он разликује два темељна појма „окоLINE“: екстензивни и рестриктивни. Под екстензивним појмом околине, подразумева „целокупно окружење човечанства и све социјалне, културне и политичке односе“. Екстензивни појам околине одражава оно што се под околином, у свакодневном говору разуме, али допушта се исто значење појма у социолошкој науци.

Под рестриктивним или природним појмом околине, ваља подразумевати само природне

/елементарне/ услове живота човечанства, у биолошком смислу речи, а посебно медије околине, тј. тло, ваздух и воду. За немачко законодавство Kloepfer констатује да је као нормативни појам околине прихватио управо овај, рестриктивни или природни појам околине.³⁾

„У француској правној литератури, развој употребе речи „околина“ је нешто другачији. Појам „окоLINE“ је мање разуђен, а такође не пледира се без резерве за употребу ове речи, него се допушта и употреба израза „еколошко право“.

У свакодневном говору реч „околина користи се у двоструком значењу:

3) Весна Ракић-Водинелић, *Право заштите животне околине/Избор текстова/*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Београд, 2010.

(1)“околина“ значи јединство чинилаца који условљавају живот једне биолошке групе;

(2)“околина“ одређује однос између изграђених објеката и њиховог целокупног окружења, без обзира да ли је то окружење природно или вештачко.

Осим у свакодневном говору, израз „околина“ у свом првом значењу је у употреби у природним наукама, а у другом значењу, у речнику архитеката и урбаниста. Појам „околинe“ у француском праву није законски дефинисан. У литератури се констатује да ниједан законски текст не дефинише „околину“ на општи начин, као један општи правни појам. Из тога произилази да не постоји „право околине“ у законски дефинисаном смислу речи. Према Закону од 10. VII 1976. године/који за предмет има заштиту природе/, “околина“ се може схватити као генерички појам који обухвата три битна елемента: природу/тј. Биљни и животињски свет и њихову биолошку равнотежу/, природне ресурсе/ тј. воду, ваздух и тло/ и градове и пејзаже.⁴⁾

Код нас у нашој правној науци је присутан појам „еколошко право“, а у законодавству се за исту материју употребљава појам, тј. синтагма „заштита животне средине“. Тако су називи неких од закона: Закон о изменама и допунама Закона о заштити животне средине, Закон о заштити од буке у животној средини, Закон о изменама и допунама Закона о процени утицаја на животну средину и др.

Сматрамо да је ова синтагма исправна и да у нашем језику одражава баш оно што се под заштитом живог света у „свету“ сматра. Ово би уједно и био појам „средине“. Нешто слично француском појму „околина“, али много шире.

Професорка Ракић-Водинелић наводи следеће развијене дефиниције еколошког права:

„Са аспекта доминантног заштитничког карактера еколошког права, једна врста развијеног појма, учестала је у немачкој правној литератури. Полазећи од различитих метода заштите, развијених у теорији, правним изворима и јудикатури, разликује се медијална, каузална, витална и интегративна еколошко-правна заштита.

4) Исто.

Под медијалном заштитом подразумева се правна заштита три елементарна еколошка медија: тла, ваздуха и воде. Циљ каузалне заштите околине јесте у томе да се правно уреди

Руковање штетним и опасним материјалима. /У оквиру каузалне заштите, разликује се неколико подгрупа система правних правила: правила о хемикалијама, правила о атомском и другом опасном зрачењу, правила о заштити прехранбених намирница, правила о поступању са отпадним материјалима, правила о заштити од средстава за лечење биљака, правила о заштити од хемијских ђубрива, од средстава за прање и чишћење, итд./ Витална заштита околине има за циљ заштиту животиња и биљака. Најзад, под интегративном заштитом не подразумевају се неке посебне методе еколошке заштите, већ успостављање равнотеже између набројаних метода; различите врсте еколошко-правне заштите не треба једна другој да конкуришу, већ их правни поредак мора хармонизовати.^{“5)}

У занимљивом избору текстова професорка је објавила и свој рад: Еколошка тужба. у првој фусноти овог рада В.Ракић-Водинелић објашњава:

„Назив овог рада не означава/у терминолошком и правносистематизацијском смислу/ сасвим исправно појам-можда би адекватнији назив био: Тужба за заштиту човекове средине/околине/. Ево зашто.Израз човекова/животна/ средина/ франц. l'environnement, енгл. environment, нем. Umwelt /podrazumeva dva smisla:kolokvijalni i naučni...“⁶⁾

„Ако се пажљиво анализирају текстови Уговора о оснивању Европске уније и Уговора о оснивању Европске заједнице, постаје јасно да појам животне средине није дефинисан овим документима. Основни разлог за непостојање ове дефиниције у Уговору о оснивању Европске заједнице јесте тај што у тренутку потписивања овог уговора област животне средине није била предмет интересовања држава чланица. Свакако да је други разлог и то што педесетих година није постојала јасна свест о утицају привреде и економског развоја на животну средину, као и чињеница да последице загађења нису биле у великој мери видљиве.

Уговор о оснивању Европске уније такође не садржи дефиницију животне средине, већ се животна средина спомиње у контек-

5) Исто.

6) Исто.

сту циљева којима Унија тежи. Као један од циљева дефинисаних чланом 2. предвиђено је да ће Унија “подстицати привредни и друштвени развој као и остваривање усклађеног и одрживог развоја”, без навођења шта се подразумева под одрживим развојем. Важно је поменути и бивши члан 8. истоименог уговора који је део члана 2. којим се прописује као један од циљева Заједнице, „виши ниво заштите, као и побољшање квалитета животне средине“.⁷⁾

„Политика Заједнице у области животне средине доприноси постизању следећих циљева:

- очувању, заштити и побољшању квалитета животне средине;
- заштити људског здравља;
- опрезном и рационалном коришћењу природних ресурса;
- унапређење на међународном плану мера за суочавање са регионалним и
- планетарним проблемима животне средине.“⁸⁾

„Стални еколошки изазови у виду различитих облика нарушавања животне средине подстакли су Европску унију и њене државе чланице да дефинишу основна начела на којима почива еколошко право ЕЗ/ЕУ. Наравно да је већина тих начела општепризната и прихваћена као међународна еколошка начела која су изнова прокламована као начела заштите животне средине у Европској унији. Ваља овде и напоменути да је еколошко право првобитно почело да се развија као грана међународног јавног права управо због тога што су еколошки проблеми прекограничног карактера и захтевају заједничку акцију свих држава.

Нека од најзначајнијих начела су следећа:

- начело одрживог развоја,
- начело предострожности и превенције,
- начело интегралности,
- начело „загађивач плаћа“ и „корисник плаћа“,
- начело да штета по животну средину треба да буде исправљена на извору,
- начело супсидијерности,
- начело пропорционалности или сразмерности, и
- начело информисања и учешћа јавности.“⁹⁾

7) Александра Чавошки, *Основи еколошког права Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Београд, 2007, стр. 13.

8) Александра Чавошки, *Основи еколошког права Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Београд, 2007; Видети члан 174. УЕЗ.

9) Александра Чавошки, *Основи еколошког права Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Београд, 2007, стр. 14.

Заштита животне средине штити се и нашим кривичним законодавством. Ево шта у вези са тим кажу компетентни професори права.

„У циљу обезбеђења квалитетне, законите благовремене и ефикасне заштите животне средине у нашој земљи је институционализован разуђен систем еколошких деликата међу којима се по свом значају, природи и карактеру издвајају еколошка кривична дела као најопаснији облици ових деликата. Еколошка кривична дела су предвиђена у Кривичном законiku, у групи кривичних дела против животне средине, али и групи кривичних дела против опште сигурности људи и имовине.

Сва ова дела за објекат заштите имају или животну средину у целини или поједине њене сегменте као што су: ваздух, вода или земљиште, односно биљни и животињски свет, који се зависно од врсте деликата потврђују или угрожавају различитим делатностима чињења или пропуштања. Но, према најновијим схватањима у правној теорији често се истиче да се као објекат заштите ових кривичних дела јавља право човека на здраву животну средину као једно од основних људских, општецивизацијских права човека и грађанина.“⁽¹⁰⁾

„Већина кривичних дела против животне средине садрже већ у поднасловима основни заштитни објекат-животна средина. Тако одредба члана 260. КЗ носи наслов-загађење животне средине, члан 261. непредузимање мера заштите животне средине, члан 262. противправна изградња и стављање у погон објеката и постројења која загађују животну средину, члан 263. оштећење објеката и уређаја за заштиту животне средине, члан 264. оштећење животне средине, члан 265. уништење, оштећење и изношење у иностранство заштићеног природног добра, члан 268. повреда права на информисање о стању животне средине. Међутим, истоветан приступ примењен је и код оних кривичних дела која немају већ у поднаслову префикс животна средина, али којима се штите добра која такође представљају део животне средине. Такав је случај са кривичним делима предвиђеним у одредбама чл. 270-277. КЗ.“⁽¹¹⁾

10) Драган Јовашевић, „Заштита животне средине у кривичном законодавству Републике Србије”, Судска пракса, бр.1, Пословна политика, Ад, Београд, 2009, стр. 61.

11) Мирослав Врховшек, „Кривично-правна заштита животне средине према новом Кривичном законiku Србије”, Судска пракса, бр.5-6, Пословна политика ад, Београд, стр. 56 и 57.

Професор Врховшек надаље, у цитираном раду, предлаже и указује „на значај који нарочито у области заштите животне средине има питање казнене одговорности правних лица. Ретко у којој области се као овде у заостреној форми указује потреба да се на деликтна понашања правних лица реагује и казним санкцијама. У нашем правном систему постоји одговорност правних лица за привредне преступе, али се поставља питање да ли је то адекватан одговор на тешке повреде животне средине коју нека правна лица врше и није ли оправдано увести и кривичну одговорност правних лица?“¹²⁾

На крају, подсећамо да се материја заштите животне средине изучава на више факултета код нас – као посебни смерови на технолошком, биолошком, географском, природно-математичком, шумарском и др, а на правним факултетима постоји Еколошко право. Такође, подсећамо да на Универзитету Сингидунум у Београду постоји ФУТУРА-Факултет за примењену екологију, на коме се на основним академским студијама изучава заштита животне средине.

Тако се на Правном факултету у Београду изучава Еколошко право, као опциони предмет, а у оквиру Међународног јавног права, као посебно поглавље, се проучава XXX. Међународно право заштите и очувања животне средине.

„Као и у неким другим гранама међународног права у фази настајања, сам предмет ове гране није јасно и прецизно одређен. У опцији су две концепције животне средине, екстензивна и рестриктивна. По екстензивној концепцији животна средина представља јединство спољашњег, физичког елемента и плодове човекове активности, док рестриктивна концепција животну средину своди на спољашњи, физички елемент као оквир или подршку човекове активности. Исправнија је екстензивна концепција не само због тога што се ослања на очигледну чињеницу да су и плодови људске активности део животне средине, већ и због својих ширих, правнополитичких значења. Она искључује или барем поставља рационалне границе антропоцентричном приступу заштити животне средине и отвара шири простор за конституисање Права човека на здраву животну средину као специфичног права.“¹³⁾

12) Исто 57-58.

13) Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет у Београду, Београд, 2010, стр. 638, 639.

И сасвим на крају, еколошко право треба да едукује и оно то и чини, пре свега правнике, али и друге заинтересоване, за препознавање кршења права заштите животне средине и подстицати на предузимање мера и акција за успостављање пређашњег стања у животној средини и изграђивати будућност човеку и биљном и животињском свету на планети.

Сматрамо да се еколошко право не треба да дели на унутрашње и међународно, јер исто је универзално као и људска права.

Zarko Andjelkovic

CONCEPT, GOALS AND PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL LAW

Summary

Studying of environmental protection is a very complex scientific process which encompasses all spheres of society. Beside ecology which studies relationships between living organisms and the environment, ecological problems represent the subject of research of many other sciences: sociology, law, economy psychology. The main subject of our paper is environmental law. Legal aspects of environmental protection are studied within the Environmental Law which is defined as a set of legal rules for regulation of environmental protection within society and state.

Key words: ecology, environmental law, environmental protection, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Ashford Nicholas, Caldart Charles, *Environmental Law, Policy, and Economics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2008.
- Врховшек Мирослав, „Кривично-правна заштита животне средине према новом Кривичном законика Србије”, Судска пракса, бр. 5-6, Пословна политика ад, Београд.
- Јовашевић Драган, „Заштита животне средине у кривичном законодавству Републике Србије”, Судска пракса, бр.1, Пословна политика, Ад, Београд, 2009.
- Крећа Миленко, *Међународно јавно право*, Правни факултет у Београду, Београд, 2010.
- Марковић Ж.Данило, *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.
- Милошевић Зоран, „Православље и екологија”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 2/2003.

- Петровић Љиљана, Анђеловић Жарко, „Институционални облици заштите животне средине”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 4/2010.
- Ракић-Водинелић Весна, *Право заштите животне околине/Избор текстова/*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Београд, 2010.
- Стојадиновић Миша, „Моралистички фрагменти”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010.
- Чавошки Александра, *Основи еколошког права Европске уније*, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Београд, 2007.

Resume

The first experiences with environmental protection are certainly personal hygiene, household garbage disposal, weekends in nature, by the river or sea. Today there is scientific consensus about the fact that analyzing of environmental protection represents very complex multidisciplinary scientific process. Ecology as environmental protection is both philosophy and activity. It is located within the economy, the culture, in law and politics, in ethics etc. Environmental protection is increasingly present in preschool and school education, in universities, in media and in all spheres of society in general. Environmental law should educate and this is what it does, especially it should educate lawyers, and other interested parties for identifying violations of environmental protection. Environmental law should also encourage the actions and measures for the restoration of previous state of the environment and to build the future of living beings on the planet. We believe that environmental law should not be divided into local and international because it is universal.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

389

Љиљана Никшић

ДОСТОЈАНСТВЕНО СЕЋАЊЕ НА ЗАОСТАВШТИНУ
СЛАВНИХ ПРЕДАКА - 100 ГОДИНА ОД ПРВОГ

411

Љиљана Рогач Мијатовић

УЛОГЕ КУЛТУРЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

419

Младен Лишанин

ЕМОЦИЈЕ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ

*Љиљана Никишић**

ДОСТОЈАНСТВЕНО СЕЋАЊЕ НА ЗАОСТАВШТИНУ СЛАВНИХ ПРЕДАКА - 100 ГОДИНА ОД ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак

У Првом светском рату погинуло је 16 милиона људи, а од тога 1 247 435 Срба (28% становништва). Дакле, скоро сваки десети погинуо у Првом светском рату био је Србин. До сада су евидентирана 572 српска војна меморијала у 40 земаља света. Већина евидентираних српских војних меморијала односи се на пале жртве у Првом и Другом светском рату. Однос према културно-историјској баштини једног народа је однос према самом себи и према својој будућности. Указано је на неопходност темељнијег, свеобухватнијег и ангажованијег приступа не само надлежних државних институција, већ целокупне друштвене заједнице како би се она мобилисала у свим својим сегментима и допринела формирању фондова потенцијалних добротвора који би значајније финансијски помогли рестаурацију и очување српских меморијала. Примери угрожености баштине су непокретна културна добра на подручју АП Косово и Метохија, а на жалост, и бројни војни меморијали и места страдања у иностранству. Истакнути су и примери изузетног личног и друштвеног ангажмана у Првом светском рату као што је то био Михајло Пупин Идворски, који је радећи на Колумбија универзитету стекао светску славу као професор, научник и проналазач. Он је био и више од тога, велики српски родољуб. Бавећи се друштвеним радом основао је и био председник Српске народ-

* Доктор политичких наука, министар саветник Министарства спољних послова Републике Србије

не одбране 1914. године која је под вођством Михајла Пупина само у току балканских ратова, скупила 300 000 долара, а од 1914-1916. године још 913.044 долара. Држава и њене институције имају законску обавезу да у оквирима својих надлежности и у условима ограничених финансијских средстава чине напоре на очувању заоставштине наших предака. Људи добре воље, хуманисти и хуманитарни активисти, ктитори и задужбинари, професори универзитета, чланови удружења за неговање традиције ослободилачких ратова, студенти и ученици су такође, чувари културне баштине и то по свом личном опредељењу на добробит свог народа и државе и такав однос свих чланова друштва треба неговати. Обавеза читавог друштва је да негује свест о општем добру и неговању културне традиције и заоставштине предака, па стога треба про-активно делати на припремама за велики јубилеј и вековник епопеје српског народа – стогодишњицу Првог светског рата 2014. године.

Кључне речи: 100 година Првог светског рата, достојанствено сећање, заштита српске културно-историјске баштине, манифестације, култура мира и слободе, заоставштина за историју човечанства и млада поколења

ВЕКОВНИК ЕПОПЕЈЕ СРПСКОГ НАРОДА

Патријарх српски Павле говорио је: „Будимо достојни својих предака“. О херојству српског народа и њиховој жртви у Првом светском рату говорили су многи савременици и историчари и учесници. Издвојићемо неке од њих.

Роберт Лесинг, амерички министар спољних послова рекао је: „Када се буде писала историја овога рата, најславнији одељак те историје носиће назив: Србија. Српска војска је учинила чуда од јунаштва, а српски народ претрпео је нечувене муке, и такво пожртвовање и истрајност не могу проћи незапажено-они се морају наградити. Британски лист „Обсервер“ је на крају Првог светског рата у свом осврту објавио „Ниједно племе у целој историји света није дало за слободу и јединство јуначкијих и светлијих жртава од српског рода“.

У студији „Српска епопеја“ Едуарда Шире, француског публицисте каже се између осталог следеће: Својим хероизмом у последњем рату, дивним одржавањем дате речи, узвишеним мучени-

штвом, Србија је стала у прве редове бораца за солидарност народа и за слободу света. Племенитошћу свога држања, стоичком издржљивошћу у патњи, она привлачи опште симпатије и дивљење.“

Дописник руског листа „Слово“ тог времена Е.Д. Мјажков записав је следеће:“ Какав је хероизам, какво стоичко пожртвовање у овим несрећама показао овај дивни народ који је после балканских ратова изненада заблистао на историјској позорници пред забезбегнутим очима Европе.“

Пол Пере, народни посланик и бивши министар трговине Француске оног времена рекао је следеће“Јуначки српски народ је најплеменитији пример за углед онима који би у борби за независност своје земље, за правду и права народа, дошли у искушење да напусте такву велику ствар.“¹⁾

У фокусу истраживача питање културне баштине и “*културе мира*” у ствари је питање будућности тог колективног искуства човечанства, након Првог и Другог светског рата које тиме престаје да буде мртво сведочанство прошлих времена и постаје живи капитал и лична карта дипломатије, мерило самосвојности и свести о општем добру човечанства и кредибилитета народа, али и врхунског достигнућа модерне цивилизације очувања „културе мира“ у условима глобалних померања значења суверенитета, са географских граница, на границе националних идентитета и *јединства у различитостима*. Томе је посвећена и нова научна дисциплина - *херитологија*.

Унапређење угледа и положаја државе у међународним односима се посебно може остварити промоцијом њене културне баштине, културних вредности као и разменом културних добара. Криза идентитета у условима супремације у међународним односима са којом се свет, све израженије, суочава условљава потребу за дефинисањем заједничких „вредносних потенцијала“ као темеља изградње нове структуре међународних односа и *културне дипломатије*.

Након трагичних дешавања на просторима бивше Југославије деведесетих година, сада већ прошлог века, Србија је „жигосана“ као реметилачки фактор на Балкану. И постоје тенденције одређених ревизионистичких кругова да докажу да је Србија кроз векове

1) Академик проф. др Коста Тодорович, доживотни председник Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916, уредник књиге *Golgota i vaskrs Srbije 1916-1918*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1971, стр. 7-8.

била реметилачки фактор, почев од тренутка када је Милош Оби-лић, истакнути српски племић распорио Цара Мурата, најмоћни-јег владара Османлијске империје када је овај са војском дошао на територију Србије са циљем да је пороби, преко Гаврила Принци-па, члана патриотске организације „Млада Босна“ који је извршио атентат на Франца Фердинанда, престолонаследника тада најмоћ-није Аустро-Угарске империје, када је дошао у посету Сарајеву.

У освит вековника епопеје страдања српског народа у Првом светском рату, 2014. године, дужност и обавеза наше генерације је достојанствено сећање на несебично давање за цивилизацијске вредности слободе и мира човечанства, на храброст, одважност и самопожртвовање. У сусрет овом великом јубилеју својим ак-тивностима институционално у Републици Србији и ванинсти-туционално, кроз удружења грађана потомака ратника и њихових поштовалаца и удружења дијаспоре широм света, пригодним на-учним конференцијама, семинарима, културним програмима кроз канале *српске културне дипломатије*, младе генерације широм све-та треба упутити и подсетити на историју „*учитељицу живота*“ и на допринос српског народа и његову жртву за цивилизацијске вредности слободе и мира читавог човечанства и слободе достојне човека. *Не сме се заборавити честољубље и храброст витезова без мане и страха који су марширали преко Дрине, борили се на Церу, Колубари, Солунском фронту, Кајмакчалану, гинули пешике прелазећи Албанију, нити сећање на костуре у „Плавој гробници“ у морским дубинама око Крфа и Вида. Очување и заштита кул-турно-историјског наслеђа Србије у иностранству и њених 572 меморијала у око 40 земаља света у којима су сахрањени горо-стаси српског родољубља који су изгарали у служби одбране своје отаџбине дужност је и обавеза државе, друштва и народа.*

Култура мира и идеал слободе коме су тежили, најдрагоце-није је нематеријално културно-историјско добро и заоставштина као и слободољубиви хероизам и појединаца и целокупне српске нације која испуњава наш народ и данас поносом и буди достојан-ствено сећање на самопожртвовање наших предака. Бесмртност и неустрашивост тих ратника сажета је у речима мајора Драгути-на Гавриловића, који је са сабљом у руци војницима 2. батаљона командовао јуриш у херојској одбрани Београда 7. октобра 1915. године, следећим речима: „.....Војници!Јунаци!Врховна команда избрисала је наш пук из бројног стања. Наш пук је жртвован за

част Београда и Отаџбине....Ви немате да се бринете за Ваше животе, који више не постоје....Зато напред у славу!

Немачки цар Виљем II спремајући немачку војску на мегдан са Србима рекао је следеће: „.....шаљем вас у нов рат против једне мале, али врло храбре нације. То су Срби, који су у току три непосредна рата- против Турака Бугара и Аустро-Угарске – дали свету доказе високих ратничких врлина и највећих војничких способности и који су на заставама попрсканим крвљу, исписали за ове четири године само највеће и најславније победе. Знајте да ће само ваша енергија и спремност на највеће жртве и само потпун презир према смрти омогућити да победите тај херојски народ, да освојите његову земљу и да немачкој војсци донесете једну нову победу.....“²⁾

ИНСТИТУЦИОНАЛНО И ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНО ДЕЛОВАЊЕ У ЗАШТИТИ БАШТИНЕ ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Министарство рада и социјалне политике, Сектор за борачко инвалидска питања и Министарство спољних послова РС, Одељење за миграциону политику, дијаспору и социјалне споразуме и Министарство одбране, Управа за ова питања и Одбор Владе Републике Србије за неговање традиције ослободилачких ратова Србије чине велике напоре, у оквиру својих надлежности, координирају рад институција и организација које се баве очувањем културне баштине из ослободилачких ратова. Испуњавање законске обавезе у очувању српских војних меморијала, треба ставити у ред државних приоритета, ради исправљања вишедеценијског односа према баштини који је довео до тога да се она, данас, на почетку XXI века у појединим својим сегментима може сматрати веома угроженом. Очување баштине као културног и историјског идентитета нације представља изазов и дужност како према сенима предака, тако и према младим генерацијама, тј. оних који треба да уче о својој отаџбини и буду поносни на заоставштину својих предака који су се борили за цивилизацијске вредности слободе достојне човека.

Невладине организације потомака ратника, добровољаца и њихових поштовалаца у Првом светском рату, марљиво раде и обележавају значајне јубилеје пригодним књигама и брошурама. Ме-

2) Исто

ђу њима се истиче и Удружење ратних добровољаца (1912-1918) њихових потомака и поштовалаца. Међутим, на жалост, удружења која негују традицију ослободилачких ратова, немају праксу успостављања билатералних веза нити меморандума о сарадњи са сличним удружењима из земаља бивших савезника, нити своје штампане материјале, књиге, зборнике радова са конференција и округлих столова, књиге и монографије преводе на стране језике, што њихову активност своди само на локално деловање. Државни органи би требало да буду више ангажовани на афирмацији и деловању у иностранству тих и таквих удружења, јер би успех њиховог представљања допринео остваривању спољно-политичких циљева Републике Србије на новом брендирању и развоју културне дипломатије ради очување културно-историјског сећања и ради заштите споменичког наслеђа у иностранству које је сведочанство о великом страдању српског народа.

УКУПАН БРОЈ СРПСКИХ ВОЈНИХ МЕМОРИЈАЛА У СВЕТУ

До сада су евидентирана 572 српска војна меморијала у 40 земаља света.³⁾

Већина евидентираних српских војних меморијала односи се на пале жртве у Првом и Другом светском рату.

Развојем превентивне, јавне, посебно културне дипломатије и „културе мира“ достојанственим сећањем на жртве ратних разарања, неговање културне баштине и споменичког наслеђа и историјских музеја мира, човечанство има шансу да однегује нове генерације у духу разумевања, пријатељства и толеранције.

УДЕО СРПСКИХ ЖРТАВА У УКУПНОМ БРОЈУ СВЕТСКИХ ЖРТАВА

У Првом светском рату укупан број жртава био је 16 милиона мртвих и војних и цивилних, а укупно са рањенима био је 37 милиона жртава, и то: 16 милиона мртвих и 21 милион рањених. Највише је погинуло Срба 1 247 435 у односу на број становника (28% становништва). Сваки десети погинуо у Првом светском рату био је Србин.

3) Детаљније видети *Каталог српских војних меморијала у иностранству* на web site презентацији Министарства рада и социјалне политике Владе Републике Србије

У Другом светском рату био је највећи број жртава у историји човечанства, више од 60 000 000 погинулих. Југославија је изгубила 1 706 000, а од тога је највећи број Срба.

НАДЛЕЖНОСТ ЗА ЗАШТИТУ СРПСКИХ ВОЈНИХ МЕМОРИЈАЛА У ИНОСТРАНСТВУ

У Републици Србији, очување српских војних меморијала је у надлежности Сектора за борачко-инвалидску заштиту Министарства рада и социјалне политике Републике Србије који се у сарадњи са Министарством спољних послова и ДКП мреже, односно преко Одељења за визну политику, миграције и дијаспору заједнички старају да благовремено прикупе информације о стању до сада евидентираних 572 меморијала у око 40 земаља света и помогну њихово очување.

Глобални систем у коме живимо уместо «културе мира» могао би се описати као «култура рата»⁴⁾.

У свету, који наизглед доживљава непрестане промене, ипак постоји један суморни вид континуитета: рат и насиље.

Осврћући се на трагично XX stoleће, генерални секретар УН Бутрос Бутрос-Гали описао је *глобални систем као «културу смрти»*.

Тај опис је, на жалост, примерен, будући да је од 1900. године избило 650 оружаних сукоба: «Ни једно друго stoleће не може се мерити са XX stoleћем по нецивилизованом цивилном, односно грађанском насиљу, по броју сукоба који су у њему избили, по рекама избеглица које је створило, по милонима људи убијених у ратовима, по неவிђено великим трошковима за «одбрану».⁵⁾

Иницирање подизања меморијала (споменика, спомен плоча) и заштита постојећих српских војних меморијала, њихово очување, савремена валоризација и презентација стручној и широј јавности представља један од значајних и примарних задатака савремене државе, јер се на тај начин негује достојанствено сећање на

4) Sivard Ruth Leger, *World Military and Social Expenditures 1996*, Washington, D.C., World Priorities, 1996.

5) Детаљнији распоред српских војних меморијала у иностранству видети на мапи коју је на основу Каталога Министарства рада и социјалне политике сачинила др Љиљана Никшић, министар саветник у Одељењу за миграциону политику, дијаспору и социјалне споразуме, 2010 године (прилог бр. 1)

пале жртве, дух толеранције и поштовања цивилизацијских вредности као што су слобода и светски мир.

Наиме, поштовање и неговање сећања на војне и цивилне жртве страдале у Првом и Другом светском рату дужност је и обавеза целокупне светске друштвене заједнице што је уређено и бројним резолуцијама Уједињених нација, па се Дан победе у Другом светском рату (9. 05. 1945) и Дан примирја у Првом светском рату (15.11. 1918.) обележава са пијететом и дужним поштовањем широм света.

У том смислу и Република Србија има обавезу и дужност очувања културолошког идентитета кроз поштовање културно-историјске баштине и заоставштине наших славних предака, који су несебично гинули за цивилизацијске слободарске вредности достојне човека.

Полазећи од чињенице да је, поред језика, писма, историје, обичаја и веровања, и непокретна културна баштина један од идентификационих кодова сваке нације, стручне службе при Сектору за борачко-инвалидску заштиту Министарства рада и социјалне политике Републике Србије приступиле су крајем 2003. године убрзаној изради свеобухватне евиденције српских војних меморијала која се налазе изван територије Републике Србије, а Каталог поставила на свој *web site*[□]. Имајући у виду изостанак такве евиденције у претходним деценијама овај задатак показао се као суштински и полазни у циљу прибављања неопходних података и чињеница, као и ради стварања одговарајућих услова за квалитетно, стручно, ефикасно и целисходно спровођење мера заштите на овом сегменту културне баштине. Изузетно велику улогу у том процесу има мрежа завода за заштиту споменика културе, разнородне музејске и архивске институције, научни институти, високошколске установе, као и невладине организације опредељене за стручну бригу о културној баштини, као и дипломатска мрежа Министарства спољних послова Републике Србије. Окупљени око једног циља заједно могу постићи оно што је један од примарних задатака савремене демократске државе – очување културолошког идентитета кроз сталну и стручну бригу о баштини. Богатство културне баштине сведочи о етничкој, културолошкој, језичкој, верској и другим разнородностима ових простора чиме они само добијају на свом значају.

**ПОВЕЗИВАЊЕ МАТИЦЕ И ДИЈАСПОРЕ
У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ, КУЛТУРНОГ
И ДУХОВНОГ ИДЕНТИТЕТА У ЗЕМЉИ
И ИНОСТРАНСТВУ**

Данас у свету, изван земље свога рођења живи око 190 милиона људи, што значи да 3% светске популације чини светску дијаспору.

Српска дијаспора је процењена на око 5 100 000 у око 100 земаља света на свим континентима. До недавно се значајан број Срба из региона (2 120 982) издвојено рачунао, због специфичности њиховог положаја у новоформираним државама тј. бившим југословенским републикама (БЈР). Данас у свету има 1137 српских удружења и асоцијација.

Према својој бројности, може се закључити да српска дијаспора не спада у највеће дијаспоре на свету, као што су кинеска (55 милиона) или индијска (24 милиона). Међутим, тај растући број Срба у расејању у односу на број у матичној држави представља забрињавајући показатељ. Наиме, уколико се тренд исељавања настави овим темпом, могло би да дође до тога да више од половине радно способног и репродуктивног становништва живи у расејању или да чак, у будућности, тај број у расејању буде већи од оног у матици.

Уједињене нације (УН) и научни истраживачи процењују да су кинеска (40-55 милиона) и индијска (20-24 милиона) највеће светске дијаспоре, а да се међу велике дијаспоре такође убраја и Пољска - Полонија (17-20 милиона), као и Италијанска (10 милиона). Неки извори говоре да на пример Ирска дијаспора чини 13 пута већи број грађана од оних који су остали да живе у њој, односно да је данас једна од најстаријих (још од 1700 масовна исељавања) и најраспрострањенијих дијаспора у свету и да у расејању има чак око 80 милиона потомака који вуку порекло из Ирске.

Када се говори о људима изван матичне државе, постојали су и постоје читави народи без држава. Јевреји су, на пример, успели да реше питање своје државности након Другог светског рата, а у данашње време УН су прогласиле Курде за највећу етничку заједницу (20 милиона) без државе, а сличан статусни проблем имају и Палестинци.

Због свега тога, организовање дијаспора света је у жижи проучавања и интересовања међународних институција почевши од УН и њених специјализованих агенција. Концентрација одређених дијаспора може веома значајно да утиче и на доношење одређених политичких одлука, јер постају значајно бирачко тело. Питање дијаспоре је, дакле, веома важно, економско, политичко, па и статусно питање за велики број држава света како земаља емитиве из којих се становништво сели, тако и оних које су традиционално земље пријема, јер су индустријски и технолошки веома напредне и у којима је висок животни стандард који привлачи људе из неразвијенијих средина. У првима је проблем „одлива мозгова“ и слабљења радно способне и репродуктивне структуре становништва и рапидно старење популације, а у другима је проблем интеграције и мултикултуролошке трпељивости и конфликта средине која веома тешко прихвата странце.

Чвршће повезивање матице Србије и дијаспоре представља прворазредни задатак и он је доношењем Закона и Националне Стратегије⁶⁾ уграђен у саме темеље наше националне политике. Постоје одређени проблеми у односу матичне земље и дијаспоре, као што су проблеми везани за наше јединство, интеграције, дезинтеграције, однос према међународној заједници, сложено питање о савременом српском језику, очување културног идентитета и културно-историјских меморијала из Првог и Другог светског рата, као важно питање отпора према снажним притисцима асимилације, посебно у срединама које су оптерећене предсрасудама према дошљацима. Министарство просвете и науке организује допунску наставу у иностранству како би се млади у иностранству васпитавали у српском духу и учили српски језик.

- 6) Министарство спољних послова и Министарство дијаспоре у сарадњи са осталим ресорним министарствима су, доношењем новог Закона о дијаспори (Закон о дијаспори и Србима у региону, *Службени гласник*, бр. 88 од 28. октобра 2009.) на заједничком задатку институционалне сарадње дијаспоре са матицом.

Нови Закон о дијаспори и Србима у региону свеобухватан је правни акт који отвара широке могућности сарадње дијаспоре и матице:

- Институционализација те сарадње кроз формирање Скупштине дијаспоре и Срба у региону и припадајућих савета, и кроз оснивање Савета за односе са Србима у региону и Савета за дијаспору израз су спремности РС да са дијаспором и Србима у региону значајно упареди сарадњу и повећа помоћ и утицај у обостраном интересу.

- Отвара знатно веће могућности за заштиту интереса Републике Србије, њених држављана и правних лица у иностранству у сарадњи са министарствима и институцијама надлежним за односе са дијаспором

- Пружа прилику за предузимање мера ради унапређења односа са исељеницима у иностранству.

Нови и свеобухватнији видови организовања и умрежавања угледних Срба су неопходност и *conditio sine qua non*. Интеракција са клубовима, удружењима, центрима, друштвима пријатељства, бившим страним студентима из разних земаља света, посебно из земаља чланица Покрета несврстаних и студентима из наше земље који су стипендисти страних влада представља релевантну и озбиљну базу контаката која има тачке продора у епицентрима моћи и одлучивања.

ДЕФИНИСАЊЕ КАПИТАЛА НАШЕ ДИЈАСПОРЕ И МОГУЋНОСТИ ПОВЕЗИВАЊА СА МАТИЦОМ

Проблеми Србије као земље емитиве-исељавања

Одлив мозгова (BRAIN DRAIN) је евидентан нарочито последњих двадесет година. Константан губитак интелектуалне авангарде и висококвалификованог стручног кадра може да доведе до великих поремећаја и заостајања у развоју друштва, па самим тим и у области очувања културне баштине, јер то захтева велики интелектуални капитал и посвећеност широко образованих људи.

Исељавање високостручних људи односно људског ресурса, који је мотор прогреса сваке нације и државе може да буде фаталан, а на дужи рок може да паралише и доведе до стагнације у свим областима стварања.

Пет типова капитала дијаспоре

У пракси можемо разликовати пет типова капитала дијаспоре:

1. људски,
2. друштвени,
3. емоционални,
4. финансијски
5. и локални.

1. Људски капитал (уместо BRAIN DRAIN пројектима и стратегијом борити се за BRAIN RE-GAIN) - Ако земља изгуби своје најквалификованије људе, могуће је да инвеститоре та чињеница одврати од инвестирања у ту земљу. Зато је битно да онима који се определе за повратак у Србију након вишегодишњег боравка у иностранству, држава омогући све како би могли да оснују своје компаније и буду савезници у процесу развоја и напретка наше зе-

мље. Проблем је што је евидентан недостатак развојних програма и пројеката који би могли да привуку ову циљну групу.

2. Друштвени капитал (умрежавање (NETWORKING) електронска база контаката кроз нови вид окупљања-академски и пословни форум) - Неформалне мреже у земљи пријема - Осим регистрованих 1137 клубова и удружења дијаспоре, веома је сврсисходно и надасве корисно у земљи пријема иницирати стварање својеврсног академског и пословног форума наших високостручних људи у иностранству, који су консултанти, пројект менаџери и руководиоци водећих фирми, виђени и поштовани у друштву у земљи пријема. То је значајан друштвени капитал и извор за преношење знања и искустава (за увођења нових «know-how» технологија) како би Србија одржала корак са светом и развијала своје потенцијале и у области очувања своје културне баштине кроз бољи начин организовања на очувању националног, културног и духовног идентитета. Наши научници и привредници су високо рангирани и добро етаблирани у економске, друштвене, па и политичке структуре, што Матици умногоме може помоћи на остваривању спољнополитичких, привредних и развојних циљева. Ти чланови дијаспоре су потенцијални задужбинари и ктитори.

3. Емоционални капитал (иако постоји висок степен везаности за матицу (ATTACHMENT, AFFECTION) и патриотизма, требало би да се има у виду потреба да се објасни узајамност интереса). Треба отклонити неповерење дијаспоре у државне институције у Матици (тржиште, банкарски систем, пословну климу, честе политичке промене), јер то може да буде велика препрека њиховом инвестирању у развој Матице и улагање у очување културне баштине. Афективни капитал дијаспоре заснива се на сентиментима, осећањима појединаца: 1) личном интересу да се помогне својој земљи на основу осећања одговорности (да се развијени свет доведе кући и покажу потенцијали Матице и културно историјска баштина, осећање поноса због припадности српској нацији) или 2) „носталгичној“ трговини (етно бизнис, SERBIAN BRAND - извоз националних производа и услуга у иностранство, што се може подржати и политичким и економским мерама у Матици). Извоз филмова, изложби, музичких концерата, учешће у реконструкцији културно-историјских објеката је такође пожељно усмерен *емоционални капитал* дијаспоре у иностранству.

4. Финансијски капитал – Осим иницирања улагања у развојне пројекте у Матици и отварање малих и средњих предузећа, овде

пре свега треба скренути пажњу на потенцирање и привлачење девизних дознака. Наиме, ради привлачења девизних дознака у финансијски систем, један од најзначајнијих изазова за Србију је креирање амбијента који омогућује да моћ токова девизних дознака коју нуде мигранти буде усмерен у прилог могућности за улагање у Србију (на пример, обезбеђење комплементарног финансирања за оснивање REAL ESTATE, креирање механизма за каналисање фондова у финансирање малих пројеката инфраструктуре у њиховим завичајима, подстицање миграната да постану акционари у приватизованим компанијама утврђивање програма финансирања за формирање малих и средњих предузећа основаних од стране миграната повратника у Србију или задужбина и финансирања у развој пројеката културе од националног значаја (подизање установа културе, финансирање филмова исл.) .

5. Локални капитал –дијаспора као бирачко тело у земљи пријема (ширење утицаја у земљи пријема, етаблирање, имиџ Србије и јачи осећај припадности матици) многи мигранти потичу из истих крајева, те се при насељавању концентришу у истим деловима држава/територија у иностранству стварајући тзв. „ланце миграције“ (познате су кинеске четврти, пољске, ирске, грчке, италијанске, мексичка итд.)

Тако у Италији, на пример у Трсту и околини српске заједнице су сачињене углавном од људи из Пожаревца, Њуприје и Пирота, затим постоје огромне српске заједнице концентрисане у Онтарију у Канади, затим у Чикагу и Питсбургу у САД и сл.

За политичаре то значи да се много може постићи преко тзв. „комунитарних иницијатива“ - „иницијатива етничких заједница“ које су сконцентрисане на одређеној територији. То је моћни инструмент и многи наши исељеници активно учествују у политичким кампањама локалних лидера, а неки мигранти нашег порекла постају сенатори, градоначелници, министри. Захваљујући удруживању социјалног и локалног капитала (неформалних веза, знања и информација из Матице, потреба развоја, недостатака, инфраструктуре) такве локалне заједнице могу да убрзају процедуре запошљавања, почетака нових бизниса, пројеката запошљавања у оквиру малих и средњих предузећа, улажу у пројекте од изузетног националног значаја за очување националног, културног и духовног идентитета итд. Односи земаља пријема са локалним заједницама миграната такође олакшавају да се сазна који су то адекватни начини конкретне помоћи мање развијеним државама света.

Преко утицаја локалних заједница ствара се и гради одговарајући имиџ Србије у земљи пријема, јача се осећај припадања матици и утицаја у политичким центрима земље пријема.

*ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ – ЗАОСТАВШТИНЕ
НАЛПОЗНАТИЈИХ СРБА ЧОВЕЧАНСТВУ СРПСКИ
ЛЕГАТ У ИНОВАТОРСТВУ СРБИЈИ И ЧОВЕЧАНСТВУ*

Поменимо само Михајла Пупина „Идворског“, проналазача у техници телекомуникација-систем телефоније и телеграфије на велику даљину уз помоћ индукованих тзв. Пупинових калемова. Он није био само професор и научник, већ и друштвено амгажовани активиста, патриота и Србије и Америке, а пре свега понос српског народа из којег је потекао. Михајло Пупин Идворски је радећи на Колумбија универзитету стекао светску славу као професор, научник и проналазач. Оснивач је *Српске народне одбране* 1914. године која је под вођством Михајла Пупина у току балканских ратова, скупила 300 000 долара, а од 1914-1916. године још 913.044. долара. У ратовима од 1912-1918. године преко 20.000 Срба из Америке отишло је „тамо далеко“ да се бори заједно са српском војском против освајача. Око 15 одсто укупног броја исељеника напустило је руднике и фабрике у Амеирици певајући „Радо Србин иде у војнике“, са циљем да се помогне отаџбини у борби за слободу. Пупин је био почасни генерални конзул Србије у Њујорку, председник Српског националног савеза у САД, организатор у прикупљању материјалних средстава, опреме и медицинске помоћи, као и добровољаца из САД за Први светски рат. Учествовао је после Првог светског рата на Мировној конференцији у Паризу и захваљујући свом личном пријатељству са председником САД Вудроу Вилсоном и америчким министром спољних послова, успео је да их убеди да се повуку праведно границе и да Србија не буде оштећена. Заслужан је за афирмацију југословенског питања пред америчком јавношћу и политичарима. Имао је многобројне контакте са угледним личностима америчког живота.

Никола Тесла, „човек који је осветлио човечанство“, Србин из Лике из места Смиљан, иноватор и пионир у области електро-технике. Изумео је наизменичну струју, радио, створио је и велики број патената у области механике флуида и турбо машина. За своје велике заслуге овај скромни човек добио је јединицу за магнетну индукцију у Интернационалном систему јединица под називом Те-

сла(Т), што је највеће признање које може бити додељено једном научнику. А сан му је био бежични систем за пренос енергије, информација, музике и слике, дакле био је претеча телевизије, компјутера и многих електричних апарата који су данас свакодневна појава. На његову изричиту жељу, на сахрани му је изведена српска патриотска песма из Првог светског рата „*Тамо далеко*“.

У новије време, иноватори који су померали границе познатог и омогућили продор у космос, хероји мисије „APOLLO“ били су Срби, тзв. „Мајкова седморка“. Лист „Американски Србобран“⁷⁾ у САД објавио је репортажу о српским члановима мисије „APOLLO“. Неопевани српски хероји науке и продора у космос, седам величанствених који су допринели програму радећи за компанију „North American Rockwell“ (садашњи „Боинг“⁸⁾) били су: др Сем Вујић (истраживање, развој и тестирање електронских система), Пол Дујић (анализа података), Данило Бојић (анализа притиска), Милојко Мајк Вучелић (директор пројекта „APOLLO 11“ за област системског инжењеринга), Милисав Шурбатовић (инжењер механике), Петар Галовић (дизајн инжењеринг) и Давид Вујић (односи са јавношћу). Сви су добитници награде „Apollo Achievement“, а Вучелића је председник Линдон Џонсон одликовао Медаљом слободе за успех у спасавању астронаута после хаварије васионског брода „Apollo 13“, 1970. године.⁸⁾ Дакле, Срби су дали велики допринос да човечанство направи прве кораке у васиони.

НАЈБОЉИ У НОВИНАРСТВУ, ГЛУМИ, ПЕСНИШТВУ И КЊИЖЕВНОСТИ У САД

У области уметности поред Пупина, велику Пулицерову награду добили су и Валтер Богданић за новинарство, Чарлс Симић за песништво. Награду Америчке филмске академије „Оскара“ Карл Малден, глумац, режисер Питер Богдановић и сценариста Стив Тешић. Годишња награда за најбољи есеј, Америчке асоцијације за унапређење славистичких студија, припала је младом Србину, доктору наука Томи Тасовцу за време докторских студија из компаративне књижевности на Универзитету Принстон. Иначе, са-

7) Glasilo Srba iz Pensilvanije-SAD *Amerikanski Srbobran*, носилац је друштвених и патриотских активности, па је за своје нарочите заслуге од Синода Српске православне цркве одликован 1990. године орденом Светог Саве првог реда.

8) Glasilo Srba из Румуније *Наша реч*, бр. 1026, 16. октобар 2009, стр. 8, 9.

да светски позната имена Холивуда су Лолита Давидовић, Мила Јововић, Катарина Оксенберг и други.

ОСАМСТОТИНА ГОДИНА ЗАДУЖБИНАРСТВА КОД СРБА

Задужбинарство и завештање наших предака краси историју српског народа кроз више од осам векова. Историјски примери задужбинарства и хуманитарног, друштвено корисног рада треба да буду подстрек буђењу националне свести о неопходности настављања традиције доброчинства првенствено у области културе.

Радити мукотрпно читавог живота и стицати богатство и све то одједном и великодушно оставити своме роду, а не само својим наследницима – могли су да ураде само људи дубоких патриотских осећања, свесни националних интереса, циљева, стремљења и, надам се, интереса и потреба свог народа.

У новије доба задужбинарство као да је замрло. Данашње генерације добростојећих људи немају развијену свест о општедруштвеном добру народа. Династија Немањића, висока властела, авангарда ондашње Србије, као и црквени великодостојници од XII до XV века даривали су српском народу непревазиђене и непроцењиве вредности у области културе, духовности, грађевинарства, архитектуре, ликовне ументости. Задужбине саграђене у прошлости прави су и верни доказ српског уметничког и градителског стваралаштва, трајан архитектонски и сликарски запис о нашим владарима, духовном стању и свеукупном друштвеном напретку нашег народа тога доба.

Кроз задужбинарство може се сагледати економска снага, културна, просветна и свеукупна духовна моћ српског народа који је био способан да створи тако велика и вредна дела.

Наклоност и љубав према градњи манастира карактеристична је за све задужбинаре средњевековне Србије. Њихове задужбине носе ноте личног обележја ктитора, али и печат његове индивидуалне препознатљивости. Манастири, грађени као задужбине, били су не само молитвена и верска средишта, већ истовремено и места окупљања, у којима је народ, предвођен свештенством, доносио важне одлуке које су непосредно утицале на његову судбину.

Најмање је задужбинара у Србији, а највише их је у иностранству у дијаспори.⁹⁾ Истакнуте српске задужбинаре треба окупити, као и председнике угледних српских фондација, и заинтересоване људе који су успели да остваре задовољавајуће имовно стање и имају свест о потреби давања за друштво и чињење добротворства за друштвену заједницу и свој народ.

Задужбинарство и добротворство и приватна иницијатива и лични пример кроз историју су имали велики значај у очувању културног и духовног идентитета српског народа и православне вере. Захваљујући и својим задужбинама, Срби су, упркос репресијама и у условима туђе власти, кроз векове и време – које им често није било наклоњено – сачували своје корене и историјско памћење.

Стање српских војних меморијала као културно историјске заоставштине наших предака могло би се оценити као веома угрожено у неким сегментима, па је шира друштвена акција на њиховом даљем идентификовању и заштити већ регистрованих меморијала од изузетног значаја.

УКЉУЧИВАЊЕ У ПРОЈЕКТЕ ОБЕЛЕЖАВАЊА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА У СВЕТУ

Србија треба да стави у функцију све своје расположиве потенцијале и капацитете у обележавању 100 годишњице Првог светског рата. Са пројектом достојанственог обележавања овог значајног јубилеја историје нашег народа треба отпочети одмах и укључити се у светске пројекте обележавања и организовање централне манифестације 14. јула 2014. Претпоставља се да ће јубилеј бити обележен дефилеом и пригодним програмом испред Тријумфалне капије у Паризу. У међувремену, институционално и ванинституционално треба помоћи удружењима и институтима историје да се организују. Треба се подсетити специјалних веза Срба и Француза из тог периода, као и српско-руских и српско британских веза. И личности које су остале упамћене у историји српског народа, као што су то били Арчибалд Рајс, Елизабет Инглис, шкотске сестре, Флора Сандс, наша Милунка Савић, наше војсковође Радомир Путник, Живојин Мишић, Војвода Вук и многи други српски

9) Славко Вејиновић, *Задужбинарство код Срба*, Вукова задужбина, Прометеј, Нови Сад, 2012.

и савезнички незнани јунаци, који су страдали, раме уз раме, на бојним пољима и ван њих.

Треба имати *про активан однос* у следећих две године.

Пројекат обележавања није само централна церемонија и дефиле поред Тријумфалне капије у Паризу, то је читав низ акција, као што су изложбе, семинари, округли столови, посете универзитетима, размене историчара и професора универзитета, организовање посета меморијалима ратника и школских екскурзија под називом „Путевима српских добровољаца и ратника у Првом светском рату“. Требало би предложити Министарству просвете и науке да у наредне две године у програме из историје и српског језика уведу тематске часове са темом о страдању и борби српског народа у Првом светском рату. Министарство културе би требало да уприличи Националну стратегију у области културе и да нацрт културне политике у сарадњи са Министарством спољних послова сачини стратегију културне дипломатије.

Са еминентних научних скупова и конференција треба сачињавати не само Зборник радова, већ и Завршни документ са предлозима историчара и културних посленика са идејама и сугестијама поводом обележавања овог јубилеја, покренути у научним круговима благовремено издавање двојезичне монографије, рецимо Српске академије наука и уметности, пригодних двојезичних научних књига историјских института у Србији и у сарадњи са институтима и историчарима из савезничких земаља.

Удружења која баштине традицију ослободилачких ратова треба подстаћи да направе контакте са сродним невладиним удружењима у савезничким земљама и шире у свим земљама које имају интерес да адекватно обележе овај значајан јубилеј.

Било би опортуну сачинити сталну поставку изложбе о узроку и поводу, току и биткама у Првом светском рату, за почетак, изложити у Војном музеју на Калемегдану и у другим музејима у земљи и иностранству. Добродошла би иницијатива да се од еминентних стручњака, учесника оваквих Конференција, направи „креативна радионица“ у сарадњи са колегама из иностранства, чија би изложба, или научна дела, изложбе фотографија, или музички концерти са најпознатијим песмама (српске културне корачнице *Марш на Дрину*, *Тамо далеко*, британска *Тинпареру* и друге биле извођене) били представљени јавности и надлежним министарствима, како би путем дипломатске мреже били пласирани у иностранство кроз

активности културне дипломатије у земљама бивших савезника и шире у свету.

Можда треба размислити у области културне дипломатије шта би **креативна радионица** наших умова могла још да предложи и припреми као *српски културни капитал* у сусрет обележавању Првог светског рата, као на пример: изложбу ордења српским јунацима, сабљи, униформи, разгледница са ратишта, докумената и фотографија или можда филм о Голготи српског народа у сарадњи са иностраним колегама, књижевне вечери српско-француског, српско-руског, српско-британског пријатељства, музичких вечери исл.

Завршни документ једне нове Конференције која би се сконцентрисала само на предлоге пригодног обележавања 100 годишњице Првог светског рата у Србији и пласирања изложби и мултимедијалних прилога иностранству путем српске дипломатске мреже била би конкретна тековина уложеног труда и бриге модерног српског друштва за неговање традиције и заоставштине својих предака.

Након што је бивши председник Француске Саркози, 11.11.2011. у 11:00 сати отворио највећи музеј Првог светског рата на Планети у месту Мо код Париза на Марни, треба сагледати могућности Србије да и она отвори Музеј Првог светског рата у Београду као трајну заоставштину за будућност младима поводом обележавања 100 година Првог светског рата у коме је српски народ дао највећи допринос за цивилизацијске вредности слободе и мира човечанства.

Ljiljana Niksic

A DIGNIFIED REMEMBRANCE OF THE HERITAGE OF GLORIOUS ANCESTORS – A CENTENARY OF THE FIRST WORLD WAR

Summary

In the First World War sixteen million people lost their lives, and among them there were 1.247.435 Serbs (28 % of the population). It means that every tenth person among the killed people in the First World War was a Serb. So far there have been recorded and located 572 Serbian military memorial centers in 40 states worldwide. Majority of the recorded Serbian military memorial centers are related to the victims who were killed in the First and Second World War. Holding an attitude toward cultural and historical

heritage of one nation implies at the same time holding the attitude toward determination of one own selves and toward one's future. Regarding mobilization of all segments of social community and its contribution to formation of the funds of potential benefactors for purpose of more significant financial support to restoration and preservation of the Serbian memorial centers there is underlined a necessity for more thorough, more comprehensive and more active approach of not only the state institutions in charge of it, but also of the whole social community. Some examples of the endangered heritage are immovable cultural property in the region of the Autonomous Province of Kosovo and Metohija and also, to a great regret, numerous military memorial centers and locations of the victims' suffering and tribulations abroad. There are also underlined some examples of special personal and social contributions in the First World War, such as the examples of Mihajlo Pupin Idvorski who worked at the Columbia University and gained glory worldwide as a professor, scientist and inventor. He was not only all that, but also a great Serbian patriot. Within a framework of his social engagement he established and presided over the Serbian National Defense in 1914. Under the leadership of Mihajlo Pupin during the period of the Balkan wars the Serbian National Defense collected 300.000 dollars and in the period from 1914 to 1916 it collected additional 913.044 dollars. The State and its institutions have a legal obligation within their jurisdiction and in conditions of limited financial resources to make efforts to preserve the heritage of our ancestors. People of good will, humanists and humanitarian activists, patrons and endowers, university professors, members of societies for cultivation of the tradition of liberation wars, students and pupils are also guardians of cultural heritage by their own commitment for the benefit of their people and state and this attitude of all members of society should be fostered. The whole society's obligation is to foster the awareness on the common good and fostering of cultural tradition and heritage of ancestors and therefore it is necessary to pro-actively work on preparations for a great jubilee and anniversary of the epopee of the Serbian nation marking the centenary of the First World War in 2014.

Key Words: Centenary of the First World War; dignified remembrance, protection of Serbian cultural and historical heritage, manifestations, culture of peace and freedom, heritage for history of humankind and young generations

ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВИЋ, Зоран, *Задужбине, фондови, фондације и легати у култури Србије*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 1992.
- ГОЛУБОВИЋ, Видоје, РАДОВАНОВИЋ, Зоран, *Мученици за слободу отаџбине*, Едиција Монографија добровољачког покрета Србије, Поменик, том први, књига четврта, Удружење ратних добровољаца 1912-1918 њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2011.
- ПАВЛОВИЋ, Предраг, ПЕШИЋ, Новица, *Ратни добровољци на солунском фронту и у ослобођењу отаџбине*, Едиција Верници отаџбине, Удружење ратних добровољаца 1912-1918 њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2008.
- ЛОПУШИНА Марко, ЛОПУШИНА Душан, *Илустрована историја српске дијаспоре*, Evro Giunti, Београд, 2006.
- ВЕЈИНОВИЧ, Славко, *Задужбинарство код Срба*, Вукова задужбина, Прометеј, Нови Сад, 2012.
- ОБРАДОВИЧ, Александар, *Историја ратова краљевине Србије (1912-1918)*, Издање српског културног клуба „Свети Сава“, Чикаго, 1977.
- СТОЈАНОВИЋ, Владимир, БОРОЗАН, Ђорђе, ДИМИЋ, Љубодраг, *Земља живих*, Публикум, Београд, 2004.
- ТОДОРОВИЋ, академик проф. др Коста, уредник, *Голгота и васкрс Србије 1916-1918*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1971.
- Гласило Срба из Румуније *Наша реч*, бр. 1026, 16. октобар 2009, стр. 8, 9.
- Гласило Срба из Пенсилваније-САД *Американски Србобран*
- *Институција задужбинарства у традицији српског народа*, Задужбина Студеница, Конгрес српског уједињења, Београд, 2007.

Овај рад је примљен 4. новембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

Љиљана Рогач Мијатовић
Факултет драмских уметности у Београду

УЛОГЕ КУЛТУРЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Култура и спољни односи: Европа и шире,
уредници Јозеф Батора и Моника Мокре,
Ashgate Publishing, 2011.

(Culture and external relations: Europe and beyond)

Глобална кретања на почетку XXI века довела су до крупних промена у сфери међународних односа, и узроковала померање оквира досадашњих парадигми и модела. У медијски обликованом глобалном окружењу, културни аспекти све више утичу на поље спољне политике, док растуће културне разлике постају све чешћи извори конфликта. У том контексту, поставља се питање: Да ли је култура инструмент у промоцији интереса спољне политике или је то поље које омогућује међудруштвено и међукултурно повезивање на различитим нивоима?

Различита схватања и идеје о култури, односно вишеструке интерпретације и концептуализације, у основи су дефинисања улоге културе у међународним односима. Ипак, саме дефиниције културе имају мању улогу од значења која се овом термину приписују у различитим дискурсима. „Логика културе“ сачињена је од низа дихотомија: култура као пут ка превазилажењу граница и подела, али и средство за подвлачење разлика и граница; култура као фактор обликовања колективних идентитета, али и искључивања „других“; култура као сет универзалних вредности и култура као одраз локалних специфичности, итд.

У мапирању поља деловања културе у међународним односима, поставља се питање: Шта се подразумева под културном дипломатијом? У академској литератури не постоји сагласност у вези са овим термином, па се паралелно користе и следећи термини: инострани културни послови, међународни културни односи, спољна културна политика, дипломатија културних односа, итд.

Културна дипломатија је област дипломатије која се тиче успостављања, развијања и одржавања односа на страним државама путем културе, уметности и образовања. То је процес у коме се националне институције, систем вредности и културне специфичности промовишу на билатералном и мултилатералном нивоу. Културна дипломатија тиче се препознавања и разумевања иностране културне динамике и, у исто време, успостављања међукултурног дијалога који води ка сарадњи.

Јавна дипломатија, као шири концепт који је све више у употреби, превасходно је усмерена на пружање информација путем медија, као и на примање информација у тежњи да се разумеју култура, вредности и представе о другим земљама и њиховим народима. У суштини, реч је о настојању да се утиче на углед државе у свету, на ставове јавности у другима земљама, односно о индиректном вршењу позитивног утицаја на обликовање спољне политике и међународних односа.

У књизи *Култура и спољни односи* разматра се улога спољне културне политике, односно културне и јавне дипломатије, у иностраним пословима. Уредници књиге су Јозеф Батора (Jozef Bátora), ванредни професор и директор Института за европске студије и међународне односе на Универзитету Комениус у Братислави, и Моника Мокре (Monika Mokre), виши научни сарадник у Институту за студије културе и историју позоришта при Аустријској академији наука у Бечу. Батора и Мокре су организовали књигу у три дела: I) Универзализам наспрам партикуларизма; II) Грађење граница насупрот трансверзалности; и III) Организовање, спровођење и ефекти спољне културне политике: лекције о ЕУ и за ЕУ.

Први део књиге отвара дискусија о односу цивилизације и културе, која би се у најкраћем могла описати речима Едгара Морена (Edgar Morin) да је „од XIX до почетка XX века немачка мисао више вредновала појам културе који изражава специфичност и геније (дух) једног народа, а француска мисао појам цивилизације као добробит која се може проширити на све народе“. Ове две концепције културе представљале су основ за оно што уредници књиге

називају „логицом културног партикуларизма и логицом универзалне цивилизације“, које су у сталном надметању, а чији резултат су међусобно искључиве интерпретације улоге културе у међународним односима.

Ерик Рингмар (Erik Ringmar), професор на Институту за друштвена истраживања и студије културе при Националном Ц. Тунг универзитету Тајван, у тексту *Насилна слободна трговина: цивилизација против културе у Великој кинеској дебати 1857.* бави се концептуализацијом разлике између универзализма и партикуларизма. Цивилизације подразумевају хијерархију вредности, и наспрам култура, оне изискују супериорност над људским колективима који им не припадају. Полазећи од ових концептуалних разлика, Рингмар истражује обрасце ангажовања Европе са не-Европљанима, на примеру Велике кинеске дебате о слободној трговини у Британском парламенту крајем 1850. године. Он показује како је ова идеја о насилном промовисању европских норми, вођена европским „комплексом супериорности“, добила подршку бирача и утицала на један део европске историје.

Ивер Б. Нојман (Iver B. Neumann), директор истраживања у Норвешком институту за међународне послове и професор руских студија на Универзитету у Ослу, из филозофског угла посматра везу између логице универзализма и партикуларизма. У тексту *Наша култура и сви остали: интеркултурални и међународни односи*, фокусирајући се на импликације употребе „културе либералне демократије“ као одреднице укључивања у ЕУ и искључења из ЕУ, Нојман спроводи критичку анализу рада Ричарда Рортија (Richard Rorty), једног од најистакнутијих заговорника либерализма. Према Рортију, либерална демократија је, како објашњава Нојман, „култура“ у смислу скупа пракси, дискурса и институција Запада. Ова култура је наводно глобални феномен који укључује динамику друштава која му припадају (тј. ‘нас’) у односу на све друге, имплицитно на разне врсте ‘варвара’. Нојман заузима критички став према овој концептуализацији и, тврдећи да је тешко говорити о било којој заједничкој хомогеној култури Запада, он закључује да култура либералне демократије по себи не јача аутентични међукултурни дијалог.

У тексту *Логика културе у англосфери*, Срђан Вучетић, доцент на Факултету за јавне и међународне послове Универзитета у Отави, фокусира се на универзалистички културни приступ „англосфери“, као културном ентитету који обухвата међународну и

постколонијалну заједницу народа уједињених на основу енглеског језика. Кључна ствар јесте да недржавни субјекат, као што је „англосфера“, може имати значајан утицај на саму структуру међународног поретка и његових кључних институција и да се тај утицај првенствено одржава кроз културне аспекте као што су језик и нормативни стандарди. Вучетић предлаже оквир изграђен на другачијој логици деловања – „логици сврсисходности“, која се заснива на идеји да актери делују на основу интересубјективних норми и правила која одговарају њиховим идентитетима у датом контексту. На основу овог оквира, Вучетић истражује вишеструке улоге културе у подстицању, одржању и промоцији „англосфере“ као значајног ‘другог’ ЕУ.

У другом делу књиге *Култура и спољни односи*, фокус је на разматрању улоге културе као механизма који омогућава изградњу граница између заједница и, с друге стране, трансверзалне односе међу њима. Другим речима, аутори текстова у овом делу књиге анализирају постојеће тензије у вези са улогом културе у раздвајању и повезивању друштава. Ова „логика културе“ је такође у тесној вези са процесима европских интеграција, као и препрека које стоје на „европском путу“ за оне државе које претендују на чланство у ЕУ.

Моника Мокре, у тексту *Култура и колективне идентификације*, бави се односима концепата културе и колективних идентитета / идентификације. Култура се посматра као средство за развој моралних ресурса неопходних демократским друштвима, и с друге стране као идентитетски маркер који означава границе према другим културама. Начини на који се повлаче ове границе зависе од дефиниција културе: „супериорност једне културе спрам једнакости свих култура“, „једна култура насупрот многим културама“, и коначно „есенцијализам против конструктивизма“. Ови основни концепти културе утичу на конкретне механизме савремених културних политика, углавном кроз уметност и културну продукцију.

Јозеф Батора у тексту *Искључивање и трансверзалност* усмерава своју пажњу на улогу културе у спољним пословима ЕУ, посебно у контексту заједничке спољне и безбедносне политике Уније. Он тврди да култура као компонента у спољној политици ЕУ игра двоструку улогу. С једне стране, она служи као средство диференцијације Европе од других заједница на основу процеса територијалне и временске „другости“. Култура овде негује изградњу Европе као „ексклузивног клуба“. С друге стране, култура такође служи као средство ангажовања са другим заједницама на

основу онога што се може назвати „трансверзалним везама“. На овај начин, култура подстиче изградњу Европе као „отвореног друштва“ развијајући се у интеракцији, а не у опозицији са другим заједницама. Ове две паралелне и делимично контрадикторне улоге културе генеришу различите врсте односа са заједницама унутар и изван ЕУ.

Бахар Румелили (Bahar Rumelili) професор међународних односа и европских студија на Универзитету Коч у Истанбулу, и Дидем Џакмали (Didem Saktmaklı), докторант на истом универзитету, у тексту *Култура у односима ЕУ и Турске*, разматрају динамику изградње граница и трансверзалности кроз компаративну анализу дискурса о приступању Турске ЕУ и именовања Истанбула за Европску престоницу културе 2010. Како они истичу, од почетка приступних преговора са Турском 2005, репрезентације Турске као „културно другачије“ од Европе постале су мање експлицитне, али су и даље присутне кроз суптилније референце на европске „вредности“ и „друштвену основу“ у Турској. Указује се на двојструку супротстављене употребе културе у односима ЕУ и Турске, и указује се на отварање простора за преговарање и редефинисање европских у односу на турске идентитете.

У трећем делу књиге *Култура и спољни односи* разматрају се политички и организациони аспекти употребе културе у спољним пословима, са посебним освртом на искуства, праксе и изазове ЕУ. Аутори постављају питања која се тичу начина промоције „културног заједништва“ Европе, превазилажења унутрашњих подела (на релацији Исток-Запад) кроз културну сарадњу, и посебно путем заштите културне разноликости као специфичне снаге Европе.

Манфред Холер (Manfred Holler), професор на Институту за социоекономију на Универзитету у Хамбургу, и Барбара Клосе-Улман (Barbara Klose-Ullmann), независни истраживач међукултурних односа из Хамбурга, у тексту *Апстрактни експресионизам као оружје у хладном рату*, образлажу како неконвенционалне методе државне подршке уметности и култури могу да доведу до успостављања међународне доминације појединих уметничких тенденција. На примеру случаја апстрактног експресионизма, они показују на који начин је постигнута доминација ове стратегије као кључног елемента у западној културној политици током хладног рата, упркос значајном отпору од стране америчких политичара и непријатељским коментарима иза Гвоздене завесе.

Милена Драгићевић Шешић, професор на Факултету драмских уметности и бивши ректор Универзитета уметности у Београду, у тексту *Између чекића и наковња*, поставља фокус на културне политике Запада према Југоисточној Европи и Србији, као и на спољне и унутрашње културне политике Југоисточне Европе и Србије, вођене према Европи и свету. Двадесет година након пада Берлинског зида, овај регион је и даље, према ауторки, подручје контрадикторних гео-политичких и културних интереса, у чему још увек доминирају слике „имагинарног Балкана“ (а посебно Србије), као и „оријенталног другог“ у односу на Европу. Анализа показује да је контрадикторна динамика је присутна и код унутрашњих културних актера и тенденција у Србији. Европеизација и поновна национализација културе као главни токови указују на диxотомију културних политика Србије према европском и светском окружењу.

Аустријски амбасадор у Великој Британији и бивши генерални директор у Одељењу за културне политике у Министарству спољних послова Аустрије у Бечу, Емил Брикс (Emil Brix), у тексту *Европска координација спољних културних политика*, бави се анализом могућности механизма координације држава чланица у контексту спољних културних политика. Кључно питање које он поставља је, да ли и како атрактивност Европе као културног ентитета може употпунити атрактивност појединих држава чланица, као културних ентитета, и обрнуто. Брикс разматра напоре појачане сарадње међу државама чланицама у области културне промоције са посебним фокусом на стварање и одржавање мреже партнерстава, као и улогу националних института за културу (EUNIC) као инкубатора таквих партнерстава, у циљу генерисања позитивне перцепције Европе у свету.

У књизи *Култура и спољни односи* садржана су теоријска разматрања, историјске и савремене студије случаја и различити политички приступи према шансама и изазовима спољних културних политика ЕУ, али и појединачних земаља које претендују на чланство. Полазећи од идеје да је зарад будуће стабилности ЕУ неопходно обезбедити, поред политичког, и извесно културно јединство, уредници ове књиге нашли су се пред великим изазовом. Иако се расправе о изградњи паневропског културног простора и могућности стварања европске културе и идентитета, па тиме и спољних културних односа Европе развијају у све већем обиму, о чему сведочи и ова књига, за сада не постоји јасан наратив који би

обухватио целину европског дискурса. Дакле, јасно је да култура сама, у време перманентне кризе модерног света и хуманистичких вредности, не може учинити много у контексту очувања политичког јединства, како Европске уније, тако ни земаља које су на том европском путу, међу којима је и Србија. Ипак, култура у међународним односима о(п)стаје као добар пут ка разбијању предрасуда, смањењу тензија, успостављању дијалога и развијању поверења међу државама које стоје пред изазовима глобализације.

Овај рад је примљен 12. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

Младен Лишанин
Институт за политичке студије, Београд

ЕМОЦИЈЕ У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ

Приказ књиге: Доминик Мојси, *Геополитика емоција. Како културе страха, наде и понижења утичу на обликовање света*, Превод: Милица Чечур, Слио, Београд, 2012, 203 стр.

Један од аутора који су усталасали академску сцену када је реч о науци о међународним односима последњих година, свакако је француски професор Доминик Мојси. Дипломац Сорбоне и Харварда, један од оснивача Француског института за међународне односе, шеф Одељења за геополитику Европског колеџа у Варшави, професор на Институту за политичке студије у Паризу, представља једног од најистакнутијих представника савремених француских – неконвенционалних – приступа изучавању светске политике. Осим формалних референци, за његов академски развој важна је и чињеница да је био пријатељ и сарадник Ремона Арона, једног од највећих француских теоретичара међународних односа, а данас и чувеног харвардског професора Стенлија Хофмана. Према Мојсијевим речима, управо га је Хофман подстакао да колумну објављује 2006. године за *Project Syndicate*, под насловом „Емотивни сукоб цивилизација“, прошири и наредне године у есејској форми објави у часопису *Foreign Affairs*.¹⁾ Тај чланак је изазвао велику пажњу у стручној јавности и Мојси је након тога одржао велики број предавања на тему емоција у савременој светској политици. Слушалац једног од предавања био је уредник у угледној издавач-

1) Видети: Dominique Moïsi: „The Clash of Emotions“, *Foreign Affairs*, January/February 2007, pp. 120-130.

кој кући *Random House*. Мојси је прихватио његов предлог да већ проширени првобитни чланак додатно допуни и преточи у књигу. Тако се 2009. године појавило прво, енглеско издање *Геополитике емоција*.

На почетку треба нагласити да Мојси не користи термин „геополитика“ у класичном смислу. За њега то није приступ који полази од географске детерминисаности (међународно)политичких процеса. Није реч чак ни о „проширеном“ концепту који у новије време доноси тзв. критичка геополитика. За Мојсија, геополитика је заправо синоним за науку о међународним односима. Према речима самог аутора, из телевизијског интервјуа датог холандској мрежи IKON,²⁾ геополитика јесте „истраживање интеракције различитих актера међународног система“. Питање на које Мојси својом студијом покушава да одговори налазимо у поднаслову књиге. Његова је намера да истражи како културе страха, наде и понижења утичу на обликовање света. Другим речима, да ли, у којој мери и на који начин преовлађујућа осећања унутар одређеног народа или региона утичу на сукобе који потресају свет и тиме одређују понашање актера међународне политике? „Емоције су“, каже Мојси, „попут холестерола, и добре и лоше. Проблем је пронаћи прави баланс“ (стр. 10). Проучавање „емоција које обликују свет“ нужен је предуслов разумевања начина на који свет функционише. Као три такве емоције, Мојси види страх, наду и понижење. Издваја их као емоције које су „повезане с појмом поверења, као одлучујућим фактором у начину на који нације и народи одговарају на изазове с којима су суочени, као и како се односе једни према другима“ (стр. 19). При томе, страх види као одсуство поверења, то је страх од садашњости уз очекивање још опасније будућности. Нада је, према Мојсију, показатељ поверења, односно вера у светлију будућност. Понижење је „нарушено поверење оних који су изгубили наду у будућност“, оно превладава када је „контраст између ваше глорификоване прошлости и фрустрирајуће садашњости превелик“ (стр. 19). Ове емоције се јављају у различитим мерама у различитим регионима. Мојси сматра да су поједностављена тумачења света, било позитивна као у Фукујамином случају, било негативна као у случају Хантингтона,³⁾ опасна, и да укључивање емотивне равни

2) Видети: <http://www.hetvermoeden.tv/lux/Uitzending.aspx?lntEntityId=484>.

3) Треба, међутим, нагласити да су Мојсију Хантингтонови погледи недвосмислено ближи од Фукујаминих, па тако и његов првобитни чланак на ову тему носи наслов „The Clash of Emotions“, реферирајући на тај начин на Хантингтонов чланак „The Clash of Civilizations“ из 1993. године, такође објављен у часопису *Foreign Affairs*.

у анализу доприноси слојевитијем и целовитијем разумевању глобалних процеса.

Несумњиво најзначајнији елемент контекста у коме се одвијају савремени светски процеси јесте глобализација. Мојси у њој препознаје својеврстан парадокс: док се својим великим делом одвија кроз американизацију, истовремено је обележена и до сада невиђеним успоном Азије. Истовремено, настају и нови, међусобно битно различити центри моћи и утицаја, што Мојси назива „асиметричном мултиполарношћу“. Док је двадесети век био био „амерички век и век идеологије“, двадесетпрви век се помаља као „азијски век и век идентитета“ (стр. 28). У тим околностима, у контексту глобализације, „однос с Другим постаје битнији него икада“ (стр. 34). То је и функција емоција: оне су „важне, јер утичу на ставове народа, на односе између култура и на понашања нација“ (стр. 44). Када је реч о методама истраживања емоција, као прилично неухватљивог предмета у политичким наукама, Мојси се често опредељује за тзв. интуитивну методу, заснивајући своје ставове и судове на сопственим боравцима у одређеним регионима, као и на интеракцији са припадницима различитих заједница. Поред тога, тамо где је то могуће, служи се и егзактним подацима и резултатима истраживања, попут оних која спроводи истраживачки центар *Pew*.

Прва од значајних емоција којом се Мојси бави јесте нада. Она је у највећој мери присутна у Азији (под тиме Мојси подразумева југоисточну Азију и Далеки исток, изузев Јапана). Нада се заснива на самопоуздању, односно вери у сопствене могућности и свести о контроли над сопственим животом. У овоме је Мојсијев концепт наде близак Веберовој „протестантској етици“.⁴⁾ Данас се нада сели из спиритуалне у материјалну сферу, али и са запада на исток, па су њени главни носиоци у међународном систему, упркос бројним изазовима (сиромаштво, епидемије, екологија, итд.) и међусобним различитостима, Кина и Индија. Мојси прихвата израз којим их означава индијски публициста Џајрам Рамеш – *Chindia*, чиме се, поред осталог, наглашава њихова међузависност. „Могло би се чак рећи да *Chindia* представља поуздану основу за глобалну наду управо зато што њени лидери својом мисијом не сматрају да свет сачувају од сила зла (као што је то сматрао Џорџ Буш) или да

4) Макс Вебер: *Протестантска етика и дух капитализма*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1968.

успостављају етичке, друштвене и културне норме (као што то понекад чини Европа)“ (стр. 71).

Мојси признаје да би била грешка назвати целу Азију „континентом наде“. Као изузетке наводи, на супротним половима, Јапан и Пакистан. Јапан је, према Мојсију, захваљујући пре свега давном економском успону, „превазишао“ врсту наде која карактерише остатак континента. Због тога је, а услед бројних сличности са западним друштвима, Јапан доспео у сферу у којој превладава страх – пре свега од заостајања за континенталним конкурентима и од великих природних катастрофа. Истовремено, остатак континента и даље види Јапан као посебан, изолован ентитет, делом због географске одсечености, а делом због историјског наслеђа, посебно у делу везаном за Други светски рат.⁵⁾ Пакистан, са друге стране, још није остварио услове за прелазак у „културу наде“. У деловима пакистанског друштва постоје „наговештаји модерности“, али му предстоји дуг пут у превазилажењу насиља и фундаментализма.

Култура понижења заступљена је у највећем делу арапског и уопште исламског света, дакле пре свега у северној Африци и на Блиском истоку. Понижење је заправо немоћ (стр. 73), свест о томе да будућност контролише Други. Основни корен понижења јесте „опadaње историјског значаја“, односно контраст између „глобификоване прошлости и фрустрирајуће садашњости“. Ригидни, углавном недемократски режими један су од главних узрока овог опадања арапског света, док тероризам почива на објективној ускраћености широких слојева становништва. Понижење је посебно негативан фактор када је реч о израелско-палестинском сукобу, мада може имати и одређени проактивни потенцијал. Наиме, осећај понижења може бити употребљен као дипломатско оружје. Арапи су га користили против бивших колонија, док га Израелци и данас врло успешно користе против Европе.

Одељак о култури понижења био је мета највећег броја критика упућиваних, како са методолошког тако и са идеолошког становишта, књизи *Геополитика емоција*.⁶⁾

5) Занимљиво је приметити да ово Мојсијево инсистирање на Јапану као „посебном случају“ или „изузетку“ у азијским оквирима, такође у великој мери подсећа на Хантингтона и његово издвајање Јапана из Азије, као сасвим засебне цивилизације. Видети: Семјуел Хантингтон: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица – Романов, Бања Лука, 2000.

6) Видети: Michal Onderčů: „Review: The Geopolitics of Emotion“, Asociace pro mezinárodní otázky [online], 17.08.2009. Доступно на: <http://www.amo.cz/publikace/review-the-geopolitics-of-emotion.html> (приступљено 10. 11. 2012.)

У западном свету преовлађује култура страха, а основни узрок томе је чињеница да Запад, први пут после неколико векова, више не представља недвојбеног предводника светских трендова и процеса. Проблеми са европским идентитетом, безбедносним претњама у виду тероризма или крахом финансијско-економских система, чине да страх на Западу поприма паралишуће размере. Убрзо након пада Берлинског зида (што је догађај који Мојси сматра врхунцем осећања наде на Западу), уследио је распад Југославије, који је у европско двориште донео бруталан рат и распршио оптимизам и наду. Од тада се у Европи поново јавља страх од Другог, што је посебно уочљиво када је реч о евентуалном приступању Турске Европској унији.

У Сједињеним Америчким Државама, дошло је до извесног буђења наде приликом избора 2008. године, када је, према Мојсијевим речима, Барак Обама био кандидат наде, а Џон Мекејн кандидат страха. У годинама пре тога, администрација Џорџа Буша је срозала углед Америке у свету до незапамћених размера, а терористички напади 11. септембра 2001. године били су само подсетник на рањивост државе. Распрострањена култура страха се у великој мери негативно одразила и на трансатлантске односе.

Посебан одељак Мојси посвећује такозваним „тешким случајевима“. То су државе у којима су, у различитим комбинацијама, присутни и страх и нада. Мојси пре свих издваја Русију и Иран, а затим Израел. Мојсијево тумачење јесте да је узрок израелског односа према Палестинцима сећање на сопствене велике жртве у Другом светском рату, које Израелце чини у великој мери имуним на патње других (стр. 153). Ова теза је доживела доста критика као неодмерена и, у најмању руку, контроверзна. Међу тешке случајеве спадају још и Африка и Латинска Америка. Једна од замерки које се могу упутити *Геополитици емоција* јесте то што се аутор није додатно посветио овим „тешким случајевима“, који су, чини се још индикативнији и на још уверљивији начин би допринели потрази за одговором на истраживачко питање из поднасловa књиге.

У поглављу под називом „Свет у 2025.“, Доминик Мојси разматра два могућа сценарија за будућност. Према негативном сценарију, у наредним деценијама ће превладати страх и свет ће се наћи на ивици катастрофе. Распламсавају се нови ратови на Блиском истоку и ободима Европе, јачају сецесионистички покрети, Кина улази у сукоб са Тајваном, ЕУ се распада а Америка повла-

чи у изолационизам. Африка тоне у сукобе, док у Латинској Америци долази до економског краха и јачања војних хунти. Ово је сценарио према коме се „сукоб цивилизација (...) од провокативне интелектуалне конструкције претворио у самоостварујуће пророчанство“ (стр. 167). Позитивни сценарио подразумева уједињену Европу (са целокупним Западним Балканом у њеном саставу), реформисане Уједињене нације, окончан израелско-палестински сукоб, нову улогу Америке у свету („У својству старијег партнера а не јединог арбитра и светског полицајца“), уједињену Републику Кореју, препорођену Африку, те MERCOSUR као латиноамерички пандан Европској унији.

Ово су два идеалтипска сценарија и Мојси признаје да се највећи број ових догађаја неће догодити. Закључак књиге, у коме Мојси покушава да одговори на питање „Шта би требало учинити?“, несумњиво је најслабији део студије. То је и разумљиво; у политичким наукама уопште, а у науци о међународним односима посебно, далеко је лакше поставити право питање него наћи прави одговор на њега. Мојси је, попут многих истраживача међународних односа, далеко вештији у постављању дијагнозе него у одређивању одговарајуће терапије. Фразе о спремности на промене, нужности развоја знања, оптимизму уз смисао за трагику („ја сам реалан човек у свету идеалиста, али могу да будем и идеалиста у свету реалних људи“), једноставно нису довољно добар одговор на више него комплексна питања која ова студија поставља, сликајући прилично суморну слику савременог света. Међутим, Мојсијева студија свакако пружа један неконвенционалан и иновативан увид у глобалне политичке процесе, осветљавајући област која је углавном измицала проучаваоцима међународне политике. Уколико би будућа издања књиге уважила неке од многобројних критика које су аутору упућиване током година, можда ће *Геополитика емоција* моћи да се назове капиталним делом у науци о међународним односима.

Овај рад је примљен 18. октобра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 3. децембра 2012. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – **Bold** (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажета**к који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику:

Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселоге
д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
COBSIS.SR-ID 105060364

04
2012

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И СРПСКА ТРАНЗИЦИЈА

Богдана Кољевић, Љубиша Митровић,
Нада Г. Новаковић, Тијана Перић Дилигенски,
Слађана Младеновић, Бојан Теофиловић

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА, ИЗБОРИ И МЕДИЈИ

Вишња Станчић, Душан Гујаничић,
Огњен Прибићевић, Татјана Ветрова,
Филип Ветров, Милена Пешић,
Александар Чернов, Михајло П. Манић

ВЕРА, НАЦИЈА, ГЕОПОЛИТИКА

Владан Станковић, Саша Марковић,
Снежана Бесермењи, Драган Траиловић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Дејан Мирковић, Миле Ракић,
Жељко Ђ. Бјелајац, Милован Б. Јовановић,
Ана Јовашевић, Жарко Анђелковић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Љиљана Никшић, Љиљана Рогач Мијатовић,
Младен Лишанин

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIV) XI vol. 34. № 4/2012.

